

В АРХІВІВ

ВУЧК

ГПУ

НКВД

КГБ

№ 1 (47)

Науковий і документальний журнал

КИЇВ – ХАРКІВ
2017

3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ № 1 (47) 2017 р.

Науковий і документальний журнал

Видається з серпня 1994 р. Виходить двічі на рік

Журнал внесено Вищою атестаційною комісією України до переліку наукових фахових видань з історичних наук («Бюлетень ВАК України», 1999, № 5; 2010, № 4)

Засновник:

Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією»

Співзасновники:

Національна академія наук України
Інститут історії України НАН України
Служба безпеки України
Державна архівна служба України
Національна спілка краєзнавців України

Редакційна колегія:

Олександр Рубльов — головний редактор
Сергій Кокін — перший заступник головного редактора
Олег Бажан — заступник головного редактора
Геннадій Боряк — заступник головного редактора
Роман Подкур — відповідальний секретар
Валерій Васильєв, Ігор Верба, Семен Глузман, Іван Дзюба, Євген Захаров, Станіслав Кульчицький, Володимир Лозицький, Світлана Ляковська, Наталія Маковська, Руслан Пиріг, Олександр Пшенніков, Олександр Реєнт, Володимир Репринцев, Юрій Шаповал

Усі права застережені. Журнал зареєстровано у Міністерстві у справах преси та інформації України у квітні 1993 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію КП № 1045

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, назв – на авторах.

Редакція залишає за собою право на літературне редагування матеріалів.

3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ № 1 (47) 2017 р. – 440 с.

ISSN 2313-5883

© Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», 2017

ЗМІСТ

ДО 80-РІЧЧЯ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ

- «Ми всіх ворогів народу змемо з лица землі, щоб не бруднили наш Радянський Союз...». Великий терор на Київщині в 1937–1938 рр.: механізм, діапазон, специфіка / вступна стаття та публ. **О. Бажана** 5
- Потапова Н.** Механизмы, целевые категории и масштабы «харбинской» операции НКВД СССР 1937–1938 гг. в Украине 87

ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОР РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

- Політичні репресії учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.): архівні кримінальні справи свідчать / вступна стаття, упоряд. **В. Василенка** 113

ОСОБА У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ

- Машталір В.** Доля одеського військово-історичного музею (за матеріалами архівно-кримінальної справи Андрія Івановича Посохова «Весна») 315
- Марочко В.** Професор демографії Арсен Хоменко: «причина смерті – розстріл» 345
- Антонюк Я.** Життєпис одного із засновників УПА: Микола Колтонюк-Якимчук 391

РЕЦЕНЗІЇ

- Мороз В.** Рец. на кн.: *Ігор Галагіда*. «І вас переслідувати будуть...». Штрихи до історії репресій проти Української Греко-Католицької Церкви в Польщі у 1944–1957 рр. 424
- Шевченко В.** Неординарна особистість в буремних подіях першої половини ХХ століття 428
- КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ** 437

CONTENT

TO THE 80th ANNIVERSARY OF THE GREAT TERROR

- «All enemies We Will Wipe Off From the Face of the Earth, They Will Not Mud Our Soviet Union...». Great Terror in Kyiv Region in 1937–1938: machinery, range, peculiarity / Prolusion and publication by O. Bazhan **O. Bazhan** 5
- Potapova N.** Mechanisms, target categories and scale of the «harbinian» operation of the NKVD of the USSR, 1937–1938. in Ukraine 87

STATE TERROR OF THE SOVIET ERA

- Political Repressions of the Participants of Anti-Bolshevik Movement in Ukraine (1917–1925): Archival Criminal Cases Witness / Prolusion and ordering by **V. Vasylenko** 113

THE PERSON IN HISTORICAL CONTEXT

- Mashtalir V.** The fate of the Odessa Military History Museum (in the light of archival-investigation of the case of Andrei Ivanovich Posokhov «Spring») 315
- Marochko V.** Professor of Demography Arsen Khomenko: «Cause of Death – Shooting» 345
- Antoniuk Y.** The Life Story of One of the Founders of Ukrainian Insurgent Army: Mykola Koltonyuk-Yakymchuk 391

REVIEWS

- Moroz V.** Review of *Ihor Galagida*. «And you will be persecuted...». Accents to the History of Repressions against Ukrainian Greek Catholic Church in Poland in 1944–1957 424
- Shevchenko V.** Extraordinary personality in the tumultuous events of the first half of the XX century 428
- BOOKSHELF** 437

ДО 80-РІЧЧЯ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ

УДК 94(477.42) «1937.07/1938.11»

*Олег БАЖАН**

**«Ми всіх ворогів народу змемо з лиця землі,
щоб не бруднили наш Радянський Союз...».**

**Великий терор на Київщині в 1937–1938 рр.:
механізм, діапазон, специфіка**

Мовою документів висвітлюються форми політичних репресій (страта, позбавлення волі, примусові депортації, обмеження свободи пересування та занять тощо) стосовно різних категорій населення Київщини у часи Великого терору, розкривається зв'язок регіональних репресивних акцій із масовими операціями НКВС СРСР і НКВС УРСР, показано роль і місце конкретних виконавців політики сталінського режиму у Київській області.

Ключові слова: НКВС УРСР, політичні репресії, Великий терор, Київська область.

Відправною точкою Великого терору став лютнево–березневий пленум ЦК ВКП(б) 1937 р., на якому Й. Сталін зажадав

* *Бажан Олег Григорович* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії державного терору радянської доби Інституту історії України НАН України.

«покласти край діяльності саботажників, шпигунів і диверсантів». Могутню хвилю репресій в СРСР, в УРСР, зокрема, викликала постанова політбюро ЦК ВКП(б) «Про антирадянські елементи» від 2 липня 1937 р. та телеграма Й. Сталіна секретарям обкомів, крайкомів, ЦК республіканських компартій, в якій пропонувалося, спираючись на апарат НКВС СРСР

«взяти на облік усіх куркулів та кримінальників, що повернулися на батьківщину, щоб найбільш ворожі з них були негайно заарештовані та були розстріляні у порядку адміністративного провадження їх справ через трійки, а інші – менш активні, але все ж ворожі елементи були б переписані й вислані в райони за вказівкою НКВС»¹.

«Велика чистка» 1937–1938 рр. за задумом сталінського керівництва мала здійснити санацію радянського суспільства від небажаних осіб. Починаючи з літа 1937 р. весь арсенал засобів карального апарату був задіяний на розправу з потенційними, реальними опонентами більшовицького режиму.

Початок та кульмінація Великого терору на Київщині пов'язана з постаттю чекіста Миколи Давидовича Шарова, який з квітня 1935 р. по січень 1938 р. обіймав посаду начальника Управління НКВС по Київській області. Виконуючи вказівки наркома внутрішніх справ УРСР І. Леплевського, М. Шаров у середині червня 1937 р. розгорнув розслідування всесоюзної справи «антирадянської троцькістської військової організації» у межах Київського військового округу (див. док. № 11). За короткий термін підлеглі М. Шарова зібрали компромат на учасника «військово-фашистської змови», начальника політуправління військ Київського особливого військового округу (КОВО) армійського комісара 2-го рангу М. Амеліна; начальника артилерії КОВО комдива Н. М. Боброва, першого заступника командуючого військами КОВО і начальника гарнізону м. Києва комкора Д. Фесенка, начальника штабу КОВО комбрига М. Подчуфарова, першого заступника начальника політуправління КОВО корпусного комісара М. Хороша, начальника відділу зв'язку КОВО комбрига

¹ Правда через роки. Статті. Спогади. Документи. – Донецьк, 1995. – С. 40–45.

Ю. Ігнатовича. Наприкінці 1937 р. кількість репресованих представників командного складу підрозділів РСЧА, дислокованих у Київській області, становила 119 осіб, червоноармійців та молодших командирів – 166 осіб².

Київські чекісти завзято виконували оперативний наказ НКВС СРСР № 00447 від 30 липня 1937 р. «Про операцію з репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів». Заходи по «викорчовуванню всіх антирадянських елементів, які були головними винуватцями всякого роду антирадянських та диверсійних злочинів, як у колгоспах і радгоспах, так і на транспорті та промисловості», розпочалися 5 серпня 1937 р. Станом на 5 жовтня 1937 р. по Київській області в ході виконання наказу № 00447 у в'язницях опинилося 9554 особи³.

Підсумки «смертоносною» операції згідно наказу № 00447 по Київській області виглядали наступним чином: на 31 грудня 1937 р. «трійкою» облуправління НКВС було засуджено 11 800 осіб, з них по 1-й категорії 5300 осіб, по 2-й категорії 6500 осіб, адміністративною «трійкою» Київського облуправління НКВС, судами та спецколегією – 5702 осіб⁴.

Водночас із «нейтралізацією куркульського елементу» в області проводилися масові переслідування представників національних меншин. 11 серпня 1937 р. НКВС СРСР був оголошений оперативний наказ за № 00485, в якому націлював місцеві органи держбезпеки на повну ліквідацію первинних організацій «ПОВ – польської організації військової». У результаті «нанесення оперативного удару по польсько-шпигунському, диверсійному та контрреволюційному націоналістичному підпіллю» м. Києва та периферії області на 1 жовтня 1937 р. було заарештовано 3003 осіб, із них, поляків – 1713 осіб, українців – 791, галичан – 237; євреїв – 114, інших – 148. Співробітники Київсь-

² Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2003. – С. 252–253.

³ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр.105, арк. 91.

⁴ Там само, арк. 281–288.

кого УНКВС «розкрили та ліквідували» 59 польських шпигунсько-диверсійних резидентур, 19 організацій «ПОВ», 32 диверсійно-повстанських груп, 101 агента польської розвідки⁵.

На січень 1938 р., згідно чекістської статистики, у Київській області «по польській лінії» арештували 6524 особи. Із цієї кількості засуджено НКВС СРСР за особливими списками 4954 осіб (по 1-й категорії 4302 осіб, по 2-й категорії 652 осіб), «трійкою» – 580 осіб (по 1-й категорії – 198, по 2-й – 382 осіб)⁶.

Широкого розмаху на Київщині в 1937 р. набула так звана «німецька операція». Згідно оперативного наказу НКВС СРСР № 00439 від 25 липня 1937 р., співробітники держбезпеки мали «нейтралізувати» на підприємствах області німецьких підданих. Невдовзі в ув'язненні опинилося 883 особи.

Оперативний наказ НКВС № 00593 від 20 вересня 1937 р. орієнтував органи держбезпеки на каральні акції проти так званих «харбінців» – колишніх службовців Китайсько-Східної залізниці та реемігрантів Манчжоу-Го⁷. На початок 1938 р. відомство М. Шарова змогло «розшукати» у Київській області 70 осіб, яких слідчі кваліфікували по так званій «харбінській лінії»⁸.

У грудні 1937 р., згідно директиви НКВС СРСР від 30 листопада 1937 р., розпочалася «латиська операція». Станом на січень 1938 р. у тюрмах і слідчих ізоляторах області знаходилося 186 особи, що потрапили під категорію «латиських шпигунів»⁹. Сотні громадян було заарештовано впродовж другої половини 1937 р. за приналежність до інших іноземних розвідок: «румунської» – 163, «японської» – 72, «грецької» – 29.

У зазначений період зросла й кількість порушених кримінальних справ, пов'язаних із викриттям «шкідництва» у сільському господарстві, промисловості, на транспорті. Так, у другому півріччі 1937 р. співробітники УНКВС у Київській області виявили 331 особу, які «своїми діями перешкоджали збільшен-

⁵ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 88, арк. 116–118.

⁶ Там само.

⁷ Нікольський В.М. Вказ. праця. – С. 106

⁸ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 105, арк. 178.

⁹ Там само.

ню виробництва промислової продукції, виконанню плану хлібозаготівлі»¹⁰.

Із особливим розмахом і жорстокістю чекісти провели на Київщині операцію стосовно дружин «зрадників Батьківщини» (наказ НКВС СРСР № 00486 від 15 серпня 1937 р.). Статистика свідчила, що лише протягом серпня–грудня 1937 р. під час спланованої акції за ґратами опинилося 1356 дружин викритих «зрадників Батьківщини» (див. док. № 1–6).

Не менш вражаючими були результати київських чекістів у 1937 р. по «нейтралізації широкого підпілля українських націоналістів», яке за короткий період часу вдалося виявити на території області в кількості 2189 осіб¹¹. Зокрема, протягом другої половини 1937 р. у Київській області за ґратами опинилося 23 081 «петлюрівсько-куркульських елементів», «шпигунів», із них засуджено 19 182 осіб, в тому числі по 1-й категорії – 9713 осіб, по 2-й – 9450 осіб¹². Кількість заарештованих органами НКВС у містах Київської області упродовж з 1 липня 1937 р. по 1 лютого 1938 р. складала – 10 498 осіб, з них по м. Києву – 6282 осіб, Білій Церкві – 476, Борисполю – 243, Василькову – 122, Переяславу – 250, Чорнобилю – 257¹³.

Масштабність «баталій» київських чекістів із «класовим ворогом» належним чином була оцінена керівництвом республіки. Із нагоди 20-річчя ВУНК–ДПУ–НКВС ЦВК СРСР нагородив орденом Червоної Зірки та бойовою зброєю кількох співробітників Київського обласного УНКВС. Серед них: начальник УНКВС по Київській області М. Шаров; його заступник, майор державної безпеки І. Бабич, начальник секретно-політичного відділу, капітан державної безпеки О. Волков; начальник 11-го відділу, старший лейтенант державної безпеки Я. Поясов¹⁴.

¹⁰ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 105, арк. 2.

¹¹ Там само, спр. 31, арк. 1.

¹² Там само, арк. 177–178.

¹³ Там само, арк. 3.

¹⁴ Органи державної безпеки Київщини у фотографіях та документах (1919–1991) / Упор. О. Шевченко. – К., 2004. – С. 168.

Звільнення наприкінці січня 1938 р. від обов'язків 1-го секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора та обрання М. Хрущова, призначення наркомом внутрішніх справ УРСР О. Успенського замість комісара державної безпеки 2-го рангу І. Леплевського спричинили новий етап масових репресій в УРСР.

В одній з перших шифротелеграм (№ 40027 від 1 лютого 1938 р.), розісланій обласним УНКВС УРСР, О. Успенський рекомендував продовжити «куркульську операцію»¹⁵. «Апетити» Київського обласного УНКВС в реалізації «куркульської операції» на 1938 р. визначалися в «заявці на додаткові ліміти по 1-й категорії» у кількості 3000 осіб¹⁶.

Черговим завданням для київських чекістів під орудою майора держбезпеки Ісаї Бабича (з 10 січня по 26 лютого 1938 р. виконував обов'язки начальника УНКВС по Київській області), а згодом на чолі з комбригом Миколою Федоровим (лютий–березень 1938 р.) було виявлення та знешкодження «активно діючих військово-повстанських штабів РОВС» (див. док. № 12).

Завдання О. Успенського громити у Київській області всіх підозрюваних працівників міліції у діяльності «українського націоналістичного центру» (див. док. № 13) було доручено черговому начальнику обласного управління НКВС (з 28.05.1938 р. по 15.01.1939 р.) капітану держбезпеки Олексію Долгушеву.

На початок листопада 1938 р. під слідством в органах НКВС Київської області перебувало 330 осіб, із них обвинувачених: у «троцькізмі» – 50 ос.; «українській контрреволюції» – 58 ос.; «польській контрреволюції та шпигунстві» – 65 ос.; «антирадянській агітації» – 85 ос.; шкідництво в колгоспах, радгоспах, підприємствах – 26 ос.¹⁷

Припинення інтенсивної репресивної практики стало помітним лише після ухвалення постанови Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б)У від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд та проведення слідства», згідно з якою заборонялися будь-які масові операції, пов'язані з арештом і висланням гро-

¹⁵ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 92, арк. 19.

¹⁶ Там само, арк. 75.

¹⁷ Там само, арк. 18.

мадян, встановлювалися персональна відповідальність працівників НКВС та прокуратури за кожний незаконний арешт.

Нижче подаємо документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України, в яких розглядаються особливості організації та використання родинного заручництва у каральній практиці сталінського режиму, висвітлюється ставлення киян до політики державного терору в 1937–1938 рр., наслідки масових репресій для різних категорій населення регіону. Матеріали відтворюються згідно з археографічними правилами, мовою оригіналу. Наявні в тексті стилістичні й орфографічні помилки, що не впливають на зміст документа, виправлені без застережень.

№ 1

**Доповідна записка начальника УНКВС по Київській області
М. Шарова наркомуну внутрішніх справ УРСР І. Леплевському
про виселення сімей репресованих із м. Києва
станом на 30 червня 1937 р.**

30 червня 1937 р.

КИЕВСКОЕ ОБЛАСТНОЕ УПРАВЛЕНИЕ НКВД – У С С Р
СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 2-РАНГА
тов. ЛЕПЛЕВСКОМУ
г. К и е в

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

о ходе выселения семей репрессированных из г. Киева.
по состоянию на 30/VI-1937 г.

К моменту получения разнарядки НКВД СССР на места высылки из гор. Киева семей репрессированных¹, Киевским Об-

¹ 23 травня 1937 р. політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило постанову, що передбачала «усі сім'ї троцькістів, зінов'євців, правих децистів і учасників інших антирадянських терористичних та шпигунських організацій, розстріляних та засуджених до позбавлення волі на терміни від 5 і вище – з Москви, Ленінграда та Києва виселити у непромислові райони Союзу з

луправлением НКВД, в основном, была закончена подготовительная работа.

26/VI с/г. у семей репрессированных, намеченных нами к высылке, было произведено единовременное изъятие паспортов. Этим мероприятием предупреждена возможность самовольных выездов из г. Киева, в целях уклонения от высылки.

Всего нами изъято по 356 семействам 532 паспорта, принадлежащих лицам, высылаемым из гор. Киева. Изъятые паспорта приобщены к делам на высылаемых.

С 27/VI–с/г. мы приступили к опросу высылаемого контингента. Из числа уже опрошенных лиц отобраны обязательства у 100 семейств. Из них: 1/VII с/г. выезжает 18 семейств, в составе 38-ми человек; 2/VII – 29 семейств, в составе 64-х чел., а остальные включены на 3 и 4 июня с/г.

Все дела на этих лиц оформлены и одновременно с выездом высылаемых по месту назначения будут направлены в соответствующие УНКВД.

В процессе вызовов и опроса лиц, подлежащих высылке, мы столкнулись с рядом обстоятельств, которые вызывают необходимость откладывать окончательное решение о высылке по некоторым делам. Из этих обстоятельств – основные таковы:

- а) пребывание одного из членов семей в частях РККА на терсборах, либо на действительной военной службе;
- б) нахождение кого-либо из членов высылаемой семьи в отпуске, в командировках и прочее;
- в) беременность либо тяжелое болезненное состояние.

прикріпленням на проживання до визначених пунктів». Див: Лубянка. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937–1938. – М.: МФД, 2004. – С.189–190. На виконання вказівки вищого політичного керівництва СРСР нарком внутрішніх справ СРСР М. Єжов 15 червня 1937 р. затвердив інструкцію про порядок підготовки та проведення операції з виселення в адміністративному порядку. На виконання цього репресивного заходу відводився лише місяць – 25 червня – 25 липня 1937 р. Місцями виселення були визначені республіки Середньої Азії, Башкирія, Красноярський край, Північна, Кіровська, Оренбурзька, Омська та Челябінська обл.

Многие жёны или семьи репрессированных выбыли из г. Киева на постоянное местожительство в города, из коих тоже производится выселение, а также в другие области и районы СССР. Обо всех этих лицах мы дополнительно ориентируем соответствующие УНКВД, куда и высылаются все материалы на выбывших – для разрешения вопроса по территориальности.

Самое выселение лиц, от коих отобраны подписки, нами возложено на органы РКМ, которые осуществляют надзор за выполнением обязательств о выезде, вручают билеты и обеспечивают посадку высылаемых на поезда, а также опечатывают квартиры высылаемых для предупреждения самовольных заселений, без согласия местных органов власти.

Одновременно с опросом и оформлением материалов на высылаемых, нами проводится вербовка осведомления для разработки семей, высланных на местах высылки.

На отчётное число нами завербованы четыре осведомителя, на которых приводим следующие характеризующие данные:

С[екретный]/с[отрудник] «ГРОМОВА» – 1901 года рожд[ения], еврейка, по профессии – юрист, быв[ший] чл[ен] КП(б)У с 1924 по 1933 г., исключена из партии, как троцкистка. Муж её АВРУТИС – троцкист, вторично сослан; его брат – АВРУТИС – троцкист, также сослан. Два брата «ГРОМОВОЙ» исключены из партии, как троцкисты. «ГРОМОВА» располагает обширными связями среди троцкистов.

Направляется в г. Бузулук Оренбургской области.

С[екретный]/с[отрудник] «ЦВЕТКОВА» – 1904 г. рожд[ения], полька, врач-инфекционист, жена расстрелянного троцкиста-террориста БЛИНОВА; была членом партии с 1931 по 1937 г., из партии исключена. Политически развита, легко ориентируется в обстановке.

Направляется в г. Ижевск Кировской области.

С[екретный]/с[отрудник] «РОНИН» – 1914 г. рожд[ения], еврей; студент, б[ес]/п[артийный], сын расстрелянного троцкиста-террориста ДОЗОВИКА. Общественно развит. На вербовку пошел охотно.

Направляется в Шалицкий район Челябинской области.

С[екретный]/с[отрудник] «ДНЕПРОВСКАЯ» – 1907 г. рожд[е-
ния], укр[аинка], врач. Жена расстрелянного троцкиста-терро-
риста ЕФИМОВА. Интеллектуально развита, и по личным ка-
чествам – отвечает требованиям нашей работы.

Направляется в Петуховский район Челябинской области.

Вербовка продолжается. Личные дела вновь завербованных
с[екретных]/с[отрудников] нами будут направлены одновре-
менно с другими материалами в УНКВД – по месту высылки.

НАЧАЛЬНИК УНКВД по КИЕВСКОЙ ОБЛ[АСТИ]
СТАРШИЙ МАЙОР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

Шаров²

Исх. № 591620

«30» Июня 1937 г.

г. Киев.

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 111, арк. 14–17.
Оригінал. Машинопис.*

№ 2

**Спецповідомлення заступника начальника
УНКВС по Київській області В. Двінянінова³
наркомуну внутрішніх справ УРСР І. Леплевському
про відправку із м. Києва сімей, які підлягають виселенню**

10 липня 1937 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

**НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 2 РАНГА
тов. Л Е П Л Е В С К О М У**

² Шаров (Шавер) Микола Давидович (1897–1939) – в органах ВЧК з 1920 р. Із квітня 1935 р. по січень 1938 р. начальник УНКВС по Київській обл. Із січня 1938 р. – начальник УНКВС по Сталінградській обл. Арештований 27 вересня 1938 р. Розстріляний у лютому 1939 р.

³ Двінянінов Василь Андрійович (03[16].04.1900–06.1966) – в органах ВЧК із 1919 р. Упродовж серпня 1919 р. – лютого 1920 р. – оперативний комісар та інспектор по боротьбі з бандитизмом секретно-оперативного відділу Пермської губЧК. Із грудня 1922 р. по липень 1924 р. – начальник

СПЕЦСОБЩЕНИЕ.

9-го июля подлежащих выселению из Киева отправлено десять семейств:

Челябинскую области 3 семьи – 6 человек;

Оренбургскую область 2 семьи – 4 человека;

Кировскую область 5 семей – 10 человек;

Всего с начала выселения отправлено 166 семейств.

За 9-е июля отобрано обязательств о выезде 6 семейств.

Из подлежащих выселению приостановлена отправка 64 семейств, подходящих под лагерный контингент.

Всего отобраны обязательства о выезде из Киева от 264 семейств.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА] УНКВД ПО КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

Двинянинов

№ 608985 «10» июля 1937 г.

*ГДА СБ України, ф.16, оп. 30, спр. 111, арк. 24.
Оригінал. Машинопис.*

Луганського окрвдділу ДПУ. Із вересня 1924 р. – начальник Лубенського окрвдділу ДПУ. Із серпня 1927 р. – начальник Сумського окрвдділу ДПУ. Із лютого 1929 р. – начальник Мелітопольського окрвдділу ДПУ, помічник начальника Харківського окрвдділу ДПУ. Із вересня 1930 р. – заступник начальника Харківського оперсектора ДПУ. Із 27.02.1932 – заступник начальника Харківського облвдділу ДПУ. Із жовтня 1932 р. – начальник Чернігівського облвдділу ДПУ. Із серпня 1933 р. по червень 1935 р. – начальник дорожньо-транспортного відділу ОДПУ/ГУДБ НКВС Південно-Західної залізниці. Із травня 1936 по серпень 1937 р. – помічник, заступник начальника УНКВС по Київській області. 19 серпня 1937 – 26 грудня 1939 рр. – начальник дорожньо-транспортного відділу ГУДБ НКВС Омської залізниці. У 1938 р. – т.в.о. заступника начальника УНКВС Омської обл. Наприкінці грудня 1939 р. усунутий з посади за порушення законності та відряджений у розпорядження ГТУ НКВС СРСР. Із березня 1941 р. – начальник УНКВС Мінської області. У 1956 р. звільнений в запас через хворобу. Помер у Калузі. Звання: капітан державної безпеки (08.01.1936), підполковник державної безпеки (11.02.1943), полковник державної безпеки (11.09.1943).

№ 3

**Доповідна записка начальника УНКВС по Київській області
М. Шарова наркому внутрішніх справ УРСР І. Леплевському
про виселення з м. Києва сімей засуджених
за контрреволюційну діяльність**

12 липня 1937 р.

КИЕВСКОЕ ОБЛАСТНОЕ УПРАВЛЕНИЕ НКВД.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 2 РАНГА
тов. ЛЕПЛЕВСКОМУ

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

о ходе выселения из г. Киева семей осуждённых за к[онтр]
р[еволюционную] деятельность.

По состоянию на 12/VII-1937 г.

В дополнение к нашим докладным запискам за №№ 523666, 591620, 523741 сообщаем, что из общего учтенного контингента осуждённых по г. Киеву, подлежащих выселению, согласно инструкции НКВД СССР от 15/VI-[19]37 г. – 511 семейств, на отчётное число отобраны обязательства о выезде от 271 семьи.

Приостановлено выселение 34-х семейств по следующим причинам:

а) наличие в семьях осуждённых военнослужащих, о коих запрошены указания НКВД СССР – 5 семей;

б) наличие коечных больных или беременных женщин в решающем периоде беременности – 9 семей;

в) наличие кадровых рабочих и проч., в отношении коих запрошены указания НКВД СССР – 5 семей;

г) отсутствие окончательных решений судебных органов на глав семей, дела о коих рассматриваются в кассационном порядке – 10 семей.

Выбыли в различные города СССР – 56 семей осуждённых, в том числе: в Москву – 10 семей, в Ленинград – 2 семей, Ростов

н/Д[ону] – 1 семья и в другие города – 43 семьи, о чем сообщено соответствующим Управлениям НКВД по месту их нахождения.

18 семей осуждённых, находившиеся на учёте, как не имевшие прямого родственного отношения и не состоявшие на иждивении у осуждённых, освобождены от выселения и снимаются с учёта.

После окончательной проверки не установлены на жительстве в г. Киеве – 44 семьи.

Оказалось в учтённом количестве одиночек, не имеющих семейств – 69 чел.

Подлежат оформлению с отобранием обязательств о выезде – 19 семей.

На отчётное число выехали из г. Киева, в порядке выполнения обязательств – 194 семьи, в количестве – 501 чел.

В том числе:

В Оренбургскую область	– 63 семей,	в составе	– 171 чел.
–"– Челябинскую	–"– 56	–"– –"– –"–	– 141 –"–
–"– Кировскую	–"– 41	–"– –"– –"–	– 107 –"–
–"– Омскую	–"– 14	–"– –"– –"–	– 38 –"–
–"– Узбекскую ССР	–"– 9	–"– –"– –"–	– 17 –"–
–"– Казахскую ССР	–"– 3	–"– –"– –"–	– 7 –"–
–"– Туркменскую ССР	–"– 3	–"– –"– –"–	– 6 –"–
в Северную область	–"– 1	–"– –"– –"–	– 10 –"–
–"– Красноярск.	– 4	–"– –"– –"–	– 10 –"–

Отобраны для отправления в лагеря, согласно Вашей телеграммы № 58231, – 64 семьи.

Остается к отправлению из г. Киева по отобранным обязательствам – 37 семей.

Таким образом, на протяжении ближайших дней выселение из г. Киева семей осуждённых будет закончено, за исключением тех, что отобраны для направления в лагеря.

Принимаем меры к тому, чтобы отложенные по различным причинам дела высылаемых в кратчайший срок обеспечить оформлением для проведения высылки этих семей.

Одновременно с этим, нами, в соответствии с инструкцией НКВД СССР от 15 июня с. г., приступлено к подготовке выселения исключённых из партии.

Учтено на сегодняшний день, по данным парторганизации – 597 чел., на которых мы собираем выписки из решений партийных комитетов и производим установку о наличии таковых на жительства в гор. Киеве.

О ходе дальнейшей работы сообщим в последующей очередной информации.

НАЧАЛЬНИК УНКВД по КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
СТАРШИЙ МАЙОР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

[Шаров]

«12» июля 1937 года.

№ 589850.

г. Киев.

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 111, арк. 20–25.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 4

**Доповідна записка заступника начальника УНКВС
по Київській області В. Двінянінова заступнику наркома
внутрішніх справ УРСР В. Иванову про кількість
виселених з м. Києва сімей репресованих**

14 липня 1937 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАМЕСТИТЕЛЮ НАРОДНОГО КОМИССАРА ВНУТРЕННИХ
ДЕЛ – У С С Р
КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
3-го Р А Н Г А

тов. ИВАНОВУ В.Т.⁴

13-го июля из Киева выехало 27 репрессированных семейств, в составе 71 человека. Из них:

⁴ На документі штамп «ЗАМ НАРКОМА ДОЛОЖЕНО».

В Узбекскую – 5 семей, в составе 18 человек;
В Казахскую – 1 семья, состоящая из двух человек;
В Архангельскую – 2 семьи, в составе 6 человек;
В Челябинскую – 5 семей, в составе 13 человек;
В Омскую – 10 семей, в составе 24 человек;
В Башкирскую – 2 семьи, в составе 3 человек;
В Кировскую – 1 семья, в составе 2 человек;
В Красноярскую – 1 семья, в составе 3 человек.
Всего с начала операции из г. Киева выселена 221 семья.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА] УНКВД ПО КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
КАПИТАН ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Двинянинов

№ 523786

«14» июля 1937 г.

г. К и е в

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 111, арк. 25.
Оригінал. Машинопис.*

№ 5

**Доповідна записка начальника УНКВС по Київській області
М. Шарова наркомун внутрішніх справ УРСР І. Леплевському
про виселення з м. Києва сімей засуджених
та виключених з лав КП(б)У**

11 серпня 1937 р.

КИЕВСКОЕ ОБЛАСТНОЕ УПРАВЛЕНИЕ НКВД УССР

НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 2-го ранга
тов. ЛЕПЛЕВСКОМУ

**ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА
О ХОДЕ ВЫСЕЛЕНИЯ ИЗ г. КИЕВА СЕМЕЙ ОСУЖДЁННЫХ И
ИСКЛЮЧЁННЫХ ИЗ КП(б)У**

По состоянию на 11 августа 1937 г.

Результаты операции по выселению из г. Киева семей осуждённых и исключённых из КП(б)У троцкистов, зиновьевцев,

правых и проч. на отчётное число характеризуется следующими данными:

ВСЕГО выселено из г. Киева – 464 семейства в составе – 936 человек. Из них:

Семей осуждённых	360	в составе	643	человек
Семей исключённых	104	–“–	293	–“–

Из числа высланных направлено:

Место высылки	Семей осужден.		Семей исключ.		ВСЕГО	
	Семей	Человек	Семей	Человек	Семей	Человек
В Оренбургскую область	63	171	1	3	64	174
В Челябинскую	63	160	–	–	63	160
В Узбекскую ССР	23	46	34	105	57	151
В Омскую область	34	85	13	30	49	115
В Кировскую – “ –	44	114	–	–	44	114
В Башкирскую АССР	2	3	32	97	34	100
В Киргизскую ССР	2	6	14	36	16	42
В Казахскую ССР	10	19	6	17	16	36
В Северную область	7	16	2	3	9	19
В Красноярскую обл.	7	17	1	1	8	18
В Туркменскую ССР	3	6	–	–	3	6
В Таджикскую ССР	–	–	1	1	1	2

Подлежит выезду 13–17 сего месяца 29 семейств, в том числе:

Семей осуждённых – 4;

Семей исключ[ённых] – 25

Отобрано для направления в лагерь – 92 семьи, осуждённых по 1, 2 и 3-й категории⁵, включая и тех, на которых нами получены приговоры, вынесенные за последнее время.

⁵ Так у тексті.

В связи с указанием № 58614 Наркома Внудел СССР – Генерального Комиссара Государственной Безопасности тов. ЕЖОВА, нами пересмотрен состав семей, намеченных ранее к отправке в лагерь. В списки лагерного контингента внесены изменения соответственно указаниям Наркома в отношении лиц, подлежащих исключению из списков как не подпадающих под действие инструкции, а равно и в отношении вновь установленных членов семей, для дополнения списка лагерного контингента.

Указанные выше изменения 5.VIII. [19]37 года направлены нами на утверждение IV Отдела УГБ НКВД УССР⁶.

Дополнительно к ранее проведённым вербовкам осведомления для разработки высылаемых на местах высылки нами завербован с[екретный]/с[отрудник] «НОВИКОВ», 1907 г. р., уроженец Винницкой области, еврей, служащий, бывш[ий] член ЛКСМУ с 1924 г., б[ывший] член КП(б)У с 1931 г. В 1935 г. и в 1936 г. дважды исключался из КП(б)У за участие в к[онтр]-р[еволюционной] троцкистской группировке в 1927 году.

Высылается в Башкирскую АССР.

Таким образом, с начала операции по выселению из г. Киева семей осуждённых и исключённых из КП(б)У, нами завербованы 9 осведомителей.

Вербовку продолжаем.

НАЧАЛЬНИК УНКВД ПО КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
СТАРШИЙ МАЙОР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

[Шаров]

«11» августа 1937г.

№ 601136.

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 111, арк. 60–62.
Засвідчена копія. Машинопис.*

⁶ Йдеться про секретно-політичний відділ (СПВ) УДБ НКВС УРСР, що здійснював боротьбу з ворожими політичними партіями та антирадянськими елементами. На серпень 1937 р. посаду начальника 4-го відділу УДБ НКВС УРСР займав старший лейтенант держбезпеки Матвій Михайлович Герзон (06.11.1906–23.09.1938).

№ 6

**Доповідна записка начальника УНКВС по Київській області
М. Шарова наркому внутрішніх справ УРСР І. Леплевському
про виселення зі столиці України родин репресованих**

21 серпня 1937 р.

КИЕВСКОЕ ОБЛАСТНОЕ УПРАВЛЕНИЕ НКВД

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 2-го РАНГА
тов. ЛЕПЛЕВСКОМУ

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА
О ХОДЕ ВЫСЕЛЕНИЯ ИЗ г. КИЕВА СЕМЕЙ ОСУЖДЁННЫХ И
ИСКЛЮЧЁННЫХ ИЗ КП(Б)У

По состоянию на 20 августа 1937 г.

Результаты операции по выселению из г. Киева семей осуждённых и исключённых из КП(б)У по состоянию на 20 августа 1937 г. определяется следующими данными:

Всего выслано из г. Киева – 403 семейства в составе – 1038 человек. Из этого числа:

Семей осуждённых 263 в составе 651 человек
– " – [исключённых] 140 – " – 387 – " –

По месту назначения, высланные из г. Киева семьи осуждённых и исключённых из КП(б)У распределяются так:

Место высылки	Семей осужден.		Семей исключ.		ВСЕГО	
	Семей	Человек	Семей	Человек	Семей	Человек
Оренбургская обл.	63	171	1	3	64	174
Челябинская обл.	63	160	–	–	63	160
Узбекская ССР	23	46	36	109	55	155
Омская область	36	85	15	34	51	119
Казахская ССР	13	27	31	88	44	115
Кировская область	44	114	–	–	44	114

Башкирская АССР	2	3	35	108	37	111
Киргизская ССР	2	6	18	40	20	46
Северная область	7	16	2	3	9	19
Красноярская обл.	7	17	1	1	8	18
Туркменская ССР	3	6	–	–	3	6
Таджикская ССР	–	–	1	1	1	1

В соответствии с последними указаниями 4 Отдела ГУГБ НКВД СССР, высылка из г. Киева в Красноярскую область, а также в Таджикскую, Казахскую и Узбекскую ССР нами прекращена.

Помимо указанного выше числа лиц, высланных из г. Киева, подготовлено к высылке в ближайшие дни 12 семейств, из коих 3 семьи осуждённых и 9 семей исключённых из партии.

Оформление значительного числа дел на исключённых из КП(б)У нами отложено; это касается бывших коммунистов, исключённых из КП(б)У не за непосредственную причастность, а за связи и покровительство троцкистов и правых.

На наши неоднократные запросы в отношении этой категории до сего времени мы ответов не имеем, ввиду чего вопрос о высылке этих лиц из г. Киева продолжает оставаться открытым.

Дополнительно к ранее проведённым вербовкам осведомления для разработки высылаемых из г. Киева лиц, нами завербовано ещё 2 осведомителя, на коих сообщаем следующие характеризующие данные:

осв[едомитель] «ОЛЬГА», 1901 г. р., уроженка Польши, еврейка, из семьи рабочего, по профессии агроном, с 1919 по 1921 г. служила в РККА, бывший член КП(б)У с 1917 г., в 1927, 1934 и 1935 г. исключалась из КП(б)У за троцкизм, к которому примкнула в 1927 г. Муж ее ХЕМЕЛЕВЦОВ В.П., бывший член КП(б)У с 1925 г., мелиоратор, [в] 1934 г. исключён из КП(б)У, осуждён и выслан за вредительство.

Выслана в Башкирскую АССР.

Осв[едомитель] «ДЕВЛЕТ», 1894 г. р., урож[енец] г. Тульчин Винницкой области, еврей, по профессии шапочник, бывший

директор швейной фабрики, бывший член КП(б)У с 1931 г. по 1936 г., исключён из партии как троцкист.

Выслан в Башкирскую АССР.

Всего завербовано с начала операции 11 осведомителей. Вербовку осведомления для разработки и освещения высылаемых из г. Киева – продолжаем.

За последнее время имели место случаи единичных и групповых жалоб высланных из г. Киева лиц в К[иевское] О[бластное] У[правление] НКВД на отсутствие жилья и работы на месте их высылки. Такие жалобы поступили к нам от некоторых лиц, высланных в Киргизский р-н Казахской АССР⁷, на что мы считаем нужным обратить Ваше внимание.

НАЧАЛЬНИК УНКВД ПО КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
СТАРШИЙ МАЙОР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

[Шаров]

№ 601292

«21» августа 1937 года

г. Киев

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 111, арк. 73–75.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 7

**Витяги із приватного листування про арешти, що
проводилися співробітниками УНКВС у м. Києві влітку 1937 р.**

19 вересня 1937 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

С В О Д К А

ВЫДЕРЖЕК ИЗ КОРРЕСПОНДЕНЦИИ ПО ВОПРОСУ
ПРОВОДИМЫХ АРЕСТОВ ОРГАНАМИ НКВД
ПО ГОРОДУ К И Е В У

г. Артемовск, Союзмука, АНДРЮЩЕНКО.

...В Киеве чувствуется радостная жизнь, однако надо глядеть в оба, здесь оказалось главное контрреволюционное на-

⁷ Казахская Автономная Социалистическая Советская Республика (рос.) – адміністративно-територіальна одиниця у складі РРФСР, яка існувала з червня 1925 р. по грудень 1936 р. на території сучасного Казахстану.

ционалистическое ядро, они хотели продать Украину фашизму. Вся эта публика находится в надлежащем месте...

Киев, Пироговская 2/57, КОЗАРЬ.

г. Крапоткин⁸, КУРЕНКО А.

...Наши предположения о ХВЫЛЕ⁹ – верны. Он – агент Гестапо. 12 лет работал шпионом и настоящее его фон-барон. Сейчас он в руках, в ЕЖОВЫХ рукавицах. Верится с трудом, но факт...

Киев, В. ПЕТУХОВ.

Донбасс, Ворошиловград, ЛОГВИНЕНКО.

...ХВЫЛЮ арестовали, он оказался немецким шпионом. В 1927 г., живя в России, он переменял имя, отчество и фамилию, выучил украинский язык, пробрался в партию, заслужил орден Ленина и заворачивал своими шпионскими делами, а на самом деле он – барон германский...

Киев, Наташа...

Харьков, до востребования БРОВИЧЕВУ.

...На заводе у нас много новостей. Директора сняли с работы, механика и инженера уволили, как троцкистов. Может быть, теперь улучшится работа, т. к. всех троцкистов выгнали. Они систематически срывали план и разгоняли рабочую силу...

Киев, б р а т.

Херсон, Нижняя 27/14, РЫЛЬСКОМУ.

...У нас в институте дела неважные. Наш комитет комсомола распустили за плохое руководство. Секретаря сняли и вынесли выговор. Наше собрание носило признательный характер. Комсомольцы выходили на сцену и признавались в своих грехах. Многих исключили за связь с шпионами, троцкистами и т. д.

Киев, Голосеево...

м. Семеновка, Черниговской обл. АНАНЧЕНКО.

...В нашем институте прошла большая пертурбация в связи со вскрытием целого ряда вредителей – врагов народа. Враги

⁸ Так у тексті. Йдеться про місто Кропоткін Краснодарського краю.

⁹ Йдеться про начальника управління у справах мистецтва при РНК УРСР Андрія Ананійовича Хвилю (справжнє прізвище Олінтер), якого арештували у справі «буржуазно-націоналістичної організації колишніх боротьбистів».

народа пускали свої корні, свої вражескіе щупальца в різні уголки, а особливо по системі вищих шкіл. Всю верхушку нашого інститута забрали¹⁰. Трудно себе представити ту жутку картину издевательства над студентами, которую допускали лица, возглавлявшие институт. Сейчас изучают людей дальше, чтобы до конца выкорчевать корни врага...

Київ, Голосеево, ветеринарний ін-т, АНАНЧЕНКО.

Носовский р-н, х. Сулак, ЦЫГАНКО.

...В інституті відкрито цілу троцькістську шайку, яка була з професорів, декана, асистентів, доцентів й інших троцькістів. У цю шайку попав і теперішній директор Ніжинського технікуму. Його скоро теж здадуть до суду. Шайки троцькістів відкрито у Наркомземі, по різних районах, органах та підприємствах...

Київ, Голосеево, ветеринарний інститут, ЦЫГАНКО.

м. Белиловка, Ружинского р-на, ДОНЧАКУ.

...ХВИЛЯ – ворог народу. Виявилось, що він не ХВИЛЯ, а фон-барон ГОФШТЕЙН, німець, який має справи з ГІТЛЕРОМ. Ось тобі пильність. Кричать вороги, вороги, а їх не бачать. Ясно було видно, чому дочка ХВИЛІ вчиться в німецькій школі, але це проšlo мімо всіх. Ось таких баронів у нас немало. З ХВИЛЕЮ був у близьких відношеннях наш професор КАГАНОВИЧ...

Київ, Красноармейская № 61, студент КОЛЕСНИЧЕНКО.

Казатин, Либкнехта № 6, ДМИТРИК.

...Уже третій день идет собрание КСМ¹¹. У нас в інституте¹² раскрыли банду троцькістов-диверсантов. В результате действия этих вредителей был сорван план в прошлом году и имеем сейчас 3.000 хвостов – т. е. передержек.

Київ, Індустріальний ін-т, ДМИТРИК.

¹⁰ У 1937 р. було заарештовано директора Київського ветеринарного інституту Андрія Петровича Любченка, який разом з братом Панасом Любченком (голова РНК УРСР) нібито входив до керівної групи «буржуазно-націоналістичної організації колишніх боротьбистів».

¹¹ КСМ – Коммунистический союз молодежи (рос.)

¹² Йдеться про Київський індустріальний інститут, який у 1948 р. змінив назву на Київський політехнічний інститут.

Донбасс, ст. Должанская, ш. 14/17, КОЗЬМИНУ.

...Секретаря ЦК Комсомола Украины АНДРЕЕВА¹³ арестовали, как вредителя-троцкиста, а наша комсомольская организация большая в Киеве и была главным пунктом для троцкистов...

Киев, студент Индустриального ин-та.

Первомайск, ВЕРЖЕХОВСКОМУ Т.И.

...Пережил и переживаю за мерзкие поступки отца. Подлец, он сделался врагом народа, а я за него отвечаю. Связался со всякой сволочью, залез в болото и сам попался. Черт с ним. Я проклинаяю его, гада, даже не хочу слышать о нём, ибо за него я должен отвечать морально и нести ответственность...

К и е в, Коля...

Донбасс, Константиновка, ЧЕРНОБАЕВОЙ.

...Сочувствуем твоему горю. Может быть, это недоразумение, т. к. он не был похож на человека враждебного нам, но если он враг, то пусть понесёт должное наказание...

Киев, Борщаговская 48, ЧЕРНОБАЕВ.

Д[непро]/Петровск, Литейная 8/25, ЧЕРНЯХОВОЙ.

...Очень хорошо, что выявляем всех сволочей. Недаром ЕЖОВУ дали орден ЛЕНИНА¹⁴. Правда, за такую заслугу, за такую работу этого мало, мала ему награда, его надо нам всем расцеловать. Он и наша партия спасли нашу жизнь...

Киев, 50, п/ящ. 83/2, боец ЧЕРНЯХОВ.

Донбасс, Святовское, РАДЧЕНКОВОЙ.

...С тех пор, как у нас раскрыли банду врагов народа и снимали с руководящих постов всю сволочь, условия службы сразу стали иными. Обращение начальства стало другое, распорядок дня стал лучше, словом заметно, что нет вредителей, которые руководили нами. Мы всех врагов народа сметём с

¹³ 1-й секретар ЦК ЛКСМУ Сергій Ілліч Андреев заарештований органами НКВС 1 липня 1937 р. Засуджений до розстрілу 21 жовтня 1937 р.

¹⁴ Вищу нагороду Радянського Союзу нарком внутрішніх справ СРСР М. Єжов отримав у липні 1937 р. «за видатні успіхи у справі керівництва органами НКВС по виконанню урядових завдань».

лица земли, чтобы не пачкали наш Советский Союз – так говорят тысячи бойцов в один голос...

Киев, 28, п/ящ. 47, НАГОРНЫЙ.

с. Окип, Сенчанский р. Харьковской обл. ГЛУШКО И.Я.

...Выявляют у нас вредителей, троцкистов, шпионов и убийц, стремящихся восстановить капитализм в нашей стране. Многих наши славные органы НКВД выявили врагов народа на Украине и в Москве. Война нарастает, но мы ее не боимся и дадим должный отпор...

Киев, Вышгород, п/ящ. 81, ПАНИСЕНКО С.Я.

Максимовский с[ель]/с[овет] Д[непро]/Петровской обл. СУРИКУ.

...Из нашей части забрали врагов народа, судьба которых будет такая же, как АМЕЛИНА¹⁵ и др. Наша Красная армия заверяет Правительство, что в случае, если враг нападет, мы разобьем его на его же территории...

Киев, 91, п/ящ. 18, боец СЕРИКОВ.

Д[альне]-В[осточный] К[рай], Гродеково, п/ящ. 18, ГОРБАЧЕВУ.

...Украина здорово была засорена врагами народа, но Николай Иванович ЕЖОВ дает им крепкую встряску. Собакам собачья смерть...

Киев, 55, п/ящ. 61, фамил. неразборчивая.

ст. Калач, Воронежская обл. НЕЗАВЫЩЕНКО М.

...НКВД корчует беспощадно троцкистов и других врагов родины. Сняли почти всю головку Украины...

Киев, 56 ж. д. и. НКВД, боец НЕЗАВЫМЕНКО.

Ярославская обл. Кострома, МАСЛЕННИКОВУ.

...Тут на Украине много вредителей. ХАТАЕВИЧ¹⁶ тоже оказался предателем. В ЦК ЛКСМУ много было врагов народа.

¹⁵ Начальника політичного управління Київського військового округу, армійського комісара 2-го рангу *Михайла Петровича Амеліна* (1896–1937) заарештовано 19 червня 1937 р., як учасника «військово-фашистської змови» у лавах РСЧА.

¹⁶ 2-й секретар ЦК КП(б)У *Мендель Маркович Хатаєвич (Мордохович)* заарештований 9 липня 1937 р. у Москві. Наприкінці жовтня 1937 р.

Вообще здесь много руководителей оказались изменниками родине...

Київ, 4 м[ото]/м[еханізований] полк,
подпись неразборчивая.

Днепродзержинск, Стасова 72, СНИТЬКО.

...В Киеве выявляют много вредителей. Вредителями-изменниками родины являются негодяи АМЕЛИН, ПОПОВ¹⁷, АНДРЕЕВ и др. Они предательски действовали за восстановление капитализма в нашей стране. Наше правительство принимает все меры к тому, чтобы этих врагов уничтожить...

Київ, лагерь Вышгород, п/ящ. 81 ПАНАСЕНКО С.Я.

Лубны, п/ящ. 33, ОЛЕЙНИКУ.

...Арестовали много врагов народа: ВАСИЛЕНКО¹⁸, ХАТАЕВИЧ, БАЛИЦКИЙ¹⁹, ШЕЛЕХЕС²⁰. Много было врагов на Украине, но мы их не выявляли, были слепы, а теперь нам открыл глаза тов. ЕЖОВ...

Київ, 36, п/ящ. 131, боец ГЛЕБОВ В.С.

А[зово]-Ч[ерноморский] К[рай], ст. Удобная, ОМЕЛЬЧЕНКО.

...Засорённость врагами народа, троцкистами, шпионами очень большая. ЦК ЛКСМУ руководили враги народа АНДРЕЕВ и КЛИНКОВ, которые разоблачены и уничтожены. У нас в армии тоже выявлены враги народа. Они хотели затопить нашу

засуджений до розстрілу за звинуваченням у керівництві «правотроцькістським блоком» у Дніпропетровську (нині – м. Дніпро).

¹⁷ Директор Інституту Маркса, Енгельса, Леніна при ЦК КП(б)У, секретар ЦК КП(б)У *Микола Миколайович Попов* заарештований 17 червня 1937 р. органами НКВС. Загинув у 1938 р.

¹⁸ Народний комісар фінансів Української РСР *Марко Сергійович Василенко* арештований 13 серпня 1937 р.

¹⁹ Колишнього наркома внутрішніх справ УРСР *Всеволода Аполлоновича Балицького* заарештовано 7 липня 1937 р. за наказом наркома внутрішніх справ СРСР М.Єжова за звинуваченням в організації «антирадянського заклоту в НКВС УРСР».

²⁰ Йдеться про першого заступника Голови Ради Народних Комісарів УРСР *Ілліо Савелійовича Шелехеса*, арештованого співробітниками НКВС 23 червня 1937 р.

доблестную Красную армию в крови, они создавали такие условия, чтобы красноармейская масса волновалась. Но железный Нарком Внутренних Дел – тов. ЕЖОВ выкорчёвывает до самого конца врагов народа и даст им пулю в лоб...

Київ, 36, п/ящ. 70, ШЕСТОПАЛОВ.

Київ, Мирная № 8 кв. 13, КАРПЕНКО.

...Не только ты один рад судьбой предателей родины. Это есть гнев и приговор 170 миллионного народа²¹. Пусть помнят кровожадные тираны, что 170 миллионный народ расплатится за всё и за потопленные пароходы...

Київ, Вышгород, п/ящ. 629, ДУДКО В.Р.

Харьков, хут. Залютного, СТОГНИЮ.

...Сколько в Советском Союзе имелось и ещё имеются троцкисты, которые хотели отдать нашу страну фашистам. В этом замешана вся верхушка. Но это им не удалось и они все будут уничтожены...

Київ, п/ящ. 16, Т. П. С.

ст. Суrowsикина Сталинградской железной дороги, ГУСКИНУ.

...В нашем округе, в военных рядах сняли всех главнокомандующих, комбригов, начальников штабов, полковников авиации и артиллерии, начальников пулемётных полков, политотделов. Все они оказались врагами народа. Арестовали в Киеве несчётного количество людей. Чуть ли не каждый день забирают секретарей, партячеек, выявляют всё новых и новых врагов народа. Хорошо, что их выявили, мы теперь уверены в победе...

Київ, п/ящ. 38, ГУСКИН.

А[зово]Ч[ерноморсий]К[рай]. Дубовский р-н, совхоз. ЛЕСОВОМУ.

...Командир бригадный КАРЕВ²² оказался троцкистом. Уже сидит в тюрьме. Сейчас ДМИТРИЕВ за комбрига. Живем сейчас

²¹ Згідно всесоюзного перепису населення у січні 1937 р. у СРСР проживало 162 млн громадян.

²² Командир 135-ї стрілецько-кулеметної бригади РСЧА Герман Степанович Карев заарештований 11 серпня 1937 р. та засуджений до вищої міри покарання 17 жовтня 1937 р.

лучше. Вообще теперь на Украине катавасия троцкистов и националистов. Их раскрыли во многих районах Украины. Вот уже развелось добра на советской земле...

Киев, 50, п/ящ. 72, ШЕПТУХИН.

Оренбург. ул. Кобозьева 10, АРТЕМЬЕВОЙ.

Аресты – пачками. Арестован ХВЫЛЯ, оказался германским офицером. Снят и арестован генеральный прокурор²³ и его два помощника. Наркомюст, директор банка и масса других видных работников. Во всех аппаратах генеральная чистка, конечно, страдают мелкие сошки.

Определиться на службу, даже с высшим образованием, весьма трудно. Везде отказ. Погибать ещё не хочется! А, по-видимому, предстоит в скором времени...

Киев, Петр...

Запорожье, Октябрьск. № 3, ФЛИНК.

...Приказом по Наркомату я переведён в другое управление, где сейчас неважные дела. Ты знаешь, что я – бывший член партии и в сегодняшней обстановке я должен сидеть на месте и ожидать прекращения тех перегибов и извращений «о бдительности», которые имеют место по отношению ко всем бывшим членам партии...

Киев, Почтамт, до востреб. Борис...

Северный Край, п/с Княжий Погост, ЗУБКОВУ И.Я.

...Ты себе не представляешь, как я страдаю. Всюду одна, помощи нет. Я погибаю. Черт с ним, но жаль детей, им только жить, цвести в Сталинской Конституции, а они гибнут, они считают дни, когда увидят папу, который напрасно сидит. Я сейчас так настроена, что если бы мне дали оружие, то у меня не дрогнула бы рука расстреливать этих мерзавцев, которые засели во власти и делают такую подлость-вредительство. Волосы встают дыбом, что они делали. Я приветствую правительство и одобряю их решения.

²³ Йдеться про Григорія Абрамовича Айзенберга-Железногорського (1896–1938), якого у серпні 1937 р. звинуватили у троцькізмі та звільнили з посади генерального прокурора УРСР і виключили з лав КП(б)У Арештований 28 квітня 1938 р. Розстріляний в ніч на 23 вересня 1938 р.

Фашистских наймитов, сволочей ещё много не выявлено. НКВД не спит, всё равно Советская власть будет цвести. Обидно, что честный рабочий, которого Советская власть вывела в люди, сидит в заключении. Тебя, наверное, засадили троцкисты. Я буду писать товарищу СТАЛИНУ об этом. Твой начальник КИСКИН, который тебя арестовал, сам сейчас арестован. Он оказался троцкистом, ты стал его жертвой ...

Киев, ул. Горького 110, ЗУБКОВА М.С.

г. Балта, ул. Сталина 34, АДАМОВИЧ

...Итак, свершилось то, чего я так всё время боялась. Колю арестовали. Я уже столько слез выплакала, что нет уже сил ходить. Вещи описали, и я жду ещё более страшной расплаты. Меня снимут с работы. Мне остается только прикончить себя и Иру. Я верю, что Коля ни в чём не виноват, а если и есть вина, то косвенная. Три раза была в НКВД и мне не хотят говорить, где находится Коля и кто его следователь. Вам нужно приехать к нам в Киев...

Киев, Назарьевская ул. 15 кв. 25, подпись Ада.

Ленинград, 7 Отд. Обводный канал № 47, кв. 3,
ЯКОВЛЕВОЙ А.И.

...Сегодня был суд. Ему присудили 10 лет. Клянусь, ни за что. На него наговорили то, что ему и во сне не снилось. «Нашли врага народа», а он никогда не был и не собирался быть. За два месяца, я его сегодня видела впервые. У него очень угнетённое моральное состояние. За что такая жестокая несправедливость. Клянусь, он никогда не был врагом. Кому верить и где искать справедливость?

До этого момента я не верила, что могли засудить без вины, а теперь я убедилась в этом. Если бы не ребятишки я поехала бы с ним, душа моя разрывается на части.

Сегодня секретарь трибунала предложил мне: если я не могу содержать детей, то чтобы я подала заявление и они пристроят детей в детские дома. Они воображают, что делают большое одолжение, отнимут отца, убьют морально всю семью, а потом возьмут детей в детдома. Если бы ты знала, какое у меня состояние. Захотели съесть – съели и не подавились. Ну что ж, я

понимаю их политику, им нужны бесплатные работники, ну и берут. Что для них человеческие страдания? Это раз плюнуть. Мне кажется, что я схожу с ума. Я верю только ему и больше никому. Он меня в жизни ещё ни разу не обманул, я его в жизни не забуду и не откажусь от него. Я никому не продамся, пусть мне хоть сулят золотые горы ...

Київ, Январского Восстания № 3 кв. 26, М. Н. ЯКУБОВИЧ.

Нач[альник] 2 Отдела УГБ НКВД УССР

Ст[арший] Лейтенант Государственной Безопасности

*Джирин*²⁴

«19» септєбря 1937 г.

№ 2875/Сн.

гор. К и е в.

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 129, арк. 341–352.
Оригінал. Машинопис.*

№ 8

**Наказ заступника наркома внутрішніх справ УРСР
М. Степанова²⁵ Управлінню держбезпеки НКВС УРСР та
Управлінню робітничо-селянської міліції НКВС УРСР
про виселення іноземців, які мешкали у м. Києві**

5 жовтня 1937 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

**ЗАМ[ЕСТИТЕЛЮ] НАЧАЛЬНИКА 3 ОТДЕЛА УГБ НКВД УССР
КАПИТАНУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ТОВ. САМОЙЛОВУ²⁶**

²⁴ *Джирин Давид Ізраїлевич* (1904–1938) – у липні 1937 – лютому 1938 рр. начальник 2-го (оперативного відділу [Оперод] – обшуки, арешти, зовнішнє спостереження) УДБ НКВС УРСР. У квітні 1938 р. арештований і в серпні 1938 р. вироком Військової колегії Верховного Суду СРСР засуджений до вищої міри покарання.

²⁵ *Степанов Михайло Архипович* (1900–1940) – в органах ВЧК із 1920 р. На посаді заступника наркома НКВС УРСР перебував у період з 20 липня 1937 р. по 31 січня 1938 р.

²⁶ *Самойлов (Бесидський) Самуїл Ісакович* (1900–1938) – в органах ВЧК із 1920 р. Із січня 1937 по квітень 1938 рр. – перебував на посаді заступ-

НАЧАЛЬНИКУ 9 ОТДЕЛА УГБ НКВД УССР
СТАРШЕМУ ЛЕЙТЕНАНТУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ ТОВ. ПЕТРОВУ²⁷

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЮ] НАЧАЛЬНИКА УРКМ НКВД УССР
МАЙОРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ТОВ. КАМИНСКОМУ²⁸

По моему требованию УРКМ НКВД УССР представило мне список на 536 человек иностранно-подданных, проживающих в г. Киеве.

Из этого списка видно, что подавляющее большинство иностранно-подданных работают в наших советских, хозяйственных, кооперативных и прочих учреждениях.

Циркуляр НКВД СССР № 68 от 22/VIII с.г. о нажиме на иностранно-подданных в целях выселения их из пределов СССР по линии УГБ и УРКМ выполняется плохо и нерешительно.

Совершенно непонятно, почему мы терпим у себя такое большое число иностранцев (всего по УССР зарегистрировано 5404 чел.) и не только терпим, но и держим их, несомненно, в большинстве нелояльных к советской власти лиц – на советской службе.

Неужели не ясно, что эти иностранцы, чувствуя себя в известной безопасности под защитой своих паспортов, являются в первую очередь шпионской и диверсионной базой иностранных разведок.

Нужно покончить с нашим бездействием на этом участке. Твёрдо и решительно проводить линию на удаление иностран-

ника начальника контррозвідального відділу НКВС УРСР. Арештований у квітні 1938 р. у Москві. Розстріляний наприкінці 1938 р.

²⁷ *Петров Михайло Дмитрович* (10.11.1899–?) – в органах державної безпеки з листопада 1919 р. до березня 1945 р. Із січня по грудень 1937 р. – начальник 9 відділу УДБ НКВС УРСР.

²⁸ *Камінський Яків Зельманович* (1891–?) – із 17 березня 1937 р. – заступник начальника, з 18 липня 1937 р. тимчасово виконуючий обов'язки начальника, потім з листопада 1937 р. знову заступник начальника Управління робітничо-селянської міліції НКВС УРСР.

цев, оставив у нас только лояльных людей или неопасных в шпионском и диверсионном отношении.

Что нужно:

1. Пересмотреть всех иностранцев, дислокацию их размещения в нашем советском и хозяйственном аппаратах.

2. Начать немедленно работу по их удалению со службы и через 9 отдел²⁹ запретить приём иностранцев на работу.

3. Твёрдо выполнять циркуляр № 68 об отказе в продлении видов на жительство иностранцам.

4. Использовать складывающуюся ситуацию для создания среди иностранцев квалифицированной агентуры.

О ходе работы в этом направлении систематически докладывать.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАРОДНОГО КОМИССАРА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
СТАРШИЙ МАЙОР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
[СТЕПАНОВ]³⁰

«5» октября 1937 года

№ 3113/СН

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 146, арк. 228-229.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 9

**Доповідна записка начальника адмінгосуправління
О. Марусінова³¹ та начальника відділу трудових колоній
НКВС УРСР В. Реферта³² наркомуні внутрішніх справ УРСР
І. Леплевському про ізоляцію дітей репресованих
«ворогів народу» станом на 1 жовтня 1937 р.**

5 жовтня 1937 р.

СОВ[ЕРШЕННО] СЕКРЕТНО

²⁹ IX (спеціальний) відділ НКВС УРСР опікувався організацією секретного діловодства в державних органах та дотриманням режиму секретності на підприємствах та в установах.

³⁰ Документ підписаний Міллером.

³¹ *Марусінов Олександр Іванович* (1895–1940) – в органах ДПУ із 1924 р. У лютому 1933 – червні 1934 рр. – начальник відділу кадрів Донецького облвідділу ДПУ, у червні – вересні 1934 р. – очолював трудову комуну

НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР –
КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 2-го РАНГА
ТОВ. ЛЕПЛЕВСКОМУ

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

«Об изоляции детей репрессированных врагов народа,
по состоянию на 1.X.1937 года»

В соответствии с приказом Наркома Внутренних Дел СССР за № [00]486 от 15.VI. с.г.³³ и Вашим приказом, 8.IX.[1937 г.] в помещении Киевского детского приёмника-распределителя НКВД (Пуца-Водица) организован распределительный пункт для изоляции детей репрессированных врагов народа.

В целях создания соответствующего режима и изоляции детей мобилизованы из наличного состава работников при-

ім. Держинського. У вересні 1934 – серпні 1937 рр. – начальник відділу кадрів УНКВС по Харківській обл. У серпні 1937 – березні 1938 рр. – начальник адміністративно-господарського управління НКВС УРСР. Із березня 1938 р. направлений на роботу в Тайшетський ВТТ, начальник Гутаро-Тагульсько експедиції НКВС СРСР. 15 вересня 1939 р. арештований, засуджений Військовою колегією Верховного Суду СРСР 19 червня 1940 р., розстріляний 20 червня 1940 р.

³² *Реферт Володимир Данилович* (1902–?) – в органах ВЧК із 1920 р. У 1923–1929 рр. – помічник уповноваженого контррозвідального відділу ДПУ УСРР, згодом начальник відділу розшуку Управління Одеської міської міліції, начальник Управління міліції та розшуку в Одесі. Протягом 1930–1934 рр. – на відповідальних та керівних посадах в Харківському облвідділі ДПУ–НКВС УСРР. До 16 липня 1934 р. – начальник відділку по спецпереселенцях НКВС УСРР. Із 16 липня 1934 р. – начальник 4-го відділку та помічник начальника відділу кадрів НКВС УСРР. У 1937 р. – помічник начальника Управління пожежної охорони НКВС УРСР з політчастини. У 1934–1938 рр. – помічник начальника відділу кадрів, начальник культурно-виховного відділу Управління місць ув'язнень, помічник начальника Управління воєнізованої пожежної охорони, начальник Відділу трудових колоній НКВС УРСР. Упродовж 1940–1949 рр. – на керівних посадах в Управлінні виправно-трудова та колоній НКВС Молдавської РСР та УНКВС–МВС по Молотовській обл.

³³ Йдеться про оперативний наказ НКВС СРСР № 00486, що регламентував репресії стосовно «дружин зрадників батьківщини, членів правотроцькістських шпигунсько-диверсійних організацій».

ёмника-распределителя – 27 человек, из них: членов и канд. КП(б)У – 5; ЛКСМУ – 10 и беспартийных – 12 человек.

С указанным составом работников Зам[еститель] Нач[альника] Облуправления НКВД Капитан Государственной Безопасности тов. ЯКУШЕВ³⁴ провёл оперативное совещание о задачах и работе распределительного пункта.

Из общего количества 199 беспризорных детей, содержащихся в приёмнике до начала операции, – отправлены на патронат в трудовые колонии – 99 детей, остальные же 67 – переведены в огороженные забором помещения, территориально удалённые от распределительного пункта.

Охрана помещения распределительного пункта и прилегающей к нему территории осуществляется внутренней сторожевой охраной приёмника (6 постов) и наружной милицейской охраной (3 поста).

Дети обеспечены полным комплектом постельных принадлежностей (простыни, наволочки, подушки, матрацы и т. д.), из расчёта на 150 детей.

За время с 8. IX по IX поступило детей: от 3-х до 7-ми лет – 4 чел.; от 7-ми до 11-ти лет – 16 чел.; от 11-ти до 14-ти лет – 11 чел. и с 14-ти до 16-ти лет – 12 ч. Всего 46 человек, из них детей бывших сотрудников НКВД УССР – 11 человек.

Среди детей развёрнута массовая работа: закуплены игры, игрушки, выпущена стенгазета, проводятся занятия по закреплению пройденных знаний, кино и т. д.

Массовой работой руководят прикрепленные к детям воспитатели, преимущественно члены КП(б)У и ЛКСМУ.

Питание удовлетворительное. Стоимость содержания ребенка в сутки составляет 5 р. 75 коп., вместо установленных 2 р. 75 коп. для контингента беспризорных.

Настроение большинства детей хорошее.

Наряду с этим, имели место отдельные случаи отрицательных проявлений детей:

³⁴ Якушев (Бабкін) Лаврентій Трохимович (1903–1986) перебував на посаді заступника начальника УНКВС по Київській області з 16 серпня по 1 жовтня 1937 р.

1. Трое детей: СТЕПАНЕНКО Галя – 12 лет, САПОЖНИКОВА Мария – 11 лет и ЕВСТАФЬЕВА Аля – 8 лет пытались совершить побег из распределительного пункта, но принятыми мерами побег был предотвращён.

2. Хулиганский поступок: ИЛЬИН Владимир – 16 лет избил ЕВСТАФЬЕВА Владимира – 13 лет, за что ИЛЬИН был посажен в изолятор на 5 суток.

У ИЛЬИНА, при доставке его на распределительный пункт, был обнаружен и изъят финский нож.

На ИЛЬИНА Облуправлением НКВД заведено следственное дело.

3. Неустановленными до сего времени детьми были замазаны синим карандашом портреты т.т. СТАЛИНА, и КАГАНОВИЧА, висевшие в спальне девочек.

4. Воспитанница ЕВСТАФЬЕВА – 8 лет, показав воспитательнице КОВРАССКОЙ обложку тетради с портретами т.т. ЛЕНИНА и СТАЛИНА, на которых имелись буквы «м» и «к», – сказала, что эти буквы означают слова «могила коммунизму».

В соответствии с нарядами АХУ НКВД СССР, направлены в детдома Западной области³⁵ – 27 детей, в сопровождении работников приёмника членов КП(б)У и ЛКСМУ.

По указанию УНКВД по Киевской области и IV Отдела УГБ НКВД УССР – двое детей переданы родственникам на воспитание.

В связи с поступившими сведениями о наличии у родственников и знакомых ИЛЬИНА денег и ценностей, было произведено расследование, коим было установлено, что у КРАСНОВОЙ П. хранятся деньги в сумме 7.500 руб. и КОПЫЛЕВОЙ – в сумме 1.200 руб., переданные матерью ИЛЬИНА.

Протокол допроса ИЛЬИНА передан в Облуправление НКВД для реализации.

НАЧ[АЛЬНИК] АДМИНХОЗУПРАВЛЕНИЯ НКВД УССР
СТ[АРШИЙ] ЛЕЙТЕНАНТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
Марусинов

³⁵ Йдеться про Західну область РРФСР з центром у місті Смоленську.

НАЧ[АЛЬНИК] ОТДЕЛА ТРУДКОЛОНИЙ НКВД УССР *Реферт*
«5» октября 1937 года.

г. Киев.-

нш.

№ 18834

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 111, арк. 83–85.
Оригінал. Машинопис.*

№ 10

**Записка наркома внутрішніх справ УРСР О. Успенського
НКВС СРСР про викриття петлюрівської організації
на території Київської, Житомирської, Вінницької областей**

22 лютого 1938 р.

№ 1096

ЗАПИСКА ПО ПРОВОДУ³⁶

МОСКВА НКВД СССР³⁷

ТОВ. ЕЖОВУ

ТОВ. ФРИНОВСКОМУ³⁸

ТОВ. МИНАЕВУ³⁹

По делу антисоветского украинского националистического центра вскрывается петлюровская организация. В числе руководителей этой организации установлены:

ПТУХА⁴⁰ – член украинской Академии Наук (арестован);

РЯБОКОНЬ – начальник Киевского мобилизационного округа (осуждён);

³⁶ На документ наклеена стрічка «ПЕРЕДАНА 22/2-38 Г. 9 Ч. 5 МИН.»

³⁷ На документі О. Успенським дописано «Вручить немедленно».

³⁸ Фріновський Михайло Петрович (1898–1940) – із 15 квітня 1937 р. по 9 червня 1938 р. очолював Головне управління державної безпеки, а з 28 березня 1938 р. – Управління державної безпеки НКВС СРСР.

³⁹ Мінаєв-Цикановський Олександр Матвійович (1888–1939) – у період з липня 1937 р. по березень 1938 р. виконував обов'язки начальника 3-го відділу ГУДБ НКВС СРСР.

⁴⁰ Птуха Михайло Васильович (1884–1961) – демограф, статистик, дійсний член АН УРСР. Арештований 21 лютого 1938 р. Звільнено у 1940 р. (звинувачення були зняті) і поновлено на роботі в АН УРСР.

ЛИННИК – член центральної ради і її військового ради (арештован);

СОЛОМКО – член центральної ради (арештован).

Ця петлюрівська організація була створена по прямим вказанням керівників антирадянського націоналістического центра ЛЮБЧЕНКО, ЗАТОНСКОГО⁴¹ і інших.

Командні кадри організації складалися з активних петлюрівців, командного складу петлюрівської і галицької армій. Організація мала свої повстанчі відділи і групи на території майже всіх областей УСРС.

Первинними даними слідства відкриті петлюрівські повстанчі відділи на Звенигородщині, де петлюрівської організацією керував есер, петлюронець і денікінець САМБУР (арештован); на Черкащині, де повстанча організація очолювалася петлюрівським атаманом МАКАРЕНКО і на Белоцерковщині, де організацію очолював колишній офіцер петлюрівської армії СОЛНЦЕВ А.М. (МАКАРЕНКО і СОЛНЦЕВ арештовані).

Керівники цих міжрайонних ланок петлюрівської повстанчої організації (САМБУР і інші) були пов'язані з військовим штабом антирадянського українського націоналістического центра в лиці КОПУЛОВСКОГО, керівившого повстанчої діяльністю військового штаба.

По вказанням САМБУРА, СОЛНЦЕВА і МАКАРЕНКО ліквідовані і ліквідується петлюрівські повстанчі відділи в Звенигородському, Белоцерковському, Гребенківському, Фастівському, Володарському районах Київської області.

По Звенигородській петлюрівській організації відкрито чотири повстанчі відділи з колишніх петлюрівців і учасників банд КАЛЮЖНОГО, во главі яких стояли колишні петлюрівські офіцери і атамани банд. Один з цих відділів в селі Попівка ліквідован повністю (арештовано 36 осіб).

⁴¹ Затонський Володимир Петрович (1888–1938) – український радянський партійний і державний діяч. Із лютого 1933 р. нарком освіти УСРС. Заарештований органами НКВС 3 листопада 1937 р.

Руководитель петлюровской повстанческой организации на Белоцерковщине СОЛНЦЕВ показывает, что руководители и актив созданных им повстанческих ячеек должны были проводить широкую вербовочную работу, в целях формирования повстанческих сотен.

САМБУР был связан с находящимся в Польше атаманом КАЛЮЖНЫМ через специальных курьеров.

Арестованные в Киеве бывший сотрудник агентурного отдела политического департамента Петлюры ТКАЧ и бывший офицер петлюровской армии ЩЕРБИНА Г. показывают, что существующая на Украине разветвленная петлюровская организация была заложена петлюровским командованием при отступлении петлюровских войск в Польшу.

ТКАЧ назвал 35 участников антисоветской петлюровской организации, ведущих работу в разных районах Украины.

ЩЕРБИНА Г. показал, что после разгрома петлюровщины он создавал петлюровские повстанческие ячейки в Одессе, на Донбассе и в Черкассах, а в 1936 году установил в Киеве связь с активным участником петлюровского антисоветского подполья, бывшим белым офицером ЧЕРНЯВСКИМ.

Арестованный 21-го февраля ЧЕРНЯВСКИЙ на первом же допросе показал, что, будучи во время гражданской войны начальником контрразведки 13-й дивизии врангелевской армии, был в 1920 году направлен Разведывательным отделом штаба врангелевской армии на советскую территорию для ведения контрреволюционной работы, которую продолжал до последнего времени.

ЩЕРБИНА Г. и ЧЕРНЯВСКИЙ⁴² называет ряд членов антисоветской организации, бывших денкинских и врангелевских офицеров.

По делам организованного петлюровского подполья только в Киевской, Винницкой и Житомирской областях арестовано 1134 бывших командиров петлюровской армии и активных петлюровцев и полит. бандитов. По другим областям УССР операция проводится.

⁴² Дописано Успенським.

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 3 РАНГА

Успенский

«22» февраля 1938 г.

Исх. 248/СН

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 17 (1951 р.), арк. 28–32.
Оригінал. Машинопис.*

№ 11

**Довідка заступника начальника 5 відділу УДБ НКВС УРСР
А. Ратинського ЦК КП(б)У про «військово-фашистську змову»
у Київському і Харківському військових округах**

3 березня 1938 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО⁴³

С П Р А В К А

ПО ВОЕННО-ФАШИСТСКОМУ ЗАГОВОРУ В ЧАСТЯХ РККА

Во главе войск Киевского Военного Округа стоял один из крупных руководителей военного заговора – быв[ший] ком[-андующий] войск КВО ЯКИР⁴⁴.

ЯКИР, долго командуя войсками на Украине (командвойск УВО, а затем КВО), имел в частях округов много своих людей из числа высшего и старшего командного и политического состава, в значительной части политически скомпрометированных, которых всячески оберегал и продвигал по службе.

На эти кадры ЯКИР опирался в своих предательских планах и соответственно с этим расставлял их.

Всего арестовано по заговору в Киевском и Харьковском военных округах – 1236 человек командного, политического и административно-хозяйственного состава – участников заговора.

С 10 февраля до сегодняшнего дня арестовано 284 человека командно-политического состава – заговорщиков.

⁴³ На документі в горі зліва написано: «Послана Секретарю ЦК КП(б)У (справка т. Ратинського)».

⁴⁴ Якір Йона Еммануїлович (1896–1937) – командарм 1-го рангу. Із 1925 р. по 1937 р. командував Київським ВО. Після призначення командувачем Ленінградським ВО заарештований і розстріляний у червні 1937 р.

В целом ряде воинских соединений арестовывались, как участники заговора, уже вновь назначенные командиры (7 корпус – три командира корпуса, 23 кавдивизии – 2 комдива, 15 дивизия – 2 комдива, 80 дивизия – 2 комдива).

подавляющее большинство арестованных командиров и политработников сознались в своём участии в заговоре. Не сознались только единицы.

Из числа высших руководящих армейских работников арестовано заговорщиков:

Зам[естителей] ком[андующего] войсками	– 2
Пом[ощников] ком[андующего] войсками	– 4
Нач[альников] Политуправления	– 2
Зам[естителей] Нач[альника] Политуправления	– 3
Нач[альников] штаба округа	– 3
Нач[альник] Академии	– 1
Командиров корпусов	– 10
Командиров УРов	– 4
Командиров дивизии	– 15

По категориям арестованный комполитсостав делится: высший комполитсостав – 92, старший – 615, средний – 442 и админхозсостава – 87.

Из числа арестованных заговорщиков – 195 разоблачены как агенты иностранных разведок. Шпионами являлся ряд командиров корпусов, дивизий и крупных штабных работников.

Кроме этого, в частях войск КВО и ХВО арестовано 530 агентов иностранных разведок среди командно-политического состава.

Из них:	польских	– 307
	немецких	– 58
	латвийских	– 92
	румынских	– 36
	японских	– 19
	других разведок	– 18

«3» марта 1938 г.

№ 12

**Із записки наркома внутрішніх справ УРСР
О. Успенського наркомату внутрішніх справ СРСР
про викриття та ліквідацію
російської контрреволюції в Київській області**

7 квітня 1938 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО ПРОВОДУ
М О С К В А, НКВД СССР –

тов. ЕЖОВУ Н.И.
тов. ФРИНОВСКОМУ
тов. ЗАКОВСКОМУ⁴⁵
тов. НИКОЛАЕВУ⁴⁶
тов. ЦЕСАРСКОМУ⁴⁷

Одновременно с разгромом антисоветского украинского националистического подполья, нами была развёрнута работа по вскрытию формирований российской контрреволюции на Украине, издавна сложившихся из остатков разбитых российских антисоветских партий и белогвардейских армий.

Еще ранее из следственных материалов по делам правотроцкистских организаций было установлено, что правотроцкистский центр на Украине и его организации в областях в сво-

⁴⁵ *Заковський Леонід Михайлович* (1894–1938) – у січні 1938 р. призначений заступником наркома внутрішніх справ НКВС СРСР та начальником УНКВС по Московській області.

⁴⁶ *Ніколаєв-Журид Микола Галактіонович* (1897–1940) – комісар держбезпеки 3 рангу. Начальник 3 відділу ГУГБ НКВС СРСР з 29 вересня 1938 по 25 жовтня 1938 р. Із грудня 1936 р. по червень 1937 р. – начальник 2 відділу ГУДБ НКВС СРСР.

⁴⁷ *Цесарський Володимир Юхимович* (1895–1940) – старший майор державної безпеки. Із березня 1938 р. - начальник 4-го (секретно-політичного) відділу 1-го управління НКВС СРСР.

их планах вооружённого восстания рассчитывали использовать в качестве вооружённой силы белогвардейские офицерские кадры.

Это целиком подтверждается и следственными материалами, полученными нами за последнее время по делам ликвидированных подпольных ЦК русских эсеров, ЦК русских меньшевиков, РОВСовских организаций, а также по делам отдельных участников правотроцкистского подполья.

Так, арестованные КАРЕЛИН, АРНАУТОВ и ЗАЛУЖНЫЙ, являвшиеся членами объединённого подпольного ЦК русских эсеров на Украине, проводившего антисоветскую работу в контакте и по указанию правотроцкистского центра, показали, что подпольные эсеровские организации на Украине давно сомкнулись с РОВСовскими военно-офицерскими организациями⁴⁸ и, что те и другие готовились к вооружённому выступлению против Советской власти в общем плане правотроцкистского центра.

Об этом же дали показания арестованные члены подпольного ЦК русских меньшевиков Украины БОРОВИЧ и КИСЛЯНСКИЙ, также действовавшие по указаниям правотроцкистского центра и в контакте с подпольным ЦК русских эсеров.

В связи с этими данными, на основе Ваших указаний, была развёрнута широкая операция по разгрому РОВСовско-эсеровского и меньшевистского антисоветского подполья на Украине.

Таковыми материалами следствия, которыми мы уже располагаем, устанавливается, что на Украине действовало объединённое антисоветское подполье русских эсеров и РОВСовцев, с которыми контактировало свою антисоветскую работу подполье русских меньшевиков.

В вопросах создания повстанческих кадров, подготовки диверсии и организации террора центры этих подпольных организаций действовали согласованно.

На местах антисоветская работа проводилась в контакте между областными подпольными комитетами русских эсеров и меньшевиков и областными военно-повстанческими штабами РОВС'а.

⁴⁸ РОВС – Русский общевойсковой союз (рос.)

Арестованный участник правотроцкистской организации СИДЕРСКИЙ⁴⁹ – бывший Наркомзем Украины, показывает, что правотроцкистский центр на Украине фактически подчинил себе антисоветские кадры эсеровско-ровсовского и меньшевистского подполья и по соответствующим каналам использовал их для организации повстанчества, диверсий и террора.

Арестованные – руководитель объединённой эсеровской организации на Украине КАРЕЛИН, связанный с правотроцкистским центром через ФЕДЯЕВА⁵⁰ – бывшего председателя Харьковского Облсполкома и член подпольного ЦК объединённых эсеров АРНАУТОВ, связанный с правотроцкистским центром через ИВАНЧЕНКО – руководящего участника правотроцкистской организации в Одессе, показывают, что у руководства объединённых ровсовско-эсеровских организаций и меньшевиков существовала договорённость с руководителями правотроцкистского подполья о совместном вооружённом восстании против Советской власти в момент выступления иностранных интервентов против СССР.

Это же подтверждает и арестованный нами член подпольного ЦК русских меньшевиков БОРОВИЧ, который показывает, что руководитель меньшевистской подпольной организации на Украине – бывший член президиума 2 Интернационала академик СИМКОВСКИЙ (осуждён), на этой основе входил в состав руководства правотроцкистской организации на Украине.

⁴⁹ Сідерський Зіновій Осипович (1897–1938) – у липні–листопаді 1937 р. – заступник наркома землеробства Української РСР. У жовтні–листопаді 1937 р. – виконувач обов'язків наркома землеробства УРСР. Арештований 26 листопада 1937 р. 2 серпня 1938 р. Військова Колегія Верховного суду СРСР засудила З. Сідерського за «участь в антирадянській терористичній організації, що існувала в Наркомземі УРСР, та за шпигунство на користь польської розвідки» до розстрілу. Розстріляний 2 серпня 1938 р. Посмертно реабілітований 21 березня 1958 р.

⁵⁰ Федяєв Іван Федорович (1896–1937) – із 9 травня 1934 р. по жовтень 1935 р. був головою Харківського облвиконкому. Із вересня 1936 р. по липень 1937 р. – голова Дніпропетровського облвиконкому. У 1937 р. арештований та 25 серпня 1937 р. розстріляний.

В вооружённом восстании совместно с эсеровско-ровсовским подпольем должна была принимать участие и военно-эсеровская организация в РККА, руководившаяся бывшим прокурором Киевского Военного Округа ПЕРФИЛЬЕВЫМ⁵¹.

Арестованный ПЕРФИЛЬЕВ показывает, что военно-эсеровская организация в частях РККА на Украине имела своё бюро в составе: его – ПЕРФИЛЬЕВА, САБЛИНА⁵² – коменданта Летичевского Укрепрайона и НУРОМСКОГО⁵³ – нач[альника] Ветеринарного Отдела Киевского Военного Округа.

Военно-эсеровское бюро действовало по указаниям военно-эсеровского центра в лице БЕЛОВА⁵⁴ – бывшего комвойска ми БВО и ЧЕРНЕВСКОГО – работника центрального аппарата НКО и находилось в контакте с подпольным ЦК русских эсеров через КАРЕЛИНА и члена Днепропетровского подпольного обкома русских эсеров – ПЛИСА.

Как установлено следствием, руководство ровсовско-эсеровским и меньшевистским подпольем на Украине осуществля-

⁵¹ *Перфильев Евгений Леонидович* (1890–1938) – дивізійний військовий юрист. Із 1928 р. працював на посаді військового прокурора Українського (Київського) військового округу. У червні 1937 р. звільнений у запас. Арештований 22 січня 1938 р. Військовою колегією Верховного Суду СРСР 2 жовтня 1938 р. засуджений до розстрілу. Реабілітований у вересні 1956 р.

⁵² *Саблін Юрій Володимирович* (1897–1937) – із травня 1931 р. – начальник 52-го управління військово-будівельних робіт та комендант Летичівського укріпленого району. Із лютого по вересень 1936 р. – командир 97-ї стрілецької дивізії РСЧА. Арештований 25 вересня 1936 р. Розстріляний у червні 1937 р.

⁵³ *Нуромський Олексій Костянтинович* (1891–1937) – бригадний ветеринарний лікар. Військовою колегією Верховного Суду СРСР 23 грудня 1937 р. засуджений до розстрілу. Реабілітований у вересні 1956 р.

⁵⁴ *Белов Іван Панфілович* (1893–1938) – командарм 1-го рангу. Із листопада 1927 р. по червень 1931 р. – командувач військами Північнокавказького ВО. Із червня 1931 р. по вересень 1935 р. – командувач військами Ленінградського ВО. З вересня 1935 р. – командувач військами Московського ВО. Із червня 1937 р. – командувач військами Білоруського ВО. У січні 1938 р. арештований. Розстріляний 29 червня 1938 р. Реабілітований у листопаді 1955 р.

ли по своим линиям действовавшие согласованно – подпольный ЦК русских эсеров, подпольный ЦК русских меньшевиков и военно-повстанческий штаб РОВСа.

В состав подпольного объединённого ЦК эсеров входили:

КАРЕЛИН – бывший член Всероссийского ЦК левых эсеров, до ареста юрист-консульт Гидростроя в Харькове;

ЗАЛУЖНЫЙ – бывший член ЦК левых эсеров на Украине, ныне разоблаченный как провокатор царской охранки, до ареста научный сотрудник института педагогики в Москве;

АГАБЕКОВ – бывший член ЦК русских эсеров на Украине, до ареста заведующий организационно-плановым отделом Укрснаба;

ЛЕСНОВСКИЙ – бывший член ЦК русских эсеров на Украине, до ареста научный сотрудник;

ШЕЛОНИН – бывший член ЦК русских эсеров на Украине (арестован в Москве);

АРНАУТОВ – бывший член ЦК левых эсеров, руководитель эсеровской организации в Одесской области, до ареста – педагог средней школы в Одессе (все арестованы).

В областях Украины действовали подпольные областные комитеты русских эсеров, руководившие совместно с военно-повстанческими штабами РОВСа повстанческими формированиями и диверсионно-террористическими группами.

От ЦК эсеров постоянную связь с военно-повстанческим штабом РОВСа осуществляли:

АРНАУТОВ – с бывшим генералом царской и белой армий СОРОКИНЫМ, с бывшим подполковником царской армии РАДКЕВИЧЕМ и офицером деникинской армии СОКОЛОВСКИМ и ЗАЛУЖНЫЙ – с бывшим белым офицером СУХОВИКОМ.

Всего арестовано из подполья русских эсеров на Украине (членов ЦК, членов областных комитетов, организаторов эсеровского подполья и других кадровых эсеров) 1142 участников.

В состав подпольного ЦК русских меньшевиков входили:

СИМКОВСКИЙ – бывший член ЦК РСДРП (меньшевик), член президиума 2 Интернационала; до ареста – академик (осуждён);

БОРОВИЧ-ФИНКЕЛЬШТЕЙН, кадровый меньшевик; до ареста – заведующий библиотекой института здоровья в Харькове;

КИСЛЯНСКИЙ – кадровый меньшевик; до ареста – экономист Облпотребсоюза;

ШАТАН – руководитель Одесской меньшевистской организации; до ареста – работник Госплана УССР (осуждён);

ГОДЕС – руководитель Киевской меньшевистской организации, работает в Экспортугле в Москве (установлен, послан запрос об аресте);

ЛУПИНСКИЙ – кадровый меньшевик; до ареста – товаровед «Союзлаборреактива» в Харькове.

Постоянная связь между подпольным ЦК русских меньшевиков и подпольным объединённым ЦК русских эсеров поддерживалась: от меньшевиков – в лице СИМКОВСКОГО, БОРОВИЧА, ШАТАНА и от эсеров – КАРЕЛИНА и АРНАУТОВА.

Подпольные меньшевистские комитеты на местах проводили свою антисоветскую работу в контакте с эсеровскими комитетами.

Всего арестовано (членов ЦК, членов областных и прочих меньшевистских комитетов и других кадровых меньшевиков) 387 меньшевиков.

Арестованные члены подпольного ЦК русских эсеров в своих показаниях говорят о том, что они систематически получали указания заграничной делегации российских эсеров. Так, к КАРЕЛИНУ приезжали эмиссары «Союзного бюро ЦК эсеров» ТРЕБЕЛЕВ, БАРЫШНИКОВ, ТРУТОВСКИЙ, СУВИЛОВ; РОЗЕНБЛЮМ был связан с находящимся за границей членом ЦК ШТЕЙНБЕРГОМ; член бюро военно-эсеровской организации в РККА САБЛИН через БЕЛОВА и ФИШМАНА получал указания от ШТЕЙНБЕРГА и МАСЛОВА.

Связь подпольного ЦК русских меньшевиков на Украине с заграничной делегацией меньшевиков осуществлялась ГОДЕСОМ через финляндское посольство, в адрес которого из-за границы направляли свои директивы ГАРВИ и АБРАМОВИЧ.

По указаниям из-за кордона – белоэмигрантского центра РОВС, действовал военно-повстанческий штаб РОВСа на Украине, из состава которого арестованы:

эмиссар 3-го Отдела РОВСа – генерал белой армии СОРОКИН, переброшенный из Болгарии в СССР в 1925 году, про-

живавший нелегально в Одессе и руководивший Одесским областным военно-повстанческим штабом РОВСа;

генерал-майор белой армии ИВАНОВ, оставленный в СССР для подпольной работы после разгрома белой армии, проживавший в Киеве, где он руководил областным военно-повстанческим штабом РОВСа;

эmissар РОВСа, бывший полковник белой армии КУДРЯВЦЕВ, переброшенный нелегально из-за границы в СССР в 1924 году.

(Все арестованы).

СОРОКИН, ИВАНОВ, КУДРЯВЦЕВ и многие другие участники ровсовского подполья показывают о том, что ровсовские организации из офицеров царской и белой армий начали складываться вскоре же после окончания гражданской войны, специально оставленными для этой цели офицерами деникинской, врангелевской и колчаковской армий.

Заграничный центр РОВСа широко использовал начавшуюся в 1922 году репатриацию белогвардейцев для заброски в СССР под видом репатриантов многочисленных своих эmissаров.

Прибыв на Украину, эти эmissары РОВСа широко развернули работу по созданию шпионско-диверсионных групп и повстанческих формирований, начиная от повстанческих отрядов, вплоть до повстанческих дивизий (Днепропетровск, Харьков).

Ровсовские организации на Украине непрерывно находились в связи с ровсовскими белоэмигрантскими центрами за границей, главным образом в Париже (генералы КУТЕПОВ, МИЛЛЕР, ШАТИЛОВ) и Болгарии (3-й отдел РОВСа – генерал АБРАМОВ, капитан ФОСС).

Кроме того, многие участники ровсовских организаций из офицерского состава являлись шпионами иностранных разведок, через каналы которых они также связывались с центрами РОВСа за границей и получали оттуда указания.

Арестованный член военно-повстанческого штаба РОВСа на Украине, бывший генерал СОРОКИН и руководитель Днепропетровского областного военно-повстанческого штаба РОВСа –

бывший колчаковский офицер ТЫНКЕВИЧ показывают о том, что ровсовское подполье на Украине руководилось общесоюзным центром РОВСа в Москве, возглавляемым ТУХАЧЕВСКИМ⁵⁵, бывшим генералом СВЕЧИНЫМ и бывшим гвардейским офицером ВЕРХОВСКИМ⁵⁶ (бывший помощник инспектора кавалерии РККА, арестован в Москве).

Те участники ровсовских организаций, которые состояли на службе в РККА, входили в состав военно-фашистского заговора, составляя белогвардейско-ровсовскую часть этого заговора.

Арестованный в Киеве полковник РККА ИВЛЕВ, состоявший участником офицерско-монархической ровсовской организации и военно-фашистского заговора, показывает, что ровсовцы – военные заговорщики – получали указания о совместной антисоветской деятельности с правотроцкистской частью военного заговора от ВЕРХОВСКОГО.

Арестованные руководящие участники ровсовского подполья показывают о том, что для борьбы с Советской властью они объединились с эсерами, а также входили в состав правотроцкистских организаций и антисоветского военного заговора.

Среди арестованных с февраля месяца 1938 года командных кадров ровсовско-эсеровского подполья имеется: бывших генералов – 9, из них 4 служили в белых армиях; бывших полковников и подполковников – 108, из них 57 служили в белых армиях; капитанов и штабс-капитанов – 204, из них 150 служили в белых армиях; поручиков и подпоручиков – 1611, из них 1170 служили в белых армиях.

Среди арестованных участников ровсовско-эсеровского подполья 117 офицеров являются эмиссарами зарубежных центров РОВСа, перебросенными в СССР из-за границы для

⁵⁵ *Тухачевський Михайло Миколайович* (1893–1937) – маршал Радянського Союзу (1935 р.) У травні 1937 р. арештований органами НКВС за звинуваченнями в зрадї і шпигунстві.

⁵⁶ *Верховський Борис Клавдійович* (1893–1938). Комбриг. Арештований 8 червня 1937 р. Військовою колегією Верховного Суду СРСР 22 березня 1938 р. за звинуваченням у шпигунстві та участі у військовій змові за суджений до розстрілу.

повстанческой, диверсионной, террористической и шпионской работы.

Приводим данные о ликвидированных ровсовско-эсеровских и меньшевистских формированиях в областях Украины [...]:

КИЕВСКАЯ ОБЛАСТЬ.

В состав подпольного областного комитета эсеров входили:

ШЕЛОНИН – бывший член ЦК левых эсеров на Украине, до ареста – научный сотрудник Киевского Кожевенного института; ФРУМИН – член Киевского губкома правых эсеров, до ареста – врач Ортопедического института; ПИВОВАРОВ – бывший член ЦК правых эсеров, до ареста член коллегии защитников в Киеве и ЛАГУНОВ, без определённых занятий (все арестованы).

Областной военно-повстанческий штаб РОВСа в Киеве возглавлялся бывшим генерал-майором ИВАНОВЫМ.

В состав штаба входили: бывший подполковник царской армии ЩЕГЛОВ и эмиссар РОВСа, прибывший в 1923 году из Праги под видом репатрианта, бывший поручик белой армии БАРАНОВ (оба арестованы).

Повстанческие ровсовско-эсеровские формирования в Киевской области возглавлялись бывшими белыми офицерами ПАРФЯНОВСКИМ, СОРОКИНЫМ, ПИСАНКОЙ (устанавливаются), БОРОДКИНЫМ, САФОНОВЫМ (арестованы), бывшим генералом ТРОФИМОВЫМ (устанавливается), бывшим белым офицером КЛЕШИНСКИМ (арестован).

В состав областного военно-повстанческого штаба РОВСа входила группа военруков Киевских ВУЗов: бывший офицер КОЗКО, бывший полковник колчаковской армии ГАЙКО, бывшие офицеры ВИХМАН, КИЯШКО и другие.

В 1935 году с директивами подпольному областному комитету эсеров и военно-повстанческому штабу РОВСа прибыл из-за границы, под видом интуриста представитель заграничной делегации эсеров и эмиссар РОВСа БРЮЛОВ-ШОСКАЛЬСКИЙ.

Арестованный активный эсер СОКОЛОВСКИЙ показывает о том, что он был связан с эмиссаром РОВСа ПЕТРОВЫМ и полковником ПРИЛУКОВЫМ.

Членом подпольного областного комитета эсеров ПИВОВАРОВЫМ были созданы диверсионные группы на оборонном заводе № 43⁵⁷ и Киевской электростанции. Участникам групп была поставлена задача вывести из строя завод и электростанцию в момент объявления войны.

Ряд участников ровсовско-эсеровского подполья был связан с иностранными разведками: бывший белый офицер ГИНЦ – агент германской разведки, бывшие белые офицеры КОЛЬ и БАРАНОВ – агенты чехословацкой разведки.

В Киеве ликвидирована группа участников РОВСа – командиров РККА, возглавлявшаяся бывшими офицерами – командиром 173-го полка 58-й стрелковой дивизии СТОЛЯРОВЫМ, начальником Киевских курсов усовершенствования командного состава РККА полковником РЯБИНИНЫМ и военруком химико-технологического института полковником РККА ИВЛЕВЫМ (все арестованы).

СТОЛЯРОВ и ИВЛЕВ были связаны с центром РОВСа в Москве: СТОЛЯРОВ со СМОЛИНЫМ – начальников военно-инженерной академии РККА, МЕЖЕНИНОВЫМ – зам[естителем] начальника генерального штаба РККА и СЕДЯКИНЫМ – начальником отдела боевой подготовки; ИВЛЕВ – с помощником инспектора кавалерии РККА ВЕРХОВСКИМ.

По Киевской области арестовано 243 участника ровсовско-эсеровского подполья.

Ровсовско-эсеровские повстанческие и диверсионные формирования и группы ликвидированы также в Николаевской, Житомирской, Винницкой, Полтавской и Черниговской областях.

Всего с февраля 1938 года на Украине ликвидировано около 200 эсеровско-ровсовских повстанческих и диверсионных формирований и террористических групп и арестовано по ним 5264 участников.

Разгром ровсовско-эсеровского подполья продолжаем. НР 834/сн.

⁵⁷ Йдеться про державний авіаційний завод № 12 (ГАЗ-12) створений на базі дрібних ремонтних майстерень 9 вересня 1920 р. У 1931 р. підприємство було перейменоване «Завод № 43». Нині серійний завод «Антонов».

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 3-го РАНГА
[УСПЕНСКИЙ]

«7» апреля 1938 г.

в е р н о:

НАЧ[АЛЬНИК] СЕКРЕТАРИАТА НКВД УССР
СТ[АРШИЙ] ЛЕЙТЕНАНТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
БРИЛЬ

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 59, арк. 129–156
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 13

**Із довідки наркома внутрішніх справ УРСР О. Успенського
НКВС СРСР про контрреволюційне підпілля у Київській області**

21 травня 1938 р.

СПРАВКА

**О контрреволюционном подполье и его вражеской
деятельности в Киевской области**

Органами НКВД на Украине за последние несколько месяцев в процессе разгрома контрреволюционного подполья троцкистов, правых, буржуазных националистов и т. п. был наконец вскрыт тот основной, главный организующий центр всех антисоветских сил на Украине, который, будучи глубоко законспирированным, смог на протяжении долгих лет организовывать и направлять борьбу против большевистского ЦК ВКП(б), против партии ЛЕНИНА-СТАЛИНА.

Этим контрреволюционным центром был Станислав КОСИОР⁵⁸ и его приспешники.

Как сейчас установлено, Станислав КОСИОР являлся доверенным лицом ПИЛСУДСКОГО⁵⁹ на Украине и проводил основные задачи польского и немецкого главштабов, с которыми он

⁵⁸ *Косиор Станіслав Вікентійович* (1889–1939) – генеральный секретарь та 1-й секретарь ЦК КП(б)У у 1928–1938 рр.

⁵⁹ *Пілсудський Юзеф* (1867–1935) – польський державний діяч, перший голова відродженої Польської держави.

был связан многие годы, по подготовке поражения и захвата Украины немцами и поляками в предстоящей войне.

Исходя из планов развёртывания на Украине повстанческой, диверсионно-подрывной, шпионской и террористической работы, КОСИОР, будучи связанным с правотроцкистским центром в Москве и возглавляя украинский правотроцкистский центр, через последний направлял работу всех контрреволюционных формирований буржуазных националистов, эсеров, меньшевиков, вплоть до белогвардейско-монархического офицерского подполья.

Кроме того, по заданиям польского и немецкого штабов КОСИОР был непосредственно связан с ТУХАЧЕВСКО-ЯКИРОВСКИМ военно-фашистским заговором.

Являясь агентом польского главштаба, КОСИОР непосредственно руководил также «польской организацией войсковой».

Начало предательской роли КОСИОРА в деле руководства «ПОВ»⁶⁰ относится ещё к годам гражданской войны, когда ПИЛСУДСКИЙ в своих стремлениях присоединить Украину к Польше взял курс на организацию широкого пеоляцкого подполья.

Этот предательский путь КОСИОРА вытекал из его участия в 1918 г. в группе так называемых «левых» коммунистов, контрреволюционная суть которых достаточно ярко освещена последним процессом антисоветского правотроцкистского блока.

КОСИОР был участником таганрогского совещания (март–апрель 1918 г.) «левых» коммунистов Украины и левых эсеров, созванного в целях подготовки срыва Брестского мира и борьбы против правительства ЛЕНИНА–СТАЛИНА.

Участник этого совещания, бывший член ЦК левых эсеров КАРЕЛИН о таганрогском совещании показывает следующее:

«...На совещании происходил ряд выступлений с ответственными речами (моя, КАМКОВА, ЗАТОНСКОГО, Станислава КОСИОРА, СКРЫПНИКА⁶¹ и других). КОСИОР в частности, осо-

⁶⁰ ПОВ (Польська організація військова) – таємна військова революційно-політична формація поляків, створена у Варшаві в серпні–жовтні 1914 р.

⁶¹ Скрипник Микола Олексійович (1872–1933) – у 1927–1933 рр. нарком освіти УСРР.

бенно чётко подчеркнул ближайшую задачу срыва Брестского мира и борьбы с правительством ЛЕНИНА–СТАЛИНА».

После разгрома левых эсеров и «левых» коммунистов КОСИОР двурушнически сманеврировал, как и вообще все «левые» коммунисты, для того, чтобы продолжать борьбу с партией «тихой сапой».

Пробравшись в руководство ЦК КП(б)У, он стягивал под своё покровительство контрреволюционные кадры, организовывал и направлял их деятельность.

Не удивительно, что центральные партийные и советские органы Украины, руководящие посты в областях и во многих районах оказались в руках троцкистско-бухаринских и националистических агентов польских и немецких разведок.

Вот несколько ярких примеров:

Участник правотроцкистского подполья СИДЕРСКИЙ, по указанию КОСИОРА был завербован для шпионской работы КАНЕЦКИМ – зав[едующим] польской секцией ЦК КП(б)У и после этого направлен секретарем Молдавского Обкома КП(б)У.

ЖЕЛЕЗНОГОРСКИЙ, он же АЙЗЕНБЕРГ, завербованный в 1931 году по заданию КОСИОРА в польскую разведку советником полпредства СССР в Варшаве ПОДОЛЬСКИМ⁶², был КОСИОРОМ выдвинут на пост председателя Верх[овного] суда УССР, а затем и генеральным прокурором Украины.

На должность второго секретаря Винницкого Обкома КП(б)У КОСИОРОМ был продвинут крупный польский шпион БЕГАЙЛО⁶³.

Разоблачённого БЕГАЙЛО КОСИОР заменил СПИВАКОМ⁶⁴ – агентом польской разведки с 1920 года, который затем, после разоблачения ЧЕРНЯВСКОГО⁶⁵, стал первым секретарем.

⁶² Йдеться про *Бориса Григоровича Подольського* (1897–1938) – розстріляний у липні 1938 р.

⁶³ *Бегайло Роман Олександрович* (1894–1938) – у вересні 1932 р. – вересні 1936 р. – 2-й секретар Вінницького обкому КП(б)У. У вересні 1936–1937 рр. – на партійній роботі в місті Саратові. Арештований влітку 1937 р. в Саратові. Розстріляний.

⁶⁴ *Снівак Іларіон Савелійович* (1893–1938) – у квітні 1937 – квітні 1938 рр. – 2-й секретар Вінницького обкому КП(б)У. У вересні 1937 р. – квітні

Крупный польский агент и один из руководителей «ПОВ» на Украине ЛАЗОВЕРТ⁶⁶ был взят КОСИОРОМ в аппарат ЦК КП(б)У зав[едующим] поль[ской] секцией.

Не удивительно, что разоблачение отдельных звеньев насажденного КОСИОРОМ контрреволюционного подполья и образывавшиеся прорывы в их контрреволюционной цепи, быстро заполнялись другими их кадрами. Иногда маневренность КОСИОРА обеспечивала замену разоблаченных несколькими очередями.

Так, в аппарате ЦК КП(б)У КОСИОРОМ последовательно на должность зав[едующего] поль[ской] секцией назначались крупные польские агенты СКАРБЕК⁶⁷, ЛАЗОВЕРТ, КАНЕЦКИЙ; зав[едующим] культпропотделом – ХВЫЛЯ, КИЛЛЕРОГ⁶⁸, затем АШРАФЯН; в школьный отдел – ДИТЮК⁶⁹, МОЙСЕЕНКО, КОПЫ-

1938 р. – виконувач обов'язків 1-го секретаря Вінницького обкому КП(б)У. Арештований 30 квітня 1938 р. Розстріляний 23 вересня 1938 р.

⁶⁵ *Чернявський Володимир Ілліч* (1893–1937) – у жовтні 1932 – серпні 1937 рр. – 1-й секретар Вінницького обкому КП(б)У, член трійки при УНКВС по Вінницькій обл. Розстріляний 21 грудня 1937 р.

⁶⁶ *Лазоверт Самуїл Генріхович* (1885–1937) – завідувач Польським бюро ЦК КП(б)У, директор Харківського хіміко-технологічного інституту. На початку березня 1937 р. арештований органами НКВС. 22 вересня 1937 р. за звинуваченням в участі у «Польській військовій організації» засуджений до розстрілу. Реабілітований у липні 1956 р.

⁶⁷ Йдеться про польського комуністичного діяча в УСРР *Болеслава Владиславовича Скарбек-Шацького* (1888–1934). Див. докл. *Горбуров К.* Болеслав Скарбек-Шацький (1888–1934): маловідома біографія лідера «польської комуністичної роботи» в УСРР //3 архівів ВЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2011. – № 1. – С. 181–207.

⁶⁸ *Кіллерог (Горелік) Михайло Маркович* (1900–1937) – старший науковий співробітник Інституту історії ВУАМЛІН. Із березня 1935 р. – член редколегії журналу «Більшовик України». У 1935 – вересні 1936 рр. – начальник Управління будинків культури та колгоспних клубів наркомату освіти РРФСР. У вересні 1936 р. арештований органами НКВС. 9 березня 1937 р. за звинуваченнями у контрреволюційній діяльності та організації терористичних акцій засуджений до розстрілу. Реабілітований у 1956 р.

⁶⁹ *Дитюк Степан Юхимович* (1901–1937) – у січні 1936–1937 рр. – 1-й заступник наркома освіти УРСР. У серпні 1937 р. розстріляний.

ЛЕВИЧ. Во главе Партиздата ЦК КП(б)У КОСИОРОМ ставились ЗЕМЛЯНОЙ⁷⁰, КУЛИК⁷¹, и затем КУЦЕМАКИН.

Небезинтересно такое показание ЖЕЛЕЗНОГОРСКОГО-АЙ-ЗЕНБЕРГА:

«До того, как КОСИОР выдвинул меня в председатели Верхсуда УССР, эту должность занимали польский агент – ЗАВИЦКИЙ⁷², до него немецкий агент – МАЗУР⁷³ и до МАЗУРА один из руководителей троцкистской организации – МИХАЙЛИК⁷⁴».

В Киевском Обкоме КП(б)У после отстранения ПОСТЫШЕВА⁷⁵ и ИЛЬИНА⁷⁶, первым секретарем был назначен КУДРЯВ-

⁷⁰ *Земляний Арон Соломонович* (1898–1937) – директор партвидавництва ЦК КП(б)У, був виключений з КП(б)У «за зв'язки з троцькістами» і арештований органами НКВС. Див. докл. *Николаєва Н.* Репресії 1937 р. у Київському університеті і Партвидавництві ЦК КП(б)У (на прикладі Федора Беляєва) // Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матер. Всеукр. наук. конф., м. Київ, 15 березня 2012 р. / Упоряд.: О. Бажан, Р. Подкур. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 356–378.

⁷¹ *Кулик Іван Юліанович* (1897–1937) – український письменник, поет, прозаїк, партійний і громадський діяч. У 1934 р. очолив Спілку радянських письменників України. У 1935 р. очолив Держполітвидав України. Редагував «Літературну газету» та журнал «Радянська література». Звинувачений у шпигунській діяльності на користь Великої Британії. Розстріляний 10 жовтня 1937 р.

⁷² *Завицький (Завицький) Герман Михайлович* (1882–1958) – у жовтні 1929 – 17 червня 1934 рр. – голова Верховного Суду УСРР. У 1934–1938 рр. – уповноважений Комісії сприяння вченим при Раднаркомі УРСР. Арештований 12 квітня 1938 р. Особлива нарада НКВС СРСР 17 листопада 1939 р. засудила Завицького на 5 років заслання.

⁷³ *Мазур Франц (Андрій) Тимофійович* (1895–?) – у квітні 1926 – серпні 1928 рр. – голова Верховного Суду УСРР.

⁷⁴ *Михайлик Михайло Васильович* (1889–1937) – у липні 1933 – січні 1935 рр. – нарком юстиції і Генеральний прокурор УРСР. Розстріляний у березні 1937 р.

⁷⁵ *Постышев Павло Петрович* (1887–1939) – у 1933–1937 рр. – 2-й секретар ЦК КП(б)У, водночас секретар Харківського обкому КП(б)У. Упродовж червня 1934 – січня 1937 рр. – 1-й секретар Київського обкому КП(б)У. 17 березня 1937 р. звільнений від обов'язків 2-го секретаря ЦК КП(б)У. У березні 1937 – січні 1938 рр. – 1-й секретар Куйбишевського

ЦЕВ⁷⁷ и вторым МИРОШНИЧЕНКО. Когда арестовали этих, вместо них были посланы ГЕРАЩЕНКО и ЕВТУШЕНКО⁷⁸.

Отделом руководящих парторганов Обкома КП(б)У последовательно руководили ОЛЕНЧЕНКО⁷⁹, СЛУЦКИЙ, ЦЫЦАРЕВ, которые сменяли друг друга после ареста.

Такое же положение было и в последующих звеньях руководящих органов. Так, в Киевском Горкоме КП(б)У первыми секретарями работали САПОВ, ОЛЕЙНИК, ПОЛЯКОВСКИЙ; вторыми секретарями ПОТАПЕНКО, ДУБИНИН, МАРЧЕНКО.

В городских районных парткомах: в Сталинском районе секретари – КОРЫТНЫЙ – НЕТРЕБА – ОМЕНИЮК – ЯКОВЧУК – СТЕФАНСКИЙ (пять очередей!); в Молотовском районе секретари: КОНОНЕНКО – ЕВДОЩУК – БУЙ.

Во многих сельских районах, в смысле подбора контрреволюционных кадров и их замены было такое же положение. Например, секретарями РПК были такие участники правотроцкистского и националистического формирования:

- в Петровском районе СТУПНИЦКИЙ, ЛЯЛЬЧЕНКО, ГРЕБЕНЮК;
- в Христиновской – ШЕВЧЕНКО, ГАЛИН-ГАЛЬПЕРИН;
- в Смелянском – ОСИКОВСКИЙ, БРАЖНИК;
- в Таращанском – КОРОЛЕНКО, БАЙСАРА;
- в Уманском – ЩУКОВСКИЙ, ГОЛУБ и т. д. и т. п.

обкому ВКП(б). У лютому 1938 р. арештований за звинуваченням у керівництві «правотроцькістським блоком» в Україні. Страчений 26 лютого 1939 р.

⁷⁶ *Ільїн Ілля Львович* (1898–1937) – із 1934 по січень 1937 рр. – 2-й секретар Київського обкому КП(б)У. У липні 1937 р. – секретар Астраханського обкому ВКП(б). Арештований 20 липня 1937 р. Розстріляний 27 листопада 1937 р.

⁷⁷ *Кудрявцев Сергій Олександрович* (1903–1938) – із середини 1937 по вересень 1937 р. – 1-й секретар Київського обкому КП(б)У. Із вересня 1937 по січень 1938 рр. – 2-й секретар ЦК КП(б)У. Арештований 13 жовтня 1937 р. 25 квітня 1938 р. розстріляний у Москві.

⁷⁸ *Євтушенко Дмитро Матвійович* (1898–1938) – із вересня 1937 до квітня 1938 рр. – 1-й секретар Київського обкому КП(б)У. Звинувачений в антирадянській діяльності. Репресований у 1938 р.

⁷⁹ Йдеться про *Оленченка Леонтія Павловича* (1902–1937), якого за антирадянську діяльність було розстріляно 2 вересня 1937 р.

КОСИОРОМ и его агентурой проводилась расстановка контрреволюционных кадров в советском, хозяйственном и кооперативном аппаратах.

Возьмем несколько примеров по Киевской области.

В Облисполкоме одновременно сидели враги: председателем ВАСИЛЕНКО⁸⁰ и два его заместителя КУШНИР и НЕФЕДОВ, помощник УШОМИРСКИЙ. ВАСИЛЕНКО сменил другой враг – ЕРЕМЕНКО.

В Горсовете последовательно были председателями: ПЕТРУШАНСКИЙ, ХРИСТИЧ, МЕТУЛИНСКИЙ; заместителями ХОРОШКО – БОРИСОВ – БАРОВЧЕРНЯКОВСКИЙ – СТОРЖИНСКИЙ.

Участники троцкистско-бухаринского подполья стояли во главе 22 областных и городских советских органов в Киеве (Финотдел, Комхоз, ОблЗУ, Внуторг, Собез, Госбанк, Потребсоюз и другие); во главе 13-ти крупных промышленных и оборонных предприятий.

На станкозаводе им. Горького⁸¹, например, на протяжении 4-х лет руководящие участки партийной и административной работы находились в руках участников контрреволюционного подполья.

КОСИОРОМ не меньшее внимание уделялось расстановке вражеских кадров в молодежных организациях и в первую голову в комсомоле.

В Киевском Обкоме ЛКСМУ работали секретарем ФЕДЧЕНКО, зав[едующий] пионер[ским] отделом ФУРМАНОВ, руководителем пионер[ской] работы ВАЙНШЕЙНКЕР, ЛЕВИКОВ и ЖУРАВСКИЙ, редакторами пионер[ской] газеты «На зміну» РУБАН и КРАВЕЦ.

В Горкоме ЛКСМУ сидели ИОНЧУК и ЖЕЛЕЗНЫЙ; в райкомах ЛКСМУ секретарями работали ГРИЩЕНКО, КОГАН, ЗАБЕДЕЙКО и другие.

В Киевском областном и городском советах ОСО-Авиахима за последнее время было изъято свыше 50 человек активных

⁸⁰ Идетсья про *Василенка Марка Сергійовича* (1895–1937), який упродовж 1932–1935 рр. був головою Київського облвиконкому.

⁸¹ Правильно Київський завод верстатів-автоматів ім. Максима Горького.

участников антисоветского заговора. Среди них 10 шпионов иностранных разведок.

В своём большинстве контрреволюционные кадры, представляемые КОСИОРОМ на руководящие посты в партийные, советские и другие органы, являлись не только политическими преступниками, но по своему прошлому были тёмными личностями, проходимцами, аферистами и жуликами.

Возьмем к примеру КИСЕЛЕВА, бывшего секретаря КПК по Киевской области и секретаря ЦИКа УССР. Этот аферист, правая рука КОСИОРА, никогда членом партии не был, хотя и имел партбилет со стажем с 1903 года, который он похитил. Действительное имя КИСЕЛЕВА Аркадия Леонтьевича⁸² – КЕСЛЕР Арон Мойсеевич. С аферистскими целями он ездил по Америке наживать капитал, не брезгая сотрудничать провокатором в американской полиции.

Секретарем Киевского Горкома КП(б)У сидел ПОЛЯКОВСКИЙ, троцкист, польский шпион, который уже после ареста, при проверке архивов полиции, оказался вором-рецидивистом с десятилетним стажем.

ЗАТОНСКИЙ – Наркомпрос УССР – один из главарей украинского националистического подполья, польский шпион, до 1917 г. был членом масонской кадетско-монархической ложи «Заря», затем меньшевиком и «левым» коммунистом, участвовал в заговоре против Советской Власти.

ЕРЕМЕНКО, бывший председатель Киевского Облсполкома, выдвинутый на эту должность КОСИОРОМ и КУДРЯВЦЕВЫМ, был на службе у Деникина и Гетмана, в партию никогда не вступал, а партбилет приобрел мошенническим способом.

⁸² Кисельов Аркадій Леонтьович (1880–1938) – народився у Києві. У 1904 р. виїхав за кордон. До 1917 р. проживав у США. У 1917 р. повернувся в Україну. У часи Української революції 1917–1921 рр. один з організаторів Червоної гвардії на Донбасі. Із січня 1934 по травень 1937 рр. – член ЦК КП(б)У, одночасно обіймав посади наркома постачання (1934–1935 рр.), наркома юстиції та прокурора УРСР (січень 1935 – вересень 1936 рр.) Арештований 15 квітня 1938 р. як учасник правотроцькістської організації. 22 вересня 1938 р. розстріляний.

САМАРИН, бывший уполномоченный КПК по Одесской области, участник правотроцкистского подполья, числился членом партии с 1908 г., хотя никогда коммунистом не был, а внедрён в большевистскую организацию царской охранкой, которой он выдавал революционно настроенных матросов и рабочих порта.

Таких примеров можно привести десятки.

В целях подготовки восстания против Советской Власти, по заданиям польского и немецкого штабов на Украине все контрреволюционные формирования объединились под общим руководством КОСИОРА.

В своих показаниях КИСЕЛЕВ по этому вопросу говорит следующее:

«... КОСИОР мне рассказал, что на Украине под его руководством образован крупный а[нти]/с[оветский] правотроцкистский заговор, в центр которого входят руководители различных контрреволюционных организаций. Он назвал следующих: от правотроцкистского блока ПОПОВ, БАЛИЦКИЙ, ШЕЛЕХЕС, ХАТАЕВИЧ, ВЕГЕР⁸³, ДЕМЧЕНКО⁸⁴; от украинского военно-националистического центра ЛЮБЧЕНКО и ПОРАЙКО⁸⁵; от военно-фашистского заговора – ЯКИР, ДУБОВОЙ⁸⁶; от «польской

⁸³ Йдеться про 1-го секретаря Одеського обкому КП(б)У *Євгена Ілліча Вегера* (1899–1937), якого було арештовано органами НКВС 25 червня 1937 р.

⁸⁴ *Демченко Микола Несторович* (1896–1937) – у січні 1930 – січні 1932 рр. – нарком землеробства УСРР. У лютому 1932 – червні 1934 рр. – 1-й секретар Київського обкому і міськкому КП(б)У. У червні 1934 – вересні 1936 рр. – 1-й секретар Харківського обкому і міськкому КП(б)У. У вересні 1936 – квітні 1937 рр. – 1-й заступник наркома землеробства СРСР. Із квітня по липень 1937 р. – нарком зернових і тваринницьких радгоспів СРСР. 22 липня 1937 р. арештований. 29 жовтня 1937 р. засуджений до смертної кари. Реабілітований у 1954 р.

⁸⁵ *Порайко Василь Іванович* (1888–1937) – із грудня 1930 по серпень 1937 рр. – заступник голови РНК УСРР. У серпні 1937 р. арештований органами НКВС УСРР за сфабрикованим обвинуваченням в участі у «буржуазно-націоналістичній антирадянській організації колишніх боротьбистів» та «Українській військовій організації».

организации войсковой» – ЛАЗОВЕРТ и БЕГАЙЛО; от объединённого подпольного ЦК эсеров на Украине – КАРЕЛИН».

Основной упор в подготовке вооружённого восстания КОСИОР делал на националистические, эсеровско-ровсовские повстанческие кадры, сформированные в отряды, полки и дивизии во главе со штабами.

Поэтому КОСИОР всячески сохранял украинские националистические силы, особенно боротьбистов, галичан, укапистов, украинских эсеров, имеющих военно-повстанческий опыт.

КОСИОР даже легально проводил эту линию. Так, на XIII съезде КП(б)У, когда при выборах в ЦК были даны отводы ПОРАЙКО, ХВЫЛЕ и ТАРАНУ, КОСИОР дважды выступал в их защиту заявляя:

«Отбросить их от руководства в партии и правительстве, значит, оттолкнуть от партии украинский народ».

Руководящим центром военно-националистической повстанческой организации был Всеукраинский повстанком, во главе с ЛЮБЧЕНКО, ЗАТОНСКИМ, БОРИСЕНКО, КАПУЛОВСКИМ, действовавший также по заданиям КОСИОРА.

Восстание приурочивалось к началу военного нападения со стороны Польши и Германии.

ЖЕЛЕЗНОГОРСКИЙ в своих показаниях приводит беседу с КОСИОРОМ следующего содержания:

«...Движение Польши и Германии на Восток, говорил КОСИОР, исторически неизбежно. У нас исключительно благоприятные условия для осуществления наших целей. За границей для этого сделано всё необходимое. Германия и Польша активно готовятся для того, чтобы послать свои полчища на территорию Украины. Здесь у нас тоже проведена немалая подготовка. Армия, возглавляемая ЯКИРОМ, выделит для нас достаточные силы. БАЛИЦКИЙ тоже с нами и ведет работу в аппарате НКВД,

⁸⁶ Дубовий Іван Наумович (1896–1938) – командарм 2-го рангу. Із травня 1935 р. – командувач військами Харківського ВО. Арештований 21 серпня 1937 р. за участь в антирадянській змові в РСЧА. У липні 1938 р. розстріляний у Москві.

чтобы нам помочь. На всех участках сидят наши люди и даже в Москве мы имеем союзников. При таких условиях мы были бы бездарны, если бы не сумели поставить себе на службу все средства страны». [...]

Черкасский повстанческий комитет возглавлял бывший председатель Райисполкома ГЕРАСИМЕНКО, создавший на Черкасщине 16 повстанческих отрядов.

В Коростене повстанческими бандами руководил бывший секретарь Райпаркома ГЕРАЩЕНКО.

Бывший председатель Сквирского РИКа ШМАТЬКО возглавлял местную повстанческую организацию.

Бывший член президиума Верховного Суда СССР ГОРБАНЬ проводил формирование повстанческих отрядов в Барышевском и Бориспольском районах.

Управляющий Укрторфтреста ТОРГОНЕНКО для формирования повстанческих отрядов использовал кулацко-уголовные элементы находившиеся на торфяных разработках в Киевской и Черниговской областях.

Бывший секретарь В[елико-]Половецкого Райпарткома ЧЁРНЫЙ вместе с руководителем местного националистического подполья создавал повстанческие отряды в селах Сквирского и В[елико-]Половецкого района⁸⁷.

Таращанский повстанческий отряд возглавлялся председателем Райисполкома ДОБРОВОЛЬСКИМ. Этот отряд имел 104 винтовки и свыше 10 000 патронов.

Киевский межрайонный повстанком состоял из ТКАЧА – бывшего сотрудника департамента УНР, ПТУХИ – академика, бывшего члена Центральной Рады, РЕЗНИКА – петлюровского командира. Этот повстанком руководил 10 отрядами и одной диверсионной группой.

В процессе ликвидации повстанческого подполья в районах Киевской области было изъято 23 пулемета, 2869 винтовок и

⁸⁷ Велико-Половецький р-н – адміністративно-територіальна одиниця, утворена 1923 р. в складі Білоцерківської округи. Районний центр – с. Великополовецьке. 1932 р. увійшов до складу новоутвореної Київської обл.

обрезов, 2023 револьвера, 75 676 боевых патронов, 109 гранат и бомб.

В ряде случаев обнаруживались целые склады оружия.

По показаниям одного из руководителей Белоцерковского повстанкома бывшего члена У КП ЛОПУШЕНКО, в Киеве в подвале бывшего Народного дома на Лукьяновке были обнаружены: ручной пулемет «Льюис», 25 винтовок, свыше 3000 патронов, 17 запасных дисков к пулеметам и другое оружие.

В с. Степанцах Каневского р-на, в яме полтора метра глубиной в деревянном ящике найдено: один пулемет, 41 винтовка, 23 000 патронов.

В с. Почапинцах Лысянского района у служащего сахзавода ЛАВРЫГИ найден пулемет «Максима», закопанный в погребе.

В с. Стеблино Корсунского района, в доме под полом, в яме глубиной 2 метра, найдено 57 винтовок и 9600 патронов.

В с. Ракитном того же района, найдено 54 винтовки и 2700 патронов.

Такие тайные склады оружия есть во многих селах.

Параллельно с повстанческими формированиями украинских националистов, но под общим руководством правотроцкистского центра, возглавлявшегося КОСИОРОМ, существовали РОВСовско-эсеровские повстанческие отряды.

Так же, как и в других областях, в Киеве находился областной военно-повстанческий штаб РОВСА во главе с бывшим генерал-майором ИВАНОВЫМ, действовавший в полном контакте с киевским подпольным областным комитетом эсеров.

Штаб РОВСА был связан с парижским и болгарским белогвардейскими центрами и с германской разведкой.

В Киевской области ликвидировано до 20 повстанческих отрядов РОВСА и 4 диверсионных группы на оборонных заводах в г. Киеве.

Помимо подготовки повстанческих кадров, правотроцкистский центр и все связанные с ним контрреволюционные группы вели шпионскую деятельность в пользу поляков и немцев.

Обер-шпионом был Станислав КОСИОР, который через советника полпредства в Варшаве ПОДОЛЬСКОГО, специально им подобранного, был постоянно связан с польским и немецким

главштабами. Через уполномоченного НКВД на Украине, резидента польской разведки ПЕТРОВСКОГО, КОСИОР держал связь с польскими и германскими консульствами на Украине.

КОСИОР являлся организатором шпионажа на Украине, вовлекая в это дело многих участников подполья, которые им продвигались на руководящую работу. Последние, в свою очередь, по заданиям КОСИОРА, вербовали для шпионажа новых людей.

За последние месяцы по Киеву и Киевской области раскрыто только польских шпионов, пробравшихся в ряды КП(б)У – 442 человека.

Шпионы не только вербовались из контрреволюционного подполья, но и перебрасывались из-за кордона, часто под видом членов братских компартий «спасающихся» от преследования.

Бывший зав[едующий] нацменотделом Киевского Облсполкома ЯЗУРЕК Станислав был переброшен из Польши в 1921 году с заданиями по шпионажу и организации кадров «ПОВ». Зав[едующий] польбюро Киевского Обкома КП(б)У КВЯТКОВСКИЙ Франц в 1923 году был переброшен из Польши под видом политэмигранта. КВЯТКОВСКИЙ насаждал в партийном и советском аппаратах польских агентов.

Зам[еститель] пред[седателя] Богуславского Райисполкома ПЕЛЕХ был переброшен польской разведкой на советскую сторону в 1923 году. Он на протяжении нескольких лет создавал диверсионно-шпионские группы в пограничной полосе.

В целях ослабления тыла и обороноспособности нашей страны, контрреволюционные организации в соответствии с планами польских и германских штабов проводили широкую подрывную работу в промышленности, на транспорте, в сельском хозяйстве и торговле.

Одновременно они всеми мерами провоцировали недовольства трудящегося населения, пытаясь этим создать в отдельных слоях благоприятное, или по крайней мере, безразличное отношение к подготовлявшемуся перевороту.

КОСИОР на протяжении всего времени давал руководящим участникам правотроцкистской организации прямые директивы искусственно создавать недовольство на селе путем грубейших нарушений революционной законности и устава сельско-

хозяйственной артели, путем искривления директив ЦК ВКП(б) по хозяйственно-политическим кампаниям.

Остановимся на некоторых характерных фактах:

На станкозаводе им. Горького в Киеве существовала троцкистская диверсионно-вредительская группа во главе с нач[альником] строительства БАБИЧЕМ, главным инженером БЕЛЯНСКИМ, секретарем парткома ПРОСВИРИНЫМ и другими, работу которых направлял РАДКОВ, бывший зав[едующий] пром[ышленно]-транспортного отдела Киевского Обкома КП(б)У.

Эта группа стремилась сорвать строительство завода⁸⁸. Например, остродефицитные материалы, как цемент, известь и кирпич, предназначавшиеся для постройки корпусов основных цехов, были умышленно использованы на постройку ненужного кирпичного забора; был сорван монтаж оборудования; второстепенные цеха строились прежде первоочередных и следствием этого консервировались в ожидании цехи первой очереди; экспериментальный цех был снабжен совершенно ненужными станками.

Несмотря на вложения сотен миллионов рублей, станкозавод до сего времени не дает стране продукции.

Выпущенный экспериментальный станок-автомат оказался бракованным и обошелся в 1 100 000 рублей.

На «Ленкузне» орудовала группа троцкистских вредителей, которая котельный цех, ещё не законченный строительством, уже привела в негодность (вышли из строя подкрановые трубы, цех был без отопления и вентиляции, что привело к порче оборудования). Снабжение котельными материалами планировалось так, что срывался выпуск котлов. В цехах были созданы невозможные условия труда, что вызывало заболевания рабо-

⁸⁸ Рішення про будівництво заводу верстатів-автоматів у Києві ухвалено постановою політбюро ЦК КП (б)У 23 березня 1934 р. Із початку весни 1934 р. велися підготовчі роботи: вибір ділянки під будівництво, розробка проектного завдання, підбір керівництва. 3 жовтня 1934 р. почалися перші будівельні роботи. 2 лютого 1937 р. завод пройшов державну реєстрацію.

чих, понижало производительность труда и приводило к недовольствам рабочих.

На заводе № 43 действовала недавно ликвидированная вредительская организация из числа 16 человек, во главе с тех[ническим] директором завода, бывшим белым офицером КАРАЦУБОЙ. [...]

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР

[УСПЕНСКИЙ]⁸⁹

«21» мая 1938 г.

*ГДА СБ України, ф.16, оп. 31, спр. 81, арк. 51–83.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 14

**Записка наркома внутрішніх справ УРСР О. Успенського
НКВС СРСР про розкриття і ліквідацію розгалуженої
шпигунської сітки австрійської розвідки
в Києві та інших містах України**

17 червня 1938 р.

Секретно

ЗАПИСКА ПО ПРОВОДУ № 3610⁹⁰
МОСКВА НКВД СССР

тов. Е Ж О В У Н.И.

тов. ФРИНОВСКОМУ

тов. МИНАЕВУ

тов. Николаеву

Нами вскрыта и ликвидируется разветвленная шпионская сетка австрийской разведки на Украине.

Следствием установлено, что австрийская разведка создала в Киеве шпионскую резидентуру ещё в 1918 году, во время пребывания на Украине австро-немецких оккупационных войск.

До 1931 года резидентуру возглавлял ПФАЙЛБЕРГ Людвиг, б[ывший] начальник оперативного отдела хозяйственной ко-

⁸⁹ Документ підписаний заступником народного комісару внутрішніх справ УРСР (підпис нерозбірливий).

⁹⁰ На документі наклеєна стрічка «ПЕРЕДАНА 18/6-38 Г. 11 ЧАС. 35 МИН.».

миссии австро-венгерской оккупационной армии. После изгнания немцев из Украины, ПФАЙЛБЕРГ оставался в Киеве в ликвидном австро-германского акционерного общества «Виртшафтцентрль», затем до 1929 года работал представителем австрийской торговой фирмы по продаже красок.

В 1929 году, в связи с ликвидацией этого представительства, ПФАЙЛБЕРГ Людвиг выехал в Москву, приезжал в Киев в 1931 г., вернулся опять в Москву, где по сведениям и проживает.

В 1931 году руководство созданной на Украине шпионской сеткой было ПФАЙЛБЕРГОМ передано ГАУЗЕНБИХЛ Карлу, австрийско-подданному, бывшему офицеру австрийской армии, работавшему в 1918 году в Киеве в указанной выше комиссии австрийской армии.

ГАУЗЕНБИХЛ Карл проживает в Москве, работает инженером-металлургом в одном из трестов Наркомтяжпрома.

Арестованный нами ШОТЛЕНДЕР Яков Исаакович, прибывший на Украину из Австрии в 1918 году и принявший в 1932 г. советское гражданство, работавший в последнее время в Киеве в промартели, показал, что по окончании юридического факультета Венского университета, был призван в австрийскую армию. В 1918 завербован служащим военного министерства капитаном ФУКСОМ для разведывательной работы и направлен в Киев в распоряжение ПФАЙЛБЕРГА Людвиг, работавшего тогда в Киеве в хозяйственной комиссии австро-венгерской оккупационной армии.

Посылка ШОТЛЕНДЕРА на Украину была вызвана тем, что он владел свободно русским языком и располагал в Киеве родственными связями – мать, сестры, двоюродные братья.

По заданию ПФАЙЛБЕРГА, ШОТЛЕНДЕР в 1918, 1919 г. в период пребывания на Украине австрийских войск, используя свои знакомства и родственные связи, проник в большевистское подполье и давал разведке сведения о работе большевистской организации и о политических настроениях населения.

С 1920 года, до момента своего ареста, ШОТЛЕНДЕР работал в различных хозяйственных учреждениях в Киеве, Харькове, Шепетовке и снабжал через ПФАЙЛБЕРГА, а потом ГАУЗЕНБИХЛА, австрийскую разведку сведениями о политической и хозяй-

ственной жизни Украины, о заготовках, продовольственном снабжении населения и армии, о промышленном строительстве и оборонных объектах.

Показаниями и ШОТЛЕНДЕРА устанавливается, что им, ПФАЙЛБЕРГОМ и ГАУЗЕНБИХЛ Карлом создана на Украине широкая сеть шпионов.

Помимо ПФАЙЛБЕРГА и ГАУЗЕНБИХЛА пока выявлены следующие агенты австрийской разведки:

1. ИМЕРГЛИК Иосиф, работавший до революции в английской хлебо-экспортной фирме в Одессе, а затем представителем австрийской торговой конторы в Киеве.

После революции работал в различных заготовительных организациях. Завербован ШОТЛЕНДЕРОМ в 1920 году, во время работы ИМЕРГЛИКА в Продкоме в Киеве. В 1932 г. ИМЕРГЛИК выехал в Москву (разыскивается для ареста).

2. АВРУНИН Григорий Соломонович, бывший инструктор Внешторга, ныне бухгалтер Промартели в Киеве. Завербован ШОТЛЕНДЕРОМ в 1921 г. (установлен, арестовывается).

3. ЛИБФОРТ Натан, работник Потребсоюза в гор. Киеве, выехал в 1929 г. в Ивановскую область. Завербован в 1921 году ШОТЛЕНДЕРОМ. (Устанавливается для ареста).

4. ТИТЕНСКИЙ Наум Лазаревич, работник системы «Заготскот» в Киеве. Завербован ШОТЛЕНДЕРОМ и ГАУЗЕНБИХЛОМ в 1934 году. (Устанавливается для ареста).

5. ГАВРИЛОВ Николай Николаевич, бывший работник хлебопродукта в Киеве. Завербован в 1926 году ИМЕРГЛИКОМ. (Устанавливается для ареста).

6. ЗАК Борис – работник системы «Укрснаба» в гор. Виннице. Завербован ИМЕРГЛИКОМ в 1929 году. (Устанавливается для ареста).

7. ДИТЯТКОВСКИЙ Давид Абрамович, работник Винницкой Областной конторы «Заготскот». Завербован ЗАКОМ в 1933 году. (Устанавливается для ареста).

8. БРЕЙТМАН Иосиф Лазаревич.

9. ЛУРЬЕ – оба работники Одесского Облпотребсоюза. Завербованы АВРУНИНЫМ в 1922–1923 г. (Разыскиваются для ареста).

10. ЛЕВИН Мойсей, бывший работник акционерного общества «СЫРЬЕ» в г. Черкассах. Завербован в 1923–1924 г. (Разыскивается для ареста).

11. ЮЗЕВИЦКИЙ Марк, работник «Союзпушнины» в Днепропетровске и в Одессе. Завербован АВРУНИНЫМ в 1925 году. (Разыскивается для ареста).

12. ГОНОРАТОР – работник «Союзпушнины» в Тирасполе. (Устанавливается для ареста).

13. РАДЧИК Рувим – работник «Укрселькоопцентра» в г. Чернигове. Завербован ГОНОРАТОРОМ.

ШОТЛЕНДЕР показывает, что с 1931 года, с переходом руководства резидентурой ГАУЗЕНБИХЛУ, последний систематически приезжал на Украину из Москвы, примерно, раз в 3–4 месяца для связи с этой агентурой и получения от них материалов.

Последний раз ГАУЗЕНБИХЛ приезжал в Киев в декабре 1937 г.

ГАУЗЕНБИХЛ систематически посещал Харьков, Сталино и Макеевку.

Продолжаем дальнейшее выявление и ликвидацию агенты австрийской разведки.

Подвергаем аресту всех уже выявленных агентов.

Прошу распоряжения об установке, аресте и направлении в наше распоряжение находящихся в Москве ГАУЗЕНБИХЛ Карла, ПФАЙЛБЕРГА Людвига и ИМЕРГЛИКА Иосифа.

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 3 РАНГА

Успенский

№ 1499/Сн

« 17 » июня 1938 г.

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 15, арк.178–184.
Оригінал. Машинопис.*

№ 15

**Записка виконуючого обов'язки заступника наркома
внутрішніх справ УРСР Д. Гречухіна⁹¹ НКВС СРСР
про викриття в Київській області
чеської шпигунської резидентури**

13 липня 1938 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО ПРОВОДУ⁹²

МОСКВА НКВД СССР

тов. Е Ж О В У Н.И.

тов. ФРИНОВСКОМУ

тов. НИКОЛАЕВУ

В Киевской области вскрыта чешская шпионская резидентура, возглавлявшаяся инженером, бывшим техническим директором Ханинского чугунолитейного завода Тульской области, бывшим офицером ПЕТРАШКЕВИЧЕМ Александром Викторовичем (арестован).

ПЕТРАШКЕВИЧ показал, что к разведывательной работе он привлечен в 1920 году представителем чешской разведки ЯНЕКОМ Вацлавом, чехом, в 1929 году выехавшим в Чехословакию.

При содействии ЯНЕКА, в 1922 году ПЕТРАШКЕВИЧ связался с Пражским отделом РОВСа.

В 1926 году ПЕТРАШКЕВИЧ установил связь с секретарем чехословацкого консульства в Харькове, резидентом чешской разведки – ХРОУСТОМ, а позже с агентом чехословацкой разведки КРАУПОМ, под руководством которых вел разведывательную деятельность на территории СССР в пользу Чехословакии.

⁹¹ Гречухін Дмитро Дмитрович (1903–1939) – в органах держбезпеки із 1928 р. Із лютого по травень 1938 р. – начальник УНКВС УРСР в Одеській обл. Упродовж травня – вересня 1938 р. – начальник особливого відділу НКВС Київського ВО та заступник наркома внутрішніх справ УРСР. Арештований 3 грудня 1938 р. 22 лютого 1939 р. засуджений до розстрілу.

⁹² На документі наклеєна стрічка «ПЕР. 14/17-38 ГОДА 6 ЧАС. 20 МИ.».

По заданию чешской разведки ПЕТРАШКЕВИЧ создал шпионские группы на заводах «Ленкузня» и им. Дзержинского в г. Киеве⁹³.

ПЕТРАШКЕВИЧ показал, что он в шпионских целях внедрял свою агентуру в ряды ВКП(б). По его специальному заданию участники разведывательной группы, бывший денкинец ВОЙТЕНКО и чехословацко-подданный КРИВАНЕК, обманным путем проникли в партию.

ПЕТРАШКЕВИЧ дал показания также о том, что в 1935 году он по заданию секретаря чехословацкого консульства КРОУПА выезжал в Москву, где установил связь с агентами чешской разведки ХАТУНЦЕВЫМ и ГОРДИЕНКО (устанавливаются).

Под руководством ПЕТРАШКЕВИЧА ХАТУНЦЕВ и ГОРДИЕНКО создали разведывательные группы на заводе им. Сталина⁹⁴ и Сокольническом вагоноремонтном заводе.

Наряду с чешской разведкой, ПЕТРАШКЕВИЧ был связан с пражским центром РОВСа в Праге. Эту связь он осуществлял через специальных агентов-курьеров КОЛЬ Иосифа (осуждён) и КАРЛОВСКОГО Франца (выехал в Чехословакию).

Из Праги в разное время в распоряжение ПЕТРАШКЕВИЧА прибывали по паролю: «Родина зовет» – эмиссары РОВСа, бывшие офицеры БАРАНОВ, СМИРНОВ (осуждены), КИРЮТЧЕВ, ПОСКРИПКА, КРИВАНЕК, КЕПКЕ, ФРАНЦЕК, СТРЕЛЬБИЦКИЙ, СОПЛИВЕНКО (устанавливаются). Все они осели на территории УССР и были включены ПЕТРАШКЕВИЧЕМ в руководящую работу по созданию ровсовских отрядов и в разведывательную деятельность.

По заданию РОВСа ПЕТРАШКЕВИЧ вёл работу по насаждению диверсионных групп.

Участник РОВСовской организации РУДЕВИЧ, бывший офицер (осуждён), подготовлял взрыв Дарницкого железнодорожного моста в г. Киеве.

⁹³ Йдеться про Київський трамвайний завод ім. Ф. Е. Дзержинського (нині – Київський завод електротранспорту [КЗЕТ]).

⁹⁴ У документі згадується Московський автомобільний «Завод ім. Сталіна» (ЗІС).

Бывший белый офицер ЯНЧЕНКО (осуждён) по заданию ПЕТРАШКЕВИЧА, создал диверсионную группу в Управлении Юго-западной железной дороги и подготавливал разрушение телеграфно-телефонной связи на железнодорожном транспорте.

Участник РОВСа БРАИЛОВСКИЙ (устанавливается), по заданию ПЕТРАШКЕВИЧА создал диверсионную группу на Константиновском химическом заводе (Донбасс) и вёл подготовку взрыва газгольдеров.

По делу арестовано 9 человек.

Следствие продолжаем. О дальнейших результатах сообщу.–
НР 1844/СН

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАРКОМА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
МАЙОР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Гречухин

«13» июля 1938 года.

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 11, арк. 185–189.
Оригінал. Машинопис.*

№ 16

**Обвинувальний висновок по кримінальній справі
співробітника НКВС Петра Бабічева, звинуваченого
у крадіжках речей репресованих осіб**

31 січня 1939 р.

«УТВЕРЖДАЮ»

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАРКОМА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
МАЙОР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

КОБУЛОВ

А. Кобулов

«31» января, 1939 года

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По обвинению БАБИЧЕВА
Петра Ивановича по ст.ст.
206-17 п. «а» и 104⁹⁵ УК УССР

⁹⁵ У тексті «104» виправлено на «196».

В аппарат Особоуполномоченного НКВД УССР поступили материалы о том, что шофёр автобазы БАБИЧЕВ Петр Иванович, работавший на машине специального назначения (тюремка), занимался мародерством. Добываемые таким путем вещи частично присваивал себе, а также раздавал другим работникам внутренней тюрьмы, которые сбывались через магазины случайных вещей, и незаконно хранил огнестрельное оружие.

На основании этих материалов, БАБИЧЕВ 1-го ноября 1938 г. был арестован и привлечён по настоящему делу в качестве обвиняемого.

В процессе следствия установлено:

БАБИЧЕВ П.И. работая в 1937–38 гг. шофёром на машине специального назначения (тюремка), пользуясь свободным доступом во внутреннюю тюрьму, похищал вещи осуждённых, которые присваивал частично себе и раздавал другим работникам внутренней тюрьмы (СТАРЖИНСКИЙ и др.) (л.д. 29, 31, 32).

Похищенные вещи БАБИЧЕВ со двора внутренней тюрьмы вывозил на легковой машине – шофёр СТАРЖИНСКИЙ (л.д. 39–40).

Как БАБИЧЕВ, так и другие работники внутренней тюрьмы, похищенные вещи сбывали частично через магазин случайных вещей (л.д. 22).

Из показаний арестованного СТАРЖИНСКОГО от 9-го октября 1938 г. видно:

«Познакомившись ближе с работниками внутренней тюрьмы – дежурными: КИСИЛЕВЫМ, ВОВК и ПОПОВЫМ, надзирателями: ШАЛАЙКИНЫМ, БЕНДЕРСКИМ и СЕМИВОЛОСОМ, а также шофёрами спецмашин ШЕМИНА, ЗАЙЦЕВЫМ и БАБИЧЕВЫМ я, с целью войти в доверие к ним, начал беспрекословно выполнять их просьбы, работал больше положенного времени и другие услуги.

По прошествии месяца моей старательной работы, я через надзирателей ШАЛАЙКИНА, БЕНДЕРСКОГО, ПЕРЕГОНА и шофёров спецмашин ЗАЙЦЕВА и БАБИЧЕВА стал от них получать разные вещи осуждённых, которые впоследствии сбывал через магазины случайных вещей» (л.д. 19–22).

Лично БАБИЧЕВ в разное время достал следующие вещи: 2 суконных мужских пальто, гражданский костюм, костюм[ов] военных – 2, пиджак, одни хромовые сапоги, кожаное пальто и др. (л.д. 39, 59-60).

Кроме этого, БАБИЧЕВ неоднократно осенью 1937 г. вывозил вещи осуждённых автомашиной из склада внутренней тюрьмы в магазин случайных вещей (л.д. 40, 49–50).

БАБИЧЕВ, зная о незаконных действиях руководящих работников внутренней тюрьмы – скрывал [это] (л.д. 40–41).

При обыске у БАБИЧЕВА П.И. было обнаружено несколько экземпляров огнестрельного оружия, которое он незаконно хранил. БАБИЧЕВ был знаком с приказом НКВД о сдаче всеми сотрудниками внетабельного оружия, но от сдачи уклонился (л.д. 34–37).

В 1933 БАБИЧЕВ работая шофёром в Управлении военспецчастей на Украине, знал о больших злоупотреблениях начальника снабжения КУЦЕНКО С.Т. и кладовщиков этого Управления АЛЕКСАНДРОВА и КРАВЧУКА (осуждены – первый на 10 лет, а второй на 8 лет) (л.д. 18, 46–47).

В хищении вещей осуждённых и незаконном хранении огнестрельного оружия – БАБИЧЕВ виновным себя признал (л.д. 51).

Помимо личного признания, изобличается показаниями арестованного СТАРЖИНСКОГО П.И. и свид[етелями] ХМЕЛЬНИЦКИМ С.П., СЛУЦКИМ М.И. (л.д. 20–21, 52).

На основании изложенного обвиняется:

БАБИЧЕВ Петр Иванович, 1907 г. рождения, уроженец с. Романовки, того же района, Саратовской области, русский, из крестьян-бедняков, рабочий, член ВКП(б) с 1930 г., грамотный, семейный, в органах НКВД с 1934 года, шофёр спецмашины НКВД УССР, в том, что:

работая шофёром спецмашины внутренней тюрьмы НКВД УССР, занимался мародерством.

Похищенные вещи не только присваивал себе, но и раздавал другим, пользуясь своим служебным положением.

Знал о незаконных операциях по продаже вещей осуждённых, где сам принимал участие в перевозке, но об этом скрывал.

Незаконно хранил на дому огнестрельное оружие, зная о приказе НКВД в отношении сдачи внетабельного оружия. *То есть в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 206-17 п. «а» и 196 УК УССР*⁹⁶.

Ввиду изложенного след. дело № 147463 по обвинению БАБИЧЕВА Петра Ивановича подлежит рассмотрению суда Военного трибунала ПО и ВО НКВД УССР.

С П Р А В К А:

1. Обвиняемый БАБИЧЕВ П.И. содержится под стражей в спецкорпусе Киевской тюрьмы и с сего числа перечисляется за Прокурором ПО и ВО НКВД УССР.
2. Вещественные доказательства – оружие, сданы в комендатуру НКВД УССР квит[анция] № 1129.
3. Личные документы находятся в отдельном пакете в деле.

Составлено «29» января, 1939 года.

ПОМ[ОЩНИК] ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННОГО
[АППАРАТА] О[СОБО] У[ПОЛНОМОЧЕННОГО] НКВД УССР
МЛ[АДШИЙ] ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ *Петров*

«СОГЛАСЕН» ¹⁹⁷ ОСОБОУПОЛНОМОЧЕННЫЙ НКВД УССР
МЛ[АДШИЙ]⁹⁸ ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
Твердохлебенко

*Квалификация преступления со ст. 104 УК на ст. 196 УК
справлена мною в порядке 4 п. 223 ст. УПК УССР.*

Пом[ощник] Военпрокурора П[ограничных] и В[нутренних] В[ойск] УССР
Военный юрист III ранга *Пармит*⁹⁹

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. 31029-фп, арк. 63–67.
Оригінал. Машинопис.*

⁹⁶ Дописано від руки військовим юристом 3-го рангу Пармітом.

⁹⁷ Дописано від руки.

⁹⁸ Дописано від руки.

⁹⁹ Дописано Пармітом від руки і завірено підписом.

№ 17

**Протокол судового засідання Військового
трибуналу прикордонних та внутрішніх військ
Київського особливого військового округу
з розгляду кримінальної справи П. Бабічева**

15 березня 1939 р.

Дело № 42-1939 г.

**ПРОТОКОЛ
СУДЕБНОГО ЗАСЕДАНИЯ**

1939 г. марта 15-го дня, Военный Трибунал Пограничных и Внутренних войск Киевского округа по Киевской области, в помещении Военного Трибунала, в закрытом судебном заседании, в составе:

Председательствующего – ПИЛИПЕНКО
членов – ВАСИЛЕНКО и КОВТУНЮК
при секретаре – тех[нике-] интенданте 2 ранга ЧУПРИН
без участия сторон обвинения и защиты,

рассмотрев дело № 42-1939 г. по обвинению бывш[его] шофёра автобазы НКВД УССР БАБИЧЕВА Петра Ивановича, в преступлении предусмотренном ст. ст. 206-17 п. «а» и 196 УК УССР.

В 11 час. 45 мин. суд[ебное] заседание объявлено открытым.

Секретарь докладывает, что подсудимый БАБИЧЕВ, находящийся под стражей в Киевской тюрьме, на суд[ебное] заседание доставлен, вызванные по делу четыре свидетеля явились все, стороны обвинения и защиты в суд[ебное] заседание не вызывались.

Председательствующий удостоверяется в самоличности подсудимого, который о себе показал:

БАБИЧЕВ Петр Иванович, 1907 года рождения, родился я в с. Романовки того же района Саратовской области, родители мои были крестьяне-бедняки. Отца у меня в данное время нет, он умер до революции. Я женат, имею двух детей. По национальности я русский. Рабочий. Был членом ВКП(б) с 1930 г., и исключён ли в данное время, я не знаю.

Образование у меня низшее, окончил 3 группы сельской школы, в РККА служил с 1929 г. по 1932 г., потом служил в Управлении военспецчастей с 1932 г. по 1934 г., и в органах НКВД служил с 1934 г. по I.XI. [19]38 г.

Под судом я никогда не был. Взысканий я не имел, а имел поощрения, меня премировали два раза деньгами.

Копию обвинительного заключения, постановление Прокурора и выписку из протокола П[одготовительного] З[аседания] Трибунала я получил II.III. [19]39 г.

Председательствующий разъясняет подсудимому его право заявить отвод составу суда и, объявив состав суда, спрашивает подсудимого, имеется ли у него отвод суду.

Отвода суду не заявлено.

Председательствующий разъясняет подсудимому его право ходатайствовать о вызове дополнительных свидетелей помимо вызванных, о приобщении к делу или затребовании Трибуналом каких-либо документов или иных доказательств по делу, после чего спрашивает подсудимого, имеются ли у него заявления и ходатайства.

Подсудим[ый] БАБИЧЕВ заявляет:

Я прошу, чтобы приобщили к делу поданные мною три заявления: первое заявление я подавал на имя Военного Прокурора П[ограничных] и В[нутренних] В[ойск] Киевского округа 2.III.[19]39 г., второе я подавал на имя Народного комиссара внутренних дел УССР 10.III.[19]39 г. через администрацию тюрьмы, и третье заявление я подавал на имя Председателя Трибунала П[ограничных] и В[нутренних] В[ойск] Киевского округа.

Кроме этого, я прошу, чтобы дополнительно в качестве свидетелей вызвали следующих граждан: Алексева, Киселева и Попова, все они работают при комендатуре НКВД УССР.

Председательствующий спрашивает подсудимого, в подтверждение каких обстоятельств он просит вызвать дополнительно в качестве свидетелей Алексева, Киселева и Попова.

Подсудим[ый] БАБИЧЕВ заявляет: с Алексеевым, Киселевым и Поповым я на протяжении долгого времени работал, и они смогут дать обо мне характеристику.

Совещаясь на месте, ВТ определил:

Вопрос о ходатайстве подсудимого БАБИЧЕВА о приобщении к делу поданных им заявлений и о вызове дополнительно в качестве свидетелей Алексева, Киселева и Попова разрешить в конце судебного следствия.

Председательствующий разъясняет свидетелям их обязанности в суде, предупреждает их об ответственности по 89 ст. УК за дачу ложных показаний, после чего свидетели удалены в отдельное помещение.

Председательствующий разъясняет подсудимому его право в ходе суд[ебного] следствия.

Председательствующий оглашает обвинительное заключение, постановление Прокурора и определение П[одготовительного] З[аседания] Трибунала, после чего разъясняет подсудимому сущность предъявленного ему обвинения и спрашивает, признает ли он себя виновным и желает ли давать объяснения.

Подсудим[ый] БАБИЧЕВ заявляет: в части присвоения вещей виновным себя не признаю, а в отношении незаконного хранения оружия, виновным себя признаю. Показания суду давать буду.

Совещаясь на месте, ВТ определил: исследование дела производить в следующем порядке, сначала допросить свидетелей, в порядке списка, приложенного к делу, а затем подсудимого БАБИЧЕВА.

Свидет[ель] НАГОРНЫЙ Иван Григорьевич, 1902 года рождения, начальник Внутренней тюрьмы НКВД УССР, под судом не был, показал:

о деле БАБИЧЕВА я знаю только по слухам. В отношении вещей было так: в 1937 г. у нас были большие работы и в то время комендантом НКВД УССР был Шашков. После этих работ у нас много осталось вещей и сдавать их некуда было, тогда я обратился к Шашкову с вопросом, что делать с вещами. Шашков написал рапорт на имя бывш[его] Наркома Леплевского и в этом рапорте просил разрешения о выдаче части вещей работникам комендатуры, и Леплевский на рапорте написал резолюцию «разрешаю». После чего Шашков сам составлял список, кому можно выдать вещи, и в этот список попал и БАБИЧЕВ.

Рапорт Шашкова, на котором есть эта резолюция, у нас сохранился, и если он понадобится суду, я могу его предоставить, также имеются списки, по которым получали вещи работники комендатуры, и в том числе и БАБИЧЕВ.

Через некоторое время, после «тройки» у нас опять скопилось большое количество вещей, и девать их некуда было. Тогда я лично сам ходил к бывшему Зам[естителю] Наркома Степанову, и Степанов разрешил мне выдавать часть вещей сотрудникам, которые возились с расстрелянными, а такие вещи, как часы и другие ценности, мы сдавали через Финотдел НКВД УССР в доход государства.

На вопросы суда – свидет[ель] НАГОРНЫЙ:

Такие случаи были, когда я лично давал работникам комендатуры вещи (гимнастерки, сапоги), на то время, когда они возились с расстрелянными, но после работы они их снимали и сдавали обратно в кладовую, разрешал я им одевать временно чужую одежду для того, чтобы они не пачкали свою одежду в кровь.

При бывшем Наркоме Успенском мы все вещи расстрелянных уничтожали, а после Успенского стали их сдавать по квитанциям «Киевпромторгу», который находится на Прорезной улице № 7, а что делает Киевпромторг с этими вещами, я не знаю.

Квитанции, по которым мы сдавали «Киевпромторгу» вещи, у нас сохранены до сих пор и если они понадобятся суду, их можно предоставить.

Свидет[ель] КОБЕНЕК Давид Дмитриевич, 1909 г. рождения, работаю пом[ощником] нач[альника] внутренней тюрьмы НКВД УССР, на вопросы суда показал:

порядок сдачи вещей у нас был такой: те вещи, которые хранились в кладовой, сдавались по квитанциям на базу, которая находится на Прорезной улице № 7.

Работники комендатуры и М[ест] З[аключения] в конце 1937 г. получали некоторые вещи по списку, составленному Шашковым и Нагорным с разрешения Леплевского и Степанова.

На вопросы суда свидет[ель] НАГОРНЫЙ:

порядок сдачи вещей осуждённых в «Киевпромторг» был такой: к нам приходил представитель Горфинотдела и мы ему

по квитанциям сдавали все вещи, но так как в «Киевпромторге» машины нет, то нам приходилось несколько раз отвозить вещи на Прорезную улицу № 7, своей машиной.

На вопросы суда свидет[ель] КОБЕНЕК:

я указаний никому не давал, чтобы кто-либо из работников комендатуры брал вещи, а разрешал им одевать временно, во время работы, гимнастерки и сапоги, и после работы они все эти вещи снимали и сдавали обратно в кладовую.

БАБИЧЕВ по списку получил: кожаное пальто – старенькое, сапоги хромовые и ещё что-то. У меня БАБИЧЕВ ничего не получал, а получил он по списку у Шашкова.

Свидет[ель] СЛУЦКИЙ Мойсей Израйлевич, работал раньше в кладовой комендатуры НКВД УССР, сейчас там не работаю, причину моего увольнения не знаю, под судом не был, показал:

я был кладовщиком комендатуры и у меня был список работников комендатуры, составленный Шашковым, с разрешением бывшего Наркома Леплевского, о выдаче некоторым товарщикам вещей, и в том списке был также и Бабичев.

На вопросы суда свидет[ель] СЛУЦКИЙ:

Иногда Нагорный давал мне распоряжение выдать новоприбывшему сотруднику шинель или другие вещи, но было это очень редко.

Кобенек мне не давал указаний о выдаче кому-либо из работников комендатуры вещей.

БАБИЧЕВ у меня получал вещи по двум спискам, получил он, как мне помнится, костюм, пальто, пиджак, гимнастерку, ботинки, кожаное пальто, свитер и ещё что-то.

По этим спискам не все работники комендатуры получали вещи, а только отдельные лица.

Председательствующий оглашает показания свид[етеля] СЛУЦКОГО на л.д. № 56.

На вопросы суда – свидет[ель] СЛУЦКИЙ:

при допросе меня Петровым, он неправильно записывал в протокол мои показания, я не хотел его подписывать, но Петров меня ругал и даже выражался нецензурными словами, чтобы я подписал протокол, и я подписал.

Большей частью вещи выдавались работникам комендатуры по списку, а не по устному распоряжению Нагорного и Кобенека.

Вещи мы сдавали на базу «Киевпромторга», которая находится по Прорезной улице № 7, и, кажется, два раза их отвозили туда на своей машине.

Свидет[ель] ХМЕЛЬНИЦКИЙ Сергей Петрович, 1907 г. рождения, работаю в гараже отдела связи НКВД УССР шофёром, под судом не был, на вопросы суда показал:

в 1937 г. я себе приобрел пистолет «Коровина», но так как он оказался испорченным, то я по просьбе БАБИЧЕВА, отдал его ему.

С приказом о сдаче оружия я не был знаком.

БАБИЧЕВ попросил у меня пистолет для коллекции, так как он был испорчен, то я его ему отдал, но денег за него я у БАБИЧЕВА не брал.

Подсудимый БАБИЧЕВ Петр Иванович пояснил:

23–24.XI. [19]38 г. мне следователем Петровым было предъявлено обвинение в том, что я будто бы воровал вещи, которые принадлежали расстрелянным, а также незаконно хранил оружие.

Во-первых, я должен сказать, что следствие проводилось неверно, так как Петров заставлял меня по несколько часов стоять на ногах, и, таким способом, заставлял подписывать неверно составленные протоколы.

В отношении кражи вещей, то красть я не мог, так как на этой работе работал же не я один, а работало много работников комендатуры. И если б я этим делом занимался, что видели б все сотрудники, но мне незачем было воровать потому, что нам само командование по разрешению Леплевского выдавало вещи по спискам.

На вопросы суда свидетель[ель] НАГОРНЫЙ:

резолюция Леплевского на рапорте Шашкова в отношении разрешения выдавать работникам комендатуры вещи есть, и этот рапорт хранится у меня.

На вопросы суда подсуд[имый] БАБИЧЕВ:

Петров мне говорил о том, что якобы Старжинский дал ему показания о том, что я Старжинскому давал ворованные вещи

для продажи. И когда я спросил Петрова, чтобы он дал мне очную ставку с Старжинским, то Петров сначала не давал, а впоследствии дал, и Старжинский на очной ставке со мной отказался от тех показаний, о которых мне говорил Петров.

Потом Старжинский показал, что я вывозил со двора тюрьмы вещи осуждённых. Да, это было, я как-то выходил со двора тюрьмы и около ворот тюрьмы встретился с Нагорным, который мне сказал, что нужно взять машину и отвезти на базу «Киевпромторга», которая находится на Прорезной улице № 7, вещи осуждённых. После чего я вернулся, взял машину и отвёз вещи на Прорезную улицу № 7.

Вещи отвёз я на Прорезную улицу два раза.

Я считаю, что следствие по моему делу велось неправильно, так как следователь Петров писал в протоколе много того, чего не было.

В отношении оружия. В 1934 году я работал в Военспецчастях и там приобрёл укороченный «наган» и им пользовался до перехода в органы НКВД. И когда в 1936 г. был издан приказ о сдаче оружия, я спросил у Нагорного как быть с моим «наганом». Нагорный тогда звонил в Секретариат Наркомата, и ему ответили, что на комендатуру этот приказ не распространяется, и с тех пор он остался у меня.

Затем у нас в комендатуре была такая установка, при посадке и высадке арестованных в машину, шофёр этой машины должен обязательно стоять с оружием в руках около дверей машины. И потом, когда мы вывозили расстрелянных в лес, то нас командование предупреждало, чтобы мы при этих случаях обязательно брали оружие с собой. И я, не надеясь на свой плохой «наган», написал рапорт командованию о выдаче мне «нагана». И мне выдали, после чего у меня и оказалось два «нагана», которые я и носил во время выполнения служебных обязанностей с собой.

В отношении пистолета «Коровина», то я подтверждаю показания свидет[еля] Хмельницкого, данные им на судебном следствии.

Из вещей я получил: кожаное пальто, два суконных гражданских пальто, костюм, сапоги, пиджак, свитер и носки. Эти

вещи я получил по списку Слуцкого и один раз от Кобенека, и пальто одно получил от Нагорного.

На вопросы суда свидет[ель] НАГОРНЫЙ:

2-й Отдел УГБ НКВД УССР тоже сдавал вещи на базу «Киевпромторга», которая находится по Прорезной улице № 7.

Акты, по которым мы сдавали вещи базе «Киевпромторга», хранятся у меня.

Когда мою кандидатуру выдвигали в партком, то на партийном собрании Особоуполномоченный Твердохлебенко дал мне отвод, но сущность отвода не говорил. Тогда я потребовал, чтобы он всё же сказал причину, почему он мне дает отвод. И Твердохлебенко сказал, что я, мол, знал о том, что шофера комендатуры занимались воровством вещей осуждённых, и что я никаких мер не принимал и никому об этом не докладывал.

Через некоторое время я ходил к Твердохлебенко с актами о сдаче вещей «Киевпромторгу» и с рапортом Шашкова, на котором была резолюция Леплевского о разрешении выдавать работникам комендатуры вещей. Всё это я ему показывал, и Твердохлебенко обещал мне дать ознакомиться с делом Бабичева, но так мне его и не показал.

После пятиминутного перерыва суд[ебное] заседание продолжается.

В[оенный] Т[рибунал] выносит определение: в ходатайстве подсудимого БАБИЧЕВА о приобщении к делу поданных им заявлений, ввиду ясности дела – отказать.

Также отказать в вызове дополнительно в качестве свидетелей: Алексеева, Киселева и Попова, поскольку в деле имеется характеристика на подсудимого.

В дополнение к суд[ебному] следствию подсудимый БАБИЧЕВ ничего не имеет.

Совещаясь на месте, В[оенный] Т[рибунал] определил:

Судебное следствие по делу считать законченным.

Председательствующий предоставляет последнее слово подсудимому.

Последнее слово подсудимого БАБИЧЕВА:

я только могу сказать, что я – воспитанник комсомола и долгое время нахожусь в спецчастях и к работе относился всё время

честно и добросовестно, и никогда за мной ничего плохого не замечалось. Я прошу суд, чтобы меня оправдали, так как я никакого преступления не совершил.

В 12 часов 30 минут, Трибунал остается на совещании.

В 14 часов оглашает приговор.

Председательствующий разъясняет осуждённому сущность приговора, срок и порядок его обжалования, после чего оглашает определение:

Меру пресечения осуждённому БАБИЧЕВУ до вступления приговора о нём в законную силу избрать подписку о невыезде из постоянного места жительства, и из-под стражи немедленно освободить.

Суд[ебное] заседание объявлено закрытым.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВУЮЩИЙ
СЕКРЕТАРЬ

Пилипенко

Тех[ник]-интендант 2 ранга

Чуприн

ГДА СБ України, ф. 6, спр. 31029-фп, арк. 74–81 зв.
Оригінал. Машинопис.

References

1. Nikol's'kyj, V. (2003). *Represywna diial'nist' orhaniv derzhavnoi bezpeky SRSR v Ukraini (kinets' 1920-kh – 1950-ti rr.)*. Istoryko-statystychne doslidzhennia. – Donets'k: Vyd-vo DonNU. [in Ukrainian].
2. Shevchenko, O. (Ed.) (2004). *Orhany derzhavnoi bezpeky Kyivs'chyny u fotohrafiiakh ta dokumentakh (1919–1991)*. – Kyiv. [in Ukrainian].

Bazhan O. «All enemies We Will Wipe Off From the Face of the Earth, They Will Not Mud Our Soviet Union...». Great Terror in Kyiv Region in 1937–1938: machinery, range, peculiarity

Author, grounding on the documents, shows different forms of political repressions (death penalty, imprisonment, forced deportation, travel and occupation restrictions) concerning different population categories in Kyiv region in times of Great Terror. It is also revealed the connection of regional repressive actions with mass operations of the People's Commissariat for Internal Affairs of the USSR and the People's Commissariat for Internal Affairs of the UkrSSR and the place of the concrete executors of the policy of the Stalinist regime in the Kyiv region.

Key words: political repressions, Great Terror, Kyiv region (oblast), People's Commissariat for Internal Affairs of UkrSSR.

Механизмы, целевые категории и масштабы «харбинской» операции НКВД СССР 1937–1938 гг. в Украине

Досліджено особливості «харбінської» операції в Українській РСР, що проводилася на підставі наказу НКВС СРСР № 00593 від 20 вересня 1937 г. На основі протоколів позасудових інстанцій, архівно-кримінальних справ, а також відомчих документів НКВД УРСР, що зберігаються в архівах України, проаналізовано масштаби, механізм і особливості «харбінської» репресивної операції. Каральна акція спрямовувалася не лише на колишніх службовців Китайсько-Східної залізниці, яких в радянському суспільстві називали «харбінцями», або «КВЖДінцями», але і на осіб китайської, корейської національностей, «колишніх» і «класово чужих» осіб.

Ключові слова: Великий терор, «національні» операції, «харбінська» операція, Українська РСР, «харбінці».

Центральное место в Большом терроре занимали массовые операции – «кулацкая», нацеленная на борьбу с «бывшими», и серия «национальных», направленных на ликвидацию «иногражданского» и «инонационального» элемента. По данным НКВД СССР, с 1 октября 1936 г. по 1 июля 1938 г. было репрессировано около 1,4 млн чел., в том числе около 357 тыс. чел. – по национальному признаку, включая около 46 тыс. чел. – по «харбинской» операции¹. По количеству осуждённых данная линия занимает третье место после «польской» и «немецкой». Масштаб репрессий в отношении так называемых харбинцев диктует необходимость уточнения групп и категорий населения, попавших в эту карательную акцию.

Тема Большого террора, базовая для западной советологии, с началом 1990-х гг. стала ведущим направлением, как для оте-

* *Потапова Наталья Анатоліївна* – аспірантка кафедри Вітчизняної історії гуманітарного інституту Новосибірського державного університету (Російська Федерація, Новосибірськ).

¹ Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. В 5 т. / Под ред. В. Данилова, П. Маннинг, Л. Виолы. – М.: РОССПЭН, 2000–2005. – Т. 5: 1937–1939. – Кн. 2. – С. 163.

чественной историографии, так и для историографии постсоветских стран. Благодаря «архивной революции», исследователи получили доступ к ранее закрытым архивным документам, в том числе ведомственному, внесудебному, учётному делопроизводству НКВД СССР, что значительно расширило источниковую базу исследований и способствовало более глубокому изучению карательной политики и механизмов репрессий. В рамках Большого террора исследователи выделили три ключевых направления карательной политики: «кулацкая» операция, серия «национальных» операций и репрессии против советской элиты.

В начале 1990-х гг. исследователям А. Б. Рогинскому, Н. Г. Охотину, О. А. Горланову удалось получить доступ к материалам ведомственной статистики НКВД СССР, хранящимся в ЦА ФСБ России. На основании этих данных историки вели работу по созданию сборника документов по статистическим аспектам массовых операций 1937–1938 гг., которую не удалось завершить.

Российские историки Н. В. Петров, В. Н. Хаустов и О. В. Хлевнюк² причиной политических чисток 1937–1938 гг. назвали попытку предотвратить появления «пятой колонны», утверждая, что лично Сталин инициировали и контролировали террор.

Усилиями международного исследовательского коллектива под руководством немецких историков М. Юнге и Р. Биннера удалось всесторонне на основе ведомственного делопроизводства НКВД СССР разного уровня, материалов внесудебных инстанций 1937–1938 гг., а также архивно-уголовных дел, изучить «кулацкую» операцию. Итогом проекта стала серия документальных и монографических изданий, вышедших в России, Украине, Грузии и Германии³. Историками был предложен ал-

² *Петров Н., Янсен М.* «Сталинский питомец» Николай Ежов. – М., 2009. – 447 с.; *Хаустов В., Самуэльсон Л.* Сталин, НКВД и репрессии 1936–1938 гг. – М., 2009. – 432 с. *Хлевнюк О.В.* Хозяин. Сталин и утверждение сталинской диктатуры. – М., 2010. – 479 с.

³ *Юнге М., Биннер Р.* Как Террор стал «большим». Секретный приказ № 00447 и технология его исполнения. – М., 2003. – 352 с. *Юнге М., Бордюгов Г., Биннер Р.* Вертикаль большого террора. История операции по приказу НКВД № 00447. – М., 2008. – 784 с. «Через трупы врага на благо

горитм дослідження самої масової карательної акції «по вертикалі і горизонталі» через вивчення репресій в відношенні окремих целевих груп і в регіональному аспекті, а також було зроблено висновок про обоюдну відповідальність за терор влади і суспільства.

В Україні проблему Великого терору розглядають в контексті політичних репресій 1920–1950-х рр. З кінця 1980-х рр., завдяки широкому доступу до архівних матеріалів (відкрито більше 99% архівних фондів України), дана тема стала предметом серйозних наукових досліджень. Різні аспекти сталінських репресій освітлені в працях українських істориків Ю. І. Шаповала⁴, В. М. Даниленко⁵, Г. В. Касьянова⁶, І. Г. Біласа⁷, С. І. Білоконя⁸ і багатьох інших. Цінні статистичні дані про репресії в УСРС містяться в праці В. М. Нікольського⁹. Репресії проти окремих категорій «інонаціоналів» і «іногородян» в УСРС розкриті в

народа». «Кулацька операція» в Українській СР 1937–1941 рр.: в 2 т. / сост.: М. Юнге, С. А. Кокин, Р. Биннер, А. О. Довбня, Б. Бонвеч, І. Е. Смирнова, Г. А. Бордюгов; под. общ. ред. О. А. Довбни, Л. С. Макаровой. – М., 2010.; Большевицкий порядок в Грузии. в 2-х т./ сост.: М. Юнге, Б. Бонвеч, О. Тушурашвили. – М., 2015.

⁴ Шаповал Ю. Людина і система. Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні. – К.: Ін-т національних відносин і політології НАН України, 1994. – 270 с.; Шаповал Ю.І. «Справа Співки визволення України». – К.: Інтел, 1995. – 448 с.; Україна ХХ століття: особи та події в контексті важливої історії / Юрій Шаповал. – К.: Наукова думка, 2001. – 560 с.

⁵ Даниленко В.М. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки / Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. – К.: Наукова думка, 1991. – 344 с.

⁶ Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920–1930 років. Соціальний портрет та історична доля. – К.: Глобус, 1992. – 176 с.

⁷ Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні, 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 1. – К.: Либідь: Військо України, 1994. – 432 с.; Кн. 2. – 686 с.

⁸ Білоконя С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.) Джерелознавче дослідження. – К., 1999.– 447 с.

⁹ Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СССР в Україні (кінець 1920–1950-ті рр.): Історико-статистичне дослідження. – Донецьк: ДонДУ, 2003. – 616 с.

работах В. В. Ченцова¹⁰. Массовым репрессиям в УССР посвящена книга «Жертвы репрессий»¹¹, в которой обозначены политические, правовые, организационные предпосылки сталинской «чистки». Большим вкладом в изучение исследуемой проблемы стала книга «Репресоване краєзнавство»¹², которую подготовили учёные Института истории Украины Национальной академии наук Украины, преподаватели вузов, работники архивов и музеев. В издании опубликованы работы об известных деятелях науки и культуры, которые стали жертвами репрессий. С 1993 г. выходит многотомное издание «Реабилитированные историей». На сегодняшний день опубликованы больше сотни томов, посвящённых репрессиям 1920–1980-х гг. В 1994 г. вышел первый номер научно-документального журнала «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ».

Помимо названных работ, республиканским «Мемориалом» издаётся журнал «Зона», где публикуются очерки о репрессированных, воспоминания узников ГУЛАГа и т. д. Благодаря открытости архивных документов, хранящихся в Отраслевом государственном архиве Службы безопасности Украины, украинские исследователи до настоящего времени активно изучают тему сталинских «чисток». Однако весь массив документов, хранящихся в ОГА СБУ, всецело не обработан историками, поэтому некоторые аспекты репрессий, в том числе «харбинская» операция, проводимая органами НКВД УССР в 1937–1938 гг., не нашли детального отражения в украинской историографии.

В отличие от Украины, в России и в некоторых других постсоветских странах в начале 2000-х гг. изучение темы политических репрессий оказалось затруднено введением ограничений на доступ к персональным данным, в том числе об осуждённых в 1937–1938 гг. Только по истечению 75-летнего срока

¹⁰ Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. – Тернопіль: Збруч, 2000. – 481 с.; *Его же*: Трагические судьбы: политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920–1930 годы. – М.: Готика, 1998. – 208 с.

¹¹ Жертвы репрессий. – К.: Юринформ, 1993. – 296 с.

¹² Репресоване краєзнавство (20–30-ті рр). – К.: Рідний край, 1991. – 506 с.

давности для дел, содержащих тайну личной жизни, историки вновь получили возможность работать с решениями внесудебных инстанций и прекращёнными архивно-уголовными делами периода Большого террора. Однако осложняет работу то обстоятельство, что до сих пор эти материалы в основном хранятся в ведомственных архивах ФСБ (бывших архивах КГБ).

Ряд исследователей «национальные» операции 1937–1938 гг. называют этническими чистками¹³. Однако, М. Юнге полагает, что даже в репрессиях по «национальным» линиям поводами для арестов и осуждений были социальные, а не национальные мотивы¹⁴. Вслед за ним российский исследователь А. И. Савин, приводя аргументы «за» и «против» тезиса этнизации сталинизма на примере «немецкой» операции НКВД СССР, приходит к заключению, что решающим критерием для репрессий по национальному признаку являлось «враждебное» социальное прошлое¹⁵.

К настоящему времени специалисты выделяют тринадцать «национальных» операций, проведённых в общесоюзном масштабе. При этом только в отношении семи этнических групп (немцы, поляки, «харбинцы», латыши, греки, иранцы и иранские армяне, афганцы) Политбюро ВКП(б) были приняты специальные решения, за которыми последовали оперативные приказы НКВД СССР. Из тринадцати «национальных» линий в поле зрения специалистов оказались четыре: польская (Н. В. Петров, А. Б. Рогинский)¹⁶, немецкая (Н. Г. Охотин, А. Б. Рогинский)¹⁷,

¹³ *Hirsch F. Race without the Practice of Racial Politics // Slavic Review. 2002. – Vol. 61. – No. 1. – P. 30–43. Lemon A. Without a «Concept»? Race as Discursive Practice // Slavic Review. 2002. – Vol. 61. – No. 1. Spring. – P. 54–61.*

¹⁴ *Юнге М., Биннер Р. Как Террор стал «большим». – 352 с.*

¹⁵ *Савин А.И. Этнизация сталинизма? «Национальные» и «кулацкая» операции НКВД: сравнительный аспект // Россия. XXI. – 2012. – № 3. – С. 40–61.*

¹⁶ *Петров Н.В., Рогинский А.Б. «Польская операция» НКВД 1937–1938 гг. // Репрессии против поляков и польских граждан. – М., 1997. – С. 22–43.*

¹⁷ *Охотин Н.Г., Рогинский А.Б. Из истории «немецкой операции» НКВД 1937–1938 гг. Режим доступа: URL: <http://www.memo.ru/history/nem/Chapter2.htm>, свободный, дата обращения: 02.10.2016.*

«харбинская» (Н. Н. Аблажей)¹⁸ и греческая (И. Г. Джуха)¹⁹. Алгоритм изучения массовых акций против «националов» был предложен Н. В. Петровым и А. Б. Рогинским, которые предположили, что приказ № 00485 стал «модельным» для директив НКВД по всем последующим «национальным» операциям. Именно они первыми указали на «безлимитный» принцип и на принципиально новый в практике ОГПУ–НКВД процессуальный порядок осуждения – «альбомный». Эти признаки и отличают «национальные» операции от «кулацкой».

Специалисты относят «харбинскую» операцию к числу «линейных»²⁰, хотя и отмечают, что этнический аспект в ней выражен не так явно, как в других, потому что жертвами репрессий по этой карательной акции стали не столько «националы», а скорее титульные группы, и в первую очередь русские. Зависимость между «харбинской» операцией и «японским шпионажем» признается как «очевидная». Более того, В. Н. Хаустов считает правомерным выделение не «харбинской», а «японской» линии. Заметим, что, помимо «японской», органы НКВД выделяли «китайско-корейскую» линию²¹. Постепенно исследователи расширили круг целевых групп «харбинской» операции, указав, что вместе с бывшими служащими КВЖД в «чистку» попали реэмигранты и перебежчики (Н. Н. Аблажей)²², а также корейцы и китайцы (В. Н. Хаустов)²³. Выделение «японской» линии может быть правомерным, но репрессии в отношении

¹⁸ Аблажей Н.Н. «Харбинская операция» НКВД в 1937–1938 гг. // Гуманитарные науки в Сибири. – 2008. – № 2. – С. 80–85; *Его же*. С востока на восток: Российская эмиграция в Китае. – Новосибирск, 2007. – 298 с.

¹⁹ Джуха И.Г. Греческая операция. История репрессий против греков в СССР. – СПб., 2006. – 416 с.

²⁰ В статистической отчётности органов НКВД «харбинская» операция проходит именно как «национальная».

²¹ Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. – Т. 5: 1937–1939. – Кн. 2. – С. 157.

²² Аблажей Н.Н. «Харбинская операция» НКВД в 1937–1938 гг... – С. 85.

²³ Хаустов В.Н. Японская операция НКВД в 1937–1938 гг. // История сталинизма. Политические и социальные аспекты истории сталинизма. – М.: РОССПЭН, 2015. – С. 106–118.

лиц, обвинённых в «шпионаже» в пользу Японии, проводились в рамках «харбинского» приказа № 00593, что подтверждают материалы внесудебных инстанций и архивно-уголовных дел. Проведённый анализ этих документов для Западной Сибири убедительно доказывает, что как «японские шпионы» были осуждены бывшие служащие КВЖД, реэмигранты, перебежчики, представители китайской, корейской, монгольской, турецкой диаспор, а также так называемые «дальневосточники» – «неблагонадёжные элементы», высланные с Дальнего Востока²⁴.

Теме массовых репрессий 1937–1938 гг. в отношении «харбинцев» посвящено уже несколько статей²⁵. Сводные статистические материалы НКВД о результатах выполнения «национальных» операций по СССР, УССР и ГССР, в том числе «харбинской», опубликованы²⁶. Однако до сих пор при изучении этой линии исследователи крайне мало использовали такие массовые источники как материалы внесудебных инстанций. Подробное их изучение позволяет не только уточнить масштаб террора, но и выявить группы населения, попавшие в эту репрессию.

Чистки 1937–1938 гг. затронули все советские республики, но наиболее массово они прошли в РСФСР (830 тыс. чел.) и УССР (253 тыс. чел.)²⁷. По «национальным» операциям в Украинской ССР было осуждено около 94 тысяч. Основные репрессии прошли по «польской» (54 тыс.), «немецкой» (23 тыс.), «румынской» (6 тыс.), «греческой» (5,5 тыс.), «латышской» (2 тыс.) и «болгар-

²⁴ *Потапова Н.А.* «Харбинская» операция НКВД СССР 1937–1938 гг. в Алтайском крае // Вестник Томского гос. ун-та. История. – № 47. – 2017. – С. 75–80.

²⁵ *Кропачев С.А.* «Польская» и другие «национальные» операции НКВД СССР. [Электронный ресурс]. // Режим доступа: URL: <http://kubanmemo.ru/library/Kropachev01/poland.php>, дата обращения: 22.07.2017 г.; *Кузнецов Д.В.* «Аресту подлежат все»: политические репрессии в СССР и судьба так называемых «харбинцев» // Проблемы Дальнего Востока. – 2015. – № 3. – С. 136–146.

²⁶ «Через трупы врага на благо народа». – Т. 2: 1938–1941 гг. – С. 133–153; *Большевистский порядок в Грузии.* – Т. 2. – С. 155–157.

²⁷ Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. – Т. 5: 1937–1939. – Кн. 2. – С. 163.

ской» (1,4 тыс.) линиям²⁸. По данным НКВД УССР, в республике к середине лета 1938 г. было осуждено 906 «харбинцев»²⁹. Подтверждает эту цифру и текущая статистика НКВД УССР, согласно которой по «харбинскому» приказу в республике репрессировали 890 чел.³⁰ Приведённые данные мы не можем подтвердить материалами внесудебных инстанций, так как не располагаем всеми протоколами. Однако, согласно отчёту НКВД УССР, к середине января 1938 г. в республике было осуждено 293 чел., что подтверждается протоколами Комиссии НКВД и Прокурора СССР (двойкой)³¹. Из сводных отчётов, подготовленных областными НКВД УССР к середине января 1938 г., следует, что основные аресты по приказу № 00593 проходили в Харьковской (130 чел.), Одесской (116 чел.), Днепропетровской (108 чел.), Киевской (72 чел.) и Донецкой (44 чел.) областях³².

Доступность ведомственного делопроизводства НКВД УССР и архивно-уголовных дел, хранящихся в ведомственных и государственных архивах Украины, позволяет не только восстановить ход репрессий по «харбинской» линии в Украинской ССР, но и сделать некоторые заключения о проведении этой общесоюзной репрессивной операции. Особо ценно то, что сам «харбинский» приказ и сопроводительная записка к нему³³, не

²⁸ *Нікольський В.М.* Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003. – С. 153.

²⁹ «Через трупы врага на благо народа»... – Т. 2: 1938–1941 г. – С. 149.

³⁰ *Рогинский А.Б., Охотин Н.Г., Горланов О.А.* Массовые операции 1937–1938 гг. (статистические аспекты): Данные по материалам ведомственной статистики НКВД СССР. М., 2007 (рукопись, текущий архив «Мемориала» статистические таблицы). Материалы предоставлены Н. Н. Аблажей.

³¹ Протокол № 25 от 20.10.1937 г. – 50 чел.; № 55 от 02.11.1937 г. – 50 чел.; № 87 от 17.11.1937 г. – 50 чел.; № 126 от 26.11.1937 г. – 30 чел.; № 153 от 11.12.1937 г. – 38 чел.; № 205 от 16.12.1937 г. – 22 чел.; № 199 от 26.12.1937 г. – 25 чел.; № 276 от 08.01.1938 г. – 28 чел. Всего по 8 протоколам проходят 293 чел. См.: Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), ф. 5, спр. 467–475.

³² Там само, ф. 42, спр. 33, арк. 27–82.

³³ Там само, ф. 9, спр. 81, арк. 85–119.

введённая в научный оборот в России, сохранились в Отраслевом государственном архиве Службы безопасности Украины.

Идеологическое обоснование «национальным» операциям дал февральско-мартовский 1937 г. пленум ЦК ВКП(б). В докладе «О недостатках партийной работы и мерах ликвидации троцкистских и иных двурушников» И. В. Сталин призвал «выявлять и уничтожать» «вредителей», «диверсантов» и «агентов» из числа «бывших» и «чуждых». В марте 1937 г. нарком внутренних дел СССР Н. И. Ежов дал указания перестроить работу НКВД СССР, чтобы «быть способными к активному наступлению против всех врагов советского строя», указав на «возможность военного нападения фашистских государств» и «лихорадочной деятельностью разведок». Одновременно начальник КРО ГУГБ Л. Г. Миронов разработал проект приказа о задачах контрразведывательных отделов, в котором констатировалось, что в СССР огромное количество резидентур и диверсионных организаций, якобы созданных разведорганами Германии, Японии и Польши³⁴. Таким образом, с весны 1937 г. органы НКВД проводили предоперационную подготовку по учёту всех иностранцев, лиц без гражданства и прибывших из-за границы. Чекисты принимали во внимание бывших военнопленных, реэмигрантов, перебежчиков, подданных других государств и бывших иностранных подданных³⁵. На основании этих данных сотрудники НКВД уже в начале лета составляли справки на лиц, попадавших, в первую очередь, под маховик репрессий с уточнением «опасного» признака (бывший дворянин, священнослужитель, «харбинец», служил в царской армии, белогвардеец, поляк, немец, латыш, китаец и т. д.). 16 июля 1937 г. нарком внутренних дел СССР Н. И. Ежов на совещании НКВД проинформировал о предстоящих массовых арестах поляков, немцев и «харбинцев»³⁶.

³⁴ Лубянка. Сталин и ВЧК–ГПУ–ОГПУ–НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937–1938. – М., 2004. – С. 637.

³⁵ Там же. – С. 633.

³⁶ *Тепляков А.Г.* Машина террора. – М., 2008. – С. 366.

На заседании политбюро ЦК ВКП(б) 19 сентября 1937 г. Н. И. Ежов выступил с проектом закрытого письма № 60268, в котором сообщалось о направлениях и масштабах «деятельности японской разведки» на территории страны. Сами же вытекавшие из этого меры излагались в проекте приказа № 00593, также представленного Н. И. Ежовым членам политбюро ЦК ВКП(б). Таким образом, закрытое письмо являлось обоснованием для начала массовой карательной акции против так называемых «харбинцев», а приказ – инструментом её проведения. Политбюро ЦК ВКП(б) утвердило проекты закрытого письма НКВД № 60268 и оперативного приказа о мероприятиях «в связи с террористической диверсионной и шпионской деятельностью японской агентуры из числа, так называемых «харбинцев», тем самым дав старт репрессивной операции³⁷.

На следующий день оперативный приказ НКВД СССР № 00593 был разослан в республиканские, областные и краевые УНКВД СССР. В нем были названы категории «харбинцев», подлежащие аресту:

- 1) изблiчённые и подозреваемые в террористической, диверсионной, шпионской и вредительской деятельности;
- 2) реэмигранты и белогвардейцы;
- 3) бывшие члены антисоветских политических партий, участники троцкистских и правых формирований;
- 4) участники фашистских организаций;
- 5) служившие в китайской полиции и войсках;
- 6) работающие в иностранных фирмах, прежде всего японских;
- 7) окончившие в Харбине курсы «Интернационал», «Славия», «Прага»;
- 8) владельцы и совладельцы различных предприятий в Харбине (рестораны, гостиницы, гаражи и проч.);
- 9) нелегально въехавшие в СССР, а также принимавшие китайское подданство;

³⁷ Решение Политбюро ЦК ВКП(б) № П53/107 от 19 сентября 1937 г. [Электронный ресурс] – URL: <http://www.memo.ru/history/document/harbin.htm>, дата обращения: 03.07.2017 г.

³⁸ Лубянка... – С. 366–368.

- 10) бывшие контрабандисты, уголовники, торговцы опиумом, морфием;
- 11) участники контрреволюционных сектантских группировок³⁸.

В закрытом письме была описана «террористическая, диверсионная и шпионская деятельность японской разведки», якобы осуществлявшаяся бывшими служащими КВЖД и реэмигрантами из Китая на территории СССР; приводились «приёмы вербовки», «каналы переброски» и примеры конкретной «подрывной» деятельности.

Необходимость одновременного издания приказа и закрытого письма была продиктована особенностями предстоящей операции. Изданный 30 июля 1937 г. приказ № 00447 вышел без сопроводительного письма, так как ему предшествовала подготовка по учёту подлежащих аресту контингентов, тем самым целевые группы «кулацкой» операции были не новы для сотрудников НКВД. Категории, подлежавшие репрессиям по первым «линейным» карательным акциям, оказались не очевидны для чекистов, так как «чистки» по национальному признаку такого масштаба осуществлялись в СССР впервые. Поэтому центральному аппарату НКВД необходимо было обосновать для региональных органов необходимость массовых арестов «инонационалов» и «инограждан», с технологией обозначения целевых категорий данных специфических карательных акций.

Карательную операцию против «харбинцев» планировалось провести за три месяца, однако этот срок неоднократно увеличивался. В ноябре 1938 г. было издано совместное постановление СНК СССР и ЦК ВКП (б) «Об арестах, прокурорском надзоре и ведении следствия», которое завершило все массовые операции³⁹. Приказ № 00593 обязывал руководителей УНКВД каждые пять дней отправлять отчёт в НКВД СССР о проведении операции. На основе этих телеграмм в 8-м отделе ГУГБ НКВД СССР готовились сводные доклады. В дополнение к статистическим показателям, Москва требовала от руководителей местных УНКВД предоставлять сведения о «политических настроениях населения», об отношении населения к операции. Также

³⁹ Лубянка... – С. 468, 538, 549.

Н. И. Ежов требовал направлять ему информацию о количестве выявленных «контрреволюционных групп» и о количестве изъятого у них оружия.

Аресты проводились на основании справок, постановлений и ордеров на арест, подписанных, как правило, начальниками отделений и отделов Управлений государственной безопасности (УГБ) УНКВД, а также прокурором. На следствие отводилось не более месяца. После чего составлялось обвинительное заключение, в котором кратко излагалась суть обвинения и определялась инстанция (судебная или внесудебная), которая будет выносить окончательный приговор. Таким образом, региональные органы НКВД не только выбирали карательный орган, но и распределяли задержанный контингент между массовыми операциями. Это давало местным чекистам широкие полномочия в увеличении количества репрессированных, так как «кулацкая» и «национальные» акции, а также «чистки» советской элиты шли параллельно друг другу.

Так, например, дела на бывших служащих КВЖД, реэмигрантов из Китая и перебежчиков китайско-советской границы (непосредственные целевые категории приказа № 00593) в период с августа 1937 по сентябрь 1938 гг. сотрудники местных карательных органов направляли не только на рассмотрение Комиссии НКВД и Прокурора СССР (двойка), но и в компетенцию «кулацкой» тройки, Военной коллегии Верховного Суда СССР, военных трибуналов, линейных и областных судов. При этом Москва не давала чётких инструкций по распределению контингента между судебными и внесудебными инстанциями.

По мнению М. Юнге, на рассмотрение Военной коллегии Верховного Суда СССР передавали дела представителей средних и высших партийно-советских, а также «бывших», членов «старых» элит (прежде всего деятелей культуры)⁴⁰. Однако представители «высшего класса» могли быть поляками, немцами, латышами, бывшими служащими КВЖД или реэмигрантами из Китая, т. е. целевыми категориями «национальных» операций. Дело на бывшего сотрудника НКВД УССР, жившего до

⁴⁰ Большевистский порядок в Грузии. – Т. 1. – С. 32.

1920 г. в Китае, провели не по «харбинской» линии, а передали на рассмотрение Военной коллегии Верховного Суда СССР, хотя приказ № 00593 предписывал аресты «харбинцев», работающих в НКВД⁴¹. В Красноярском крае раскулаченных казаков, высланных в 1930-е гг. из Читинской области, массово провели не по приказу № 00447, а по № 00593, причислив эту целевую категорию к агентам японской разведки⁴².

Несомненно, центральный аппарат НКВД контролировал региональные органы в вопросе распределения репрессированных контингентов по массовым операциям и, соответственно, по карательным инстанциям, так как списки арестованных, подлежащие рассмотрению Военной коллегией Верховного Суда СССР и Комиссией НКВД и Прокурора СССР, направлялись на утверждение в Москву. Как правило, двойка утверждала предложенную региональными карательными органами меру наказания, однако в некоторых случаях Комиссия НКВД и Прокурора СССР предписывала передать дело на рассмотрение Военной коллегии Верховного Суда СССР, Военного трибунала или суда⁴³. Похожая ситуация сложилась и со списками, поступающими на рассмотрение Военной коллегии Верховного Суда СССР. В исключительных моментах дела передавались на рассмотрение в «альбомном» порядке, т. е. в компетенцию двойки⁴⁴.

Фактически, в годы Большого террора грани между судебными и внесудебными инстанциями не существовало, основная их задача сводилась к конвейерному, или «списочному» рассмотрению дел. Судебная процедура была упрощена до предела: слушание дела проходило без свидетелей и продолжалось в среднем 5–10 минут. За это время трое судей должны были

⁴¹ ГДА СБ України, ф. 8, спр. 45607.

⁴² УФСБ по Красноярскому краю, ф. 9, д. 603.

⁴³ В протоколе № 276 от 08.01.1938 г. указано, что одно дело необходимо передать на рассмотрение Военной коллегии Верховного Суда СССР, а одно дело – в суд. В протоколе № 331 от 25.01.1938 г. одно дело Комиссия НКВД и Прокурора СССР предписала передать в Военную коллегию Верховного Суда СССР.

⁴⁴ Архив МВД Грузии, ф. 12, д. 88, л. 86.

успеть «разъяснить подсудимому его права, огласить обвинительное заключение, разъяснить сущность обвинения, выяснить отношение обвиняемого к «совершённым преступлениям», выслушать его показания и последнее слово, побывать в совещательной комнате, написать там приговор и, вернувшись в зал судебного заседания, объявить его»⁴⁵. Смертные приговоры подсудимым не объявлялись — они узнавали о своей судьбе непосредственно перед казнью⁴⁶. Таким образом, можно утверждать о взаимозаменяемости судебных и внесудебных инстанций в годы Большого террора. Роль прокуратуры в реализации массовых операций в 1937–1938 гг. была сведена к минимуму. Функции прокуратуры ограничивались визированием постановлений на массовые аресты. Полномочия НКВД в 1937–1938 гг. были неограниченными.

Дела на «харбинцев» сотрудники НКВД заводили ещё летом 1937 г., т. е. до принятия приказа № 00593. Поэтому уже через две недели после начала операции киевское УНКВД представило в Москву первые списки арестованных, обвиняемых в «японском шпионаже». В первый месяц проведения «харбинской» операции сотрудники НКВД при вынесении следственного решения руководствовались приказом № 00485, но включали дела по «японскому шпионажу» в отдельный список. К ноябрю 1937 г. в обвинительных заключениях на «японских шпионов» перестали ссылаться на приказ № 00485.

Помимо следователя, обвинительное заключение подписывали начальники отделений и отделов. После этого предлагаемую меру наказания утверждал начальник областного УНКВД. На основании следственных материалов, полученных из облуправлений НКВД, в центральном аппарате НКВД УССР составлялись краткие справки на каждого арестованного, где указывалась предлагаемая мера наказания (расстрел или исправительно-трудовой лагерь). Помимо справок, чекисты формировали

⁴⁵ Муранов А.И., Звягинцев В.Е. Суд над судьями (особая папка Ульриха). – Казань, 1993. – С. 68.

⁴⁶ Рогинский А.Б. Послесловие // Расстрельные списки. Москва, 1937–1941. «Коммунарка»–Бутово. Книга памяти жертв политических репрессий. – М., 2000. – С. 494–496.

перечень арестованных с отнесением их к первой или второй категории наказания. Справки и списки подписывали начальник НКВД УССР и прокурор УССР (своеобразная республиканская двойка). После этого справки комплектовались в «альбом». «Альбомы» и списки арестованных отправлялись в Москву в 8-й отдел ГУГБ НКВД СССР.

Из показаний наркома внутренних дел СССР Н. И. Ежова от 7 сентября 1939 г. следует, что поступающие с мест материалы разбирала комиссия по предварительному рассмотрению дел, оконченных следствием. Она заседала у заместителя наркома внутренних дел М. П. Фриновского и предварительно, на основании списков на арестованных, принимала или отклоняла предложенную региональными органами НКВД меру наказания⁴⁷. Вероятно, в такого рода комиссию входили начальники отделов и помощники начальников отделов, которые за день обрабатывали до 200–300 «альбомных» справок⁴⁸. На приговорённых к высшей мере наказания составлялись выписки с указанием избранной меры наказания. В случае отнесения арестованного ко второй категории, альбомы расшивались, справки на приговорённых к лагерному заключению изымались и передавались на рассмотрение Особого совещания при НКВД СССР, которое протоколировало своё решение. Как правило, ОСО выносило решение о десяти годах лагерного заключения, но, в редких случаях, мера наказания могла быть избрана в виде восьми, пяти или трёх лет ИТЛ. На основе подготовленных выписок формировались протоколы с указанием утверждённого приговора, которые поступали на рассмотрение всесоюзной Комиссии НКВД и Прокурора СССР (двойка), которая состояла из наркома внутренних дел Н. И. Ежова и прокурора А. Я. Вышинского. Такой порядок осуждения назывался «альбомным».

В протоколах обязательно указывался номер оперативного приказа, в рамках которого осуждались арестованные. К копии протокола прилагалась краткая справка-инструкция, подписанная начальником 8-го отдела ГУГБ НКВД. Она рекомендова-

⁴⁷ ЦА ФСБ РФ, ф. № Р-41507 (Рогинского), л. 146.

⁴⁸ Там же, л. 143.

ла местным органам НКВД приводить расстрельные приговоры в исполнение немедленно. На осуждённых к исправительно-трудовым лагерям из Москвы в Киев высылались выписки из постановлений Комиссии НКВД и Прокурора СССР. Из Центра протоколы и справки-инструкции приходили в Киев. Здесь протоколы разбирали на предмет того, из какого облуправления тот или иной осуждённый. После «сортировки» начальникам областных управлений НКВД направлялись списки осуждённых с указанием мер наказания, подписанные наркомом внутренних дел УССР. В свою очередь, облуправления НКВД обязывались после исполнения приговоров выслать в 8-й отдел УГБ НКВД УССР акты о приведении в исполнение приговоров о смертной казни, после чего дела на расстрелянных и расстрельные акты высылались в Москву.

Несколько иная схема существовала для ДТО ГУГБ НКВД СССР. В «альбомах», а затем и в протоколах указывалось, что список арестованных предоставлен ДТО ГУГБ НКВД, поэтому из Москвы на места отправляли копии рассмотренных протоколов для начальников ДТО и для наркома внутренних дел УССР. Но дорожно-транспортные отделы приводили наказание в исполнение только после получения разрешения у наркома внутренних дел УССР. Сложная система отчётности выполняла функции контроля центрального аппарата НКВД над местными. Данная схема осуждения была выстроена с целью быстрого рассмотрения дел, но она уже через месяц показала свою несостоятельность. УНКВД УССР направляли «альбомы» в Москву еженедельно и даже чаще. В первые недели реализации «харбинского» приказа «двойка» выносила решение в течение двух-трёх дней, но постепенно этот срок увеличивался и к декабрю 1937 г. составлял до трёх недель. Стало очевидно, что Комиссия НКВД и Прокурора СССР не справляется с рассмотрением дел, приходящих со всех республик, областей и краёв страны.

Основываясь на приказе № 00593 и закрытом письме о деятельности «харбинцев», которые указывали на существующую в стране диверсионную сеть японских шпионов, сотрудники НКВД строили дела не индивидуальные, а групповые, искусственно создавая шпионские, диверсионные и контрреволюци-

онные организации. Согласно ряду докладных записок, на Южной железной дороге сотрудниками ДТО ГУГБ были вскрыты группы «Восток» и «Самурай», в Киевской области – «Мурашка», «Семья», «Азиаты» и т. д. Как правило, в такие организации могло входить несколько десятков человек.

Следуя директивным инструкциям, в первую очередь закрытому письму № 60268 от 20 сентября 1937 г., чекисты выявляли «шпионов», «диверсантов», «террористов», «участников контрреволюционных фашистских формирований» и прочих «контрреволюционный элемент». Доминирующей политической окраской для «националов», в том числе и «японских шпионов», был избран троцкизм. Например, согласно докладной записке начальника УНКВД по Днепропетровской области от 3 января 1938 г., за первые полгода проведения операции было арестовано 200 выходцев из Харбина. Как «завербованные» Японией прошли 165 чел., среди которых: «шпионов» – 65, «диверсантов» – 34, «террористов» – 27, «участников контрреволюционных фашистских формирований» – 19 и прочих «контрреволюционеров» – 20, остальным инкриминировали троцкизм⁴⁹. Данный формат обвинений воспроизводился и в других республиках, областях и краях страны⁵⁰.

Перегруженность работой членов Комиссии НКВД и Прокурора СССР (двойка) и переполненность тюрем стали главными причинами принятия приказа НКВД СССР № 00606 от 17 сентября 1938 г., который передал карательные полномочия на места, в компетенцию Особых троек. В состав тройки входили: начальник УНКВД, местный прокурор и секретарь крайкома (обкома) партии. Особым тройкам предписывалось в двухмесячный срок завершить операции согласно приказам НКВД СССР № 00439, № 00485, № 00593 и директивам №№ 302 и 326. Из протоколов исчезает указание номера оперативного приказа, в рамках которого предъявляли обвинения и выносили приговоры, тройка указывала только линию шпионажа (польский, немецкий, японский и пр.). С принятием приказа № 00606 глав-

⁴⁹ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 30, спр. 284, арк. 83.

⁵⁰ *Аблажей Н.Н.* С востока на восток... – С. 191.

ным поводом для репрессий стал не «национальный» признак, а причастность к «шпионской сети». Работа троек была прекращена в середине ноября 1938 г. Абсолютное большинство «харбинцев» в УССР осудили внесудебные инстанции (двойка – 394 чел., тройки – 495 чел.), однако необходимо отметить, что рассмотрением дел занимались и судебные органы (17 чел.)⁵¹.

Согласно отчёту НКВД УССР, к августу 1938 г. по статье «японский шпионаж» в республике было осуждено 1053 чел., что на 147 чел. больше, чем репрессированных по приказу № 00593. Такая зависимость скорее является исключением. Обычно количество осуждённых по «национальному» приказу почти вдвое превышало число проведённых по «шпионской линии»⁵². Этот факт, на наш взгляд, может говорить о том, что часть контингента на первом этапе операции провели по «кулацкой» и «РОВСовской» линиям. Но одновременно он указывает и на то, что сотрудники госбезопасности пошли по пути расширения целевых групп, проводимых по «харбинскому» приказу, включив в него не только бывших служащих КВЖД и реэмигрантов, но и лиц китайской и корейской национальностей.

По данным НКВД УССР, в республике всего в «чистку» попали 134 китайца и 104 корейца⁵³. Пока мы не можем утверждать, что все они прошли по приказу № 00593. Анализ материалов Комиссии НКВД и Прокурора СССР показывает, что в УССР, начиная с сентября 1937 г. по март 1938 г., было осуждено 397 чел., среди которых только 18 корейцев и 12 китайцев (4,5% и 3% соответственно). Однако статистика приговоров троек свидетельствует о явной тенденции увеличения арестов и осуждений китайского населения.

В отличие от материалов двойки материалы троек более информативны. Они позволяют судить о национальности, под-

⁵¹ ГДА СБ України, ф. 42, спр. 34, арк. 14–42.

⁵² Так, по «польской» линии осуждено 54 011 чел., а по «польскому шпионажу» – 25 132 чел.; по «немецкой» линии – 23 036 чел., а по «германскому шпионажу» – 9100 чел. (См. подробнее: Через трупы врага на благо народа». – Т. 2: 1938–1941 гг. – С. 150.)

⁵³ «Через трупы врага на благо народа». – Т. 2: 1938–1941 гг. – С. 151.

данстве, социальном происхождении, наличии судимости, вынесенном приговоре и пр. Так, анализ материалов тройки по Киевской области за период с сентября по ноябрь 1938 г. показал, что по линии «японский шпионаж» проходило 63 человека, из которых украинцы – 26, китайцы – 13, русские – 11, евреи – 10, один татарин, один эстонец и один швейцарец, т. е. доля украинского и русского населения составила 41% и 17% соответственно, а «националов» – 41%. Все фигуранты являлись гражданами СССР, в том числе и лица китайской национальности, доля которых от общего числа осуждённых составила 20,6%. Все осуждённые числятся как беспартийные, но при этом 8 чел. были «исключёнными из ВКП(б)» и двое проходили как «бывшие эсеры». Работали на КВЖД или временно пребывали в Китае 17 чел., у 26 чел. было указано, что они «прибыли» с Дальнего Востока. Как «бывшие» или «социально чуждые» проходили шестеро. Трое имели судимость по уголовным статьям. Анализ материалов Киевской тройки наглядно показывает, что целевыми категориями «харбинской» карательной акции стали не только бывшие служащие КВЖД, но и реэмигранты из Китая (бывшие белогвардейцы), китайцы и представители других этнических групп.

В отношении 52 чел. (82,5%) тройка по Киевской области вынесла решения о высшей мере наказания, 11 чел. получили от 8 до 10 лет исправительно-трудовых лагерей. Доминирование смертных приговоров было характерно и для решений Комиссии НКВД и Прокурора СССР. Из выявленных четырнадцати протоколов за период с 20 октября 1937 г. по 2 марта 1938 г. по спискам прошло 397 чел., из которых 284 были осуждены к смертной казни, т. е. доля расстрельных приговоров составила 71,5%.

В тексте «харбинского» письма и приказа был обозначен лимит на аресты, согласно которому под репрессии попадали 25 тыс. учтённых служащих КВЖД и реэмигрантов из Китая. Однако с сентября 1937 г. по ноябрь 1938 г. в рамках приказа № 00593 было арестовано 54 тыс. чел.⁵⁴, т. е. установленный

⁵⁴ Лубянка... – С. 651.

центральным аппаратом НКВД лимит был превышен в два раза. Достичь таких показателей удалось за счёт массового включения в целевые категории «харбинской» карательной акции китайцев и корейцев, а также социально неблагонадёжного населения, в том числе так называемых «монголистов» (этапированные и перебежчики советско-монгольской границы), дальневосточников (уроженцы ДВК или высланные с Дальнего Востока в 1930-е гг. как неблагонадёжные элементы), проживавших в Тувинской Народной Республике, забайкальских казаков и др.

При этом разнообразии целевых категорий «харбинской» операции в конкретно взятом регионе Советского Союза зависело от массовости «присутствия» «опасных» элементов в республике, области или крае. Так, например, в Алтайском крае 43% репрессированных в рамках приказа № 00593 составляли представители китайской, корейской национальности и «монголисты»⁵⁵. В Красноярском крае около 70%, прошедших по «харбинской» операции, были высланными раскулаченными крестьянами, китайцами, корейцами, татарами, подданными Ирана и др.⁵⁶

Текст письма и приказа, по факту, обозначил две крупные целевые категории: «харбинцев» как бывших служащих КВЖД и реэмигрантов из Китая, а также японских шпионов. При этом состав второй целевой категории (японские шпионы), как уже было сказано выше, варьировался от региональных особенностей. Однако общесоюзная тенденция была такова, что представителей китайской, корейской, японской, турецкой диаспор проводили по приказу № 00593. Таким образом, отсутствие в письме и приказе чётко названных целевых групп, попадавших под репрессии, давал сотрудникам НКВД неограниченные возможности в реализации массовой «харбинской» операции.

Закрытое письмо для региональных органов НКВД служило пособием при ведении следствия, в котором были обозначены

⁵⁵ *Потанова Н.А.* «Харбинская» операция НКВД СССР 1937–1938 гг. в Алтайском крае... – С. 75–80.

⁵⁶ УФСБ по Красноярскому краю, ф. 2, д. 95.

эмигрантские организации в Китае, о которых региональные, областные и краевые чекисты могли и не знать, а также примеры составления групповых и индивидуальных дел на арестованных по приказу № 00593. Кроме того, «харбинское» письмо являлось трафаретом при составлении протоколов допросов: все формулировки даны, оставалось лишь вписывать имена. Именно поэтому протоколы допросов, встречающиеся в разных регионах Советского Союза, однотипны. При этом сам допрос строился по сценарию, заданному структурой письма. На первом этапе следователь выяснял время и причины прибытия в СССР. Затем арестованный неизбежно указывал на эмигрантские центры и организации, членом которых он являлся в период пребывания в Китае, раскрывал обстоятельства «вербовки» и переезда в СССР, называл список лиц, вовлечённых в «агентурную деятельность», а в конце допроса описывал свою подрывную работу на территории Советского Союза (поджоги мостов, вредительство в сельском хозяйстве, порча железнодорожного полотна и т. д.).

Уже в 1939 г. под руководством нового наркома внутренних дел СССР Л. П. Берия началась проверка деятельности органов НКВД за период Большого террора. Материалы проверки свидетельствовали о неприглядной картине массовых фальсификаций работников НКВД. Факты фальсификации подтверждаются заявлениями о пересмотре дел, которые были направлены в прокуратуру СССР в 1939–1941 гг. осуждёнными к ИТЛ или родственниками расстрелянных. Из заявлений следует, что имела место подтасовка фактов, привлечение к делу «лжесвидетелей». Как правило, сотрудник УНКВД составляли протоколы допросов по заданному начальством трафарету: все формулировки даны, оставалось лишь вписывать имена. Именно поэтому протоколы допросов однотипны.

9 февраля 1956 г. на Президиуме ЦК КПСС был озвучен доклад комиссии ЦК КПСС во главе с П. Н. Поспеловым по установлению причин массовых репрессий, который обнажил факты о методах следствия и о массовых уничтожениях в 1930-е гг. После этого доклада было решено включить в повестку предстоящего XX съезда КПСС вопрос о репрессиях, с которого, по

факту, начинается частичная реабилитация жертв политического террора. В секретном докладе Н. С. Хрущёва на XX съезде КПСС 25 тыс. «харбинцев» («КВЖДинцев») были упомянуты уже как «безвинные жертвы». Но юридически, в правовом смысле этого слова, законодательная реабилитация репрессированных состоялась 18 октября 1991 г. с выходом закона «О реабилитации жертв политических репрессий». Со времени принятия закона ведётся работа по увековечению памяти жертв политических репрессий, устанавливаются памятники и закладные камни, издаются Книги Памяти жертв политических репрессий.

Анализ материалов делопроизводства НКВД и материалов внесудебных инстанций по реализации «харбинского» приказа в Украине показывает, что операция была нацелена не столько на определённую социальную или национальную группу, а на учётную категорию, объединённую общим признаком – обвинение в японском шпионаже. Под «харбинцами», как целевой категорией, органами НКВД оказались объединены бывшие служащие КВЖД, реэмигранты, нелегальные мигранты, китайцы, корейцы, уроженцы и административно-высланные с Дальнего Востока. Изначально приказ № 00593 не предполагал аресты «инонационалов», но по мере его реализации произошло расширение целевых групп за счёт представителей диаспор, и, в первую очередь, китайской и корейской. Две третьих репрессированных по «харбинской» операции в УССР приходится на «бывших» и «классово-чуждых» лиц, что сближает эту операцию с «кулацкой» и «РОВСовской», но оставляет в ряду «национальных» операций. Сочетание социальных и национальных признаков свидетельствует о том, что «харбинскую» операцию следует рассматривать как комбинированную репрессивную акцию.

REFERENCES

1. Ablazhej, N.N. (2008). «Harbinskaya operaciya» NKVD v 1937–1938. *Gumanitarnye nauki v Sibiri*, 2, 80–85. [in Russian].
2. Ablazhej, N.N. (2007). *S vostoka na vostok: Rossijskaya emigraciya v Kitae*. Novosibirsk. [in Russian].

3. Bilas, I.G. (1994). *Represivno-karal'na sistema v Ukraïni, 1917–1953: Suspil'no-politichnij ta istoriko-pravovij analiz*. Kyiv: Libid': Vijs'ko Ukraïn. [in Ukrainian].
4. Bilokin', S.I. (1999). *Masovij teror yak zasib derzhavnogo upravlinnya v SRSR (1917–1941 rr.) Dzhereloznavche doslidzhennya*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Chencov, V.V. (1998). *Tragicheskie sud'by: politicheskie repressii protiv nemeckogo naseleniya Ukrainy v 1920–1930 gody*. Moskva: Gotika. [in Russian].
6. Chencov, V.V. (2000). *Politichni represii v Radyans'kij Ukraïni v 20-ti roki*. Ternopil': Zbruch. [in Ukrainian].
7. Danilenko, V.M., Kas'yanov, G.V., Kul'chic'kij, S.V. (1991). *Stalinizm na Ukraïni: 20–30-ti roki*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
8. Danilova, V. , Manning, P., Violy, L. (Comps.). (2006). *Tragediya sovetskoj derevni. Kollektivizacija i raskulachivanie. 1927–1939: Dokumenty i materialy*. Vol. 5: 1937–1939. Moskva: ROSSPEN. [in Russian].
9. Dzhuha, I.G. (2006). *Grecheskaya operacija. Istorija repressij protiv grekov v SSSR*. Sankt-Peterburg. [in Russian].
10. Haustov, V., Samuehl'son, L. (2009). *Stalin, NKVD i repressii 1936–1938*. Moskva. [in Russian].
11. Haustov, V.N., Naumov, V.P., Plotnikova, N.S. (Comps.).(2004). *Lubyanka. Stalin i Glavnoe upravlenie gosbezopasnosti NKVD. Arhiv Stalina. Dokumenty vysshih organov partijnoj i gosudarstvennoj vlasti. 1937–1938*. Moskva: MFD. [in Russian].
12. Hirsch, F. (2002). Race without the Practice of Racial Politics. *Slavic Review*. Vol. 61, №1, pp. 30–43. [in English].
13. Hlevnyuk, O.V. (2010). *Hozyain. Stalin i utverzhdenie stalinskoj diktatury*. Moskva. [in Russian].
14. Junge, M., Binner, R. (2003). *Kak Terror stal «bol'shim». Sekretnyj prikaz № 00447 i tekhnologiya ego ispolneniya*. Moskva. [in Russian].
15. Junge, M., Bordyugov, G., Binner, R. (2009). *Vertikal' bol'shogo terrora. Istorija operacii po prikazu NKVD № 00447*. Moskva. [in Russian].
16. Junge, M., Kokin, S., Binner, R., Dovbnya, O., Bonvech, B., Smirnova, I. Bordyugov, G. (Comps.). (2010). «Cherez trupy vraga na blago naroda». «Kulackaya operacija» v Ukrainskoj SSR 1937–1941. Moskva. [in Russian].
17. Kas'yanov, G.V. (1992). *Ukraïns'ka inteligenciya 1920–1930 rokiv. Social'nij portret ta istorichna dolya*. Kyiv: Globus. [in Ukrainian].
18. Kropachev, S.A. «Pol'skaya» i drugie «nacional'nye» operacii NKVD SSSR. Retrieved July 22, 2017, from <http://kubanmemo.ru/library/Kropachev01/poland.php>. [in Russian].

19. Kuznecov, D.V. (2015). «Arestu podlezhat vse»: politicheskie repressii v SSSR i sud'ba tak nazyvaemyh «harbincev». *Problemy Dal'nego Vostoka*, 3, 136–146. [in Russian].
20. Lemon, A. (2002). Without a «Concept»? Race as Discursive Practice. *Slavic Review*. Vol. 61, №1, Spring. pp. 54–61. [in English].
21. Muranov, A.I., Zvyagincev, V.E. (1993). *Sud nad sud'yami (osobaya papka Ul'riha)*. Kazan'. [in Russian].
22. Nikol'skij, V.M. (2003). *Represivna diyal'nist' organiv derzhavnoi bezpeki SRSR v Ukraïni (kinec' 1920-h – 1950-ti rr.)*. Istoriko-statistichne doslidzhennya. Donec'k. [in Ukrainian].
23. Ohotin, N.G., Roginskij, A.B. Iz istorii «nemeckoj operacii» NKVD 1937–1938 gg. Retrieved October 2, 2016, from <http://www.memo.ru/history/nem/Chapter2.htm>. [in Russian].
24. Petrov, N., Yansen, M. (2009). «Stalinskij pitomec» Nikolaj Ezhov. Moskva. [in Russian].
25. Petrov, N.V., Roginskij, A.B. (1997). «Pol'skaya operaciya» NKVD 1937–1938. Roginskij A. (Ed.) *Repressii protiv polyakov i pol'skih grazhdan*, pp. 22–43. Moskva. [in Russian].
26. Potapova, N.A. (2017). «Harbinskaya» operaciya NKVD SSSR 1937–1938 v Altajskom krae. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija*, 47, pp. 75–80. [in Russian].
27. Roginskij, A.B. (2000). Posleslovie. *Rasstrel'nye spiski. Moskva, 1937–1941. «Kommunarka» – Butovo. Kniga pamyati zhertv politicheskikh repressij*. Moskva. [in Russian].
28. Roginskij, A.B., Ohotin, N.G., Gorlanov, O.A. (2007). *Massovye operacii 1937–1938 gg. (statisticheskie aspekty): Dannye po materialam vedomstvennoj statistiki NKVD SSSR. (Rukopis', tekushchij arhiv «Memoriala» statisticheskie tablicy)*. Moskva. [in Russian].
29. Savin, A.I. (2012). Etnizaciya stalinizma? «Nacional'nye» i «kulackaya» operacii NKVD: sravnitel'nyj aspect. *Rossija. XXI*, 3, pp. 40–61. [in Russian].
30. Shapoval, Y. (2001). *Ukraïna XX stolittya: osobi ta podii v konteksti vazhlivoi istorii*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
31. Shapoval, Y.I. (1994). *Lyudina i sistema. SHtrihi do portreta totalitarnoi dobi v Ukraïni*. Kyiv: Institut nacional'nih vidnosin i politologii NAN Ukraïni. [in Ukrainian].
32. Shapoval, Y.I. (1995). «Sprava spilki vizvolennya Ukraïni». Kyiv: Intel. [in Ukrainian].
33. Shemshuchenko, Yu.S. (Comps.). (1993). *Zhertvy repressij*. Kyiv: Yurinform. [in Ukrainian].

34. Tron'ko, P.T. (Ed.). (1991). *Represovane kraeznavstvo (20–30-ti roki)*. Kyiv: Ridnij kraj. [in Ukrainian].

Potapova N. Mechanisms, target categories and scale of the «harbinian» operation of the NKVD of the USSR, 1937–1938. in Ukraine

The People's Commissar for Internal Affairs of the USSR, N. I. Yezhov made a draft of the confidential letter No. 60268, which reported on the directions and scale of the «activity of Japanese intelligence» in the territory of the Soviet Union and proposed to approve the draft order of the NKVD USSR No. 00593 at a meeting of the Political Bureau of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks on September 19, 1937. The confidential letter was the justification for the beginning of a mass punitive action against the so-called Harbinty, and the order was an instrument for carrying it out. The People's Commissariat for Internal Affairs of the USSR attributed the «Harbinian» operation to the number of «national» operations. However, the ethnic aspect wasn't evident in the texts of the order and the letter. The article deals with the peculiarities of the mass Harbinian operation in the Ukrainian SSR, conducted on the basis of the NKVD of the USSR Order No. 00593 of September 20, 1937. On the basis of the protocols of extrajudicial instances, archival investigations, and departmental documents of the NKVD of the Ukrainian SSR stored in the archives of Ukraine, The scale, mechanisms and peculiarities of the Harbinian repressive operation are analyzed. The punitive action was directed not only to former employees of the Sino-Eastern Railway, which in the Soviet society was called «Harbinians», or KVZhinzami, as the order was supposed, but also to persons of Chinese, Korean nationality, as well as to «former» and «class-foreigners». The extension of the target categories of Order № 00593 was made possible by the text of the «Harbinian» letter and the order, which, in fact, designated two large groups, which fell under the repressions: «Harbinians» as former employees of the Chinese Eastern Railway and re-emigrants from China, as well as «Japanese spies». The dependence between the «Harbinian» operation and «Japanese espionage» is obvious. At the same time, the lineup of the second target category (Japanese spies) varied from regional specifics. However, representatives of the Chinese, Korean, Japanese, and Turkish diasporas were conducted under order № 00593 in the all-Union scale. The absence of clearly named target groups, which fell under the repressions gave NKVD officers unlimited opportunities in the implementation of the mass «Harbinian» operation. An analysis of the records management of the NKVD's and extrajudicial materials on the implementation of the «Harbinian» order shows that the operation was aimed not so much at a certain social or national group, but as a common category, a charge in Japanese espionage. Former employees of the KVZhD, re-emigrants, illegal migrants, Chinese, Koreans, natives and administratively expelled from the Far East were united under the Harbin people as a target category.

Initially, Order No. 00593 did not imply the arrest of «foreigners», but as it was implemented, the target groups were enlarged at the expense of representatives of the diasporas, primarily Chinese and Korean. Two third of the repressed in the «Harbinian» operation in the Ukrainian SSR accounted for the «former» and class-alien, which brings this operation closer to the «kulak» and «ROVSovskaya», but leaves in the series of «national» operations. The combination of social and national characteristics indicates that the Harbin operation should be viewed as a combined repressive action. In practice, the expansion of target categories at the expense of «agents of Japanese intelligence» should lead to an increase in arrests under Order № 00593. The order designated 25 thousand «Harbintsy» as former employees of the Chinese Eastern Railway and re-emigrants from China living in the Soviet Union. However, 53 thousand people were repressed by the «Harbinian» operation by November 1937. The indicated limit was doubled.

Key words: Great terror, «national» operations, «Harbinian» operation, Ukrainian SSR, «Harbinians».

ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОР РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

УДК 930.25::323.281:94(477)

*В'ячеслав ВАСИЛЕНКО**

Політичні репресії учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.): архівні кримінальні справи свідчать

У покажчику Галузевого державного архіву СБ України подано анотації архівно-кримінальних справ на учасників Української революції 1917–1921 рр.

Ключові слова: Українська революція, політичні репресії, повстання, червоний терор, ВНК.

У досліджуваній період Україна палала у вогні національної революції, боротьбі із прихильниками «єдиної і неделімої Росії» – Збройними силами Півдня Росії й більшовицьким вторгненням. До грудня 1920 р. влада змінювалася ніби в калейдоскопі, а наступні декілька років переможці-більшовики невпинно гасили полум'я повстанського руху.

* *Василенко В'ячеслав Миколайович* – співробітник ГДА СБ України.

Нині, як і 100 років у минулому, на шляху до революційних змін в українському суспільстві та національного відродження постали брак державницьких консолідуючих ідей і недовідченість національної еліти, відкрита російська інтервенція. Сьогодні нам конче необхідно остаточно вирватися з «братніх» обіймів, зберегти для нащадків Українську державу, її територіальну цілісність і європейське майбутнє. Чітке усвідомлення власної історії, осмислення історичних помилок стане надійним гарантом неповернення до часів бездержавного існування українського народу.

Важливим джерелом історії України минулого століття стали архівні документи радянських органів державної безпеки. Вагому й малодосліджену частину цих документів становлять архівно-кримінальні справи учасників антибільшовицького руху. Масив таких справ почав формуватися після проголошення у січні 1919 р. Української Соціалістичної Радянської Республіки і тривав невпинно з кількома місячною перервою на період денікінської окупації території України. Новостворена держава запровадила масштабні покарання до тих, хто перешкодив поширенню в суспільстві «революційних» змін.

У 1919–1921 рр. каральними повноваженнями вище політичне керівництво радянської Росії наділило революційні військові трибунали Червоної армії, надзвичайні трійки, колегії губернських і повітових надзвичайних комісій (відповідно губНК і повНК), особливі відділи ВНК при реввійськрадах армій. Надалі поряд із позасудовими повноваженнями органів держбезпеки «контрреволюціонерів» послідовно карали надзвичайні сесії губернського, окружного, районного чи міжрайонного й обласного судів. Вироки також ухвалювали Найвищий (Верховний) суд УСРР, головні суди Кримської і Молдавської АСРР та Верховний суд СРСР.

Галузевим державним архівом Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ) нині готується до друку анотований покажчик архівних кримінальних справ «Припиненого» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ «Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925)». За анотованими справами проходять репресовані ук-

раїнські політичні, державні й громадські діячі, а також військовослужбовці доби Центральної Ради – Гетьманату – Директорії УНР; військовослужбовці Збройних сил Півдня Росії генерала А. Денікіна, Російської армії генерала П. Врангеля, Війська Польського маршала Ю. Пілсудського та представники відповідних військових і цивільних адміністрацій; підпільники й повстанці уенерівської, анархо-махновської, білої проросійської і пропольської орієнтацій; учасники опозиційного руху національних меншин, представники партійної та релігійної опозиції.

До підготовки зазначеного покажчика із 2012 р. залучили співробітників архівних підрозділів 16-ти обласних управлінь СБУ та Головного управління СБУ в Автономній Республіці Крим. Спільними зусиллями протягом року за визначеною тематикою було виявлено, відібрано й опрацьовано понад 1000 архівних кримінальних справ 1918–1951 рр. провадження. Їх анотації впорядковано у вигляді довідника, що донедавна використовувався у службовій діяльності, а нині готується до друку. Репрезентативну вибірку з 359-ти анотацій показових справ, що невдовзі стануть частиною майбутнього довідкового видання, Вашій увазі і пропонуємо.

Попередньо зауважимо, що публікація під такою ж назвою з репрезентацією 268-ми анотацій архівно-кримінальних справ із «Основного фонду» (на осіб, яким відмовлено в реабілітації) уже публікувалася у випуску журналу № 2 за 2012 р. У 2015 р. за сприяння громадської організації «Харківська правозахисна група» анований покажчик був надрукований окремим виданням. Анотації стали основою для проведення подальшої реабілітації осіб, які брали участь в Українській революції, повстанському русі 1917 – поч. 1930-х рр. Для забезпечення цьому процесу правових підстав у Верховній Раді України розробляється нова редакція Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні».

Переважну більшість фігурантів анованих справ «Припненого» фонду, засуджених до розстрілу або різних термінів ув'язнення у концтаборах, вже реабілітовано. Решту покарано утриманням будинках примусових робіт «до завершення громадянської війни», засланням до віддаленої місцевості або прос-

то виселенням із місць постійного проживання як «соціально-небезпечний елемент», направленням у розпорядження військового командування на фронт або «трудової армії», звільненням після тривалого слідства під підписку про невиїзд тощо. Стосовно цих категорій репресованих процедура реабілітації проводилася вибірково. Вона майже не торкнулася померлих від хвороби чи тортур під час перебування під вартою, осіб, у справах яких, немає відомостей про засудження й подальшу долю. Ця обставина підкреслює актуальність збору, систематизації та оприлюднення інформації за визначеною темою дослідження.

Тривала підготовка публікації пов'язана зі змінами пріоритетів у роботі архівістів СБУ і частковою недоступністю архівних фондів у зв'язку із зовнішньою агресією. Із об'єктивних причин нині не має змоги уточнити й доповнити анотації справ архівів тимчасового зберігання Головного управління СБУ в Автономній Республіці Крим та управлінь СБУ в Донецькій і Луганській областях. Додаткову інформацію доводилося перевіряти за відомостями МВС України, попередньо напрацьованим електронним базам даних і відкритих джерелах.

Анотації подано в алфавітному порядку й оформлено у вигляді таблиці, де зазначено порядковий та архівний номери справи, її назву й роки провадження, кількість томів. Анотації впорядковано хронологічно – за вказаною у другій графі датою ухвалення вироків судових і позасудових органів, а в разі відсутності вироку – за датою складання обвинувального висновку, постанови про направлення слідчих матеріалів на розгляд останньої інстанції чи у нове підпорядкування або ж іншого останнього датованого документа. У п'ятій графі наведено установочні дані арештованих, відомості про їх звинувачення, покарання й реабілітації. Також зазначена наявність у справах фотографій, особистих документів, речові докази їх провини (антибільшовицькі накази, розпорядження, відозви тощо).

Із метою уніфікації в анотаціях (як і в передмові) назви всіх губернських та обласних центрів ужиті в належному відмінку без розшифрування словом «місто» або його скороченням «м.». Назви повітових, волосних і районних центрів, а також інших міст і містечок під час першого їх вживання в тексті розшифро-

вані максимально й подані в називному відмінку, а надалі так само відмінюються й не розшифровуються. Назви сіл, залізничних станцій, хуторів і річок завжди вжиті в називному відмінку з попередніми розшифруваннями «с.», «ст.», «х.» або «р.» за винятком їх повторного вживання в одній анотації.

Назви багатьох населених пунктів теж змінювалися. Частина з них зникла із сучасної карти України. Підготовка процесуальних документів місцевими судочинцями в умовах постійних змін адміністративного поділу супроводжувалася численними помилками й неточностями в географії описуваних подій. Це значно ускладнювало процес опрацювання джерел. Сумнівні назви окремих населених пунктів в анотаціях супроводжуються взятим у дужки написом «так у справі».

В анотаціях усі географічні назви звірено з актуальним на час описуваних подій адміністративним поділом. У разі встановлення в назвах чи підпорядкуванні окремих населених пунктів суттєвих змін, в дужках щодо них подано сучасні відомості або роз'яснення. Як приклад, за однією зі справ 1930 р. провадження проходить Христофор Шеверєв. Ми вказуємо, що на час арешту він проживав на х. Обрив Будьонівського (нині Новоазовського) р-ну Маріупольської округи. Репресовано ж його за службу у врангелівському каральному загоні генерала М. Виноградова восени 1920 р., що переслідував повстале населення на той час Маріупольського повіту¹.

Також зазначено назви населених пунктів України, що були перейменовані у процесі декомунізації.

У покажчику зазначені прізвища співробітників архівних підрозділів обласних УСБУ – виконавців (виявлення справ, ілюстративного матеріалу, складанні анотацій) і відповідальних (організація робочого процесу, його контроль й забезпечення належних результатів). Тут же окреслено період перебування співробітників у складі робочої групи при наявних кадрових змінах.

* * *

«Контрреволюційну» сутність діяльності учасників українського державотворення більшовики визначили із часу засну-

¹ ГДА СБ України, м. Донецьк, ф. «Припинений», спр. 30272-ПФ.

вання у грудні 1917 р. у Харкові Народного секретаріату – уряду радянського України, який оголосив війну «буржуазно-націоналістичній» Центральній Раді. Брестська угода країн Четверного союзу з УНР та РСФРР від 27 січня 1918 р. призвела до заміни короточасної першої більшовицької окупації України на її окупацію німецькими й австро-угорськими союзниками.

На початку березня 1918 р. із рідної Одеси до столиці переїхав ротмістр у відставці Федір Шатковський. Він очолив слідчо-політичний відділ Міністерства військових справ УНР. У подальшому він працював чиновником для особливих доручень при особливому відділі гетьманського Міністерства внутрішніх справ, а після повернення до Одеси – начальником агентурного відділу денікінського державного розшуку. Його робота стала причиною арешту особливим відділом (ОВ) ВНК при реввійськраді 11-ї армії в січні 1922 р. як «колишнього військовослужбовця ворожих армій».

Із приходом до міста більшовиків Ф. Шатковський евакуювався до Константинополя і майже два роки провів в еміграції, після чого повернувся додому, відгукнувшись на оголошену радянською владою амністію. 29 липня 1922 р. колегія ДПУ РСФРР ухвалила звільнити Ф. Шатковського з-під варти на підставі того, що під час служби у ворожих арміях участі в бойових діях він не брав і до «контрреволюційних» організацій за кордоном не приставав². Такому рішенню сприяла постанова ВУЦВК від 12 квітня 1922 р. про надання особистої амністії громадянам, які воювали проти радянської влади і згодом емігрували.

Яскравим прикладом переслідування радянським тоталітарним режимом прихильників Центральної Ради стали репресії стосовно селянина с. Грунь Зіньківського р-ну Харківської обл. Кузьми Храпача, мешканців м. Ворошиловграда Тихона Корнієвського і м. Шостка Сумської області Якова Вишневського.

Судова трійка при колегії ДПУ УСРР у січні 1933 р. ухвалила ув'язнити у концтаборі на 5 років за антирадянську агітацію сільського вчителя К. Храпача. Його злочинна діяльність полягала в організації у Зіньківському повіті підрозділу «Вільного

² ГДА СБ України, м. Одеса, ф. «Припинений», спр. 7691-П.

козацтва» у листопаді 1917 р. згідно ухвали Центральної Ради; 1918 р. у Зінькові К. Храпач організував осередок товариства «Просвіта», де керував «шовіністичними» хоровим і драматичним гуртками³.

У жовтні 1938 р. ВТ Харківського ВО засудив до розстрілу за приналежність до фіктивної «української націоналістичної контрреволюційної організації» Т. Корнієвського. Мотивом жорстокого покарання стало його зізнання у членстві в Українській соціал-демократичній партії впродовж 1917–1918 рр., службі у війську Центральної Ради, потім комендантом залізничної станції Костянтинівка Старобільського повіту Харківської губернії.⁴

У серпні 1941 р. Сумський обласний суд 10-річним ув'язненням у ВТТ покарав Я. Вишневського як «суспільно-небезпечну особу». Стрімке просування по території УРСР військ нацистської Німеччини спонукало радянські органи держбезпеки до активнішого пошуку прихованих внутрішніх ворогів. Підставою для арешту Я. Вишневського став, очевидно, факт його служби в березні–квітні 1918 р. у дивізії Синьожупанників армії УНР⁵.

29 квітня 1918 р. на конгресі, організованому Українською демократично-хліборобською партією та консервативно-монархічною організацією «Союз земельних власників» (у справах вживається як «Союз хліборобів-власників»), генерала Павла Скоропадського було проголошено гетьманом нового державного утворення – Української Держави. Німецьке командування санкціонувало державний переворот і розпуск «недіездатної» Центральної Ради. Гетьман всіляко підтримував національні прагнення українців, але не був готовий до радикальних соціальних перетворень на вимогу широких верств революційно налаштованого населення. Саме тому загальновизнаним авторитетом в Україні П. Скоропадський не став, але прихильників серед національної еліти і окремих соціальних груп мав достатньо.

³ ГДА СБ України, м. Полтава, ф. «Припинений», спр. 16408-П.

⁴ ГДА СБ України, м. Луганськ, ф. «Припинений», спр. 7803-Р.

⁵ ГДА СБ України, м. Суми, ф. «Припинений», спр. П-13635.

З поміж осіб, покараних у різний час більшовицькою владою за підтримку гетьмана, відзначимо співробітників Державної варту (новоствореного державного правоохоронного органу), керівників і членів місцевих осередків «Союзу хліборобів-власників», державних службовців і військових.

На початку березня 1919 р. слідча колегія Катеринославської губНК оголосила поза законом і винесла заочний смертний вирок зниклому мешканцю Катеринослава Олексію Малинці – помічнику Катеринославського повітового старости, який за Гетьманату організував каральні акції стосовно учасників повстанського руху⁶.

У лютому 1921 р. виїзна сесія реввійськтрибуналу 14-ї армії при 60-й стрілецькій дивізії ухвалила розстріляти Василя Самборика – селянина с. Слобідка-Кульчієвецька Струзького р-ну Новоушицького повіту Подільської губ. Його звинуватили, зокрема, в організації місцевого осередку «Союзу хліборобів-власників» та вербуванні односельчан до війська Української Держави⁷.

У грудні 1930 р. судова трійка при колегії ДПУ УСРР п'ятьма роками заслання до Північного краю пригадала селянину с. Флорівка Чутівського р-ну (нині Полтавської обл.) «контрреволюціонерів» Миколі Безотосному про те, що він очолював осередок «Союзу хліборобів-власників» і залучав до його лав місцевих «куркулів»⁸. Тоді ж посада «політичного комісара залізничної ділянки Харків–Куп'янськ, яку в червні–листопаді 1918 р. обіймав полтавчанин Петро Шуліка, обійшлася йому трьома роками ув'язнення в концтаборі⁹.

Під час Великого терору відповідальність за «ідеологічні гріхи» стрімко зростає, що й відчув на собі, зокрема, командир дислокованого у Нікополі Дніпропетровської обл. 123-го стрілецького полку 41-ї стрілецької дивізії РСЧА полковник Леонід Овчаренко – уродженець с. Калюжинці Срібнянського

⁶ ГДА СБ України, м. Дніпро, ф. «Припинений», спр. П-27549.

⁷ ГДА СБ України, м. Хмельницький, ф. «Припинений», спр. П-27340.

⁸ ГДА СБ України, м. Полтава, ф. «Припинений», спр. 10338-П.

⁹ Там само, спр. 4078-П.

р-ну Чернігівської обл. У вересні 1937 р. Військова колегія Верховного суду СРСР засудила його до розстрілу як учасника «військового фашистського заклоту». Адже Л. Овчаренко приховав факт служби в серпні–листопаді 1918 р. у війську Української Держави: сотником 4-го полку створеної в австрійському полоні 1-ї козацько-стрілецької (Сірожупанної) дивізії¹⁰.

Значну історичну цінність становить справа із архіву тимчасового зберігання УСБУ в Житомирській обл. на Петра Бензя, Олександра Красовського та Федора Неїло – членів делегації уряду УНР на переговорах у Москві. Їх арештували 25 грудня 1919 р. співробітники Волинської губНК за підозрою в «контрреволюційній діяльності». 9 січня 1920 р. ОВ ВНК при реввійськраді 12-ї армії ухвалив повернути парламентарів до Кам'янця-Подільська. На той час там діяли осередки українських партій соціалістів-революціонерів і соціал-демократів, представниками яких були затримані члени урядової делегації¹¹.

У грудні 1921 р. виїзна сесія Подільського губернського ревтрибуналу в Кам'янецькому повіті засудила до розстрілу уродженця с. Теремківці Бережанської волості Кам'янецького повіту Подільської губ. Лева Вереса –начальника міліції в Кам'янці-Подільську періоду УНР¹².

Подальша тривала участь у розбудові більшовицької держави й професійний досвід не убезпечував колишніх «петлюрівців» від покарання під час Великого терору. Пригадаємо хоча б трагічну долю мешканця с. Ландау Карл-Лібкнехтського р-ну Одеської обл. Володимира Долганова. У серпні 1937 р. військовий трибунал Київського ВО засудив його до розстрілу як «послідовного контрреволюціонера-націоналіста». Згідно зі слідчими матеріалами протягом 1916–1918 рр. В. Долганов був членом УСДРП, впродовж 1918–1920 рр. очолював Решетилівське волосне правління «Просвіти». Його звинуватили у тому, що 1927 р. під час перебування на посаді секретаря консульського відділу повноважного представництва СРСР у Берліні

¹⁰ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. «Припинений», спр. П-6530, тт. 1–2.

¹¹ ГДА СБ України, м. Житомир, ф. «Припинений», спр. 6000-П.

¹² ГДА СБ України, м. Хмельницький, ф. «Припинений», спр. П-27380.

(Німеччина) встановив зв'язок з українською націоналістичною організацією Є. Коновальця і колишнім президентом ЗУНР Є. Петрушевичем, проводив «контрреволюційну» роботу серед українських емігрантів у Німеччині¹³.

Відомий український музикант Петро Стеценко народився на Черкащині, довгий час проживав у Києві і Кам'янці-Подільську. На час арешту у серпні 1937 р. – керував хоровою капелю Херсонського музичного училища. Його арештували співробітники міського відділу НКВС за надуманим обвинуваченням у «шпигунстві на користь білоемігрантів». Під час перебування під вартою покінчив життя самогубством. Слідчі документи характеризували П. Стеценка як колишнього «активного петлюрівця на культурному фронті». А вже 1919 р. він брав участь у гастрольях Західною Європою і Північною Америкою Української республіканської хорової капели О. Кошиця. Гастролі організував С. Петлюра з метою інформування світу про Україну і її боротьбу за незалежність¹⁴.

Іншим показовим прикладом розправи часів Великого терору над колишніми «петлюрівцями» стало рішення про розстріл, ухвалене у грудні 1937 р. трійкою при УНКВС по Донецькій області стосовно вчителя Маріупольської залізничної школи Василя Химерика. Уродженець Вінниччини вступив до УПСР і підтримував особисті стосунки із С. Петлюрою. 1930 р. його арештували за участь в «есерівському повстанському підпіллі». У 1937 р. В. Химерика звинуватили у «членстві контрреволюційної повстанської організації»¹⁵.

У травні 1919 р. Збройні сили Півдня Росії очолювані генералом А. Денікіним напали на УНР. Упродовж кількох місяців денікінські «добровольці» спочатку вибили із України Червону армію та затисли війська Директорії на Волині й Поділлі. Після невдалого осіннього наступу на Москву на початку лютого 1920 р. війська Червоної армії вибили денікінців із материкової України до Кримського півострова. 4 квітня 1920 р. на посту командувача Збройними силами Півдня Росії генерала А. Дені-

¹³ ГДА СБ України, м. Миколаїв, ф. «Припинений», спр. 12132-СП, тт. 1–2.

¹⁴ ГДА СБ України, м. Херсон, ф. «Припинений», спр. 220-ФС.

кіна змінив генерал П. Врангель. У червні–серпні того ж року його реформована Російська армія захопила Північну Таврію і розпочала наступ на Донбас. Наприкінці вересня на кілька днів оволоділа Маріуполем, після чого вже вела оборонні бої і на початку листопада була змушена знову відступити до Криму.

Відзначимо, що на службу до Збройних сил Півдня Росії після повалення Гетьманату свідомо подалася значна частина військовослужбовців Української Держави, особливо офіцери колишньої імператорської армії. Свого часу саме на «благородних» біженців із більшовицької Росії в організації українського війська спирався П. Скоропадський. Пригадаємо хоча б полковника Георгія Квятковського – мешканця м. Вознесенськ Миколаївської обл., засудженого у грудні 1937 р. Військовою колегією Верховного суду СРСР до розстрілу як учасника «військової фашистської змови». Згідно зі слідчими матеріалами навесні 1918 р. у Києві Г. Квятковський вступив до дружини Святополка-Мирського гетьманської державної варти, у складі якої брав участь у каральній експедиції проти повсталих селян Полтавської губ. Після ліквідації Гетьманату він тривалий час служив у Добровольчій армії, офіцерській батареї 7-ї піхотної дивізії генерала М. Бредова. У подальшому ці компрометуючі сторінки автобіографії звичайно ж приховав¹⁶.

Мешканця м. Скадовськ Херсонської округи Еммануїла Белінського засудила у квітні 1927 р. надзвичайна сесія окружного суду до 10 років ув'язнення у ВТТ. Згідно зі слідчими матеріалами восени 1918 р. він упокорював повсталих селян Херсонщини у складі гетьманського карального загону «Білий диявол»; із серпня 1919 р. по листопад 1920 р. служив у денікінській комендатурі Скадовська, у бригаді полковника Ільїна (ймовірно 1-й бригаді 34-ї піхотної дивізії врангелівської армії. – *Авт.*) та при штабі 2-го армійського корпусу генерала В. Вітковського з дислокацією на Півдні України і в Криму; до 1925 р. перебував у вимушеній еміграції в Сербії і Болгарії¹⁷.

¹⁵ ГДА СБ України, м. Донецьк, ф. «Припинений», спр. 27787-ПФ.

¹⁶ ГДА СБ України, м. Миколаїв, ф. «Припинений», спр. 6547-СП, тт. 1–2.

¹⁷ ГДА СБ України, м. Херсон, ф. «Припинений», спр. 9592-ФС.

На території Української держави проводилася мобілізація до лав Добровольчої армії, формувалися численні військові підрозділи і переправлялися в Росію для боротьби з більшовиками. Зокрема, в липні 1918 р. на формування Сибірської артилерійської бригади відгукнувся в Одесі поручик Георгій Гранецький. Не діставшись Сибіру, він затримався в Ростові й на певний час опинився в Марківському батальйоні, а потім в 3-му окремому артилерійському дивізіоні, а невдовзі повернувся до Одеси. У листопаді того ж року Г. Гранецького мобілізовано знову. Він потрапив до 15-ї артилерійської бригади Добровольчої армії з дислокацією в Ростові; надалі служив у Новоросійську, Криму й на Донбасі. Завершував службу штабс-капітан Гранецький у врангелівській армії на посаді молодшого офіцера фортечної артилерії Севастополя. У листопаді 1920 р. передав більшовикам усе підпорядковане йому військове спорядження фортечної артилерії і виявив бажання надалі служити в Червоній армії. Це не вберегло його від арешту як білого офіцера, але врятувало від страти. За постановою особливого відділення при 46-й дивізії ОВ ВНК при реввійськраді 4-ї армії від 24 грудня 1920 р. Г. Гранецького засуджено до двох років ув'язнення в концтаборі¹⁸.

Армійські підрозділи поповнювалися також за рахунок примусової мобілізації населення. Шанс на виправлення надавався й полоненим чи демобілізованим військовослужбовцям інших армій. Так, у листопаді 1919 р. на залізничній станції Голта (на той час містечко Ананіївського повіту Херсонської губ., нині частина Первомайська – райцентру Миколаївської обл.) денікінська контррозвідка арештувала демобілізованих старшин армії УНР харків'ян Петра Поліщука та Андрія Разуваєва. Їм довелося вступити на службу до місцевої комендантської роти. У березні 1920 р. ОВ ВНК при реввійськраді 12-ї армії за службу у лавах «контрреволюційних» військ покарав обох утриманням в концтаборі «до завершення громадянської війни». Невдовзі той же позасудовий орган врахував пролетарське походження

¹⁸ ГДА СБ України, м. Одеса, ф. «Припинений», спр. 10028-П.

П. Поліщука й А. Разуваєва та направив їх у розпорядження командування Південно-Західного фронту¹⁹.

Аристократичне і буржуазне походження, майновий стан ставали мотивом для покарання в умовах «червоного терору». Це сповна відчув генерал Михайло Ебелов, який до серпня 1917 р. очолював Одеський військовий округ, але від подальшої військової служби ухилився. У травні 1919 р. його арештували в Одесі за обвинуваченням в «контрреволюційній діяльності і злочинних стосунках з білогвардійцями». Згідно з обвинувальним висновком ОВ ВНК при реввійськраді 3-ї Української радянської Червоної армії долю генерала мав вирішити армійський реввійськтрибунал. Вирок у слідчій справі відсутній, але інші джерела свідчать, що 13 липня 1919 р. М. Ебелова розстріляли²⁰. Подібний мотивований смертний вирок полоненому унтер-офіцеру 1-ї Курської мортирної артилерійської батареї Добровольчої армії Едмунду Геренгу був ухвалений у червні того ж року Зміївською повНК²¹.

Жорстокість «червоного терору» проявилася наприкінці 1920 – початку 1921 рр. стосовно переможених учасників «білого руху» на Півдні України і в Криму. Так, за однією зі справ архіву тимчасового зберігання ГУ СБУ в Автономній Республіці Крим проходять Лука Фокін і ще 10 полонених офіцерів врангелівської армії, які не захотіли або не змогли емігрувати і залишалися у Севастополі. Згідно з обвинувальним висновком військового слідчого надзвичайної трійки Кримської ударної групи управління особливих відділів ВНК при реввійськраді Південного й Південно-Західного фронтів від 22 листопада 1920 р. усі полонені підлягали розстрілу у зв'язку з «неисправимостью в смысле сожительства с рабочими и крестьянами». Отже, «пребывание их на советской территории будет являться вредным для мирного строительства пролетариата»²².

¹⁹ ГДА СБ України, м. Харків, ф. «Припинений», спр. 010450.

²⁰ ГДА СБ України, м. Одеса, ф. «Припинений», спр. 12250-П.

²¹ ГДА СБ України, м. Харків, ф. «Припинений», спр. 020790.

²² ГДА СБ України, м. Сімферополь, ф. «Припинений», спр. 013166.

Мешканку с. Веселе Мелітопольського повіту Таврійської губ. Матрону Соколовську у червні 1925 р. після тримісячного утримування під вартою було звільнено під підписку про невиїзд. Невдовзі колегія ОДПУ СРСР відхилила запропоноване прокуратурою Кримської АСРР покарання для М. Соколовської у вигляді виселення за межі півострова й ухвалила застосувати до неї амністію ВЦВК, її підписку про невиїзд анулювати й провадження слідчої справи припинити. Жінка походила із заможної родини дворян-землевласників. Під час війни вона переїхала до Сімферополя, де організувала й очолила «дамську спілку» для надання діяльної допомоги Добровольчій армії. Вони організовували збір коштів та агітаційні заходи на підтримку денікінських і врангелівських військ²³.

Як відомо, восени 1919 р. в тилу Добровольчої армії розгорнувся масштабний повстанський рух. Спільні антиденікінські партизанські акції вели керовані Центральним українським повстанським комітетом (далі – ЦУПКОМ) уенерівські повстанські загони, Революційна повстанська армія України Н. Махна і дивізія Червоного козацтва під командуванням В. Примакова. Для боротьби з повстанцями А. Денікін зняв з фронту козачі полки, що стало важливим фактором загальної поразки його армії. Практично всі колишні організатори каральних акцій проти повсталого населення, які залишилися в Україні, не уникли більшовицького покарання. Це було лише справою часу.

Так, у червні 1931 р. судова трійка при колегії ДПУ УСРР покарала п'ятьма роками ув'язнення у концтаборі жителя с. Гола Долина Слов'янського р-ну Івана Перепелицю як колишнього командира карального загону Дроздовської дивізії Добровольчої армії, який останніми роками ще й проводив агітацію проти заходів радянської влади на селі²⁴. У липні 1941 р. судова колегія Кіровоградського обласного суду засудила до розстрілу жителів с. Нова Прага Олександрійського р-ну Афанасія Мунтянова й Гаврила Кабаченка – щойно викритих колишніх офіцерів – «денікінських карателів», які довгий час проживали

²³ ГДА СБ України, м. Сімферополь, ф. «Припинений», спр. 07463.

²⁴ ГДА СБ України, м. Донецьк, ф. «Припинений», спр. 30492-ПФ.

за фіктивними документами. Згідно зі слідчими матеріалами 1919 р. полковник Добровольчої армії А. Мунтянов обіймав посаду коменданта волосного центру Нова Прага, а Г. Кабаченко був його підлеглим. Обидва у складі карального загону брали активну участь у каральних акціях стосовно більшовиків, червоних партизанів і членів їхніх сімей²⁵.

У листопаді 1920 р. Червона армія розгромила війська генерала П. Врангеля у Криму та відкинула залишки армії УНР за демаркаційну лінію українсько-польського кордону, встановленого на той час по р. Збруч. Відтоді на заваді остаточному утвердженню в Україні більшовицької влади став повстанський рух. За чекістською термінологією цей прояв «внутрішньої контрреволюції» підпадав під визначення «політичний бандитизм», який мав різне «забарвлення»: петлюрівське, махновське і біле (проросійське).

Найбільшою загрозою для більшовиків вважався «петлюрівський бандитизм» – селянський повстанський рух за відновлення УНР. Зауважимо, що ще з початку 1919 р., попри популістську привабливість більшовицьких гасел, національно свідомою частина населення зорієнтувалася швидко і підтримала Директорію. Безперечним підтвердженням цього факту стало ухвалення у червні цього року Бердичівською повНК смертних вироків «відвертим контрреволюціонерам» братам Іванові й Михайлові Балицьким та Лук'янові й Филімонові Сушкам, мешканцям с. Широка Гребля Хмільницької волості Літинського повіту Подільської губ. Їх обвинувачено як активних повстанців загону отамана Я. Шепеля²⁶. У жовтні 1920 р. реввійськтрибунал 41-й дивізії Червоної армії засудив до розстрілу мешканця м. Могилів-Подільського Подільської губ. Григорія Волощука. Йому пригадали участь в антибільшовицькому збройному повстанні, що відбулося у місті в червні–липні 1919 р.²⁷

Наприкінці 1920 р. із початком зими більшість селян залишили партизанські загони за власної ініціативи чи були розпу-

²⁵ ГДА СБ України, м. Кропивницький, ф. «Припинений», спр. 14647-П.

²⁶ ГДА СБ України, м. Житомир, ф. «Припинений», спр. 15046-П.

²⁷ ГДА СБ України, м. Вінниця, ф. «Припинений», спр. 29176-ФП.

щені по домівках до весни за вказівкою отаманів. У цей час чекісти проводили заходи із виявлення «бандитів». Так, у січні 1921 р. надзвичайна трійка ОВ при реввійськраді 6-ї армії покарала на смерть жителя с. Красносілка Олександрійського повіту Кременчуцької губ. Андрія Чорного й жителя х. Гутницький Красносільської волості Андрія Скачкова. Обох обвинувачено як учасників антибільшовицького збройного повстання, що відбулося у вересні 1920 р. у Знам'янській волості Олександрійського повіту під керівництвом отамана П. Хмари²⁸.

Упродовж 1921 р. національно-визвольний повстанський рух охопив майже все Правобережжя й частину Лівобережжя. Із території Польщі в лютому – листопаді загальноукраїнське антибільшовицьке повстання готували очолюваний генерал-хорунжим Ю. Тютюнником Партизансько-повстанський штаб при Головній команді військ УНР (далі – ППШ), а з території Румунії в червні–листопаді – штаб Південної групи військ Армії УНР під керівництвом генерал-хорунжого А. Гулого-Гуленка. У самій Україні в березні – червні діяв ЦУПКОМ, організований для боротьби з більшовицькими окупантами і підтримуваний Державним Центром УНР в екзилі.

Свідчення репресованих у різний час членів ЦУПКОМу²⁹, Харківського губерньського повстанкому³⁰, Звенигородського³¹ й Переяславського³² повітових повстанкомів, Великобілозерського (Мелітопольського повіту)³³ й Носівського (Ніжинського повіту)³⁴ волосних та багатьох інших повстанкомів, отаманів Орлика (Ф. Артеменка), С. Заболотного, Й. Пшоника, Гайового (І. Грисюка)³⁵, Хмари (С. Харченка)³⁶, Л. Завгороднього, Залізняка

²⁸ ГДА СБ України, м. Кропивницький, ф. «Припинений», спр. 14490-П.

²⁹ ГДА СБ України, ф. 6 («Припинений»), спр. 74760-ФП, тт. 1–17.

³⁰ ГДА СБ України, м. Харків, ф. «Основний», тт. 1–36.

³¹ ГДА СБ України, ф. 5 («Основний»), спр. 10703.

³² Там само, спр. 11182.

³³ Там само, спр. 5356.

³⁴ ГДА СБ України, м. Чернігів, спр. 7797, тт. 1–9.

³⁵ ГДА СБ України, ф. 5 («Основний»), спр. 66646, тт. 1–11, 16–17.

³⁶ Там само, спр. 5455.

ка (М. Голика), Д. Гупала³⁷, Мамая (Я. Щириці)³⁸, О. Ковалія³⁹, інших уенерівських отаманів і повстанців відтворюють живу й цілісну картину подій, очевидцями й творцями якої вони були.

Матеріали справ на генералів Ю. Тютюнника й А. Гулого-Гуленка також зберігаються в Києві⁴⁰. Щоправда першого з них уже реабілітовано, а первинні слідчі документи на останнього стали об'єктом нинішнього дослідження архівістів УСБУ в Одеській області. Так, 19 липня 1922 р. в Одесі під пильне око чекістського агента потрапив Василь Свистунець. Він виявився нелегально подорожуючим Україною колишнім начальником штабу Південної групи військ Армії УНР і командувачем Південної групи А. Гулим-Гуленком. Після встановлення внаслідок допитів особи затриманого його разом зі слідчими матеріалами негайно переправлено до Києва на вимогу Повноважного представника ДПУ на Правобережній Україні Ю. Євдокимова⁴¹.

За іншою справою проходив мешканець Балти Климентій Серветник-Чалий. Восени 1921 р., як досвідчений старшина армії УНР, він був направлений ППШ до Вінницького повіту з повноваженнями начальника штабу повстанського формування отамана Карого (С. Яворського). Але, повернувшись до України, швидко зневірився в успіху подальшої повстанської боротьби і звернувся з повинною до Ямпільського політбюро. Після амністії К. Серветник-Чалий до листопада 1922 р. співпрацював з органами ДПУ. Але це не вберегло його від подальших арештів. У грудні 1927 р. особлива нарада при колегії ОДПУ СРСР ухвалила звільнити К. Серветника-Чалого з-під варти, але на три роки позбавила права проживання в Москві, Ленінграді, Харкові, Києві, Одесі й Ростові-на-Дону, а також у визначених і прикордонних губерніях та в УСРР. Попередньо особлива нарада при

³⁷ ГДА СБ України, ф. 5 («Основний»), спр. 1136.

³⁸ ГДА СБ України, м. Черкаси, ф. «Основний», спр. 10183.

³⁹ ГДА СБ України, м. Суми, ф. «Основний», спр. 0-6351, тт. 1-2; ГДА СБ України, м. Полтава, ф. «Основний», спр. 15113, тт. 1-3.

⁴⁰ ГДА СБ України, ф. 6 («Припинений»), спр. 783862-ФП; ф. 5 («Основний»), спр. 66646, т. 12-14.

⁴¹ ГДА СБ України, м. Одеса, ф. «Припинений», спр. 12311-П.

колегії ДПУ УСРР клопотала перед вищою інстанцією про його засудження до трьох років ув'язнення в концтаборі як небезпечного «контрреволюційного елемента», хоч достатніх підстав для притягнення до кримінальної відповідальності й не виявила⁴².

Матеріали справ на учасників національно-визвольного повстанського руху «Припиненого» фонду свідчать про бажання більшовицького керівництва фізично знищити політичних опонентів. У жовтні 1921 р. колегія Полтавської ГНК ухвалила розстріляти організаторів та активних членів повітового петлюрівського повстанкому – мешканців Лубенського повіту Василя Антоненка, Петра Фабриканта, Миколу Карпенка, Михайла Мовчана, Миколу Вавринюка й Анастасію Конько⁴³.

У травні 1923 р. надзвичайна сесія військового відділу Одеського губернського ревтрибуналу засудила до розстрілу 26-х членів підпільної петлюрівської організації, що із весни 1922 р. готувала населення Новобузької волості до збройного повстання. Але вирок 20-м засудженим до смертної кари змінили на 10 років позбавлення волі із суворою ізоляцією. Ще 29-х підпільників позбавили волі на термін від 2,5 до 5 років. Згідно зі слідчими матеріалами підпільники підпорядковувалися отаманові «Чорному Ворону». Засуджений до розстрілу Захарій Довгань був призначений отаманом центральним зв'язковим району і відповідальним за забезпечення повстанців зброєю, харчами й обмундируванням⁴⁴.

У червні 1927 р. надзвичайна сесія Проскурівського окружного суду засудила 11-х селян Бахматівецького р-ну до 3–10 років ув'язнення у ВТТ із подальшими обмеженнями в правах на 2–5 років. Усіх репресованих обвинувачено як колишніх членів Бахматівецького петлюрівського повстанкому. Згідно зі слідчими матеріалами впродовж 1921 р. Бахматівецький повстанком входив до мережі діючих на території Летичівського й частини Проскурівського повітів підпільних повстанських

⁴² ГДА СБ України, м. Одеса, ф. «Припинений», спр. 11344-П, тт. 1–3.

⁴³ ГДА СБ України, м. Полтава, ф. «Припинений», спр. 19177-П

⁴⁴ ГДА СБ України, м. Миколаїв, ф. «Припинений», спр. 11962-СП, тт. 1–29.

формувань під проводом отамана Хмари (Семена Харченка) та готував загальне повстання для відновлення УНР. Члени повстанському брали участь у вчиненні терактів проти представників місцевої більшовицької влади та червоноармійців, закликали селян до повстанських лав, поширювали антибільшовицьку літературу⁴⁵.

Під час колективізації зміцнілий тоталітарний режим у колишніх «політбандитах-петлюрівцях» справедливо вбачав потенційних або й відвертих ворогів. У квітні 1929 р. колегія ОДПУ СРСР ухвалила на 10 років ув'язнити в концтаборі жителя с. Радивонівка Великобагачанського р-ну Лубенської округи Володимира Греся – колишнього старшину армії УНР і загону отамана Гонти. У червні – грудні 1920 р. його збройний загін чисельністю до 200 повстанців контролював села і містечка Лохвицького повіту, підтримував стосунки з повстанцями отаманів Марусі й Галайди, а також уенерівськими центрами за кордоном⁴⁶.

У липні 1929 р. колегія ОДПУ СРСР ухвалила ув'язнити в концтаборі на п'ять років жителя с. Добра Надія Олександрійського р-ну Кременчуцької округи Івана Стадніченка за організацію 1920 р. у рідному селі збройного загону уенерівської орієнтації, який невдовзі приєднався до повстанської дивізії отамана К. Степового⁴⁷. У жовтні 1929 р. спокутувати старі провини довелося 12-м жителям с. Лебедин Шполянського р-ну Шевченківської округи. Надзвичайна сесія окружного суду засудила отамана Гната Шуліку і трьох колишніх повстанців його загону до розстрілу, а решту – до 3–10 років ув'язнення в концтаборі із суворою ізоляцією. Із вересня 1919 р. по червень 1920 р. загін Г. Шуліки воював із більшовиками на півдні Київської губернії, підтримував стосунки з отаманами Л. Завгороднім, С. Гризлом та В. Яблуньком⁴⁸.

Більшовики карали також членів родин повстанців. Так, у травні 1924 р. особлива нарада при колегії ОДПУ СРСР ухвалила

⁴⁵ ГДА СБ України, м. Хмельницький, ф. «Припинений», спр. П-29367.

⁴⁶ ГДА СБ України, м. Полтава, ф. «Припинений», спр. 15141-П.

⁴⁷ ГДА СБ України, м. Кропивницький, ф. «Припинений», спр. 14390-П.

⁴⁸ ГДА СБ України, м. Черкаси, ф. «Припинений», спр. 13592-ФПД.

вирок три роки ув'язнення в концтаборі Марії Гальчевській – дружині полковника Армії УНР Якова Гальчевського, який на той час командував повстанськими загонами й організаціями Правобережжя⁴⁹. У червні 1928 р. під арешт потрапили мешканець поселення Токарівського фарфорового заводу Волинської округи Іван Матковський-Щербанюк і жителька с. Новофастів Погребищанського р-ну Бердичівської округи Варвара Щербанюк – син і дочка колишнього уенерівського отамана Григорія Щербанюка, який на той час проживав на окупованій Польщею Рівненщині. І. Матковського-Щербанюка обвинувачено у перебуванні восени 1919 р. в очолюваному його батьком повстанському загоні, який діяв на межі Бердичівського і Сквирського повітів Київської губернії. Син отамана помер у в'язниці. Доньку обвинуватили у шпигунстві на користь Польщі й засудили до п'яти років позбавлення волі із суворою ізоляцією та подальшим виселенням на п'ять років до Старобільської округи⁵⁰.

Після заснування анархістами у листопаді 1918 р. у м. Курськ (Росія) групи «Набат» її представники обрали місцем свого постійного перебування Єлисаветград, вважаючи, що саме в Україні через абсолютно виняткові обставини склалися надзвичайно сприятливі умови для розвитку соціальної та анархічної революції. «Набатівці» надавали широку ідеологічну підтримку махновському селянському повстанському руху, яким понад три роки були охоплені Південь і Схід України⁵¹. Махновці становили відчутну небезпеку для більшовиків. Революційна повстанська армія України Н. Махна прагнула вибороти суспільний лад, за якого обрані ради слугували б не «комісародержавію», а народу; гарантували б виконання законів, ухвалених людьми праці на Всеукраїнському трудовому з'їзді⁵².

Відмінне від більшовицького тлумачення словосполучення «радянська влада» не заважало Н. Махну в січні–травні 1919 р. та у вересні–листопаді 1920 р. укладати тимчасові військові

⁴⁹ ГДА СБ України, м. Вінниця, ф. «Припинений», спр. 29262-ФП.

⁵⁰ Там само, спр. 29041-ФП.

⁵¹ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 1028, арк. 10–11.

⁵² Там само, спр. 415, т. 1, арк. 546 зв.

союзи з більшовиками проти денікінців і врангелівців. Однак дуже швидко союзники ставали ворогами й полонених махновців більшовики карали жорстоко. Свідченням цьому є матеріали архівно-кримінальних справ, опрацьованих, зокрема, архівістами УСБУ в Запорізькій області. Так, у квітні 1920 р. надзвичайна трійка ОВ ВНК при реввійськраді 13-ї армії ухвалила розстріляти жителів с. Пологи Олександрівського повіту Катеринославської губ. Андрія Гриня, Івана Манжула, Вакулу Романцева та Пилипа Усенка. Слідством встановлено їхню участь у «махновських набігах», зокрема в нападі на Третю литовську бригаду Червоної армії під час її перебування у с. Воскресенка⁵³.

Нова хвиля «червоного терору» проти махновців розпочалася після спільного розгрому Російської армії генерала П. Врангеля. У грудні 1920 р. повноваженнями комісії по роззброєнню населення покарано на смерть жителя містечка Гуляйполе Павла Махна – земляка й однофамільця, а, можливо, родича «батьки»-головнокомандувача. Його обвинувачено у службі в махновській армії, зокрема в участі в нападі на червоноармійців у с. Воздвижівка Гуляйпільського повіту⁵⁴.

Зневірений у перспективі подальшого протистояння більшовикам 28 серпня 1921 р. Н. Махно разом із невеликим загonom повстанців перетнув українсько-румунський кордон. Селяни-махновці, які у сподіванні на амністію не пішли на відверту співпрацю із владою, були репресовані. За однією зі справ на початку грудня 1921 р. колегія ВУНК ухвалила розстріляти Тихона Мороза і ще 8-х селян Бердянського повіту за службу в махновській армії⁵⁵. У лютому 1922 р. СОУ ВУНК розпорядилося розстріляти жителя с. Кушугум Запорізького повіту Феодосія Вінника. Його звинувачено в тому, що з 1918 р. входив до штабу махновської армії й очолював армійську контррозвідку⁵⁶.

Іншим махновцям на умовах вимушеної співпраці з тоталітарним режимом вдалося відстрочити, але не уникнути відпові-

⁵³ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, ф. «Припинений», спр. П-20768.

⁵⁴ Там само, спр. П-21637.

⁵⁵ Там само, спр. П-20881.

⁵⁶ Там само, спр. П-21643.

дальності за антибільшовицьку боротьбу. Так, у жовтні 1937 р. трійка при УНКВС по Донецькій області ухвалила рішення про страту жителя м. Маріуполь Івана Лепетченка – колишнього особистого охоронця й ад'ютанта Н. Махна⁵⁷. У вересні наступного року таке ж покарання спіткало жителя с. Будьонівка Новоазовського р-ну Сталінської обл. Василя Зареченського – колишнього командира кавалерійського полку махновської армії⁵⁸.

Прикладом позитивного переслідування анархістів, не пов'язаних із махновським повстанським рухом, стали матеріали архівно-кримінальної справи на жителя с. Лютецька Гадяцького р-ну Роменської округи Дмитра Березовського. Особлива нарада при колегії ОДПУ СРСР у листопаді 1925 р. ухвалила ув'язнити його в концтаборі на три роки, в січні 1928 р. – ще на три роки заслати до Сибіру, а у вересні 1930 р. – на такий же термін додатково позбавити подальшого права проживати в Московській і Ленінградській областях, Північному Кавказі, Дагестані й УСРР із закріпленням до визначеного місця проживання. Згідно зі слідчими матеріалами репресований був членом підпільного анархістського угруповання у с. Монастирські Будища (нині с. Малі Будища) Гадяцького р-ну. Під псевдонімом «Чорна хмара» він писав статті для підпільного анархістського друкованого журналу «Вільна думка»⁵⁹.

Потужно прокотилося Півднем України селянське повстання під керівництвом отамана Никифора Григор'єва. Останній об'єднав навколо себе повстанські загони Херсонщини й на початку грудня 1918 р. підтримав Директорію у відкритому збройному повстанні проти гетьмана П. Скоропадського. Тисячі повстанців-григор'євців утворили Херсонську дивізію Південної групи військ армії УНР. Але в лютому 1919 р. Н. Григор'єв під впливом лівих українських есерів-боротьбистів перейшов на бік більшовиків, перетворивши свої 26 повстанських загонів на Першу Задніпровську бригаду Першої Задніпровської стрі-

⁵⁷ ГДА СБ України, м. Донецьк, ф. «Припинений», спр. 21129-ПФ.

⁵⁸ Там само, спр. 9412-ПФ.

⁵⁹ ГДА СБ України, м. Полтава, ф. «Припинений», спр. 5058-П.

лецької дивізії Червоної армії. Впродовж трьох місяців ново-спечений червоний комбриг сприяв встановленню більшовицької влади на Півдні України, зокрема в Херсоні, Миколаєві та Одесі. Але вже 8 травня на центральній площі м. Єлисаветград на той час начальник штабу дивізії Ю. Тютюнник (колишній боротьбист) оголосив Універсал отамана Н. Григор'єва із закликом встати на боротьбу з радянським урядом Х. Раковського та взяти владу до своїх рук. У протистоянні з більшовиками й денікінцями наприкінці червня 1919 р. Н. Григор'єв намагався встановити зв'язок із С. Петлюрою. Однак у середині липня, коли Ю. Тютюнник з частиною повстанців приєднався до армії УНР, отаман помилково обрав союзником такого ж непослідовного й амбіційного Н. Махна і вже 27 липня у с. Сентове Олександрійського повіту був убитий махновцями⁶⁰.

Десятки тисяч селян-повстанців отамана Н. Григор'єва спочатку були недосяжними для лещат більшовицького покарання. А вже в розпал воєнних дій унаслідок загибелі головнокомандувача потужна військова сила раптово розчинилася в інших антибільшовицьких рухах. Одного з колишніх григор'євців у травні 1921 р. викрито вже в лавах Червоної армії. Уродженець м. Городище Черкаського повіту Кременчуцької губ. Сергій Нікіфоров на час арешту проживав у Херсоні та служив телеграфістом 13-го військово-залізничного дивізіону. Як з'ясувалося, після перебування навесні 1919 р. у повстанській дивізії отамана Н. Григор'єва він улітку–восени того ж року встиг послужити у Добровольчій армії телеграфістом при штабі 7-ї піхотної дивізії генерала М. Бредова, а восени 1920 р. воював на Черкащині разом із повстанцями отамана Голого. За приховування фактів попередньої «контрреволюційної» діяльності велика трійка Херсонської повітНК ухвалила С. Нікіфорова розстріляти. Але через оголошену V Всеукраїнським з'їздом рад амністію смертний вирок замінили на 5 років ув'язнення в концтаборі з конфіскацією майна⁶¹.

⁶⁰ Лисенко А. На чолі повстанських мас: отаман Никифор Григор'єв // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ, 1999, № 1/2. – С. 61–87.

⁶¹ ГДА СБ України, м. Херсон, ф. «Припинений», спр. 10599-ФС.

Чимало колишніх григор'євців постраждали під час колективізації та Великого терору. Так, за антиколгоспну агітацію у квітні 1931 р. Дніпропетровський міжрайонний суд на 10 років позбавив волі жителя Бородаєвських хуторів Верхньодніпровського р-ну Петра Боженка⁶². У лютому 1932 р. той же судовий орган покарав жителя м. Кам'янське Івана Борцова⁶³. Як члена фіктивної «антирадянської троцькістської терористичної та шкідницької організації» в жовтні 1938 р. Військова колегія Верховного суду СРСР засудила до розстрілу жителя с. Нова Маячка Каховського р-ну Миколаївської обл. Семена Добенка⁶⁴. Цікаво, що С. Добенко був свідком короткочасного об'єднання григор'євців із махновцями влітку 1919 р.

Політичними опонентами більшовиків також були члени українських партій соціалістичного спрямування. Зокрема, Українська партія соціалістів-революціонерів вагомо впливала на селянську громаду. Тому її розкол у травні 1918 р. болісно позначився на загальній національній згуртованості. Яскравим прикладом цьому є вже згадувана трагічна доля отамана Н. Григор'єва і десятків тисяч його повстанців. Репресії не обминули ні національно свідомих правих, ні пробільшовицьки налаштованих лівих есерів.

Відомою дослідникам вже стала архівно-кримінальна справа на членів УПСР «Справа уряду УНР» в 40 томах, що зберігається в ГДА СБУ. На відкритому судовому процесі більшовицьке правосуддя намагалося довести провідну «злочинну» роль есерів, які складали більшість у «контрреволюційних» урядах Центральної Ради й Директорії УНР та були «ідейними натхненниками» антибільшовицького повстанського руху. Верховний надзвичайний революційний трибунал ВУЦВК 29 травня 1921 р. із частковим застосуванням амністії засудив до 5 років ув'язнення в концтаборі колишніх членів ЦК УПСР Всеволода Голубовича (голову Ради народних міністрів уряду УНР з 30 січня по 29 квітня 1918 р.), Назара Петренка (голову ЦУПКОМУ

⁶² ГДА СБ України, м. Дніпро, ф. «Припинений», спр. П-16600.

⁶³ Там само, спр. П-26321.

⁶⁴ ГДА СБ України, м. Херсон, ф. «Припинений», спр. 2562-ФС.

восени 1919 р.), Івана Лизанівського (державного секретаря уряду УНР з 9 квітня по 27 серпня 1919 р.), Івана Часника, Юрія Ярослава та Юрія Скугар-Скварського; до 5 років примусових робіт без позбавлення волі – Сергія Остапенка (голову Ради народних міністрів уряду УНР з 13 лютого по 9 квітня 1919 р.). Переважну більшість фігурантів справи, зокрема голів Директорії УНР Володимира Винниченка і Симона Петлюру, за цим же вироком засуджено до розстрілу заочно й оголошено поза законом⁶⁵. На початку жовтня 1921 р. репресованих фігурантів «Справи уряду УНР» амністували, але це лише відтермінувало їх подальші значно жорсткіші покарання.

В іншій справі проходять Йосип Куперман та інші мешканці Одеси (загалом 77 осіб). Усіх заарештовано впродовж квітня–червня 1923 р. й обвинувачено як членів «Одеської есерівської контрреволюційної організації». У вересні 1923 р. комісія НКВС з адміністративних заслань ухвалила заслати 5-х осіб на Північ строком від 2-х до 3-х років. Решту арештованих після тривалого утримання під вартою або на підписці про невиїзд у травні 1924 р. звільнили як таких, що завчасно вийшли з есерівської партії або ж ніколи до неї не належали⁶⁶. Жительку Полтави Марію Кривинську особлива нарада при колегії ДПУ УСРР в жовтні 1924 р. ухвалила заслати на три роки до Марійської автономної області (Росія), а у вересні 1927 р. – позбавити права проживання в УСРР та найбільших містах Росії ще на 3 роки після відбуття терміну заслання. Жінку обвинуватили у приналежності до полтавської організації РСДРП(м), зберіганні й поширюванні серед населення нелегальної меншовицької літератури⁶⁷.

У роки Великого терору представників опозиційних партій фізично усунули із радянського суспільства. Яскравим прикладом цьому стали матеріали справи на уродженця с. Боромля Охтирського повіту Харківської губ. Дмитра Сича, який на час останнього арешту проживав у м. Сталіно. На початку вересня 1938 р. трійка при УНКВС по Сталінській області ухвалила розстріля-

⁶⁵ ГДА СБ України, ф. 6 («Припинений»), спр. 69270-ФП, тт. 1–40.

⁶⁶ ГДА СБ України, м. Одеса, ф. «Припинений», спр. 12168-П.

⁶⁷ ГДА СБ України, м. Полтава, ф. «Припинений», спр. 5088-П.

ти Д. Сича як невинного меншовика й есера, члена щойно викритої «антирадянської есерівської організації». У слідчих документах згадано про попередні (1921 та 1927 рр.) арешти й засудження за «активну меншовицьку діяльність»⁶⁸.

Потрапити за ґрати було цілком реально за релігійні переконання. Уродженець м. Кобеляки Полтавської губ. Яків Суханов-Ковалевський на час арешту служив у Червоній армії, обіймав посаду техника технічних курсів політвідділу 6-ї армії в Миколаєві. На початку грудня 1921 р. колегія Одеської губНК ухвалила ув'язнити його у концтаборі на 5 років за «проведення антирадянської й релігійної агітації» (у присутності товаришів по службі читав Біблію)⁶⁹.

У квітні 1933 р. виїзна сесія Вінницького обласного суду покарала мешканця с. Тиранівка Полонського р-ну Пилипа Якимчука – колишнього сотника армії УНР, який з 1924 р. вступив до «вороже настроєної до радянської влади» місцевої баптистської громади та невдовзі її очолив. Покарання репресованому довелося відбувати у ВТТ у віддаленій місцевості СРСР, після чого його ще й на три роки було обмежено в правах⁷⁰.

У буремні роки національного пробудження, соціальних потрясінь і воєн ламалися сотні тисяч людських доль. У серпні 1919 р. колишніх дворян, кадрових військових Костянтина Беляєва та Михайла Сидоренка мобілізували викладачами на Другі Полтавські піхотні радянські командні курси. Начальник ОВВНК при реввійськраді 12-ї армії за «контрреволюційну агітацію, співчуття денікінцям і зрадницькі наміри» ухвалив смертний вирок, згідно резолюції на обкладинці слідчої справи⁷¹.

Іншим типовим прикладом стала доля уродженця Херсона Івана Сироватка. Ще з 1913 р. його мобілізували до царської армії писарем, а в квітні 1918 р. звільнено з військової служби за станом здоров'я. У травні й листопаді того ж року демобілізований обмежувався обов'язковою реєстрацією в управліннях

⁶⁸ ГДА СБ України, м. Донецьк, ф. «Припинений», спр. 6514-ПФ.

⁶⁹ ГДА СБ України, м. Полтава, ф. «Припинений», спр. 10276-П.

⁷⁰ ГДА СБ України, м. Хмельницький, ф. «Припинений», спр. П-26444.

⁷¹ ГДА СБ України, м. Полтава, ф. «Припинений», спр. 18529-П.

Херсонського повітового коменданта і Херсонської міської державної варти. Однак під час більшовицької, а потім денікінської окупації Херсона він таки потрапив під примусову мобілізацію як спеціаліст з військового діловодства. Невдовзі більшовики повернулися й Херсонське відділення ОВ ВНК узбережжя Чорного й Азовського морів у вересні 1920 р. покарало І. Сироватка за попередню службу в денікінців ув'язненням у концтаборі «до завершення громадянської війни». Але вже за півтора тижні Миколаївський відділ реввійськтрибуналу Чорноморсько-Азовського флоту ухвалив перепровадити засудженого до повітового військкомату для негайного відправлення на «Червоний фронт». Його подальша доля невідома⁷².

У вир соціальних потрясінь на території України потрапили й представники національних громад. Захищати від більшовицької агресії власні національні, соціальні й майнові інтереси вони були змушені шляхом підтримки білого проросійського або українського національно-визвольного рухів.

Поляки, що проживали на Волині й Поділлі, 1920 р. вітали спільний травневий українсько-польський військовий наступ на Правобережжя. Вже на початку липня того ж року за звеличування польського війська та сприяння у знищенні більшовицького артилерійського підрозділу реввійськтрибунал 14-ї армії при 60-й стрілецькій дивізії покарав жителя с. Юрківці Ямпільського повіту Подільської губ. Франка Вельського ув'язненням в концтаборі «до завершення громадянської війни»⁷³. Наприкінці січня наступного року виїзна сесія Київського губерньського ревтрибуналу у Бердичеві ухвалила смертний вирок мешканцю с. Махнівка Бердичівського повіту Київської губ. Карлу Козловському, як «викритому агенту польської комендатури»⁷⁴. Інший мешканець с. Бокиївка Проскурівського повіту Броніслав Пецик служив козаком в армії УНР, брав участь складі Подільської групи у Другому зимовому поході під командування М. Палія. Подобиці його участі в поході описано в матеріа-

⁷² ГДА СБ України, м. Херсон, ф. «Припинений», спр. 2660-ФС.

⁷³ ГДА СБ України, м. Вінниця, ф. «Припинений», спр. 27996-ФП.

⁷⁴ ГДА СБ України, м. Житомир, ф. «Припинений», спр. 30207-П.

лах справи. Надзвичайна сесія Волинського губсуду засудила Б. Пецика до розстрілу, але врахувала щиросердне зізнання, розкаяння, молодий вік і соціальний стан засудженого й замінила смертну кару на 5 років ув'язнення в концтаборі⁷⁵.

Німецькі мешканці Півдня і Сходу України, а також кримсько-татарське населення відзначалися високою самоорганізацією. Для забезпечення безпеки проживання й захисту приватної власності у період війни і безвладдя вони створювали загони місцевої самооборони. У державній політиці кримські татари, насамперед, відстоювали власні права і свободи й орієнтувалися на розбудову демократичної Росії. Вони шукали порозуміння з денікінською і врангелівською владними адміністраціями, а після їх повалення брали активну участь в антибільшовицькому повстанському русі. Німці-колоністи спочатку беззаперечно підтримували Гетьманат, у подальшій боротьбі з більшовицьким нашествям – проросійський білий рух, а надалі українських повстанців. Це відображено у документах архівно-кримінальних справ на безпосередніх учасників описуваних подій. Більшість таких справ зберігається в «Основному» фонді, бо їх фігурантів упереджено репресовано як політичних та кримінальних бандитів і досі не реабілітовано.

За однією зі справ проходять Абдул Джемільов та інші жителі Феодосії (загалом 6 осіб кримськотатарської національності). Згідно зі слідчими матеріалами вони були учасниками «контрреволюційного руху Курултаю», виступали із закликом об'єднатися навколо національної директорії під гаслом: «Крим для кримців!», підтримували білий рух, були членами призовної комісії з набору солдат у врангелівську армію. Надалі обвинувачувані вступили до національної партії кримських татар «Мілі-Фірка», закликали до боротьби з радянською владою та зриву заходів суцільної колективізації. У травні 1930 р. трійка при ПП ОДПУ СРСР по Криму ухвалила ув'язнити А. Джемільова в концтаборі на три роки, а решту фігурантів справи звільнити з-під варті за недостатністю зібраних доказів їхньої провини⁷⁶.

⁷⁵ ГДА СБ України, м. Хмельницький, ф. «Припинений», спр. П-28509.

⁷⁶ ГДА СБ України, м. Сімферополь, ф. «Припинений», спр. 07488.

На початку жовтня 1935 р. Донецький обласний суд засудив до 10 років ув'язнення у ВТТ Володимира Штейна. Зі слідчих матеріалів довідуємося, що він організував загін самооборони із німецьких колоністів для захисту с. Рижове Барвінківської волості Ізюмського повіту Харківської губ. Надалі служив у денікінській армії, боровся із червоними партизанами⁷⁷.

У березні 1936 р. Одеський обласний суд на 8 років ув'язнив жителя с. Карлсруе Карл-Лібкнехтського р-ну Андрія Лорана⁷⁸. У серпні 1942 р. у тюрмі УНКВС по Новосибірській обл. помер уродженець колонії Мюльхаузендорф Старошведської волості Херсонського повіту (надалі колонію перейменовано в с. Михайлівку, яка нині є частиною с. Зміївка Бериславського р-ну Херсонської обл.) Теодор Фрай, арештований Каховським міжрайвідділенням НКДБ УРСР ще на початку радянсько-німецької війни⁷⁹. Упродовж 1918–1919 рр. ці репресовані служили у гетьманських правоохоронних органах чи Добровольчій армії, були організаторами й активними членами загонів місцевої самооборони, брали участь в антибільшовицьких повстаннях.

Представники німецької громади служили в одній із диверсійних повстанських груп отамана Я. Гальчевського. У квітні 1923 р. разом з вихідцем із с. Дзвиняч (Тернопільщина) Антоном Паньковим надзвичайна сесія Подільського губсуду засудила до розстрілу уродженців с. Сприсівка Новоушицького повіту братів Зауерів – Фердинанда, Едуарда й Густава. Згідно зі слідчими матеріалами вони брали участь у нападах на подільські містечка й села, зокрема в м. Бар спалили будівлі парткому, виконкому й відділення міліції⁸⁰.

Позиція єврейської громади під час Української революції дещо розділилася. Частина охоче підхопили більшовицькі ідеї, угледівши у проголошених гаслах шлях до повалення національного пригноблення, ліквідації антисемітизму і самореалізації людини. Інші дбали про збереження традицій єврейської

⁷⁷ ГДА СБ України, м. Донецьк, ф. «Припинений», спр. 31754-ПФ.

⁷⁸ ГДА СБ України, м. Миколаїв, ф. «Припинений», спр. 12683-СП.

⁷⁹ ГДА СБ України, м. Херсон, ф. «Припинений», спр. 28-ФС.

⁸⁰ ГДА СБ України, м. Хмельницький, ф. «Припинений», спр. П-30294.

громади. Водночас більшовицьке керівництво вбачало потенційну політичну опозицію у неконтрольованій активності консервативної частини єврейської молоді. Так, у січні 1920 р. ОВ ВНК при реввійськраді 12-ї армії за недавнє перебування у складі уряду УНР арештував мешканця м. Козятин Бердичівського повіту Пінхуса Красного (міністра з єврейських справ) і мешканця Бердичева Герша Солодара (міністра з торгівельних питань – так у справі). Щоправда обох невдовзі звільнено з-під варти через відсутність складу злочину⁸¹.

У архівно-кримінальних справах 1922–1926 рр. архівів тимчасового зберігання УСБУ в Одеській і Полтавській обл. збереглося чимало фактів переслідування представників єврейської громади. Зокрема, у вересні 1922 р. органами ДПУ УСРР у м. Балта Одеської губ. арештовано Мордка Молдавського та інших членів місцевої «контрреволюційної сіоністської організації» (загалом 72 особи). Впродовж кількох тижнів майже всіх було звільнено з-під варти як до «контрреволюційної діяльності не причетних». Відомостей про долю М. Молдавського і ще чотирьох «ідейних керівників» організації у справі немає⁸².

Восени 1924 р. органи ДПУ УСРР розпочали ліквідацію напівлегальних і навіть легальних єврейських громадських організацій: «Гашомер-Гацаір», «Гістадрут», «Гехолуц», «ОСМ» і «Беней-Ціон», ЦСЮФ, «Маккабі» та ін. Значна частина арештованих членів цих організацій на прохання єврейських лідерів була депортована до Палестини, Західної Європи або Північної Америки. У грудні 1924 р. із черговою хвилею еміграції до Палестини через арешт і нетривале перебування на підписці про невиїзд потрапили, зокрема, мешканці Одеси Фроїм Піпик⁸³ і Перель Ейзенгарт⁸⁴, Балти – Абрам Мясковський⁸⁵. Водночас для вінничанки Анюти Гехтман серед 20-х мешканців Вінниччини й Полтавщини шлях до Палестини видався тривалішим. Особлива

⁸¹ ГДА СБ України, м. Житомир, ф. «Припинений», спр. 4920-П.

⁸² ГДА СБ України, м. Одеса, ф. «Припинений», спр. 12051-П.

⁸³ ГДА СБ України, м. Одеса, ф. «Припинений», спр. 12023-П.

⁸⁴ Там само, спр. 12138-П.

⁸⁵ Там само, 12131-П.

нарада при колегії ОДПУ СРСР спочатку у грудні 1924 р. ухвалила направити усіх у трирічне заслання до Казахстану, а вже звітти в серпні 1925 р. переправити до Палестини⁸⁶. Репресивні заходи стосовно полтавчанина Зіновія Шептовицького були жорсткішими. У квітні 1926 р. замість депортації за межі країни його відправили у трирічне заслання на Урал, а в березні 1929 р. – ще й на додаткові три роки заслання до Казахстану. Його звинуватили як члена «підпільної антирадянської організації сіоністської молоді «ЄВОСМ» та керівника легіону сіоністської скаутської організації «“Хашомер-Хацаір” (правий)»⁸⁷.

Архівно-кримінальні справи 1945–1946 рр. провадження стосуються виявлених співробітниками держбезпеки за кордоном колишніх учасників антибільшовицького руху, які в еміграції були членами різних «антирадянських контрреволюційних організацій». Так, у лютому 1945 р. військовий трибунал 1-ї гвардійської танкової армії засудив до 10 років ув'язнення у ВТТ з подальшою поразкою в правах на 5 років уродженця с. Бубнів Золотоніського повіту Полтавської губ. (нині с. Бубнівська Слобідка Золотоніського р-ну Черкаської обл.) Макара Темченка, який на час арешту проживав у м. Познань (Польща). Його обвинувачено в тому, що наприкінці 1940 р. – початку 1945 р. був членом легально діючої «контрреволюційної націоналістичної організації “УНО” (Українське національне об'єднання), вороже настроєної до СРСР і Червоної армії». Слідством також встановлено, що в листопаді 1918 р. М. Темченка мобілізовано рядовим до 6-ї запасної піхотної бригади армії УНР, служив денщиком комбрига полковника Васильєва і брав участь у боях з частинами Червоної та Польської армій. У квітні 1919 р. обвинувачуваний потрапив у полон до поляків і перебував у таборі для військовополонених до кінця березня 1920 р., а після підписання 21 квітня у Варшаві українсько-польського союзницького договору повернувся до відновленої 6-ї запасної піхотної бригади армії УНР і брав участь у спільному наступі на Україну. У листопаді 1920 р. був інтернований у Польщі й залишився там проживати⁸⁸.

⁸⁶ ГДА СБ України, м. Полтава, ф. «Припинений», спр. 18926-П.

⁸⁷ Там само, спр. 2769-П

⁸⁸ ГДА СБ України, м. Черкаси, ф. «Припинений», спр. 13289-ФПД.

Уродженець с. Дмитрівка Бахмацької волості Конотопського повіту Іван Жовоник був покараний у липні 1946 р. військовим трибуналом військ МВС Гродненської обл. Згідно зі слідчими матеріалами він із вересня 1919 р. служив рядовим у денікінській і врангелівській арміях, зокрема в 1-му запасному кавалерійському полку 4-ї піхотної дивізії генерала Я. Слащова; брав участь у боях проти частин Червоної армії на Півдні України та в Криму. У листопаді 1920 р. І. Жовоник у складі 1-ї зведеної дивізії евакуювався до Туреччини, а у вересні 1921 р. перебрався до Югославії. Там улітку 1922 р. вступив до Російського загальновійськового союзу, а 1926 р. виїхав до Франції. 1942 р. нацисти вивезли його на роботу до Німеччини, звідки влітку 1945 р. у порядку репатріації переправлено до Радянського Союзу⁸⁹.

У архівно-кримінальних справах як речові докази зберігаються чимало цікавих документів, фотографій. Насамперед, відзначимо особисті документи фігурантів: тимчасові паспорти й посвідчення підтверджували службу у «ворожих арміях» або ж їхню лояльність до цивільної чи військової адміністрації «контрреволюційної» влади. Такі документи становлять історичну цінність, навіть якщо не стосуються видатних особистостей, оскільки завірені оригінальними печатками державних органів і військових підрозділів, засвідчені підписами відповідальних осіб. Вони розкривають елементи документообігу досліджуваного періоду.

Так, не ідентифіковане козацьке посвідчення від 16 січня 1919 р. на бланку Літинського піхотного куреня Армії УНР підписав його командир отаман Яків Шепель. Документ, очевидно, належав комусь із братів Балицьких (Іванові чи Михайлу) або Сушків (Лук'яну чи Филімону) – репресованих жителів с. Широка Гребля Хмільницької волості⁹⁰. Цікавим є посвідчення старшини інструкторської сотні Харківського слобідського козацького полку Петра Поліщука від 25 січня 1919 р., засвідчене підписами отамана (ймовірно, полковника Всеволода Сіверського. – *Авт.*) й писаря полку та завірене полковою печат-

⁸⁹ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. «Припинений», спр. П-16344.

⁹⁰ ГДА СБ України, м. Житомир, ф. «Припинений», спр. 15046-П, арк. 35.

кою⁹¹. Дослідників білого руху зацікавить посвідчення Миколи Костюшенка – відставного полковника врангелівської Російської армії, де зазначено адресу проживання його власника у Феодосії. Документ виготовлено 30 червня 1920 р., засвідчено підписами начальника військового гарнізону і коменданта міста, завірено печаткою міської комендатури⁹².

Документи, приватні та процесуальні фотографії, пов'язані з відомими історичними постатями, розкривають окремі нюанси їх життя чи поточної роботи. Акцентуємо увагу на посвідченні, виданому 4 грудня 1920 р. наркоматом закордонних справ РСФРР групі з п'яти членів дипломатичної делегації уряду УНР для їх безперешкодного пересування маршрутом Смоленськ–Орша–Жлобин–Житомир–Бердичів і далі через демаркаційну лінію. Документ вилучено у членів делегації Петра Бензі, Олександра Красовського та Федора Неїла під час їх тимчасового затримання Волинською губНК за підозрою в «контрреволюційній діяльності»⁹³.

У справах виявлені світлини командувача Південної групи генерал-хорунжого армії УНР Андрія Гулого-Гуленка⁹⁴, політичного комісара залізничної ділянки Харків–Куп'янськ періоду Гетьманату Петра Шуліки⁹⁵, сотника Сірожупанної дивізії армії УНР, на час арешту полковника РСЧА Леоніда Овчаренка, керівника Полтавського легіону сіоністської скаутської організації «Хашомер-Хацаір» (правий) Зіновія Шептовицького⁹⁶, колишнього денікінського коменданта волосного центру Нова Прага Олександрійського повіту полковника Добровольчої армії Афанасія Мунтянова⁹⁷.

⁹¹ ГДА СБ України, м. Харків, ф. «Припинений», спр. 010450, арк. 19.

⁹² ГДА СБ України, м. Херсон, ф. «Припинений», спр. 2188-ФС, арк. 3.

⁹³ ГДА СБ України, м. Житомир, ф. «Припинений», спр. 6000-П, арк. 10.

⁹⁴ ГДА СБ України, м. Одеса, ф. «Припинений», спр. 12311-П, арк. 63 (у конверті).

⁹⁵ ГДА СБ України, м. Полтава, ф. «Припинений», спр. 4078-П, арк. 29 (у конверті)

⁹⁶ Там само, спр. 2769-П, арк. 115.

⁹⁷ ГДА СБ України, м. Кропивницький, ф. «Припинений», спр. 14647-П (КСС), арк. 30 (у конверті).

Увагу також привертає недатована відозва ЦУПКОМу до селян і робітників України із закликом до боротьби проти денікінських і більшовицьких окупантів у лавах Української республіканської армії або повстанців. Документ вилучено у членів вже згаданої дипломатичної делегації УНР⁹⁸. Проявом пробудження в душах українців національної свідомості виглядає текст патріотичної пісні на вшанування рідної мови, виявлений чекістами під час обшуку у члена Новобузького повстанкому Андрія Нестеренка⁹⁹.

Таким чином, у даній публікації представлено вибірку анотованих архівно-кримінальних справ 1919–1946 рр. провадження. 139 анотацій складено за справами 1919–1922 рр. провадження – періодом найпотужнішого протистояння утвердженню більшовицької влади в Україні; 188 анотацій охоплюють репресії 1919–1927 рр.; решта – це покарання за участь в Українській революції у період розкуркулення, колективізації і Голодомору (83 анотації), Великого терору 1937–1939 рр. – 69 анотацій, передвоєнні, воєнні й повоєнні роки охоплюють 17 анотацій.

Більшість (142 анотації) стосуються репресованих діячів Української революції, 115 – учасників білого руху, 27 – анархістів і повстанців анархо-махновської орієнтації (махновців і григор'євців) і 23 – учасників антибільшовицького руху – представників національних громад.

Представлені архівні матеріали відображають регіональні особливості поширення антибільшовицького руху: його національне спрямування на заході, півночі й центрі Правобережної України та здебільшого проросійська орієнтація на Сході Лівобережжя та в Криму.

Якщо в Катеринославській, Чернігівській та більшій частині Полтавської губерній в опозиційному протистоянні помітніший вплив мали проукраїнські сили, то в Північному Причорномор'ї, особливо в Одесі й Херсоні, міцніші позиції тримали Збройні сили Півдня Росії, а в південних степах по обидва боки Дніпра

⁹⁸ ГДА СБ України, м. Житомир, ф. «Припинений», спр. 6000-П, арк. 23.

⁹⁹ ГДА СБ України, м. Миколаїв, ф. «Припинений», спр. 11962-СП, т. 25, конверт 13.

панували махновці та григор'євці. Частина учасників запеклих протистоянь свідомо чи вимушено (а дехто й не одноразово) переходила з одного військового табору до іншого. Загалом про це свідчать матеріали 41-ї справи. Решта 11 анотацій стосується представників релігійної та партійної опозицій (меншовики й есери) або учасників стихійного селянського спротиву продрозкладці та примусовій мобілізації до лав Червоної армії.

Зауважимо, що наведена статистика стосується поданої вибірки справ і навряд чи відбиває співвідношення сил антибільшовицької опозиції. Однозначні висновки тут можливі тільки за умови належного опрацювання усіх архівно-кримінальних справ визначеної тематики, зосереджених у фондах регіональних органів СБУ, а також справ ГДА СБУ в Києві.

Із урахуванням наявних можливостей архівістами СБУ здійснено значний обсяг архівно-пошукової і науково-дослідної роботи за темою «Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.)». Визначити інформаційний потенціал фонду архівно-кримінальних справ за цією та будь-якою іншою темою дослідження можливо лише за умови визнання відповідного напрямку службової діяльності пріоритетним і подальшого активного залучення до цієї роботи фахівців. Тільки вони спроможні сповна оцінити першоджерела: виявити цінну інформацію без ідеологічних домішок, розпізнати суттєві фактичні, хронологічні й географічні помилки, внесені до першоджерел за чийсь упередженості, недосвідченості чи недбалості. Активізація спільних зусиль архівістів та істориків здатна реалізувати перспективу опублікування за матеріалами архівних кримінальних справ «Основного» і «Припиненого» фондів регіональних органів СБУ значно ширших і якісніших версій довідкових видань.

Слід подякувати архівістам-співупорядникам за участь, а керівництву ГДА СБУ та регіональних органів СБУ за сприяння в підготовці цієї публікації. Окрему подяку висловлюємо начальнику відділу ГДА СБУ В'ячеславу Парубцю та співробітнику цього ж відділу Андрію Тищенку за надання кваліфікованої технічної допомоги в опрацюванні ілюстративного матеріалу. Тож архівісти СБУ завершують підготовку до друку анотова-

ного показчика архівних кримінальних справ «Припиненого» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ «Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925)» та очікують його скорого виходу у світ окремим виданням. Воно неодмінно стане у пригоді науковцям, поверне пам'ять про репресованих предків, зацікавить багатьох небайдужих до історії рідного краю дослідників.

**АНОТОВАНИЙ ПОКАЖЧИК
АРХІВНИХ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ «ПРИПИНЕНОГО»
ФОНДУ АРХІВІВ ТИМЧАСОВОГО ЗБЕРІГАННЯ
РЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІВ СБ УКРАЇНИ**

**1. Архівний підрозділ Головного управління СБ України
в Автономній Республіці Крим**

Виконавці: Андрій Валякін і Андрій Кохан (2012–2013)

Відповідальний: Андрій Валякін (2012–2013)

Дата вироку	Арх. № справи, кількість томів. Рік провадження	Назва справи	Стисла анотація
1	2	3	4
22.11.1920 р.	013166. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Фокина Л.Л. и др.	За справою проходять Фокін Лука Лукич та інші офіцери врангелівської армії (загалом 11 осіб), які в листопаді 1920 р. не змогли виїхати із території Криму і залишалися у м. Севастополь. Згідно із обвинувальним висновком військового слідчого надзвичайної трійки Кримської ударної групи управління особливих відділів ВНК при Реввійськраді Південного і Південно-Західного фронтів усі полонені підлягали розстрілу у зв'язку з «неисправимостью в смысле сожительства с рабочими и крестьянами». Отже, «пребывание их на советской территории будет являться вредным для мирного строительства

1	2	3	4
			<p>пролетариата». Для ухвалення остаточного рішення арештованих разом зі слідчими матеріалами передано в розпорядження трійки ОВ ВНК при Реввійськраді 6-ї армії. Вирок чи інше рішення каральних органів стосовно фігурантів, висновок про їх реабілітацію у справі відсутні. Анотацію впорядковано за датою підготовки обвинувального висновку за справою.</p>
29.12.1920 р.	08656. 1920 р.	<p>Следственное дело по обвинению Бычковского Л.П., Дмитренко Н.Д.</p>	<p>Бичковського Леоніда Петровича та Дмитренка Миколу Дмитровича, жителів с. Тупла Салінської волості Феодосійського повіту Таврійської губ., арештовано за обвинуваченням у службі у 7-му запасному батальйоні врангелівської армії, що дислокувався в Сімферополі. Згідно з висновком військового слідчого ОВ ВНК при Реввійськраді 4-ї армії справу передано в розпорядження начальника особливого відділення при 3-й стрілецькій дивізії. Вирок чи інші відомості про подальшу долю фігурантів, висновок про їх реабілітацію у справі відсутні. Анотацію впорядковано за датою підготовки вищезазначеного висновку.</p>
06.01.1921 р.	021841. 1921 р.	<p>Следственное дело по обвинению Чаплыгина В.А.</p>	<p>Чаплигіна Василя Олексійовича, жителя Севастополя, засуджено ухвалою реввійськтрибуналу узбережжя Чорного й Азовського морів до розстрілу із одночасною заміною смертного вироку на 20 років каторжних робіт у Донецькому басейні. Його обвинуватили як військовослужбовця Добровольчої армії генерала А. Денікіна. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи – колишній червоноармієць, який 1919 р. перейшов на бік денікінців; служив електриком на бронепоезді «Москва». У березні 1921 р. ув'язненого звільнено з-під варти застосуванням минулорічної першотравневої амністії. Згідно з висновком прокуратури Автономної Республіки Крим від 16 червня 1995 р. Чаплигіна В.О. реабілітовано.</p>

1	2	3	4
09.02.1921 р.	021855. 1921 р.	Следственное дело по обвинению Акбеухова Гавриила Карповича и др.	За справою проходять Акбеухов Гаврило Карпович та інші жителі м. Керч Таврійської губ. (загалом 8 осіб) – усі службовці міської поштово-телеграфної контори. Двох із них засуджено ухвалою реввійськтрибуналу Західного узбережжя Криму до розстрілу, а 3-х – до 5 років примусових робіт на Донбасі. Їх обвинуватили як членів утвореного 1919 р. осередку місцевої інтелігенції, що надавав матеріальну допомогу Білій армії в боротьбі з більшовицьким рухом у Криму. Решту фігурантів звільнено з-під варті за недоведеністю провини. Смертний вирок стосовно Акбеухова Г.К. виконано 13 лютого 1921 р., а стосовно другої особи – замінено на 5 років ув'язнення в концтаборі згідно з постановою реввійськтрибуналу Криму на підставі амністії ВЦВК від 7 листопада 1920 р. Згідно з висновком прокуратури Автономної Республіки Крим від 16 червня 1995 р. усіх репресованих фігурантів справи реабілітовано. У справі зберігається примірник керченської газети «Слово народа» від 9 липня 1917 р.
02.04.1921 р.	021856. 1921 р.	Следственное дело по обвинению Никоса И.И. и др.	Нікоша Іллю Івановича та інших жителів Керчі (загалом 4 особи) засуджено реввійськтрибуналом Східного узбережжя Криму до 10 років ув'язнення в концтаборі з примусовими роботами на Донбасі. Їх обвинуватили як членів команди врангелівського військового катера «Нікола Пашич», що 2 травня 1920 р. брав участь у раптовому нападі на Маріупольський порт, захопленні радянського катера «Республіканець» і виведенні його до Криму. 21 квітня 1921 р. усіх засуджених звільнено з-під варті комісією із впровадження в життя постанови військового революційного комітету Криму «Про помилування осіб, які брали участь у злочинах проти радянської влади». Згідно з висновком прокуратури Автономної Республіки Крим від 16 червня 1995 р. фігурантів справи реабілітовано.

1	2	3	4
11.04.1921 р.	07402. 1921 р.	Следственное дело по обвинению Мельницкого А.Е.	Мельницький Олександр Єліодорович, уродженець м.Умань Київської губ., тривалий час утримувався під вартою як полонений військовослужбовець Білої армії. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний з травня 1919 р. до серпня 1920 р. обіймав посаду помічника начальника господарської частини Феодосійського артилерійського складу, а надалі командував батальйоном 1-го стрілецького полку 2-го армійського корпусу генерала В. Вітковського й 19 листопада 1920 р. потрапив у полон на Чонгарському мосту Сивашського перешийка. За постановою президії ВНК Мельницького О.Є. звільнено з-під варти і направлено в розпорядження окружного військового комісара. Відомості про подальшу долю фігуранта у справі відсутні.
11.04.1921 р.	021859. 1921 р.	Следственное дело по обвинению Языджи В.Г. и др.	За справою проходять Язиджі Василь Григорович та інші жителі м. Феодосія Таврійської губ. (загалом 5 осіб), з них 3-х ухвала колегії Керченської НК прирєкла до розстрілу, а 2-х – до 5 років та 1 року примусових робіт у концтаборі. Їх обвинуватили як військовослужбовців 5-го Віленського й 52-го Черкезького полків 2-ї кінної дивізії врангелівської армії. Згідно з висновком прокуратури Автономної Республіки Крим від 16 червня 1995 р. усіх репресованих реабілітовано. У справі зберігаються пакети з особистими документами її фігурантів.
21.05.1921 р.	021868. 1921 р.	Следственное дело по обвинению Мансурского Я.С.	Мансурського Якуба Сулеймановича, уродженця Євпаторії (повітовий центр Таврійської губ.), ухвала колегії Кримської НК прирєкла до розстрілу. Його обвинуватили як колишнього співробітника врангелівської контррозвідки. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи, приховавши минуле, вступив на службу до Євпаторійського відділення ОВ

1	2	3	4
			ВНК узбережжя Чорного й Азовського морів. Під час проходження служби був викритий також у злочинній провокаційній і спекулятивній діяльності. Згідно висновку прокуратури Автономної Республіки Крим від 15 вересня 1995 р. Я.С. Мансурського реабілітовано. У справі зберігаються фотографія фігуранта.
28.05.1921 р.	012757. 1921 р.	Следственное дело по обвинению Соловьёва Е.С. и др.	Соловьова Євгена Сергійовича й інших жителів м. Євпаторія (загалом 12 осіб 18-річного віку) арештовано Євпаторійським особливим відділенням ОВ ВНК узбережжя Чорного й Азовського морів за обвинуваченням у створенні в січні 1921 р. підпільної білогвардійської організації. Згідно з обвинувальним висновком підпільники готували кілька терактів (замах на життя головного уповноваженого наркомату Охорони здоров'я РСФРР Д. Ульянова та учасників міської партійної конференції), після чого планували пробратися в гори і приєднатися до повстанців, очолюваних колишніми врангелівськими офіцерами. Слідчі матеріали передано на розгляд до Кримської НК, колегія якої ухвалила усіх обвинувачуваних звільнити з-під варті на підставі першотравневої амністії. Згідно висновку прокуратури Автономної Республіки Крим від 16 червня 1995 р. фігурантів справи реабілітовано.
09.03.1923	07398. 1922–1923	Следственное дело по обвинению Пипко А.С. и Нестроева В.А.	За справою проходять уродженець с. Іванівське Мелітопольського повіту Піпко Андрій Степанович та уродженець Полтави Нестроев Василь Анатолійович. Восени 1922 р. вони нелегально прибули до Криму із м. Варна (Болгарія) на судні «Іван-Ваза» й відразу ж були арештовані контррозвідувальним відділом ДПУ Криму як емісари «Кубанської контррозвідки генерала Муравйова», що прибули для організації козачих повстань. Згідно зі слідчими матеріалами А. С. Піпко з 1919 р. служив артилеристом у гвардійських частинах денікінської та врангелівської армії, разом з їх військами евакуювався до м. Тирново (Болга-

1	2	3	4
			рія); Нестроев В.А. до кінця квітня 1922 р. співпрацював з англійською, а з травня того ж року – із французькою розвідками, на допитах окреслив структуру англійської розвідки в Туреччині. 9 березня 1923 р. до Севастопольського окружного відділу ОДПУ надійшла вказівка негайно переправити затриманих у розпорядження Кримполітуправління, але на шляху до Сімферополя вони втекли з-під варти й були оголошені в розшук. Анотацію впорядковано за датою втечі фігурантів справи.
26.10.1924 р.	022607, т. 1–3, 1924 р.	Следственное дело по обвинению Москаленко О.Я. и др.	За справою проходять Москаленко Олександр Якович та інші жителі Керчі й Севастополя (загалом 16 осіб), з яких 6-х засуджено ухвалою ревтрибуналу (уточнити назву карального органу та встановити дату ухвалення вироку не вдалося) до розстрілу, а решту – до 2–10 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Усіх обвинуватили як колишніх співробітників Севастопольської і Керченської «охранки» й жандармських управлінь, які, зокрема, брали участь у боротьбі проти більшовицького підпілля та співпрацювали з контррозвідкою Білої армії. 26 жовтня 1924 р. Головний суд Кримської АСРР ухвалив замінити попередньо винесені за справою смертні вироки на 10 років позбавлення волі із суворою ізоляцією. Згідно з висновком прокуратури Автономної Республіки Крим від 13 травня 1998 р. фігурантів справи визнано обґрунтовано засудженими й такими, що реабілітації не підлягають. У справі зберігаються особисті документи репресованих. Анотацію впорядковано за датою вищезазначеної ухвали Головного суду Кримської АСРР.
		Следственное дело по	Лісовецького Віктора Миколайовича, льотчика 2-ї окремої розвідувальної авіаескадрильї, дислокованої у м. Смоленськ (РФ), арештовано Севастопольським окружним відділом

1	2	3	4
30.06.1925 р.	07460. 1924–1925 рр.	обвиненню Лисовецького В.Н.	ОДПУ СРСР за обвинуваченням у «контрреволюційній діяльності у роки громадянської війни». Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи був одним з організаторів Курултаївського карального загону в Гурзуфському р-ні Кримської АСРР, брав участь у розстрілах членів РКП(б) і в мобілізації кримчан до лав Добровольчої армії. Ухвалою колегії ОДПУ СРСР від 30 червня 1925 р. Лисовецького В.М. звільнено з-під варту із наданням дозволу його використання в цивільній авіації.
09.06.1925 р.	07463. 1925 р.	Следственное дело по обвинению Соколовской М.А.	Соколовську Матрону Андріївну, жительку Сімферополя, засуджено ухвалою колегії ОДПУ СРСР до виселення за межі півострова. Її обвинуватили в організації підтримки Білої армії в Криму. Згідно зі слідчими матеріалами фігурантка справи, велика землевласниця із с. Веселе Мелітопольського повіту, переїхала до Сімферополя, де організувала й очолила «дамську спілку» для надання діяльної допомоги Білій армії. Жінки організовували збір коштів та агітаційні заходи на підтримку денікінських і врангелівських військ. За висновком прокуратури Кримської АСРР від 7 квітня 1925 р. Соколовська М.А. заслуговувала на виселення за межі півострова. Водночас її звільнено з-під варту під підписку про невиїзд. 9 червня того ж року колегія ОДПУ СРСР ухвалила застосувати амністію ВЦВК стосовно Соколовської М.А., її підписку про невиїзд анулювати й провадження слідчої справи припинити. Відомості про її подальшу долю у справі відсутні.
18.11.1927 р.	011367. 1927 р.	Следственное дело по обвинению Михайлова С.П.	Уродженець м. Кишинів (Молдова) Михайлов Сергій Петрович на час арешту проживав у м. Ялта Кримської АСРР. Його заарештовано як колишнього військовослужбовця царської та уенерівської армій, а також учасника антибільшовицького повстанського руху. Згідно зі

1	2	3	4
			<p>слідчими матеріалами фігурант справи був племінником Московського патріарха Тихона; на початку 1918 р. брав участь у «петлюрівському збройному нальоті» на управління червоного коменданта м. Кобеляки (повітовий центр) Полтавської губ., 1921 р. оперував у кримських лісах в партизанському загоні («банді біло-зелених»), а 1925 р. намагався нелегально перейти радянсько-турецький кордон, але був затриманий і півтора місяці перебував під арештом. Ухвалою особливої наради при колегії ОДПУ СРСР від 18 листопада 1927 р. Михайлова С.П. звільнено з-під варти застосуванням амністії з нагоди 10-ї річниці «жовтневої революції».</p>
28.09.1929 р.	07914. 1929 р.	<p>Следственное дело по обвинению Евстафиева М.И.</p>	<p>Євстафієва Модеста Івановича, жителя Севастополя, арештовано як колишнього білогвардійця-карателя. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи після повернення додому з німецького полону служив у врангелівській контррозвідці у чині поручика, брав участь в арештах учасників більшовицького підпілля в Криму, а також в облаштуванні артилерійських оборонних укріплень на Ак-Монайській та Перекоп-Сивашській позиціях. Після захоплення півострова Червоною армією став червоноармійцем 51-ї стрілецької дивізії, а надалі – службовцем відділення районного транспортного відділу НК ст. Севастополь. Ухвалою ОВ ОДПУ СРСР Морських сил і берегової оборони Чорного й Азовського морів Євстафієва М.І. з-під варти звільнено за недоведеністю провини і справу стосовно нього припинено</p>
		<p>Следственное дело по</p>	<p>За справою проходять Джемільов Абдул Азіс та інші жителі Феодосії (загалом 6 осіб кримськотатарської національності). Їх арештовано за обвинуваченням в контрреволюційній і націоналістичній діяльності. Згідно зі слідчими</p>

1	2	3	4
	22.05.1930 р. 07488. 1929–1930 pp.	обвиненню Джемилєва А.А. и др.	матеріалами фігуранти справи були учасниками контрреволюційного Курултаю, виступали із закликом об'єднатися навколо національної директорії під гаслом: «Крим для кримців!», підтримували білий рух, були членами призовної комісії з набору солдат у врангелівську армію. Надалі обвинувачувані вступили до національної партії кримських татар «Мілли-Фірка», закликали до боротьби з радянською владою та зриву заходів щодо колективізації на селі. Ухвалою засідання трійки при ПП ОДПУ СРСР по Криму Джемільова А.А. приречено до 3 років ув'язнення в концтаборі, а решту фігурантів справи звільнено з-під варті за недоведеністю провини. Згідно з висновком прокуратури Автономної Республіки Крим від 30 серпня 1995 р. Джемільова А.А. реабілітовано.
	19.01.1939 р. 0196. 1938–1939 pp.	Следственное дело по обвиненню Ранюка Н.К.	Ранюка Миколу Кузьмича, уродженця с. Березова Лука Гадяцького повіту Полтавської губернії, засуджено ухвалою ВТ Чорноморського флоту до 5 років ув'язнення у ВТТ із подальшою поразкою в правах на 3 роки. Його обвинуватили в антирадянській агітації. На момент порушення кримінальної справи фігурант уже відбував покарання у феодосійській виправно-трудоцій колонії № 7 за обвинуваченням у «контрреволюційній діяльності». Він заявляв ув'язненим, що «ще не всіх розстріляли петлюрівці». Згідно зі слідчими матеріалами Ранюк М.К. із кінця 1918 р. служив в Армії УНР; наступного року потрапив у полон до денікінців і був мобілізований до Добровольчої армії, але невдовзі втік додому; тоді ж був призваний до лав РСЧА, звідки також дезертирував. Служба у різних арміях і дезертирство стало підставою для притягнення до кримінальної відповідальності. 11 листопада 1939 р. Військова колегія Верховного суду СРСР ухвалила вирок ВТ Чорноморського

1	2	3	4
			флоту залишити в силі. Згідно з висновком прокуратури Автономної Республіки Крим від 15 грудня 1993 р. Ранюка М.К. реабілітовано.

2. Архівний підрозділ Управління СБ України у Вінницькій області

Виконавці: *Михайло Бурдяк (2012–2014), Алла Король (2015), Ганна Кривдюк (2016)*

Відповідальні: *Ігор Солотвінський (2012), Руслан Колесюк (2016)*

1	2	3	4
20.04.1920 р.	28862-ФП. 1920 р.	Дело по обвинению Граневского Петра Прохоровича	Граневського Петра Прохоровича, жителя м. Шаргород Могилів-Подільського повіту Подільської губ., ухвалою реввійськтрибуналу 14-ї армії засуджено до ув'язнення у концтаборі до завершення громадянської війни та позбавлення політичних прав на 10 років. Його обвинуватили як такого, що 1919 р. після встановлення радянської влади служив начальником міліції 5-го р-ну (Шаргородська волость), але у період тимчасової окупації повіту денікінцями перейшов до них на службу приставом державної варти, що свідчило про його «безпринципність і готовність служити будь-якій владі». Ухвалою реввійськтрибуналу 14-ї армії від 5 травня 1920 р. Граневського П.П. звільнено з-під варти у зв'язку із тим, що «здійснений ним злочин підпадає під дію Декрету ВУЦВК «Про амністію до Дня святкування 1-го Травня»». Згідно з висновком прокуратури Вінницької обл. від 24 вересня 1996 р. Граневського П.П. реабілітовано.
15.06.1920 р.	28875-ФП. 1920 р.	Дело по обвинению Солобаева Анисима Корнеевича	Солобаєва Онисія Корнійовича, жителя повітового м. Літин Подільської губ., засуджено ухвалою реввійськтрибуналу 14-ї армії при 8-й Червоній козацькій дивізії до розстрілу. Його обвинувачено як такого, що попри службу старшим міліціонером, волосним головою та начальником дільничної міліції, підтримував стосунки (листувався) з петлю-

1	2	3	4
			рівським отаманом Я. Шепелем. Згідно з висновком прокуратури Вінницької обл. від 31 жовтня 1996 р. Солобаєва О.К. реабілітовано.
02.07.1920 р.	27996–ФП. 1920 р.	Дело по обвинению Вельского Франца Иосифовича	Вельського Франка Йосиповича, жителя с. Юрківці Ямпільського повіту Подільської губ., поляка, засуджено ухвалою реввійськтрибуналу 14-ї армії при 60-й стрілецькій дивізії до ув'язнення в концтаборі до завершення громадянської війни. Його обвинуватили у звеличванні польського війська та сприянні йому в травні 1920 р. у знищенні артилерійського підрозділу Червоної армії. Згідно з висновком прокуратури Вінницької обл. від 15 липня 1993 р. Вельсько-го Ф.Й. реабілітовано.
04.07.1920 р.	28864-ФП. 1920 р.	Дело по обвинению Гамкова Степана Денисовича	Гамкова Степана Денисовича, жителя с. Чернятинська Слобідка, Межирівської волості Літинського повіту, засуджено ухвалою реввійськтрибуналу 14-ї армії при 8-й Червоній козацькій дивізії до ув'язнення в концтаборі до завершення громадянської війни. Його обвинуватили в тому, що 1918 р. служив вартовим гетьманської державної варти, 1919 р. – рядовим Армії УНР, а надалі ухилився від мобілізації до лав Червоної армії. Згідно з висновком прокуратури Вінницької обл. від 24 вересня 1996 р. Гамкова С.Д. реабілітовано.
16.10.1920 р.	29176-ФП. 1920 р.	Дело по обвинению Волощука Г.А.	Волощука Григорія Олексійовича, жителя м. Могилів-Подільський Подільської губ., засуджено до розстрілу ухвалою колегії виїзної сесії реввійськтрибуналу при 41-й дивізії Червоної армії. Його обвинуватили як учасника антибільшовицького збройного повстання, що відбулося в Могилів-Подільському у червні–липні 1919 р. Вирок виконано того ж дня. Згідно з висновком прокуратури Вінницької обл. від 25 січня 1999 р. Волощука Г.О. реабілітовано.
		Дело по обвинению	За справою проходить житель с. Мурафа Ямпільського повіту Тарасовський Петро Федорович, на час арешту – виконувач обов'язків начальника

1	2	3	4
18.10.1920 р.	28911-ФП. 1920 р.	Тарасовского Петра Федоровича	місцевої міліції. За вироком реввійськтрибуналу 14-ї Армії при штабі у м. Первомайськ (повітовий центр Одеської губ.) його засуджено до розстрілу як «денікінського й петлюрівського карателя». Смертний вирок виконано 20 жовтня 1920 р. Згідно зі слідчими матеріалами Тарасовський П.Ф. восени 1919 р. за місцем проживання вступив до денікінського карального загону під командуванням поручика Сахарова і брав участь у репресіях стосовно єврейського населення Ямпільського повіту. Навесні 1920 р. за влади УНР обвинувачуваний служив у Ямпільській повітовій міліції і викривав місцевих жителів, які співпрацювали з більшовиками. Згідно з висновком прокуратури Вінницької обл. від 22 листопада 1996 р. Тарасовського П.Ф. реабілітовано. До справи долучено особисті документи й фотографії фігуранта.
05.04.1921 р.	27998-ФП. 1921 р.	Дело по обвинению Петруня Иллариона Моисеевича	Петруня Іларіона Мусійовича, жителя м. Ладижин Гайсинського повіту Подільської губ., ухвалою ОВ ВНК при реввійськраді 9-ї Кубанської армії Кавказького фронту засуджено до розстрілу. Його обвинуватили в тому, що після служби 1919 р. у денікінській армії ухилився від реєстрації в органах влади як білий офіцер, а під час перебування у містах Краснодар та Армавір видавав себе за кандидата у члени РКП(б). Згідно з висновком прокуратури Вінницької обл. від 15 липня 1993 р. Петруня І.М. реабілітовано. У справі зберігається фотографія фігуранта.
06.06.1921 р.	12486-ФП. 1921 р.	Следственное дело по обвинению Бугова И.Ф. и др.	За справою проходять 7 жителів м. Ямполья Подільської губ. За вироком реввійськтрибуналу Подільської губ. Бугова Івана Федоровича та ще 4-х фігурантів засуджено до 5 років позбавлення волі із застосуванням громадсько-виправних робіт. Їх обвинуватили як учасників антибільшовицького повстання, що відбулося 4 лютого 1921 р. у Ямполі та навколишніх селах. Водночас до репресованих застосовано амністію 5-го Всеукраїнського з'їзду рад і покарання визнано умовним, у зв'язку

1	2	3	4
			зі «щиросердним визнанням» ними провини. Зелінського Віктора Григоровича від покарання звільнено за недоведеністю провини, а слідчу справу стосовно Вінницького Семена Івановича припинено у зв'язку з його смертю під час перебування під вартою. Згідно з висновком прокуратури Вінницької обл. від 31 травня, 3 липня та 15 серпня 1995 р. усіх репресованих фігурантів справи реабілітовано.
07.03.1922 р.	29267-ФП, тт. 1–2. 1922 р.	Следственное дело по обвинению Берлинского К.П. и др.	За справою проходять Берлінський Кирило Павлович та інші селяни Ямпільського повіту (загалом 28 осіб). Ухвала колегії Могилів-Подільської повітової НК 17-х фігурантів прирекла до розстрілу, 3-х – до 5 років і 2-х – до 3 років ув'язнення в концтаборі; 6-х осіб, котрі уникли арешту, оголошено поза законом і подано в розшук Усіх обвинуватили як таких, що впродовж 1921–1922 рр. готували збройний виступ на підтримку Армії УНР у разі її вторгнення із за кордону. Згідно з висновком прокуратури Вінницької обл. від 21 вересня 2006 р. всі фігуранти справи реабілітовані.
16.05.1924 р.	29262-ФП. 1924 р.	Дело по обвинению Гальчевской Марии Аксентьевны	Гальчевську Марію Оксентівну, уродженку м-ка Лиса Гора (волосний центр) Єлисаветградського повіту Херсонської губ. засуджено ухвалою особливої наради при колегії ОДПУ СРСР до 3 років ув'язнення в концтаборі. Її обвинуватили як дружину полковника Армії УНР Гальчевського Якова Васильовича (отамана Орла) – на той час командувача повстанськими загонами й організаціями Правобережжя. Згідно з висновком прокуратури Вінницької обл. від 4 березня 2003 р. Гальчевську М.А. реабілітовано.
		Дело по обвинению	За справою проходять Лещук Федір Іларіонович, житель с.Триліси Бердичівського повіту Київської губ. і троє жителів Києва. Ухвалою Київського губсуду одного з киян засуджено до 5 років позбавлення волі без суворої ізоля-

1	2	3	4
18.04.1925 р.	28565-ФП. 1925 р.	Лещука Фёдора Илларионовича и др.	ції, другого – до 5 років позбавлення волі умовно з випробувальним терміном протягом 3 років, третього – до 1 року позбавлення волі умовно. Їх обвинувачено у намірах поновити 1924 р. діяльність «Всеукраїнського селянського повстанського комітету». Лещука Ф.І. було звільнено з-під варті за недоведеністю провини. Згідно з висновком прокуратури Вінницької обл. від 9 серпня 1995 р. репресованих фігурантів справи реабілітовано.
09.06.1928 р.	29041-ФП. 1927-1928 рр.	Следственное дело по обвинению Щербанюка Ивана Григорьевича и др.	За справою проходять житель поселення Токарівського фарфорового заводу Волинської округи Матковський-Щербанюк Іван Григорович і його сестра Щербанюк Варвара Григорівна, жителька с. Новофастів Бердичівської округи. Щербанюка І.Г. заарештовано за обвинуваченням у перебуванні 1919 р. у петлюрівському повстанському загоні, очолюваному його батьком. Заарештований помер у в'язниці. Ухвалою надзвичайної сесії Бердичівського окружного суду Щербанюк В.Г. засуджено до 5 років позбавлення волі із суворою ізоляцією та подальшим виселенням на 5 років до Старобільської округи. Її обвинуватили у шпигунстві на користь Польщі. Згідно з висновком прокуратури Вінницької обл. від 20 вересня 1997 р. Щербанюк В.Г. реабілітовано.
03.01.1929	28149-ФП. 1928	Дело по обвинению Стопяка Михаила Демьяновича и др.	За справою проходять 7 жителів сіл Турбів та Сиваківці Вахнівського р-ну Вінницької округи. Стопяка Михайла Дем'яновича ухвалою колегії ОДПУ СРСР прирекли до розстрілу, ще 5-х селян – до 3-10 років ув'язнення в концтаборі. Їх обвинуватили як таких, що у 1924-1925 рр. перебували в «контрреволюційній петлюрівській організації», брали участь у пограбуваннях кооперативів й окремих громадян з метою здобуття коштів для організації та особистих потреб. Одного підсудного з-під варті звільнено за недоведеністю провини. Згідно з висновком про-

1	2	3	4
			<p>куратури Вінницької обл. від 6 жовтня 1993 р. усіх репресованих реабілітовано. У справі зберігається 19 фотографій, вилучених у фігурантів.</p>
03.06.1929 р.	27747-ФП. 1929 р.	<p>Уголовное дело по обвинению Лавренчука Ивана, Братковского Кондрата и др.</p>	<p>За справою проходять 5 жителів с. Гопчиця Погребищенського р-ну Бердичівської округи. Ухвалою колегії ОДПУ СРСР Лавренчука Івана Авксентійовича і Скрипника Никифора Кириловича прирекли до розстрілу, а Братковського Кіндрата Онисимовича, Москальчука Данила Антоновича та Храбана Степана Тимофійовича – до 10 років ув'язнення в концтаборі. Тією ж постановою смертний вирок засудженим замінено на 10 років ув'язнення у концтаборі. Усіх обвинуватили в тому, що впродовж 1920–1924 рр. брали активну участь в антибільшовицькому повстанському русі як повстанці або поплічники петлюрівського диверсійного загону отамана Трейка, а після амністування не розірвали стосунків з отаманом, проводили «контрреволюційну агітацію петлюрівського характеру». Згідно з висновком прокуратури Вінницької обл. від 25 січня 1993 р. фігурантів справи реабілітовано. У справі зберігаються процесуальні фотографії репресованих.</p>
23.07.1929 р.	28866-ФП. 1929 р.	<p>Дело по обвинению Гаевского Николая Степановича</p>	<p>Гаєвського Миколу Степановича, жителя м. Жмеринка Вінницької округи, засуджено надзвичайною сесією окружного суду до розстрілу та конфіскації особистого майна. Його обвинуватили як такого, що 1919 р. служив у контррозвідці та «Юнацькій школі» Армії УНР, а 1928 р. сприяв близькому родичу уникнути переслідування органів ДПУ. Згідно з висновком прокуратури Вінницької обл. від 24 вересня 1996 р. Гаєвського М.П. реабілітовано.</p>
18.03.1933 р.	1598-ФП.	<p>Дело по обвинению</p>	<p>Жительку с. Мовчани Станіславчицького р-ну Вінницької обл. Нагороднюк Лідію Іванівну, арештовано облвідділом ДПУ УСРР у березні 1933 р. у ході «зачищення прикордонної смуги» за обвинуваченням у листуванні й таємних зустрічах із рідним братом-емігрантом Бартощуком Родіоном</p>

1	2	3	4
1933 р.		Нагороднюк Лидии Ивановны	Івановичем. Згідно зі слідчими матеріалами останній був хорунжим Армії УНР та повстанцем загону отамана Я. Гальчевського, потім емігрував до Польщі, але час від часу нелегально відвідував родичів. За обвинувальним висновком обласного відділу ДПУ УРСР Нагороднюк Л.І. підлягала засланню на Північ на 3 роки. Але відповідного рішення особливої наради при колегії ОДПУ СРСР у справі немає. Натомість на обвинувальному висновку помічено: «Ордер освободж. № 6064 от 27.04.33 г.». 30 листопада 1999 р. прокуратура Вінницької обл. ухвалила припинити провадження справи стосовно Нагороднюк Л.І. Анотацію впорядковано за датою підготовки обвинувального висновку за справою.

3. Архівний підрозділ Управління СБ України у Дніпропетровській області

Виконавці: Дмитро Тельний (2012–2013), Наталія Башмакова (2014)
Відповідальні: Тетяна Нечай (2012–2013), Дмитро Тельний (2013–2014),
 Наталія Башмакова (2014)

1	2	3	4
03.03.1919 р.	П-27549. 1919 р.	Дело по обвинению Малинки А.Ф.	Малинку Олексія Фроловича, жителя Катеринослава, ухвалою слідчої колегії Катеринославської ГНК прирекли до розстрілу заочно й оголошено поза законом у зв'язку із завчасною втечею з місця проживання. Його обвинуватили у «контрреволюційній діяльності». Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний за Гетьманату обіймав посаду помічника Катеринославського повітового старости, накладав на селян примусові побори у вигляді контрибуції й організовував каральні акції стосовно учасників повстанського руху. Згідно з висновком прокуратури Дніпропетровської обл. від 27 лютого 1999 р. Малинку О.Ф. реабілітовано.

1	2	3	4
21.03.1919 р.	П-27547. 1919 р.	Дело по обвинению Лагутчева Г.Г.	Лагутчева Георгія Григоровича, жителя Катеринослава, ухвалою слідчої колегії Катеринославської ГНК прирекли до розстрілу. Його обвинуватили у викритті за влади Директорії УНР більшовиків і радянських активістів, які залишилися проживати в місті. Згідно з висновком прокуратури Дніпропетровської обл. від 22 лютого 1999 р. Лагутчева Г.Г. реабілітовано.
14.04.1919 р.	П-27548. 1919 р.	Дело по обвинению Герасимова А.Г.	Герасимова Олександра Петровича, жителя м. Верхньодніпровськ, ухвалою слідчої колегії Катеринославської ГНК прирекли до розстрілу. Його обвинуватили як такого, що за Гетьманату служив у Веселотернівській (с. Веселі Терни) державній варті та брав участь у переслідуванні місцевих комуністів і членів їх родин. Згідно висновку прокуратури Дніпропетровської обл. від 22 лютого 1999 р. Герасимова О.П. реабілітовано. До справи долучено особисті документи фігуранта, зокрема його посвідчення від 15 серпня 1918 р. як старшого вартового 6-ї ділянки державної варті Веселотернівської волості Верхньодніпровського р-ну, а також атестат від 1 грудня 1917 р. про проходження тримісячного курсу навчань, виданий Верхньодніпровським повітовим військовим начальником рядовому Герасимову.
17.12.1920 р.	П-27366. 1920 р.	Дело по обвинению Гаврилова В.П.	Гаврилова Віктора Петровича, уродженця Харкова, ухвалою ОВ 1-ї Кінної армії прирекли до розстрілу. Його обвинуватили у «контрреволюційній діяльності». Згідно зі слідчими матеріалами, фігурант справи добровільно вступив до лав махновської армії під час її перебування в антиврангелівській коаліції з більшовиками і півтора місяці служив «писарем у канцелярії 3-ї роти». Під арешт обвинувачуваний потрапив після ліквідації врангелівського фронту й оголошення недавніх союзників-махновців поза законом. Згідно з висновком прокуратури Дніпропетровської обл. від 26 серпня 1997 р. Гаврилова В.П. реабілітовано.

1	2	3	4
25.03.1921 р.	П-27583. 1921 р.	Дело на Бугайкова Я.П.	Бугайкова Якова Петровича, жителя с. Волоське Катеринославського повіту Катеринославської губ., ухвалою трійки Катеринославської ГНК прирекли до розстрілу. Його обвинуватили як повстанця загону отамана Брови, у складі якого протягом 1918–1920 рр. брав участь у боях з частинами Червоної армії, а також у вбивствах та пограбуваннях населення Катеринославській губернії. За висновком прокуратури Дніпропетровської обл. від 30 червня 1999 р. Бугайкова Я.П. реабілітовано.
24.04.1929 р.	П-17225. 1929 р.	Дело на Бігму П.М.	Бігму Петра Михайловича, жителя с. Дерезоватівка Новомосковського р-ну Дніпропетровської округи, засуджено окружним судом до 3 років позбавлення волі. Його обвинуватили як такого, що 1918 р. служив в Армії УНР, 1919 р. викривав денікінським військам пов'язаних з більшовицьким підпіллям односельчан, а останніми роками саботував колективізацію, хлібозаготівлю та інші заходи радянської влади на селі. Згідно з висновком прокуратури Дніпропетровської обл. від 12 жовтня 1998 р. Бігму П.М. реабілітовано.
17.12.1930 р.	П-26367. 1930 р.	Дело на Лисняка М.Є.	Лісняка Макара Євдокимовича, жителя с. Хуторське Петриківського р-ну, засуджено районним нарсудом до 4 років ув'язнення в концборі. Його обвинуватили у проведенні восени 1930 р. серед односельчан агітації проти заходів радянської влади. Згідно зі слідчими матеріалами, 1918 р. фігурант справи служив у гетьманській державній варті Катеринослава. Згідно з висновком прокуратури Дніпропетровської обл. від 22 березня 1995 р. Лісняка М.Є. реабілітовано.
13.01.1931 р.	П-16762. 1931 р.	Дело на Литвина К.Г.	Литвина Клима Гордійовича, жителя с. Раздори Синельниківського р-ну, засуджено районним народним судом до 4 років позбавлення волі. Його обвинуватили як такого, що влітку 1930 р. проводив серед односельчан «контрреволюційну» агітацію, спрямовану проти колективізації, хлібозаготівлі та інших заходів радянської влади

1	2	3	4
			на селі. У матеріалах слідства згадано також про стосунки фігуранта справи 1919 р. з Кирилом Тенетою – командиром карального загону денікінського кінного корпусу генерала А. Шкуро. Згідно з висновком прокуратури Дніпропетровської обл. від 10 липня 1998 р. Литвина К.Г. реабілітовано.
01.02.1931 р.	П-26396. 1931 р.	Дело на Шевченко В.И., Куницкого М.Д.	Шевченка Василя Івановича та Куницького Максима Даниловича, жителів с. Терноватка Бождарівського р-ну, засуджено Павлоградським районним нарсудом до 4 років ув'язнення в концтаборі. Їх обвинуватили у проведенні восени 1930 р. серед односельчан «контрреволюційної» агітації, спрямованої проти хлібозаготівлі та колективізації. Згідно зі слідчими матеріалами фігуранти справи під час громадянської війни підтримували стосунки з колишнім поміщиком Цибульським і його синами (білими офіцерами) й переховували останніх у власних будинках. Згідно з висновком прокуратури Дніпропетровської обл. від 22 травня 1995 р. фігурантів справи реабілітовано.
12.02.1931 р.	П-26386. 1931 р.	Дело на Панченко М.В.	Панченка Мойсея Васильовича, жителя с. Павлоградські хутори Павлоградського р-ну, засуджено районним народним судом до 5 років ув'язнення у ВТТ віддаленої місцевості СРСР. Його обвинуватили як такого, що навесні 1930 р. проводив серед односельчан «контрреволюційну» агітацію, спрямовану проти заходів радянської влади на селі. Враховано також його приналежність 1918 р. до сільського осередку прогетьманського Союзу хліборобів-власників. Згідно з висновком прокуратури Дніпропетровської обл. від 26 травня 1995 р. Панченка М.В. реабілітовано.
		Дело на	Вовка Олексія Спиридоновича, жителя с. Дрони Царичанського р-ну, засуджено районним нарсудом до 5 років позбавлення волі. Його обвинуватили у «контрреволюційній» агітації, спря-

1	2	3	4
21.03.1931 р.	П-16799. 1931 р.	Вовка А.С.	мованій проти колективізації, хлібозаготівлі та інших заходів радянської влади на селі. Згідно з матеріалами слідства у 1920–1921 рр. Вовк А.С. перебував у повстанському загоні отамана А. Левченка, навесні 1921 р. брав участь у вбивстві односельчан – голови комнезаму та членів його родини. Згідно з висновком прокуратури Дніпропетровської обл. від 28 липня 1998 р. Вовка О.С. реабілітовано.
05.04.1931 р.	П-16600. 1931 р.	Дело на Боженко П.И.	Боженка Петра Івановича, жителя Бородаєвських хуторів Верхньодніпровського р-ну, засуджено Дніпропетровським міжрайонним судом до 10 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинуватили у проведенні серед односельчан навесні 1931 р. «контрреволюційної» агітації, спрямованої проти колективізації, хлібозаготівлі та інших заходів радянської влади на селі, а також у перебуванні 1918 р. у повстанському формуванні отамана Н. Григор'єва. Згідно з висновком прокуратури Дніпропетровської обл. від 23 липня 1998 р. Боженка П.І. реабілітовано. До справи долучено особисті документи фігуранта, зокрема повістку від Катеринославського губернатора, що надійшла йому як виборцю Верхньодніпровського повіту. 6 лютого 1907 р. він мав прибути до Катеринославської губернської земської управи для участі у виборах 9-ти членів Державної Думи по Катеринославській губернії.
27.05.1931р.	П-16597. 1931 р.	Дело на Бовкуна К.Ф.	Бовкуна Карпа Федоровича, жителя с. Мар'ївка Божедарівського р-ну, засуджено районним народним судом до 5 років позбавлення волі. Його обвинуватили у послідовному ворожому ставленні до радянської влади і проведенні антиколгоспної агітації. Згідно зі слідчими матеріалами 1918 р. Бовкун К.Ф. видавав австро-угорським окупаційним військам червоних партизанів та більшовицьких активістів. Стосовно 25-ти викритих ним односельчан було застосовано тілесні покарання. 1919 р. обвинувачуваний підтримував стосунки з

1	2	3	4
			місцевою «куркульською бандою Глухого-Третьяка» денікінської орієнтації, в якій перебував його син Кирило. Упродовж 1923–1924 рр. фігурант справи обіймав посаду церковного старости, а 1930 р. був розкуркулений. Згідно з висновком прокуратури Дніпропетровської обл. від 16 червня 1998 р. Бовкуна К.Ф. реабілітовано.
31.05.1931 р.	П-26369. 1931 р.	Дело на Куля С.С.	Куля Степана Степановича, жителя с. Петриківка Петриківського р-ну, засуджено районним нарсу-дом до 6 років ув'язнення в концтаборі. Його об-винували як такого, що навесні 1931 р. проводив серед односельчан «контрреволюційну» агітацію, спрямовану проти хлібозаготівлі, а 1919 р. перебу-вав у повстанському формуванні отамана Н. Гри-гор'єва. Згідно з висновком прокуратури Дніпро-петровської обл. від 22 березня 1995 р. Куля С.С. реабілітовано.
19.02.1932 р.	П-26321. 1931–1932 р.	Дело на Борцова И.Г.	Борцова Івана Григоровича, жителя м. Кам'янське, засуджено виїзною сесією Дніпропетровського між-районного суду до 10 років ув'язнення у ВТТ відда-леної місцевості СРСР із подальшим обмеженням у правах на 3 роки. Його обвинували як такого, що 1918 р. перебував у повстанському формуванні отамана Н. Григор'єва, у складі якого брав участь «у пограбуваннях населення, вбивствах радянських активістів та співчуваючих їм»; 1919 р. співпрацю-вав з денікінською контррозвідкою. Згідно з поста-новою президії Дніпропетровського обл. суду від 22 червня 1994 р. Борцова І.Г. реабілітовано.
18.04.1932 р.	П-24251. 1932 р.	Дело на Почту И.Р.	Почту Івана Романовича, голову колгоспу с. Ши-роке Верхньодніпровського р-ну Дніпропетровсь-кої обл., засуджено Дніпропетровським обласним судом до 10 років позбавлення волі. Його обвину-вали як такого, що проводив шкідницьку роботу, спрямовану на дискредитацію заходів радянської влади на селі, зрив посівної кампанії та виконання плану хлібозаготівлі. Згідно зі слідчими матеріала-ми фігурант справи впродовж 1918–1919 рр. слу-жив в Армії УНР, а 1920–1921 рр. очолював органі-

1	2	3	4
			зований з односельчан повстанський загін. Згідно з постановою пленуму Верховного суду УРСР від 11 травня 1990 р. Почту І.Р. реабілітовано.
02.02.1935 р.	П-24307. 1935 р.	Дело на Бондарева И.И.	Уродженець с. Гатище Вовчанської волості Вовчанського повіту Харківської губ. Бондарев Іван Ілліч на час арешту проживав у Дніпропетровську. Дніпропетровським облсудом його засуджено до 7 років ув'язнення у ВТТ як «последовного ворога радянської влади». Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи за Гетьманату служив вартовим Вовчанської волосної державної варті, а потім перейшов на службу до Вовчанської кінної сотні Армії УНР у чині вахмістра. Під час денікінської окупації України вступив до лав Добровольчої армії і брав участь у боях з частинами Червоної армії, а 1934 р. проводив антирадянську агітацію серед службовців Дніпропетровського міського земельного відділу. Згідно з постановою пленуму Верховного суду УРСР від 11 травня 1990 р. Бондарева І.І. реабілітовано.
20.01.1939 р.	П-24187. 1938-1939 рр.	Дело на Ковтуна Є.Ф.	Ковтуна Юхима Пилиповича, жителя Дніпропетровська, засуджено лінійним судом Сталінської залізниці до 4 років позбавлення волі. Його обвинуватили у проведенні «контрреволюційної агітації, спрямованої на дискредитацію заходів партії та уряду, Сталінської Конституції та виборів до Верховної Ради СРСР». Згідно зі слідчими матеріалами після повалення Гетьманату і встановлення влади Директорії УНР фігурант справи з 1 грудня 1918 р. по 20 лютого 1919 р. служив дільничним комісаром станції Нікополь. Згідно з постановою пленуму Верховного суду УРСР від 19 квітня 1990 р. Ковтуна Ю.П. реабілітовано.
		Дело на	Малаця Арсентія Павловича, жителя с. Олексіївка Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл., засуджено Дніпропетровським облсудом до 5 років позбавлення волі. Його обвинуватили у проведенні протягом 1938 р. антирадянської

1	2	3	4
27.04.1939 р.	П-18894. 1939 р.	Малаця А.П.	агітації серед односельчан-колгоспників, поширенні провокаційних чуток про майбутню війну. В обвинувальному висновку зазначено також те, що 1919 р. фігурант справи служив у «петлюрівській варті» і брав участь у місцевому «куркульському» збройному повстанні. Згідно з постановою Верховного суду УРСР від 10 липня 1967 р. справу стосовно Малаця А.П. припинено за відсутністю складу злочину.
22.08.1941 р.	П-24281. 1941 р.	Дело на Паньківа Ф.С.	Уродженець містечка Печеніжин (Австро-Угорщина, нині Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.) Паньків Франц Степанович на час арешту проживав у Дніпропетровську. Військовим трибуналом військ НКВС Дніпропетровської обл. його засуджено до розстрілу як члена організації ОУН у 19-му будівельному тресті м. Нижньодніпровськ. Згідно зі слідчими матеріалами впродовж 1914–1916 рр. служив фельдфебелем в українському полку Січових стрільців австро-угорської армії, а протягом 1919–1920 рр. – санітаром при польовому госпіталі Армії УНР. Згідно з постановою президії Дніпропетровського облсуду від 22 серпня 1990 р. Паньківа Ф.С. реабілітовано.

4. Архівний підрозділ Управління СБ України у Донецькій області

Виконавці: Наталія Дрогобецька (2012–2013)

Відповідальна: Інна Мартиненко

1	2	3	4
20.05.1920 р.	5831-пф. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Хотяна Г.Л.	Хотяна Григорія Львовича, уродженця с. Яновщиці Волковизького повіту Гродненської губ., ухвалою ОВ ВНК при Реввійськраді 9-ї Кубанської армії Кавказького фронту прирекли до ув'язнення у концтаборі до завершення громадянської війни. Його обвинуватили як такого, що у 1917–1918 рр. служив у військах Центральної Ради і гетьмана П. Скоропадського. Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 31 січня 1997 р. Хотяна Г.Л. реабілітовано.

1	2	3	4
08.07.1920 р.	37595-пф. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Цыпляева П. Г.	Цыпляева Петра Георгійовича, уродженця станиці Каменської Белокалитвенської волості Донецької губ. (так у справі), ухвалою колегії Донецької ГНК прирекли до 5 років ув'язнення у концтаборі. Його обвинуватили як такого, що служив «молодшим урядником» у військових частинах Білої армії. Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 15 серпня 1995 р. Цыпляева П.Г. реабілітовано.
05.02.1921 р.	5825-пф. 1920–1921 рр.	Следственное дело по обвинению Ермоловича Г.И.	Ермоловича Георгія Івановича, жителя м. Ірпень Новомосковського повіту Катеринославської губ., арештовано за обвинуваченням у службі у Добровольчої армії. Згідно з постановою військового слідчого відділу реввійськтрибуналу 13-ї армії при 7-й кавалерійській дивізії Південно-Західного фронту матеріали слідства направлено на розгляд колегії зазначеного реввійськтрибуналу, вироку якої у справі немає. Згідно з інформаційною довідкою МВС України Ермоловича Г.І. постановою ВНК від 5 лютого 1921 р. прирекли до 5 років позбавлення волі. Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 18 листопада 1996 р. Ермоловича Г.І. реабілітовано.
16.02.1921 р. р.	5833-пф. 1921 р.	Следственное дело по обвинению Безсмертного С.С.	Безсмертного Самуїла Семеновича, жителя с. Мангуш Маріупольського повіту Катеринославської губ. (нині Першотравневого р-ну Донецької обл.), ухвалою надзвичайної трійки ОВ ВНК узбережжя Чорного й Азовського морів прирекли до 2 років заслання на Донбас. Його обвинуватили у службі в білогвардійському каральному загоні. Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 12 лютого 1997 р. Безсмертного С.С. реабілітовано. У справі зберігається фотографія заарештованого.
		Следственное дело по	Куніцина Анатолія Павловича, уродженця м. Богодухів Харківської губ., ухвалою судової трійки при колегії ДПУ УСРР прирекли до 8 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинува-

1	2	3	4
08.02.1930 р.	30295-пф. 1930 р.	обвиненню Куниціна А.П.	тили як колишнього полковника Білої армії, що групував на території Маріупольської округи «реакційний куркульський елемент», займався антирадянською агітацією. Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 10 серпня 1989 р. Куниціна А.П. реабілітовано. У справі зберігається послужний список Куниціна А.П., складений у січні 1918 р.
08.02.1930 р. р.	30237-пф 1930 р.	Следственное дело по обвинению Монмаря И.Я.	Монмаря Іллю Яковича, жителя с. Ялта Мангушського р-ну Маріупольської округи, ухвалою судової трійки при колегії ДПУ УСРР прирекли до 5 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинуватили як колишнього командира врангелівського карально-вогневого загону, що 1920 р. упокорював пробільшовицьки налаштоване населення Приазов'я. Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 28 грудня 1989 р. Монмаря І.Я. реабілітовано.
15.02.1930 р.	30289-пф. 1930 р.	Следственное дело по обвинению Великанда Г.Т.	Великанда Григорія Тимофійовича, жителя с. Покровське Артемівської округи, ухвалою особливої наради при ДПУ УСРР прирекли до 3 років ув'язнення у концтаборі. Його обвинуватили як колишнього члена УПСР, націоналістичного товариства «Просвіта», військовослужбовця Армії УНР, який агітував односельчан проти заходів радянської влади на селі. Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 12 січня 1990 р. Великанда Г.Т. реабілітовано. У справі зберігається процесуальна фотографія фігуранта.
17.02.1930 р.	30272-пф. 1930 р.	Следственное дело по обвинению Шеверева Х.М.	Шеверева Христофора Митрофановича, жителя х. Обрив Будьоннівського (нині Новоазовського) р-ну Маріупольської округи, ухвалою судової трійки при колегії ДПУ УСРР прирекли до розстрілу. Його обвинуватили у проведенні «контрреволюційної» агітації, а також у службі восени 1920 р. у врангелівському каральному загоні генерала М. Виноградова й переслідуванні повсталого населення Маріупольського повіту. Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 1 грудня 1989 р. Шеверева Х.М. реабілітовано.

1	2	3	4
11.03.1930 р.	30300-пф. 1930 р.	Следственное дело по обвинению Науменко М.Я.	Науменка Михайла Яковича, жителя м. Охтирка Харківської округи, ухвалою судової трійки при колегії ДПУ УСРР прирекли до розстрілу. Його обвинуватили у тому, що 1919 р. служив у «Вовчій сотні» кінного корпусу генерала А. Шкуро Добровольчої армії, а надалі проводив антирадянську агітацію. Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 30 вересня 1989 р. Науменка М.Я. реабілітовано.
18.06.1931 р.	30492-пф. 1931 р.	Следственное дело по обвинению Перепелицы И.И.	Перепелицю Івана Івановича, жителя с. Гола Долина Слов'янського р-ну, ухвалою судової трійки при колегії ДПУ УСРР прирекли до 5 років ув'язнення у концтаборі. Його обвинуватили як колишнього командира карального загону Дроздовської дивізії Добровольчої армії, який проводив агітацію проти заходів радянської влади на селі. Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 11 серпня 1989 р. Перепелицю І.І. реабілітовано. У справі зберігаються процесуальні фотографії фігуранта.
19.07.1931 р.	30269-пф. 1931 р.	Следственное дело по обвинению Кобылякова А.Д.	Кобылякова Олексія Дмитровича, жителя с. Кобыляківка Путилівського р-ну (так у справі, ймовірно х. Кобыляків Путивльського р-ну), ухвалою особливої наради при колегії ДПУ УСРР прирекли до 3 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинуватили як колишнього офіцера гетьманської, петлюрівської та Білої армій, який проводив агітацію проти заходів радянської влади на селі. Згідно висновку прокуратури Донецької обл. від 12 жовтня 1989 р. Кобылякова О.Д. реабілітовано.
08.09.1931 р.	30384-пф. 1931 р.	Следственное дело по обвинению Жданова Я.М.	Жданова Якова Михайловича, жителя м. Артемівськ (нині м. Бахмут), ухвалою судової трійки при колегії ДПУ УСРР прирекли до 5 років ув'язнення у ВТТ. Його обвинуватили як колишнього офіцера білогвардійської контррозвідки та члена «контрреволюційної військової офіцерської організації», що прагнула повалення радянської влади шляхом збройного повстання. Згідно з висновком прокуратури

1	2	3	4
			Донецької обл. від 7 грудня 1989 р. Ждано-ва Я.М. реабілітовано.
28.12.1934 р.	29574-пф. 1934 р.	Следственное дело по обвинению Крушельницкого И.И.	Крушельницького Йосипа Івановича, уродженця с. Коцюбинці Гусятинського повіту (Галичина), ухвалою особливої наради при НКВС СРСР прирекли до 10 років ув'язнення у ВТТ. Його обвинуватили як колишнього офіцера Української галицької армії й активного учасника збройної боротьби проти радянської влади. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи був арештований 1921 р. і 1933 р. Спочатку його обвинуватили у приналежності до «Уманського галицького повстанкомуну» й підтриманні зв'язків із «закордонною ОУН-УВО та її лідером Є. Ковчальцем», удруге – за ст.54-11 КК УРСР (особиста контрреволюційна діяльність або приналежність до контрреволюційної організації). Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 1 березня 1990 р. Крушельницького Й.І. реабілітовано.
21.06.1935 р. р.	30136-пф. 1935 р.	Следственное дело по обвинению Погорелова Г.Р.	Погорелова Григорія Родіоновича, жителя с. Стародубівка Володарського р-ну Донецької обл., ухвалою трійки УНКВС по Донецькій обл. прирекли до 5 років ув'язнення у ВТТ. Його обвинуватили як невинного ворога радянської влади. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи в роки громадянської війни служив у денікінській, уєнерівській і махновській арміях. Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 17 лютого 1990 р. Погорелова Г.Р. реабілітовано.
03.10.1935 р.	31754-пф. 1935 р.	Следственное дело по обвинению Штейна В.А.	Штейна Володимира Андрійовича, жителя с. Рижове (німецька колонія) Барвенківського р-ну Харківської обл., ухвалою спецколегії Донецького облсуду засудили до 10 років ув'язнення у ВТТ. Його обвинуватили в організації місцевого загону самооборони, службі у Добровольчій армії, він брав участь в арештах червоних партизанів. Згідно з висновком прокуратури

1	2	3	4
			Донецької обл. від 9 липня 1990 р. Штейна В.А. реабілітовано.
25.08.1937 р. р.	26289-пф. 1937 р.	Следственное дело по обвинению Иванова Ф.Ф.	Іванова Федора Пилиповича, уродженця с. Руське Куйбишевського р-ну Ростовської обл., ухвалою трійки УНКВС по Донецькій області прирекли до розстрілу. Його обвинуватили як колишнього денікінця, що й надалі продовжував «антирадянську контрреволюційну діяльність». Згідно зі слідчими матеріалами унтер-офіцер Іванов служив у Самурському полку Добровольчої армії генерала В. Май-Маєвського і навесні–влітку 1919 р. брав участь у численних оборонних і наступальних боях з частинами Червоної армії на Донбасі. Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 30 листопада 1989 р. Іванова Ф.П. реабілітовано.
20.10.1937р.	21129-пф. 1937 р.	Следственное дело по обвинению Лепетченко И.С.	Уродженець с. Гуляйполе (на той час було волосним центром Олександрівського повіту Катеринославської губ., із 1938 р. – місто, райцентр. – <i>Упоряд.</i>) Лепетченко Іван Савелійович на час арешту проживав у м. Маріуполь Донецької обл. та працював помічником завідувача продовольчого магазину. Ухвалою трійки УНКВС по Донецькій обл. його прирекли до розстрілу: обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. Матеріалами слідства встановлено, що під час громадянської війни обвинувачуваний був особистим охоронцем та ад'ютантом Н. Махна. Постановою президії Донецького облсуду від 30 грудня 1971 р. Лепетченка І.С. реабілітовано.
25.10.1937 р.	15956-пф. 1937 р.	Следственное дело по обвинению Левичева Я.И.	Левичева Якова Івановича, жителя с. Будьонівка Новоазовського р-ну Донецької обл., постановою трійки УНКВС по Донецькій обл. прирекли до розстрілу. Його обвинуватили як колишнього козачого сотника Добровольчої армії, що проводив антирадянську агітацію. Згідно з постановою президії Донецького облсуду від 5 червня 1963 р. Левичева Я.І. реабілітовано.

1	2	3	4
27.10.1937 р.	26268-пф. 1937 р.	Следственное дело по обвинению Семенюка П.А.	Семенюка Петра Андрійовича, уродженця с. П'ядика Коломийського р-ну (нині Івано-Франківська обл.), постановою трійки УНКВС по Донецькій обл. прирекли до розстрілу. Його обвинуватили як колишнього петлюрівця, а на час арешту – члена «української контрреволюційної націоналістичної повстанської організації» (працював учителем української мови). У матеріалах слідства згадується факт його засудження 1921 р. до 5 років ув'язнення у концтаборі за обвинуваченням у приналежності до «контрреволюційної націоналістичної організації». Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 1 вересня 1989 р. Семенюка П.А. реабілітовано.
13.11.1937 р.	25823-пф. 1937 р.	Следственное дело по обвинению Лукашова Г.С.	Лукашова Гаврила Степановича, уродженця с. Давидівка Якимівського р-ну Дніпропетровської (нині Запорізької) обл., постановою трійки УНКВС по Донецькій обл. прирекли до розстрілу. Його обвинуватили у службі у 1919 р. у кінному корпусі генерала А. Шкуро Добровольчої армії, він брав участь у боротьбі з червоними партизанами, проводив «контрреволюційну» агітацію проти заходів партії та уряду. Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 16 листопада 1989 р. Лукашова Г.С. реабілітовано.
09.12.1937 р.	27787-пф. 1937 р.	Следственное дело по обвинению Химерика В.Ф.	Химерика Василя Феодосійовича, уродженця с. Польове Дашівського р-ну Вінницької обл., постановою трійки УНКВС по Донецькій обл. прирекли до розстрілу. Його обвинуватили як «активного члена контрреволюційної повстанської організації». Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи був членом УПСР і підтримував особисті стосунки із С. Петлюрою, потрапив під арешт 1930 р. за участь в «есерівському повстанському підпіллі». Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 28 липня 1989 р. Химерика В.Ф. реабілітовано.
		Следственное дело по	Клубенка Василя Івановича, уродженця с. Худоліївка Оболонського р-ну Полтавської обл., пос-

1	2	3	4
26.12.1937 р.	21702-пф. 1937 р.	обвиненню Клубенко В.И.	тановою трійки УНКВС по Донецькій обл. прирекли до розстрілу. Його обвинуватили у службі 1918 р. у війську П. Скоропадського та подальшій приналежності до «контрреволюційної повстанської організації» (на час арешту працював учителем української мови та літератури). Смертний вирок виконано 5 березня 1938 р. Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 15 травня 1989 р. Клубенка В.І. реабілітовано.
15.01.1938 р.	22931-пф. 1937–1938 рр.	Следственное дело по обвинению Арабаджи М.Ф.	Арабаджи Михайла Федоровича, жителя Мариуполя, ухвалою особливої наради при НКВС СРСР прирекли до розстрілу. Його обвинуватили як колишнього врангелівського офіцера, а на час арешту – члена «контрреволюційної грецької націоналістичної повстанської організації». Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 31 травня 1989 р. Арабаджи М.Ф. реабілітовано.
09.05.1938	22942-пф. 1938 р.	Следственное дело по обвинению Браги С.В.	Брагу Сидора Васильовича, жителя с. Залізне Дзержинського р-ну Донецької обл. постановою трійки УНКВС по Донецькій обл. прирекли до розстрілу. Його обвинуватили як колишнього денікінського унтер-офіцера, учасника численних боїв проти частин Червоної армії, а надалі – члена «білогвардійської контрреволюційної повстанської організації». Згідно з висновком прокуратури Донецької обл. від 22 червня 1989 р. Брагу С.В. реабілітовано.
28.08.1938 р.	27084-пф. 1938 р.	Следственное дело по обвинению Филенко Ф.А.	Філенка Федора Олексійовича, уродженця с. Покровське Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл., постановою трійки УНКВС по Сталінській області прирекли до розстрілу. Його обвинуватили як колишнього офіцера Білої армії та політбандита-махновця, а на час арешту – члена «контрреволюційної організації». Згідно з висновком прокуратури Донецької області від 30 вересня 1989 р. Філенка Ф.О. реабілітовано. У справі зберігається процесуальна фотографія фігуранта.

1	2	3	4
03.09.1938 р.	6514-пф. 1938 р.	Следственное дело по обвинению Сыча Д.И.	Уродженець с. Боромля Охтирського повіту Харківської губ. (нині Тростянецького р-ну Сумської обл.) Сич Дмитро Іванович на час арешту проживав у м. Сталіно (нині м. Донецьк). Ухвалою трійки УНКВС по Сталінській обл. його прирекли до розстрілу: обвинуватили як невинного меншовика й есера, члена викритої «антирадянської есерівської організації». Згідно з постановою президії Сталінського облсуду від 18 червня 1954 р. Сича Д.І. реабілітовано. У справі зберігається процесуальна фотографія фігуранта.
03.09.1938	9412-пф. 1938	Следственное дело по обвинению Зареченского В.В.	Зареченського Василя Васильовича, жителя с. Будьонівка Новоазовського р-ну Сталінської обл., постановою трійки УНКВС по Сталінській обл. прирекли до розстрілу. Його обвинуватили як «члена білогвардійської контрреволюційної повстанської організації». Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний 1919 р. командував кавалерійським ескадромом і полком махновської Революційної повстанської армії України. Ухвалою президії Сталінського облсуду від 21 травня 1959 р. Зареченського В.В. реабілітовано. У справі зберігається процесуальна фотографія фігуранта.

5. Архівний підрозділ Управління СБ України у Житомирській області

Виконавці: Тетяна Луценко, Олена Оніщук

Відповідальна: Олена Оніщук

1	2	3	4
15.03.1919 р.	6286-П. 1919 р.	Дело по обвинению Ясинского Н.М.	Ясинського Миколу Мартиновича, жителя Житомира, арештовано 15 березня 1919 р. Волинською ГНК за обвинуваченням у службі сотником Черняхівського полку Армії УНР. Протоколи допиту, обвинувальний висновок і вирок, відомості про подальшу долю арештованого у справі відсутні. Згідно з висновком прокуратури Житомирської обл. від 5 жовтня 2001 р. Ясинського М.М. реабілітовано. Анотацію впорядковано за датою арешту фігуранта справи.

1	2	3	4
14.06.1919 р.	15046-П. 1919 р.	Дело на жителей с. Широкая Гребля Литинского уезда Подольской губ.	За справою проходять 8 жителів сусідніх сіл Голодьки та Широка Гребля Літинського повіту Подільської губ. Їх арештовано 11–12 червня 1919 р. за підозрою в активній участі в повстанському русі, очолюваному отаманом Я. Шепелем. 14 червня 1919 р. слідчий секретного відділу Бердичівської повітової НК І. Забезжанський запропонував Балицького Івана Даниловича, Балицького Михайла Даниловича, Сушка Лук'яна Микитовича й Сушка Филимона Микитовича розстріляти як «відвертих контрреволюціонерів»; Колесника Филимона Самійловича за «поширення погромної агітації» на один рік ув'язнити до тюрми із залученням до важкої примусової праці; решту затриманих з-під варті звільнити за недоведеністю провини. У службовому листуванні є посилання на рішення колегії Бердичівської повітової НК щодо річного терміну ув'язнення Колесника Ф.С., але відповідної постанови карального органу стосовно нього й інших репресованих у справі немає. Її впорядковано за датою підготовки вищезазначеної постанови слідчого. Згідно з висновком прокуратури Житомирської обл. від 25 грудня 2001 р. усіх репресованих фігурантів справи реабілітовано. У справі зберігаються вилучені у фігурантів особисті документи й фотографії, зокрема завірене підписом отамана Я. Шепеля посвідчення невказаному «козаку немущтрової сотні Літинського пішого куреня» на тритижневу зимову відпустку до с. Широка Гребля Хмільницької волості. Очевидно, документ належав комусь із братів Балицьких чи Сушків – жителів зазначеного села.
05.08.1919 р.	6133-П. 1919 р.	Дело по обвинению Вольваха С.А.	Вольваха Станіслава Олександровича, жителя с. Рудня-Шляхова Володарсько-Волинського повіту Волинської губ., арештовано за обвинуваченням у приналежності до повстанського загону унерівського отамана Соколовського. Обвинувального висновку й виroku, а також відомостей про подальшу долю арештованого у справі немає.

1	2	3	4
			Згідно з постановою прокуратури Житомирської обл. від 21 серпня 1999 р. Вольваха С.О. реабілітовано. Анотацію впорядковано за датою арешту фігуранта справи.
09.08.1919 р.	6177-П. 1919 р.	Дело по обвинению Рыжковского В.Л.	Рижковського Володимира Львовича, жителя Житомира, арештовано Волинською ГНК як колишнього офіцера Армії УНР. Обвинувального висновку й вироку, а також відомостей про подальшу долю арештованого у справі немає. Згідно з постановою прокуратури Житомирської обл. від 12 травня 1999 р. Рижковського В.Л. реабілітовано. Анотацію впорядковано за датою арешту фігуранта справи.
13.10.1919 р.	10849-П. 1919 р.	Дело по обвинению Журавского Ш.З.	Журавського Шимона Зейликовича (відомостей про місце проживання немає) арештовано за обвинуваченням у зраді Батьківщині. За постановою ОВ ВНК при Реввійськраді 12-ї армії матеріали слідчої справи передано на розгляд до реввійськтрибуналу 12-ї армії при 44-й дивізії. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний служив при штабі розвідки 44-ї дивізії Червоної армії, але перейшов на бік Армії УНР; у період Гетьманату був таємним агентом державної варти на Сквирщині, брав участь в арештах революціонерів-підпільників та ревізії їхнього майна. Обвинувальний висновок, вирок, відомості про подальшу долю фігуранта у справі відсутні. Анотацію впорядковано за датою підготовки вищезазначеної постанови ОВ ВНК. Згідно постанови прокуратури Житомирської обл. від 4 лютого 2000 р. Журавського Ш.З. реабілітовано.
		Дело по обвинению	За справою проходять Бензя Петро Андрійович, Красовський Олександр Микитович та Неїло Федір Федорович – члени делегації уряду УНР на переговори у Москві, арештовані 25 грудня 1919 р. Волинською ГНК за підозрою в «контрреволюційній діяльності». 9 січня 1920 р. ОВ ВНК при реввійськраді 12-ї армії

1	2	3	4
09.01.1920 р.	6000-П. 1919–1920 рр.	Красовского А.Н. и др.	ухвалив забезпечити повернення парламентарів до залишеного Директорією УНР м. Кам'янець-Подільського. На той час там перебували осередки українських партій соціалістів-революціонерів і соціал-демократів, представниками яких були затримані члени урядової делегації. Анотацію впорядковано за датою підготовки вищезазначеної постанови. Згідно з висновком прокуратури Житомирської обл. від 5 липня 2002 р. Бензю П.А., Красовського О.М. й Неїла Ф.Ф. реабілітовано. У справі зберігаються вилучені у фігурантів документи: посвідчення від 4 грудня 1919 р., надане Наркоматом закордонних справ РСФРР групі дипломатів УНР щодо їх безперешкодного пересування марш-рутом Смоленськ–Орша–Жлобин–Житомир–Бердичів і далі через демаркаційну лінію; інші відповідні посвідчення для фігурантів справи від місцевих радянських органів військової влади; декларації уряду УНР і пропагандистські відозви Центрального українського повстанського комітету до робітників і селян України, а також солдат Добровольчої армії.
11.01.1920 р.	4920-П. 1920 р.	Дело по обвинению Красного П.А. и Солодара Г.Я.	За справою проходять житель м. Козятин Бердичівського повіту Красний Пінхос Абрамович та житель м. Бердичів Солодар Герша (Григорій) Янкельович. Їх арештовано як колишніх членів уряду УНР (міністра з єврейських справ і міністра з торгівельних питань відповідно). Згідно постанови ОВ ВНК при реввійськраді 12-ї армії фігурантів справи з-під варти звільнено за відсутністю в їх діях складу злочину.
15.02.1920 р.	4926-П. 1920 р.	Дело на Мирошникова Ф.И., обвиненного за службу в деникинской контрразведке	Мірошникова Федора Івановича, колишнього полковника царської армії, арештовано за обвинуваченням у службі у контррозвідці Добровольчої армії. Ухвалою ОВ ВНК при реввійськраді 12-ї армії слідчу справу закрито, а її фігуранта звільнено з-під варти за недоведеністю провини.

1	2	3	4
07.04.1920 р.	5340-П. 1920 р.	<p>Дело Луговского Н.В., обвинённого в службе в Доброволь- ческой армии</p>	<p>Луговського Миколу Васильовича, жителя Бердичева, колишнього офіцера царської армії, арештовано 7 квітня 1920 р. за обвинуваченням у службі в Добровольчій армії та зраді радянській владі. Того ж дня за постановою ОВ ВНК при реввійськраді 12-ї армії матеріали слідства передано на розгляд до ОВ ВНК Південно-Західного фронту. Обвинувальний висновок, вирок й інші відомості про подальшу долю фігуранта у справі відсутні. Згідно з постановою прокуратури Житомирської обл. від 29 травня 1995 р. Луговського М.В. реабілітовано. Анотацію впорядковано за датою підписання постанови про передачу матеріалів слідчої справи вищому каральному органу.</p>
17.10.1920 р.	5339-П. 1920 р.	<p>Дело по обвинению Барановского Антон в службе польской полиции</p>	<p>Барановського Антона Леонтійовича, жителя м. Баранівка Новоград-Волинського повіту Волинської губ., арештовано 23 вересня 1920 р. за обвинуваченням у службі в «польській поліції» і переслідуванні комуністів. Згідно із обвинувальним висновком ОВ ВНК при реввійськраді 1-ї Кінної армії фігурант справи підлягав розстрілу. Матеріали слідства передано на розгляд революційної трійки. Вирок, інші відомості про його подальшу долю у справі відсутні. Згідно з постановою прокуратури Житомирської обл. від 9 червня 1995 р. Барановського А.Л. реабілітовано. Анотацію впорядковано за датою підготовки обвинувального висновку за справою.</p>
27.01.1921 р.	30207-П 1921 р.	<p>Дело по обвинению Козловского К.П. и др.</p>	<p>За справою проходять троє жителів с. Махнівка Бердичівського повіту Київської губ. (нині Козятинського р-ну Вінницької обл.). Виїзною сесією Київського губревтрибуналу у Бердичіві Козловського Карла Петровича засуджено до розстрілу. Його обвинуватили в службі агентом польської комендатури, викритті радянських працівників та оголошено ворогом трудового народу. Вирок виконано 1 лютого 1921 р. Згід-</p>

1	2	3	4
			но з висновком слідчого реввійськтрибуналу 1-ї Кінної армії від 22 липня 1920 р. решту фігурантів звільнено з-під варти як осіб, до справи не причетних. За висновком прокуратури Житомирської обл. від 21 вересня 1994 р. Козловського К.П. реабілітовано.
24.05.1923 р.	16877-П. 1922–1923 рр.	Дело по обвинению целого ряда лиц Полонского р-на Шепетовского округа Остропольской волости в попытке контрреволюционного восстания против советской власти	За справою проходять 15 жителів сіл Велика Волиця, Мотовилівка, Мшанець, Ожарівка й Рогозна Остропільської волості Полонського повіту Волинської губ. Їх арештовано 15 листопада 1922 р. за обвинуваченням у «проведенні контрреволюційної агітації односельчан проти радянської влади й підготовці повстання». Постановою Волинського губвідділу ДПУ УСРР 5-х селян прирекли до адміністративного виселення за межі Волинської губ., а решту затриманих звільнено з-під варти за недоведеністю провини. Згідно з висновком прокуратури Житомирської обл. від 25 травня 1999 р. фігурантів справи реабілітовано.
08.05.1925 р.	31015-П, тт. 1–3. 1923–1925 рр.	Дело по обвинению Доценка А.Ф. и др.	За справою проходять 109 жителів Бердичівської округи, заарештованих Київським губвідділом ДПУ УСРР за обвинуваченням у приналежності до «контрреволюційної повстанської організації «Гуляй-Воля», що під керівництвом отамана Кравченка-Пугача (унік арешту) готувала загальне збройне повстання з метою повалення в Україні радянської влади й відновлення УНР». Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачувані вербували однодумців, поширювали антирадянські листівки, збирали й передавали керівництву УНР за кордоном інформацію про діяльність радянських установ і розташування військових частин Червоної армії. Водночас 26 липня старший слідчий Київського губсуду Байєр передав матеріали слідства Бердичівського окружного відділення до Київського губвідділу ДПУ УСРР із висновком про необ-

1	2	3	4
	08.05.1925 р. 31015-П, тт. 1–3. 1923–1925 рр.	Дело по обвинению Доценка А.Ф. и др.	грунтованість і надуманість обвинувачення, інкримінованого фігурантам справи. Постановою особливої наради при колегії ОДПУ СРСР від 8 травня 1925 р. Доценка Антона Филімоновича й Щасливого Якова Микитовича прирекли до 3 років ув'язнення в концтаборі, але з урахуванням тривалості терміну перебування під вартою встановлене покарання замінено на 3 роки заслання до Сибіру; слідчу справу передано до архіву. Однак 28 січня 1927 р. той же позасудовий орган переглянув матеріали справи і ухвалив додатково позбавити обох права подальшого проживання в УСРР, а також Москві, Ленінграді, Ростові-на-Дону, визначених і прикордонних губерніях з прикріпленням їх до певного місця проживання терміном на 3 роки. Інших фігурантів справи звільнено з-під варти на підставі попередніх постанов Бердичівського окружного відділу Київського губвідділу ДПУ УСРР: 9-х осіб – 4 жовтня і 18-х – 13 листопада 1923 р. за недоведеністю провини, решту арештованих у різний час взято на поруку громадськості або відпущено під майнову заставу чи підписку про невиїзд без винесення будь-якого рішення. Згідно з висновком прокуратури Житомирської обл. від 18 квітня 1994 р. Доценка А.Ф. й Щасливого Я.М. реабілітовано, а за постановою тієї ж прокуратури 12 листопада 1998 р. реабілітовано численних фігурантів справи (загалом 81 особу), стосовно яких не винесено жодного рішення. До справи долучено процесуальні фотографії репресованих фігурантів, а також речові докази: оригінали й копії повстанських посвідчень, інструкцій і відозв до населення.
05.05.1927 р.	6090-П. 1927 р.	Дело по обвинению Меленевского Ф.С. и Дулевича Н.Л.	За справою проходять житель с. Білошиці Ушомирського р-ну Коростенської округи Меленевський Федір Степанович та житель с. Сімаківка Ємільчинського р-ну тієї ж округи Дулевич Микола Лукич. Обоє арештовано окружним відділом ДПУ УСРР як колишніх військовослужбовців Армії

1	2	3	4
			УНР. Згідно зі слідчими матеріалами 1919 р. Меленевський Ф.С. служив сотником «у команді пішої розвідки», а Дулевич М.Л. – комендантом на ст. Шепетівка. Постановою прокурора Коростенської округи слідчу справу закрито, а її фігурантів з-під варті звільнено з урахуванням давності провини.
19.12.1928 р.	29042-П. 1928 рр.	Справа надзвичайної сесії Волинського окружного суду по обвинуваченню Вернигори А.Х. та ін. (загалом 21 особа)	За справою проходять 21 житель сіл Леніне (раніше і нині Ставки) і Став-Слобода Радомишльського р-ну Волинської округи. Ухвалою окружного суду Вернигору Антона Харлампійовича засуджено до розстрілу, 18-х селян – до 2–10 років тюремного ув'язнення, а 2-х затриманих з-під варті звільнено за недоведеністю провини. Репресованих фігурантів справи обвинуватили як членів «контрреволюційної повстанської організації Ставецький повстанком», що діяв наприкінці 1927 р. і мав на меті підготувати антирадянське збройне повстання. Згідно зі слідчими матеріалами засновник і голова постановкому Вернигора А.Х. 1921 р. був членом Всеукраїнського повстанкому (на час арешту працював шкільним учителем у с. Леніне). Смертний вирок стосовно нього виконано 29 грудня 1928 р. у Житомирі на «Руському» цвинтарі. Згідно з висновком прокуратури Житомирської обл. від 21 листопада 1991 р. усіх репресованих фігурантів справи реабілітовано. До справи долучено речові докази: відтиск печатки Ставецького повстанкому й фотографію вилученої зброї.
03.04.1930 р.	6178-П. 1930 р.	Дело по обвинению Пекарского В.Л.	Пекарського Василя Лаврентійовича, жителя с. Мокре Ярунського р-ну Волинської округи, ухвалою окружного відділу ДПУ УСРР прирекли до виселення за межі прикордонної смуги на Північ. Його обвинуватили як колишнього офіцера Армії УНР, що протидіяв заходам радянської влади на селі. Згідно з висновком прокуратури Житомирської обл. від 14 квітня 1994 р. Пекарського В.Л. реабілітовано.

1	2	3	4
22.06.1931 р.	6150-П. 1931 р.	Дело по обвинению Колесникова С.Н.	Колесникова Сергія Миколайовича, жителя Житомира, арештовано за обвинуваченням у службі у контррозвідці Армії УНР. За постановою прокурора Житомирського оперативного сектору ДПУ УСРР слідчу справу закрито, а її фігуранта звільнено з-під варті за недоведеністю провини. У протоколі допиту обвинувачуваного зафіксовано факт його служби 1919 р. «старшиною роти 2-го залізничного полку Армії УНР.
07.09.1933 р.	1667-П. 1933 р.	Дело по обвинению Осьмука А.Н.	Осьмука Олександра Микитовича, жителя с. Боршківці Любарського р-ну Вінницької обл., арештовано за обвинуваченням у службі бунчужним в Армії УНР та участі в боях з частинами Червоної армії, а також у подальшому проведенні антиколгоспної та антирадянської агітації. Постановою секретно-політичного відділу Вінницького облвідділу ДПУ УСРР слідчу справу закрито, а її фігуранта звільнено з-під варті за недостатністю зібраних доказів для притягнення до кримінальної відповідальності.

6. Архівний підрозділ Управління СБ України у Запорізькій області

Виконавці: Юлія Леміш (2011–2013), Тетяна Бузало (2014)

Відповідальний: Юрій Рудковський

1	2	3	4
29.01.1920 р.	П-21399. 1920 р.	Следственное дело на Антипова-Машенко Даниила Ларионовича	Антіпова-Машенка Данила Ларіоновича, жителя с. Андріївка Бердянського повіту Таврійської губ., засуджено реввійськтрибуналом 13-ї армії при 8-й Червоній козацькій дивізії до розстрілу. Його обвинуватили у службі в каральному загоні Добровольчої армії. Згідно з висновком прокуратури Запорізької обл. від 19 червня 1995 р. Антіпова-Машенка Д.Л. реабілітовано.
		Следственное дело на	За справою проходять жителі с. Пологи Олександрівського повіту Катеринославської губ. Гринь Андрій Самсонович, Манжуло Іван Федорович, Романцев Вакула Петрович та Усенко Пи-

1	2	3	4
04.04.1920 р.	П-20768. 1920 р.	Гриня Андрея Самсоновича и др.	лип Пантелійович. Ухвалою надзвичайної трійки ОВ ВНК при реввійськраді 13-ї армії усіх прирекли до розстрілу за обвинуваченням у службі в махновській Революційній повстанській армії України. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачувані брали участь у «махновських набігах», зокрема у нападі на Третю литовську бригаду Червоної армії під час її перебування у сусідньому с. Воскресенка, та незаконно зберігали зброю. Згідно з висновком прокуратури Запорізької обл. від 15 липня 1993 р. фігурантів справи реабілітовано.
06.04.1920 р.	П-4337. 1920 р.	Следственное дело на Лукина Владимира Львовича	Лукіна Володимира Львовича, жителя м. Олександрівськ (нині Запоріжжя), арештовано за обвинуваченням у попередній службі махновським комендантом на ст. Пологи. Ухвалою надзвичайної трійки ОВ ВНК при реввійськраді 13-ї армії фігуранта справи з-під варті звільнено й направлено до «трудармії». Згідно з висновком прокуратури Запорізької обл. від 30 березня 2000 р. Лукіна В.Л. реабілітовано.
24.05.1920 р.	П-3659. 1920 р.	Следственное дело на Дырина Петра Николаевича	Житель с. Михайлівка Мелітопольського повіту. Дирін Петро Миколайович на час арешту обіймав посаду начальника районної міліції. Його викрито у службі в махновській армії. Ухвалою ОВ ВНК при реввійськраді 13-ї армії обвинувачуваного з-під варті звільнено й направлено до «трудармії». Згідно з висновком прокуратури Запорізької обл. від 13 квітня 1999 р. Диріна П.М. реабілітовано. У справі зберігається посвідчення фігуранта з його фотографією.
03.08.1920 р.	П-3681. 1920 р.	Следственное дело на Литвинова Василия Александровича и др.	За справою проходять Литвинов Василь Олександрович і ще 8 жителів м. Бердянськ (на той час повітовий центр новоствореної Олександрівської губ.). Усіх арештовано за обвинуваченням у приналежності до Бердянської філії контрреволюційної організації «Союз возрождения России». Постановою ОВ ВНК при реввійськраді 13-ї армії 2-х фігурантів прирекли до ув'язнення у концтаборі до завершення громадянської війни,

1	2	3	4
			а Литвинова В.О. і ще 3-х – до виселення за межі УСРР у розпорядження Пензенської ГНК. Решту обвинувачуваних з-під варті звільнено, але взято під негласний нагляд місцевої влади і правоохоронних органів. У справі немає відомостей про її перегляд компетентними органами на предмет реабілітації репресованих. До справи долучено антибільшовицькі відозви організації до місцевого населення.
24.12.1920 р.	П-21637. 1920 р.	Следственное дело на Махно Павла Савельевича	Махна Павла Савелійовича, жителя м-ка Гуляйполе Олександрівської губ., ухвалою розпорядчого засідання комісії по роззброєнню населення прирекли до розстрілу. Його обвинуватили у службі в махновській армії, зокрема в участі в нападі на червоноармійців у с. Воздвижівка Гуляйпільського повіту. Згідно з висновком прокуратури Запорізької обл. від 30 березня 1996 р. Махна П.С. реабілітовано.
29.10.1921 р.	П-21315. 1921 р.	Следственное дело на Антонио Антонину Алайзовну и др.	За справою проходять Антонію Антоніна Алайзівна, Заміцька Феодосія Миколаївна й інші жителі Гуляйпільського повіту (загалом 6 осіб, із них 5 жінок). Постановою колегії Олександрівської ГНК Заміцьку Ф.М. прирекли до розстрілу, а решту фігурантів – до 1–5 років ув'язнення в концтаборі віддаленої місцевості СРСР. Усіх обвинуватили у службі в махновській армії або переховуванні зброї та махновців. Згідно з висновком прокуратури Запорізької обл. від 15 травня 1995 р. фігурантів справи реабілітовано.
05.12.1921 р.	П-20881. 1921 р.	Следственное дело на Мороза Тихона Мефодиевича и др.	За справою проходять Мороз Тихін Мефодійович та інші жителі низки сіл Бердянського повіту Запорізької губ. (загалом 11 осіб). Постановою колегії ВУНК 9-х селян, зокрема Мороза Т.М., прирекли до розстрілу, а решту – до 5 років ув'язнення в концтаборі віддаленої місцевості СРСР. Усіх обвинуватили у службі в махновській армії. Згідно з висновком Запорізької облпрокуратури від 1 вересня 1993 р. фігурантів справи реабілітовано. У справі на окремих анкетах арештованих містяться процесуальні фотографії фігурантів.

1	2	3	4
24.02.1922 р.	П-21643. 1922 р.	Следственные материалы на Винника— «Беленького» Феодосия Михайловича	Вінника Феодосія Михайловича (псевдо «Біленький»), жителя с. Кушугум Запорізького повіту Запорізької губ., арештовано за обвинуваченням в тому, що з 1918 р. входив до штабу махновської армії й очолював армійську контррозвідку. 24 лютого 1922 р. начальник відділу по боротьбі з бандитизмом СОУ ВУНК наказав фігуранта справи розстріляти. Смертний вирок виконано того ж дня. Згідно з висновком прокуратури Запорізької обл. від 20 березня 1996 р. Вінника Ф.М. реабілітовано.
07.03.1931 р.	П-10333. 1931 р.	Следственное дело на Венгрженовского Александра Игнатьевича	Венгрженовського Олександра Гнатовича, жителя Запоріжжя, ухвалою особливої наради при колегії ДПУ УСРР прирекли до 3 років заслання до Казахстану. Його обвинуватили «в активній боротьбі проти робітничого класу й революційного руху» Згідно зі слідчими матеріалами колишній прапорщик царської армії О. Венгрженовський служив у військах УНР й А. Денікіна, а надалі навмисне дезінформував органи ОДПУ СРСР, попри взяті на себе зобов'язання секретного співробітника. Згідно з висновком прокуратури Запорізької обл. від 22 серпня 1989 р. Венгрженовського О.Г. реабілітовано. До справи долучено процесуальну фотографію фігуранта.
19.07.1932 р.	П-204. 1932 р.	Следственное дело по обвинению Тесли Алексея Тимофеевича	Теслю Олексія Тимофійовича, жителя с. Ворошилівка Новозлатопольського р-ну Дніпропетровської обл. (нині Любимівка Гуляйпільського р-ну Запорізької обл.) арештовано за обвинуваченням у проведенні антирадянської агітації, дискредитації чинної влади. Згідно із постановою Новозлатопольського райапарату ДПУ УСРР слідчу справу припинено за недоведеністю обвинувачення. У справі є свідчення про службу Тесли О.Т. у махновській Революційній повстанській армії України впродовж 1918–1919 рр.
		Следственные материалы на	За справою проходять 12 жителів сіл Благодатне й Гурівка Долинського р-ну Дніпропетровської обл. Тикву Івана Павловича арештовано як члена «контрреволюційної організації», а інших селян –

1	2	3	4
15.02.1933 р.	П-1053. 1933 р.	Тыкву Ивана Павловича и др.	за обвинуваченням у проведенні «контрреволюційної агітації». Згідно зі слідчими матеріалами Тиква І.П. із серпня 1920 р. служив рядовим повстанцем у загоні уенерівського отамана Івана Клепача, що оперував у Долинському районі Криворізького повіту Катеринославської губ., протистояв підрозділам Червоної та махновської армій, невдовзі приєднався до Степової дивізії отамана Блакитного (Степового). У жовтні того ж року повстанців розпорошено Першою Кінною армією С. Будьонного. Постановою Долинського райвідділення Дніпропетровського облвідділу ДПУ УСРР 5-х обвинувачуваних з-під варті звільнено і провадження справи стосовно них припинено. Відомостей про засудження, подальшу долю та реабілітацію Тикви І.П. й решти фігурантів у справі немає. Анотацію впорядковано за датою підготовки вищезазначеної постанови.
10.06.1933 р.	П-218. 1933 р.	Следственные материалы на Семенюту Корнея Петровича	Семенюту Корнія Петровича, жителя м. Гуляй-поле Дніпропетровської обл. арештовано за обвинуваченням у проведенні антирадянської агітації. До уваги взято також факт його служби впродовж 1918–1919 рр. шофером у махновській армії. Провадження слідчої справи припинено на підставі обвинувального висновку. Анотацію впорядковано за датою його підготовки. Згідно з висновком прокуратури Запорізької обл. від 30 січня 2000 р. Семенюту К.П. реабілітовано.
08.04.1939 р.	П-2293. 1938–1939 рр.	Следственное дело на Костенко Г.И.	Костенка Гаврила Ілліча, жителя с. Чапаєвка Чубарівського р-ну Дніпропетровської обл. (нині Воскресенка Пологівського р-ну Запорізької обл.), арештовано 23 травня 1938 р. за обвинуваченням у службі впродовж 1919–1920 рр. у махновській армії, участі в нальотах на села Катеринославської губ. й розправах над місцевими жителями. Згідно з ухвалою УНКВС по Запорізькій обл. слідчу справу стосовно Костенка Г.І. припинено за недоведеністю його провини у скоєнні злочинних дій.
		Следственное дело по	Шкрума Антона Несторовича, жителя с. Велика Білозерка Великобілозерського р-ну Запорізької

1	2	3	4
27.08.1939 р.	П-1979; 1939 р.	обвиненню Шкрума Антона Нестеровича	обл., засуджено обласним судом до 2 років ув'язнення у ВТТ віддаленої місцевості СРСР. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. У справі містяться відомості про службу фігуранта 1919 р. комендантом одного із загонів махновської армії. Згідно з висновком прокуратури Запорізької обл. від 16 грудня 1992 р. Шкрума А.Н. реабілітовано.
09.12.1939 р.	П-210; 1939 р.	Следственное дело на Крымского Савву Афанасьевича	Кримського Саву Панасовича, жителя с. Веселе Чубарівського р-ну Дніпропетровської обл. (так у справі) арештовано 11 червня 1938 р. за обвинуваченням у проведенні «контрреволюційної» агітації. У справі містяться відомості про його перебування впродовж 1918–1920 рр. у «банді Махна», його участь у пограбуваннях населення, розправах над червоними партизанами і комуністами, а також про службу 1920 р. у врангелівській армії. Згідно з вироком Запорізького облсуду Кримського С.П. з-під варті звільнено за недостатністю зібраних доказів для його притягнення до кримінальної відповідальності.

7. Архівний підрозділ Управління СБ України у Кіровоградській області

Виконавець: Марина Яковенко (2012), Крістіна Пушкаренко (2016)

Відповідальна: Марина Грач (2012), Крістіна Пушкаренко (2016)

1	2	3	4
16.10.1920 h/ 7380-П; 1920 р.		Дело по обвинению Косенко Д.К. и др.	За справою проходять Косенко Дем'ян Кирилович та інші жителі с. Головкивка Новопраської волості Олександрійського повіту Кременчуцької губ. (загалом 6 осіб). Ухвалою ОВ ВНК при реввійськраді 2-ї Кінної армії, їх прирекли до ув'язнення в концтаборі до завершення громадянської війни. Усіх обвинуватили в тому, що 1920 р. під проводом уєнерівського «Окружного повстанського комітету» брали участь у збройних нападах на червоноармійців на території Новопраської волості. За постановою УСБУ в Кіровоградській області від 26

1	2	3	4
			листопада 1997 р. провадження кримінальної справу припинено у зв'язку з відсутністю в її матеріалах доказів скоєння фігурантами інкримінованих їм злочинів. Однак у справі немає відомостей про її перегляд компетентними органами на предмет реабілітації репресованих. До справи долучено повстанські відозви до селян та козаків-українців із закликами до боротьби проти більшовицьких окупантів.
04.12.1920 р.	14308-П. 1920 р.	Дело по обвинению Пашко Д.С.	Пашка Даниїла Степановича, жителя с. Гаврилівка Олександрівського повіту Катеринославської губ., ухвалою надзвичайної трійки ОВ ВНК Південно-Західного фронту прирекли до розстрілу. Його обвинуватили в тому, що 1920 р. у складі махновської армії брав участь у «розбійних нападах на села й міста України». Згідно з постановою прокуратури Кіровоградської обл. від 31 березня 1995 р. Пашка Д.С. реабілітовано.
22.01.1921 р.	14490-П. 1920–1921 рр.	Дело по обвинению Скачкова А.Ф. и Чорного А.Я. в бандитизме и вооружённом восстании против советской власти	За справою проходять житель с. Красносілка Олександрійського повіту Кременчуцької губ. Чорний Андрій Якимович і житель х. Гутницький Красносільської волості Скачков Андрій Феодосійович. Ухвалою надзвичайної трійки ОВ при реввійськраді 6-ї армії обох прирекли до розстрілу. Їх обвинуватили як учасників очоленого уенерівським отаманом П. Хмарою антибільшовицького збройного повстання, що відбулося у вересні 1920 р. у Знам'янській волості Олександрійського повіту. Згідно з постановою прокуратури Кіровоградської обл. від 27 серпня 1996 р. Чорного А.Я. та Скачкова А.Ф. реабілітовано.
29.03.1921 р.	14345-П, т. 1–3.	Следственное дело по обвинению Тихонова Н.И., Вегруна П.Я., Шмичельского П.А. и др.	За справою проходять 38 жителів міст Єлизаветград і Миколаїв – колишні білогвардійські офіцери та представники місцевої інтелігенції. Ухвалою великої трійки Миколаївської ГНК завідувача складом 1-ї Кінної армії Грохольського Євгена Миколайовича та писаря кавалерійського училища Ковгана Семена Степановича прирекли до розстрілу, ще 5-х фігурантів – до 3 років виселення за межі Миколаївської губернії. Усіх репресо-

1	2	3	4
	1921 р.		ваних обвинуватили у приналежності до підпільного контрреволюційного білогвардійського комітету під назвою «Боротьба з більшовизмом», який згідно з агентурними донесеннями діяв у вказаних містах протягом 1920–1921 рр. Зазначених на обкладинці справи Тихонова Никифора Іллїча, Вергуна Павла Яковича, і Шмичельського Порфирія Панасовича, а також решту підслідних звільнено з-під варти за тією ж постановою трійки у зв'язку недостатністю зібраних доказів їхньої провини. Згідно з висновком прокуратури Кіровоградської обл. від 19 жовтня 1995 р. усіх репресованих фігурантів справи реабілітовано.
23.04.1921 р.	14571-П. 1921 р.	Дело о Пашенко В.В., обвиняемого в бандитизме	Пашенка Василя Володимировича, жителя с. Дмитрівка Олександрійського повіту Кременчуцької губ., ухвалою надзвичайної трійки ОВ при реввійськраді 6-ї армії прирекли до розстрілу. Його обвинуватили як повстанця загону отамана П. Хмари. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи приєднався до повстанців у серпні 1920 р. та в складі загону із 60 осіб брав участь «у збройних нападах і пограбуваннях селян Олександрійського повіту». Згідно з постановою прокуратури Кіровоградської обл. від 30 жовтня 1997 р. Пашенка В.В. реабілітовано.
21.03.1927 р.	14334-П. 1926–1927 рр.	Дело по обвинению Николаева Александра Григорьевича по ст. 54-10 УК УССР	Уродженець х. Грецький Мостівської волості Ананьївського повіту Херсонської губ., дворянин за походженням, Николаев Олександр Григорович 1926 р. на час повторного арешту проживав у м. Балта (територія АМСРР у складі УРСР). Ухвалою колегії ОДПУ СРСР його прирекли до 10 років ув'язнення в концтаборі за вдруге інкриміновану «злочинну діяльність в роки громадянської війни». Згідно зі слідчими матеріалами впродовж 1919 р. фігурант справи спочатку служив у Червоній армії командиром Балтського караульного батальйону, потім перейшов на бік повстанців уєнерівського отамана С. Заболотного, а під час денікінської окупації Півдня України як кадровий військовий і дворянин опинився в Добро-

1	2	3	4
21.03.1927 р.	14334-П. 1926–1927 рр.	Дело по обвинению Николаева Александра Григорьевича по ст. 54-10 УК УССР	вольчій армії в чині штабс-капітана. Після поразки Білого руху й дворічного перебування в еміграції у Польщі обвинувачуваний повернувся додому й за всі перераховані «злочини» 1921 р. був покараний радянською владою вперше – дворічним ув'язненням у концтаборі. Надалі як колишнього білого офіцера його було взято на особливий облік і депортовано на поселення до м. Архангельськ (Росія). 24 березня 1928 р. колегія ОДПУ СРСР ухвалила через застосування амністії з нагоди 10-річчя «жовтневої революції» скоротити термін покарання засудженому на чверть. Після відбуття повторного покарання Ніколаєв О.Г. оселився в Кіровограді, але невдовзі знову потрапив під арешт. 1 жовтня 1937 р. трійка при УНКВС по Миколаївській області ухвалила його розстріляти, обвинувативши у проведенні антирадянської агітації і вже вкотре – у боротьбі проти радянської влади під час громадянської війни. На підставі протесту прокурора Кіровоградської обл. від 21 квітня 1970 р. останню позасудову постанову стосовно Ніколаєва О.Г. скасовано і провадження справи припинено у зв'язку з тим, що репресований попередньо двічі відбував покарання за скоєне в роки громадянської війни, а його обвинувачення в проведенні подальшої антирадянської агітації визнано недоведеним. На обкладинку справи наклеєна фотографія фігуранта.
18.01.1929 р.	14570-П. 1928–1929 рр.	Дело по обвинению Куринного Бориса Игнатьевича	Курінного Бориса Гнатовича, жителя м-ка Знам'янка Зінов'ївської округи, постановою особливої наради при колегії ОДПУ СРСР прирекли до 3 років ув'язнення у Соловецькому концтаборі. Його обвинуватили як «соціально-небезпечний елемент», що підтримував стосунки з такими ж «соціально-небезпечними елементами». 28 жовтня 1931 р. той же каральний орган додатково ухвалив позбавити Курінного Б.Г. подальшого права проживати в УСРР, а також Москві, Ленінграді і прикордонних округах з одночасним прикріпленням до «певного місяця проживання» терміном на 3 роки. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний попередньо дві-

1	2	3	4
			<p>чі притягувався до кримінальної відповідальності. 30 березня 1923 р. Одеський губернський ревтрибунал засудив Курінного Б.Г. до 10 років позбавлення волі із суворою ізоляцією, конфіскацією майна й подальшою поразкою в правах на 5 років. Йому інкриміновано приналежність упродовж березня – жовтня 1922 р. до очолюваної Миколою Голубом і Яковом Черкасом місцевої підпільної петлюрівської організації під назвою «4-й Знам'янський повстанський комітет», пов'язаної з повстанськими загонами отаманів Д. Гупала й Т. Компанійця. Після дострокового звільнення фігурант справи в березні 1926 р. на масовому заході відзначився порушенням громадського правопорядку й непокорю працівникам міліції, за що 25 жовтня 1926 р. був засуджений виїзною сесією Зінов'ївського окружного суду до 1 року позбавлення волі із суворою ізоляцією. Згідно з постановою прокуратури Кіровоградської обл. від 17 листопада 1997 р. Курінного Б.Г. реабілітовано. До справи долучено копії попередніх вироків стосовно фігуранта, а на внутрішню обкладинку справи наклеєна його фотографія. У вироку від 30 березня 1923 р. визначено ступінь провини й міру відповідальності для 28-ми членів 4-го Знам'янського повстанкому.</p>
15.07.1929 р.	14390-П. 1929 р.	<p>Дело по обвинению Стадниченко Ивана Семёновича по ст. 54-8 УК</p>	<p>Стадніченка Івана Семеновича, жителя с. Добра Надія Олександрійського р-ну Кременчуцької округи, ухвалою колегії ОДПУ СРСР прирекли до 5 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинуватили як активного учасника петлюрівського повстанського руху. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи 1920 р. створив у рідному селі й очолив повстанську організацію унерівської орієнтації, що агітувала односельчан до відродження незалежної України, роззброювала поодиноких червоноармійців і невдовзі приєдналася до повстанської дивізії отамана К. Степового. Постановою прокуратури Кіровоградської обл. від 22 березня 1996 р. Стадніченка І.С. реабілітовано.</p>

1	2	3	4
19.03.1931 р.	4394-П. 1931 р.	Дело по обвинению Шкафар Михаила Степановича	Шкафара Михайла Степановича, жителя с. Шамівка Знамянського р-ну, за обвинувальним висновком райвідділення ДПУ УСРР визнано «соціально небезпечним елементом в сучасних умовах села» й запропоновано застосувати покарання у вигляді 6 років позбавлення волі у віддаленій місцевості Радянського Союзу. Його обвинуватили в організації у 1920 р. антибільшовицького повстання. У справі немає вироку й відомостей про подальшу долю фігуранта. Згідно із постановою УСБУ у Кіровоградській обл. від 10 травня 1995 р. справу стосовно Шкафара М.С. припинено за відсутністю в його діях ознак скоєння злочину.
29.04.1932 р.	14535-П. 1932 р.	Дело № 14 на Рыбалко Афанасия Исааковича и др.	За справою проходять четверо жителів с. Куколівка Олександрійського р-ну Дніпропетровської обл. Ухвалою виїзної сесії облсуду Рыбалка Опанаса Ісаковича й Калашника Федора Матвійовича засуджено до 10 років, Леміша Семена Степановича – до 8 років і Хоцького Данила Івановича – до 3 років позбавлення волі з конфіскацією майна та подальшою поразкою у правах на 3 роки як «послідовних і невинуватих ворогів радянської влади». Згідно зі слідчими матеріалами впродовж 1918–1920 рр. фігуранти справи перебували в повстанських формуваннях отаманів Н. Григор'єва та К. Степового, а надалі підбурювали односельчан проти колективізації, брали участь у «куркульських» підпільних зібраннях, проводили антирадянську агітацію. Постановою прокуратури Кіровоградської обл. від 21 лютого 1997 р. фігурантів справи реабілітовано.
09.05.1933 р.	11543-П. 1932–1933 рр.	Дело № 9758 по обвинению Приступы Фёдора Климовича по ст. 54-11	Приступу Федора Климовича, жителя м. Добровеличківка Одеської обл., ухвалою судової трійки при колегії ДПУ УСРР прирекли до 5 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинуватили як колишнього члена місцевого осередку націоналістичного товариства «Просвіта», що впродовж 1918–1920 рр. протистояло утвердженню більшовицької влади. Постановою прокуратури Кіровоградської обл. від 6 червня 1989 р. Приступу Ф.К. реабілітовано.

1	2	3	4
24.09.1937 р.	4704-П. 1937 р.	<p>Дело № 4387/а по обвинению Камоцкого Петра Феликсovichа</p>	<p>Камоцького Петра Феліксovichа, жителя м. Гайворон Одеської обл., ухвалою наркома внутрішніх справ та прокурора СРСР прирекли до розстрілу. Його обвинуватили у проведенні диверсійної діяльності й антирадянської пропаганди. Згідно зі слідчими матеріалами Камоцький П.Ф. 1920 р. належав до місцевого осередку буржуазно-націоналістичної організації «Спілка Української молоді» та працював у «петлюрівському драматичному гуртку». Ухвалою судової колегії у кримінальних справах Верховного суду УРСР від 7 травня 1960 р. позасудову постанову від 24 вересня 1937 р. скасовано і справу припинено у зв'язку із недоведеністю провини її фігуранта.</p>
08.12.1937 р.	4287-П. 1937 р.	<p>Уголовное дело по обвинению Радченко Ивана Демидовича и Смыченко Харитона Ефремовича по ст. 54-10 ч. I УК УССР</p>	<p>Смиченка Харитона Єфремовича та Радченка Івана Демидовича, жителів с. Обознівка Кіровоградського р-ну Миколаївської обл., прирекли до розстрілу постановою трійки при УНКВС по Миколаївській обл. Обоє обвинуватили як «послідовних невинних ворогів радянської влади». Згідно зі слідчими матеріалами влітку–восени 1919 р. фігуранти справи у складі повстанського формування унерівського отамана А. Гулого-Гуленка протистояли частинам Добровольчої та Червоної армій на Півдні України, надалі чинили запеклий опір колективізації і проводили антирадянську агітацію серед односельчан. Постановою президії Кіровоградського облсуду від 18 листопада 1957 р. позасудову постанову від 8 грудня 1937 р. скасовано і провадження кримінальної справи припинено за відсутністю складу злочину.</p>
23.03.1938 р.	3838-П. 1938 р.	<p>Дело по обвинению Яцишина Якова Фомича, Якименко Ивана Ивановича и др.</p>	<p>За справою проходять колгоспники с. Бандурове Гайворонського р-ну Одеської обл. Якименко Іван Іванович, Сербин Іван Дорофійович, Яцишин Яків Фомич, Штепа Каленик Устимович та Дячко Сергій Романович. Ухвалою трійки при УНКВС по Одеській обл. їх прирекли до розстрілу. Усіх обвинуватили у службі у війську П. Скоропадського і повстанських загонах петлюрівських отаманів С. Заболотного і Я. Кошового. Постановою президії Кіровоградсько-</p>

1	2	3	4
			го облсуду від 31 січня 1957 р. позасудову постанову від 23 березня 1938 р. скасовано і справу припинено у зв'язку із недоведеністю висунутого фігурантам обвинувачення у скоєнні злочинних дій.
04.07.1941 р.	14647-П. 1941 р.	Дело № 10167 по обвинению Антонова Г.Н. (Мунтянова А.И.) и Кобченко (Кабаченко) Г.С.	Антонова Гаврила Миколайовича (він же Мунтянов Опанас Йосипович) та Кобченка (він же Кабаченко) Гаврила Степановича, жителів с. Нова Прага Олександрійського р-ну Кіровоградської обл., засуджено судовою колегією обласного суду до розстрілу з конфіскацією майна. Їх обвинуватили як колишніх денікінських карателів, що тривалий час уникали покарання у зв'язку із проживанням за фіктивними документами. Згідно зі слідчими матеріалами 1919 р. полковник Добровольчої армії Мунтянов А.Й. обіймав посаду коменданта волосного центру Нова Прага, а Кабаченко Г.С. належав до офіцерського складу комендатури. Обидва у складі карального загону брали активну участь у репресіях стосовно більшовиків, червоних партизанів і членів їхніх сімей, а також у погромах осель репресованих. Постановою президії Кіровоградського облсуду від 19 травня 1993 р. вирок від 4 липня 1941 р. скасовано і справу припинено у зв'язку із безпідставністю засудження її фігурантів. До справи долучено приватні фотографії Мунтянова А.Й. та Кабаченка Г.С.

8. Архівний підрозділ Управління СБ України у Луганській області

Виконавці: Ірина Козенко, Василь Школа

Відповідальний: Василь Школа

1	2	3	4
		Дело по факту	За справою проходять Демченко Петро Іванович та інші жителі сіл Сокольники, Знам'янка і Пришиб, а також х. Кріпакова Луганського повіту Донецької губ. (загалом 31 особа). Ухва-

1	2	3	4
30.06.1920 р.	25917-р. 1920 р.	кулацького востання в с. Сокольники Луганського округу 17 июня 1920 г.	лою колегії Донецької ГНК 8-х фігурантів справи прирекли до розстрілу, ще 8-х – до 5 років утримання у БУПРі. Їх обвинуватили в ухилинні восени 1920 р. від сплати продрозкладки, участі у стихійному повстанні проти продовольчого загону міліції повітового виконкому. Решту затриманих звільнено з-під варти за недоведеністю провини. Згідно з висновком прокуратури Луганської обл. від 13 липня 1998 р. справу припинено за відсутністю складу злочину і її репресованих фігурантів реабілітовано. У справі зберігаються вилучені в заарештованих особисті документи: листування й фотографії.
15.09.1920 р.	24711-р. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Ефремова Д.Ф.	Єфремова Дмитра Федоровича, жителя Луганська, заарештовано 6 вересня 1920 р. Донецькою ГНК за обвинуваченням у службі в каральному загоні державної варти Добровольчої армії, знущаннях над населенням і військовополоненими червоноармійцями на ст. Синельникове Білолуцької волості Старобільського повіту Донецької губ. Матеріалами слідства встановлено, що влітку–восени 1919 р. фігурант справи насправді служив старшим вартовим денікінської державної варти, але не виявлено фактів його участі в катуваннях населення та військовополонених. Згідно із обвинувальним висновком Донецької ГНК Єфремов Д.Ф. підлягав направленню до табору військовополонених із пропозицією позбавлення волі на 2 роки. Відомості про його засудження й подальшу долю у справі відсутні. Згідно з висновком прокуратури Луганської обл. 25 червня 1993 р. Єфремова Д.Ф. реабілітовано. Анотацію впорядковано за датою підготовки обвинувального висновку за справою.
29.04.1926 р.	7679-р.	Следственное дело по обвинению	За справою проходять Якубович Самуїл Григорович та інші жителі Луганська (загалом 8 осіб). Їх арештовано Луганським окружним відділом ДПУ УСРР як членів сіоністської організації та трудової партії «Цейре-Ціон», що протягом 1925 р. залучала молодь до участі у «контрреволюційній діяль-

1	2	3	4
	1925–1926 рр.	Якубовича С.Г. и др.	ності». Згідно з постановою Луганського окружного прокурора слідчу справу припинено, а всіх заарештованих звільнено з-під варти за недоведеністю провини. Прокуратурою Луганської області 27 лютого 1995 р. фігурантів справи реабілітовано.
06.08.1927 р.	11178-р. 1927 р.	Дело по обвинению Дугина И.Ф.	Дугіна Івана Федоровича, жителя м. Нижній Новгород (Росія), арештовано 10 березня 1927 р. ОВ ДПУ при 17-й стрілецькій дивізії як імовірного колишнього денікінського карателя. Згідно зі свідченнями свідків підозрюваний 1919 р. служив помічником військового коменданта містечка Біловодськ і брав участь в упокоренні місцевих селян, що масово повставали проти денікінської влади й насильницької мобілізації до Добровольчої армії. Особлива наради при колегії ОДПУ СРСР ухвалила повернути слідчі матеріали до ОВ для дослідження. Відомості про засудження й подальшу долю фігуранта у справі відсутні. За висновком прокуратури Луганської обл. 4 березня 1994 р. Дугіна І.Ф. реабілітовано. До справи додано фотографію обвинувачуваного. Анотацію впорядковано за датою підготовки висновку про необхідність продовження слідства.
31.03.1933 р.	12647-р. 1932–1933 рр.	Следственное дело по обвинению Андреева М.Т.	Андреева Михайла Терентійовича, жителя Луганська, ухвалою особливої наради при колегії ДПУ УСРР прирекли до 3 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. Невдовзі після відбуття покарання Андреева М.Т. заарештовано вдруге за «активну контрреволюційну діяльність». 19 жовтня 1937 р. трійка УНКВС по Донецькій обл. ухвалила обвинуваченого розстріляти. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи служив протягом 1919–1920 рр. у Луганському полку Добровольчої армії. Потім емігрував до Болгарії, але на початку 1924 р. повернувся до СРСР. Постановою президії Ворошиловградського облсуду від 14 грудня 1988 р. Андреева М.Т. реабілітовано. У справі зберігається картка члена емігрантської

1	2	3	4
			організації «Спілка повернення на батьківщину» Андрєєва М.Т.
05.04.1933 р.	163-р. 1932–1933 рр.	Следственное дело по обвинению Прядко Я.Т.	Прядка Якова Терентійовича, жителя м. Красний Луч Донецької обл., арештовано 14 грудня 1932 р. МВ ДПУ УСРР за обвинуваченням у проведенні «контрреволюційної агітації». За постановою прокуратури Краснолуцької дільниці від 5 квітня 1933 р. слідчу справу припинено за відсутністю складу злочину, а її фігуранта з-під варті звільнено. У справі є свідчення про перебування Прядка Я.Т. у повстанських загонах петлюрівських отаманів Голого і Грозного, які діяли в 1920–1922 рр. на Черкащині; зокрема, про його участь навесні 1922 р. разом із повстанцями отамана Грозного у знущаннях над комсомольцями с. Орловець Городищенської волості Корсунського повіту і погромах їхніх осель. Згідно з висновком прокуратури Луганської обл. 12 серпня 1994 р. Прядка Я.Т. реабілітовано.
11.04.1933 р.	18430-р. 1933 рр.	Следственное дело по обвинению Будасова И.З.	Будасова Івана Захаровича, жителя х. Вексова Сорокінського р-ну Донецької обл., засуджено надзвичайною сесією облсуду до розстрілу. Його обвинуватили як колишнього білогвардійця-карателя. Згідно зі слідчими матеріалами хорунжий Будасов упродовж 1918–1920 рр. служив у Гундорівському козацькому полку Білої армії, під час перебування полку на території Старобільського й Луганського повітів брав участь у розстрілах полонених червоноармійців. Ухвалою судової колегії у кримінальних справах Верховного суду УРСР від 3 серпня 1989 р. вирок надзвичайної сесії Донецького облсуду скасовано, справу припинено за відсутністю складу злочину і її фігуранта реабілітовано.
17.08.1933 р.	19369-р. 1933 р.	Следственное дело по обвинению Бредина Г.К.	Бредіна Готфріда Карловича, жителя колонії Нейгофнунг Ровеньківського р-ну Донецької обл. (нині селище Новоукраїнка Антрацитівського р-ну Луганської обл.) засуджено судом Донецької обл. до розстрілу. Його обвинуватили як колишнього денікінця-карателя, який проводив антирадянську агітацію. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант

1	2	3	4
			<p>справи 1919 р., під час окупації України Добровольчою армією, протягом 6 місяців служив у каральному загоні з дислокацією в містах Новомосковськ та Павлоград і брав участь у розстрілах 9 червоноармійців. У свідченнях обвинувачуваний зазначав: «Служа в этом отряде, я настолько был предан идее, что после свержения советской власти учредительное собрание установит в России образец правления, даст крестьянам на те или иных условиях землю, установит охрану труда рабочих; что мы расстреливаем и вешаем революционеров для пользы самого же народа». 27 жовтня 1933 р. кримінально-касаційна колегія Найвищого суду УСРР ухвалила замінити смертний вирок стосовно Бредіна Г.К. на 10 років позбавлення волі з подальшою поразкою в правах на 5 років. Постановою пленуму Верховного суду УРСР 29 листопада 1989 р. Бредіна Г.К. реабілітовано. У справі зберігаються залізничний квиток і посвідчення про проходження курсів із вивчення української мови з фотографіями, профспілковий квиток та інші особисті документи репресованого.</p>
02.11.1935 р.	7449-р. 1935 р.	Следственное дело по обвинению Фетисова Е.И.	<p>Фетісова Юхима Івановича, жителя х. Поповка Сорокинського р-ну Донецької обл., засуджено спецколегією облсуду до 7 років ув'язнення у ВТТ з подальшою поразкою в правах на 5 років. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. Згідно із показаннями свідків підхорунжий Фетісов упродовж 1918–1920 рр. служив у Гундорівському козакому полку Білої армії. Згідно з висновком прокуратури Луганської обл. від 21 квітня 1995 р. Фетісова Ю.І. реабілітовано.</p>
27.07.1936 р.	25505-р. 1935–	Следственное дело по обвинению Подрецкого И.А.	<p>Подрецького Івана Антоновича, жителя м. Антрацит Донецької обл., засуджено спецколегією облсуду до 10 років ув'язнення у ВТТ з подальшою поразкою в правах на 5 років. Його обвинуватили як такого, що 1919 р. очолював каральний загін Добровольчої армії, брав участь у репресіях стосовно населення Луганщини, зокрема жителів сіл</p>

1	2	3	4
	1936 рр.		Оріхівка та Червоне. Фігурант справи винним себе не визнав, але був покараний на підставі показань свідків. Згідно з висновком прокуратури Луганської обл. 23 січня 1996 р. Подрецького І.А. реабілітовано.
13.07.1937 р.	11823-р. 1937 р.	Следственное дело по обвинению Рябова Т.Ф.	Рябова Тихона Федоровича, жителя Ворошиловграда (нині Луганськ), арештовано 13 липня 1937 р. міським відділом УНКВС за обвинуваченням у проведенні «контрреволюційної» агітації. Слідчі матеріали разом із недатованим обвинувальним висновком надіслано на розгляд судової трійки при УНКВС по Донецькій обл. Рішення трійки у справі немає. Згідно із свідченнями свідка фігурант справи 1919 р. під час денікінської окупації очолював Верхньотеплівський каральний табір і жорстоко розправлявся з представниками більшовицького підпілля. Постановою слідчого відділу УКДБ УРСР по Луганській обл. від 26 березня 1968 р. слідчу справу стосовно Рябова Т.Ф. припинено за відсутністю підстав для переслідування особи похилого віку (106 років). Згідно з висновком прокуратури Луганської області від 18 березня 1994 р. Рябова Т.Ф. реабілітовано. Анотацію впорядковано за датою арешту фігуранта справи.
27.12.1937 р.	8789-р. 1937 р.	Уголовное дело по обвинению Кухаревского С.В.	Кухаревського Станіслава Валеріановича, машиніста залізничного депо м. Попасна Донецької обл., постановою «вищої двійки» прирекли до розстрілу. Його обвинуватили у шпигунській, шкідницькій і диверсійній діяльності в залізничному господарстві. Згідно із свідченнями фігуранта справи, у травні 1919 р. він служив у Добровольчій армії машиністом бронепоезда «Дмитрий Донской». Ухвалою судової колегії у кримінальних справах Верховного суду УРСР від 14 лютого 1959 р. позасудовий вирок стосовно Кухаревського С.В. скасовано за відсутністю складу злочину.
		Следственное дело по	Чорнобая Михайла Микитовича, жителя м. Сватове Ворошиловградської обл., засуджено лінійним судом Північно-Донецької залізниці до 7 років

1	2	3	4
08.07.1938 р.	20237-р. 1938 р.	Следственное дело по обвинению Чернобая М.Н.	ув'язнення у ВТТ з подальшою поразкою в правах на 3 роки. Його обвинуватили у «контрреволюційній та шкідницькій діяльності». Згідно із власними свідченнями фігурант справи впродовж 1918–1919 рр. служив в Армії УНР, брав участь у боях з частинами Червоної армії під Києвом та Білою Церквою. Постановою президії Ворошиловградського облсуду від 27 грудня 1989 р. Чернобая М.М реабілітовано.
01.08.1938 р.	10888-р. 1938 р.	Следственное дело по обвинению Субботы З.П.	Субботу Зіновія Петровича, жителя с. Комишуваха Попаснянського р-ну Ворошиловградської обл., засуджено лінійним судом Північно-Донецької залізниці до 7 років ув'язнення у ВТТ з поразкою в правах на 3 роки. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. Фігурант справи зізнався, що 1918 р. протягом 4-х місяців служив в Армії УНР і перебував у «банді Зеленого». 10 жовтня 1940 р. колегія Верховного суду СРСР ухвалила вирок стосовно Субботи З.П. скасувати, а слідчі матеріали надіслати на дослідження до ОДТО ГУДБ НКВС залізничної станції Попасна ім. Кагановича. 14 вересня 1941 р. слідчу справу припинено, а її фігуранта звільнено з-під варти за відсутністю підстав для притягнення до кримінальної відповідальності. За висновком прокуратури Луганської обл. від 3 червня 1994 р. Субботу З.П реабілітовано.
21.10.1938 р.	7803-р. 1938 р.	Следственное дело по обвинению Корниевского Т.П.	Корнієвського Тихона Пантелеймоновича, жителя Ворошиловграда, засуджено ВТ Харківського ВО до розстрілу. Його обвинуватили у приналежності до «української націоналістичної контрреволюційної організації». Згідно із свідченнями фігуранта справи впродовж 1917–1918 рр. він був членом Української соціал-демократичної партії, служив у війську Центральної Ради і нетривалий час обіймав посаду коменданта залізничної станції Костянтинівка Старобільського повіту. Ухвалою судової колегії у кримінальних справах Верховного суду УРСР від 6 вересня 1960 р. вирок стосовно Корнієвського Т.П. скасовано за відсутністю складу злочину.

1	2	3	4
19.04.1939 р.	20200-р. 1939 р.	Следственное дело по обвинению Изосимова А.Г.	Ізосімова Андрія Григоровича, жителя с. Нижньо-тепле Верхньотеплівського р-ну Ворошиловградської обл., засуджено судом м. Ворошиловграда до 5 років позбавлення волі з подальшою поразкою в правах на 2 роки. Його обвинували у проведенні антирадянської агітації. До уваги також взято зізнання фігуранта справи у службі 1919 р. рядовим 7-ї козачої сотні 7-го козачого полку денікінської армії, а 1920 р. – Гундорівського козачого полку врангелівської армії; в участі у боях проти частин Червоної армії. Постановою Верховного суду УРСР від 11 травня 1990 р. Ізосімова А.Г. реабілітовано. До справи долучено профспілковий квиток, посвідчення водія та інші особисті документи фігуранта.
17.10.1939 р.	19365-р.1939 р.	Следственное дело по обвинению Медведкова А.А и Медведковой Е.З.	За справою проходять жителі Ворошиловграда Медведков Олександр Олексійович і його дружина Медведкова Євдокія Зиновіївна. Ухвалою особливої наради при НКВС СРСР їх прирекли до 5 років ув'язнення у ВТТ і 3 років виселення у Казахстан відповідно. Обоє обвинували у приналежності до «контрреволюційної» організації, розголошенні державної таємниці та провокації органів слідства. Згідно із власними свідченнями 1919 р. обвинувачений служив у Луганському батальйоні Лугансько-Митякінського полку Добровольчої армії у чині підпоручика. Прокуратурою Луганської обл. 26 березня 1990 р. фігурантів справи реабілітовано.
26.11.1940 р.	19370-р. 1940 р.	Следственное дело по обвинению Антипова Н.Г.	Антипова Микиту Григоровича, жителя м. Кременна Рубіжанського р-ну Ворошиловградської обл., засуджено виїзною сесією суду Ворошиловграда до 7 років позбавлення волі з подальшою поразкою в правах на 2 роки. Його обвинували в проведенні антирадянської агітації. Згідно із власними свідченнями протягом 1918–1919 рр. Антипов М.Г. служив рядовим в Армії УНР. Постановою пленуму Верховного суду УРСР 26 квітня 1990 р. Антипова М.Г. реабілітовано. У справі зберігається паспорт, профспілковий квиток і процесуальна фотографія фігуранта.

9. Архівний підрозділ Управління СБ України у Миколаївській області

Виконавець: Лада Дорошенко

Відповідальна: Оксана Мозулевська

1	2	3	4
05.08.1920 р.	11672-сп. 1920 р.	Дело по обвинению Филипского Владимира в службе у белых и подавлении повстанцев	Філіпського Володимира Федоровича, жителя с. Пушновецьке Подільської губ., засуджено Миколаївським відділом реввійськтрибуналу Чорноморсько-Азовського флоту до утримання в концтаборі до завершення громадянської війни. Його обвинуватили як колишнього підполковника 133-го Сімферопольського офіцерського полку Білої армії. Постановою реввійськтрибуналу Західного узбережжя Чорного моря від 23 листопада 1920 р. провадження кримінальної справи припинено, а до її фігуранта застосовано амністію. Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 28 серпня 1991 р. Філіпського В.Ф. реабілітовано.
13.01.1922 р.	12093-сп. 1921–1922 рр.	Дело по обвинению Канарского Рудольфа Иосифовича в службе у белых	Канарського Рудольфа Йосиповича, жителя Миколаєва, арештовано як колишнього офіцера Білої армії, і такого, що з 1920 р. переховувався від реєстрації в органах ВУНК. 2 січня 1922 р. заарештований помер, у зв'язку з чим 13 січня того ж року за постановою секретно-оперативного управління ВУНК провадження кримінальної справи припинено. Згідно зі слідчими матеріалами із серпня 1919 р. Канарський Р.Й. служив у 49-му Брестському полку Добровольчої армії, що протистояв махновцям та іншим повстанським формуванням на Півдні України; у грудні того ж року захворів тифом і після одужання до арешту проживав у Миколаєві. Прокуратурою Миколаївської обл. 22 січня 1999 р. Канарського Р.Й. реабілітовано. У справі зберігаються вилучені у фігуранта 2 фотографії із зображенням численної групи невстановлених військовослужбовців (імовірно, Канарського Р.Й. разом із товаришами по службі), а також його особисті документи радянського зразка.

1	2	3	4
01.08.1922 р.	2378-сп. 1922 р.	<p>Дело по обвинению врангелевцев Вергелеса Еремея Федотовича и Сечкаря Ивана Тимофеевича в службе у белых</p>	<p>За справою проходять Вергелес Ярема Федотович і Січкач Іван Тимофійович, уродженці сіл Лелеківка та Новоархангельське Єлисаветградського повіту. Обоє арештовано 17 березня 1922 р. як колишніх військовослужбовців Білої армії. Після майже піврічного утримування під вартою звільнено під підписку про невиїзд за постановою Миколаївського губвідділу ДПУ УСРР. Згідно зі слідчими матеріалами, Вергелес Я.Ф. із травня 1918 р. служив фельдфебелем 6-ї артилерійської бригади війська Української Держави у Миколаєві, із листопада 1918 р. до березня 1919 р. – у дислокованому в Одесі 1-му добровольчому арtdивізіоні Армії УНР, а з серпня 1919 р – фельдфебелем 34-ї артилерійської бригади денікінської, а потім врангелівської армії. Січкач І.Т. у травні–листопаді 1918 р. служив скарбником у 15-й артилерійській бригаді війська Української Держави, із вересня 1919 р. діловодом 8-ї батареї 34-ї артилерійської бригади. У грудні 1920 р. обидва евакуювалися до Туреччини, але вже у лютому 1922 р. повернулися на Батьківщину через Болгарію морським маршрутом Варна–Одеса. Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 10 січня 1997 р. Вергелеса Я.Ф. та Січкаря І.Т. реабілітовано. До справи долучено особисті документи й фотографії фігурантів.</p>
11.09.1922 р.	12463-сп. 1922 р.	<p>Дело по обвинению Чебаненко Павла и др. в бандитизме</p>	<p>За справою проходять троє жителів с. Лозовате Данилівського р-ну Первомайського повіту Одеської губ. Одеським губернським ревтрибуналом Грабозея Василя Микитовича засуджено до розстрілу, Грабозея Олексія Микитовича – до 3-х років, а Ворончука Спиридона Кириловича – до 2-х років позбавлення волі умовно. Водночас ревтрибунал зважив на молодий вік засудженого до страти і замінив йому смертний вирок на 5 років позбавлення волі із суворою ізоляцією. Усіх обвинуватили у «бандитизмі». Згідно зі слідчими матеріалами Грабозей В.М. наприкінці 1918 р. добровільно вступив на службу до 1-го залізнич-</p>

1	2	3	4
			ного полку Армії УНР, але через 4 місяці дезертирував і повернувся додому. Грабозей О.М. у лютому–червні 1920 р. служив у повстанській дивізії Ю. Тютюнника, а Ворончук С.К. 1921 р. перебував у повстанському загоні місцевого отамана Камінського. Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 13 травня 1992 р. фігурантів справи реабілітовано. Зазначений на обкладинці Павло Чебаненко проходить за справою як свідок.
07.05.1923 р.	11962-сп, тт. 1–29. 1922–1923 рр.	Дело контрреволюционной организации Новобугского р-на УССР, 1922 г. (ячейка ЦУПКОМа)	За справою проходять Довгань Захарій Федотович, Задніпровський Дмитро Феофанович та інші жителі містечка Новий Буг і селяни Новобузького р-ну Миколаївського повіту (загалом 92 особи). Надзвичайною сесією військового відділу Одеського губернського ревітрибуналу 26-х фігурантів засуджено до розстрілу, 29-х – до 2,5–5 років позбавлення волі, стосовно 6-х осіб справу припинено у зв'язку із недоведеністю провини, а стосовно 31-ї – рішення у справі немає. Водночас вирок 20-м первинно засудженим до смертної кари змінено на 10 років позбавлення волі із суворою ізоляцією. Усіх репресованих обвинуватили як членів підпільної петлюрівської організації, що із весни 1922 р. готувала населення Новобузької волості до антибільшовицького збройного повстання. Згідно зі слідчими матеріалами підпільники підпорядковувалися отаману «Чорному Ворону» (Платон Черненко). Зокрема, засуджений до розстрілу Довгань З.Ф. був призначений отаманом центральним зв'язковим р-ну і відповідальним за забезпечення повстанців зброєю, харчами й обмундируванням. У довідці, складеній 1936 р. на виконання вказівки із Москви щодо розробки і систематизації архівів ВНК–ОДПУ–НКВС, організацію безпідставно визнано осередком Центрального Українського повстанського комітету (ЦУПКОМу), ліквідованого чекістами ще в червні 1921 р. Неперевірену інформацію винесено на оновлену обкладинку справи. Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 2 грудня 1991 р. всіх репресованих фігу-

1	2	3	4
			<p>рантів справи реабілітовано. У 3-х окремих томах справи зібрано особисті документи, листування й фотографії обвинувачуваних. Відзначимо відповідні матеріали, вилучені в засудженого до розстрілу Задніпровського Д.Ф. – одного з керівників Ново-бузького повстанкому. Особливу увагу привертає також друкований текст патріотичної пісні на вшанування рідної мови, вилучений в активного підпільника Нестеренка Андрія Якимовича, засудженого до розстрілу з одночасною заміною смертної кари на 10 років позбавлення волі із суворою ізоляцією.</p>
25.05.1924 р.	11687-сп, тт. 1-2. 1924 р.	<p>Дело по обвинению Кириери Константина в службе в деникинской контрразведке и выдаче таковой советских служащих</p>	<p>Кірієрі Костянтина Георгійовича, жителя Первомайська, засуджено надзвичайною сесією Одеського губсуду до розстрілу. Його обвинуватили у підтримці Добровольчої армії та співпраці з її контррозвідкою. Згідно зі слідчими матеріалами восени 1919 р. фігурант справи утримував у м. Очаків Одеського повіту Херсонської губ. власний ресторан «Кірієрі», де неодноразово засідав Комітет допомоги Добровольчій армії та харчувалися відповідальні співробітники денікінської контррозвідки. Стосунки з ними стали підставою до закидів у таємній співпраці. Водночас обвинувачуваний обіймав посаду помічника редактора місцевої газети і власноручно підготував низку статей, в яких вихваляв Добровольчу армію та закликав населення всіляко її підтримувати. 19 червня 1924 р. Верховний суд УСРР ухвалив скасувати смертний вирок Кірієрі К.Г. і слідчу справу направити на додаткове розслідування. 4 грудня 1926 р. Одеський окружний суд ухвалив покарання строком на 10 років ув'язнення у ВТТ із суворою ізоляцією. Одночасним застосуванням амністії з нагоди 5-ї річниці «жовтневої революції» термін покарання скорочено удвічі. Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 28 серпня 1991 р. Кірієрі К.Г. реабілітовано.</p>

1	2	3	4
14.05.1925 р.	12092-сп, тт. 1–3. 1923–1925 рр.	<p>Дело по обвинению Седлецкаго Александра Васильевича и др. в участии в подпольной петлюровской организации под названием «Первый куринь смерти»</p>	<p>За справою проходять Седлецький Олександр Васильович та інші селяни Первомайської округи Одеської губ. (загалом 15 осіб). Губсудом їх засуджено від 2 до 10 років позбавлення волі. Усіх обвинуватили як членів місцевої підпільної петлюрівської організації «Перший куринь смерті», що діяла впродовж кількох місяців 1923 р. Згідно зі слідчими матеріалами підпільники на час арештів лише розгортали діяльність: прагнули залучити до своїх лав досвідчених військових керівників-петлюрівців і якомога більше повстанців, планували здобути зброю шляхом захоплення будівель міліції і ДПУ, намагалися встановити зв'язок із діючим загоном отамана Лиха-Бондарука, готували листа для відправлення до Державного центру УНР у Польщі в пошуку фінансової і методичної допомоги. Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 16 вересня 1991 р. всіх фігурантів справи реабілітовано.</p>
26.05.1925 р.	4221-сп. 1924–1925 рр.	<p>Дело по обвинению Люшняка Николая и Бахиркина Ивана</p>	<p>Бахіркина Івана Олексійовича та Люшняка Миколу Григоровича, жителів Первомайська, засуджено Одеським губсудом до 10 років позбавлення волі із суворою ізоляцією. Одночасним застосуванням амністії 5-го Всеукраїнського з'їзду рад термін покарання скорочено до 5 років позбавлення волі. Обоє обвинуватили як таких, що в жовтні 1919 р., працюючи телеграфістами на ст. Голта Первомайської залізниці, брали участь в антибільшовицькому селянському повстанні шляхом виведення з ладу телефонних і телеграфних ліній. 7 січня 1926 р. Верховний суд УСРР ухвалив скоротити термін покарання Бахіркину І.О. та Люшняку М.Г. до 3 років 4 місяців позбавлення волі, а 11 червня 1926 р. Первомайський окружний суд ухвалив їх умовно-дострокове звільнення від подальшого відбуття покарання. Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 13 вересня 1999 р. фігурантів справи реабілітовано. Як речовий доказ до справи долучено заяву Люшняка М.Г. від 19 жовтня 1919 р. денікінському військовому коменданту</p>

1	2	3	4
			ст. Голта. стосовно власної участі в антибільшовицькому повстанні.
05.03.1926 р.	12705-сп. 1925–1926 рр.	Справа за обвинуваченням Руденка Артема	Руденка Артема Сергійовича, жителя с. Кам'яний Брід Грушківського р-ну Первомайської округи засуджено Вінницьким окружним судом до розстрілу. Його обвинуватили як колишнього військовослужбовця Армії УНР і польського шпигуна. Смертний вирок виконано 1 жовтня 1926 р. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи на початку 1920 р. у м. Гайворон добровільно вступив рядовим на службу до 2-го кінного полку Запорозької дивізії генерала А. Гулого-Гуленка, після нападу на повітове м. Вознесенськ був призначений старшиною сотні. Разом із полком обвинувачуваний відступив до Польщі, був інтернований до концтабору Владовіце, був нагороджений Хрестом за службу, отримав чин хорунжого; 1921 р. утік із табору та вступив до 3-го уланського полку польської армії у м. Краків. На початку 1922 р. Руденка А.С. завербовано колишнім ад'ютантом 2-го кінного Запорозького полку Івановим для підпільної роботи в УСРР. Кордон обвинувачуваний перетнув разом з іншими підпільниками на чолі з полковником П. Дяченком (колишнім командиром 1-го кінного полку чорних запорожців Запорозької дивізії) та полковником Білогушовим; мав завдання «вербувати колишніх білих офіцерів та амністованих бандитів, передавати списки завербованих до Польщі». Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 2 квітня 1992 р. Руденка А.С. реабілітовано.
20.12.1927 р.	4423-сп. 1927 рр.	Дело по обвинению лоцмана Заплоц-дистанции Пучкова Сергея Кузьмича	Пучкова Сергія Кузьмовича, жителя м. Очаків Миколаївської округи, арештовано за обвинуваченням у співпраці з денікінською військовою адміністрацією. Згідно зі слідчими матеріалами влітку 1919 р. до Очакова увійшов 1-й офіцерський полк Добровольчої армії на чолі з полковником Бугаєвським. Тоді ж фігурант справи очолив міську управу, викрив денікінцям пробільшовицьки налаштованих міщан та організував мобі-

1	2	3	4
			лізацію населення до Добровольчої армії, зокрема до місцевого загону під назвою «Союз відродження Росії». 20 грудня 1927 р. прокуратура Одеської округи ухвалила провадження слідчої справи припинити на підставі постанови президії ЦВК СРСР про амністію від 2 листопада 1927 р. з нагоди 10-ї річниці «жовтневої революції». Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 29 серпня 1997 р. Пучкова С.К. реабілітовано.
25.05.1929 р.	12119-сп, тт. 1–2. 1921, 1929 рр.	Дело по обвинению 40 жителей с. Полтавка в контрреволюции	Алексеєнка Пилипа Тимофійовича і ще 39 жителів с. Полтавка Миколаївської округи (райцентр, нині смт Баштанка Миколаївської обл.), засуджено окружним судом від 1,5 до 10 років позбавлення волі. Усіх обвинуватили як таких, що в листопаді 1919 р. перебували в очолюваному петлюрівським отаманом Івановим місцевому загоні «куркульської» самооборони. Ухвалою Найвищого суду УСРР провадження справи припинено, а до її фігурантів застосовано амністію з нагоди 10-ї річниці «жовтневої революції». Слідчу справу порушили ще 1921 р. співробітники секретного відділу Миколаївської ГНК, але впродовж 8 років до логічного завершення не довели. Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 12 грудня 1991 р. всіх фігурантів справи реабілітовано.
20.11.1929 р.	12655-сп. 1929 рр.	Справа за обвинуваченням Юрченка Трохима Ксенофонтовича та ін.	За справою проходять жителі с. Гур'івка Новоодеського р-ну Миколаївської округи Юрченко Трохим Ксенофонтович, Климятенко Іван Петрович та Ромаданов Гаврило Іванович, яких засуджено окружним судом до розстрілу. Їх обвинуватили як активних денікінських пособників. Смертний вирок виконано 17 лютого 1930 р. Згідно зі слідчими матеріалами в липні 1919 р. на підтримку наступу Добровольчої армії фігуранти справи організували на місцевій залізничній станції Кандибіне Гур'ївський повстанський штаб, який оголосив по селу мобілізацію на боротьбу проти Червоної армії. Повстанці зруйнували залізничну колію Одеса–Миколаїв, спалили Гур'ївський залізничний міст. Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 8 липня 1992 р. фігурантів справи реабілітовано.

1	2	3	4
	30.06.1930 р. 7853-сп. 1930 р.	Справа за обвинуваченням Никори Михайла Івановича, Вдовенка Федора Кузьмича, Макарова Олександра Юхимовича та Іванова Василя Олександровича	За справою проходять 4 жителі с. Нечаяне Варварівського р-ну Миколаївської округи. Окружним судом Нікору Михайла Івановича засуджено до розстрілу, Вдовенка Федора Кузьмича – до 5 років позбавлення волі, Іванова Василя Олександровича та Макарова Олександра Юхимовича – виправдані. Засуджених обвинувачували в організації антибільшовицького повстання влітку 1919 р., відразу ж після отримання звістки про захоплення Миколаєва «бандою» отамана Н. Григор'єва. Згідно зі слідчими матеріалами повстанці знищили дислокований у селі загін Червоної армії під командуванням Скляра, усіх червоноармійців убито. 8 серпня 1930 р. судова колегія у кримінальних справах Найвищого суду УСРР ухвалила смертний вирок стосовно Никори М.І. замінити на 10 років позбавлення волі застосуванням амністії з нагоди 10-ї річниці «жовтневої революції», а термін покарання Вдовенку Ф.К. зменшити на третину на підставі амністії 5-го Всеукраїнського з'їзду рад. Постановою пленуму Верховного суду УРСР від 3 лютого 1989 р. репресованих фігурантів справи реабілітовано. До справи долучено список із 27 жителів с. Нечаяне, які брали участь в місцевому антибільшовицькому повстанні 1919 р.
	21.05.1935 р. 13067-сп. 1935 р.	Дело по обвинению Кефера Генриха Івановича	Кефера Генріха Івановича, жителя с. Брусилівка (нині Благодатне) Високопольського р-ну Дніпропетровської (нині Херсонської) обл., засуджено ухвалою Дніпропетровського облсуду до 6 років позбавлення волі. Його обвинувачували як давнього ворога радянської влади, який останніми роками підтримував сталі стосунки з німецьким благодійним товариством. Згідно зі слідчими матеріалами Кефер Г.І. 1918 р., за часів Гетьманату й окупації України німецькими військами, перебував у загоні самооборони, який складався із заможних німців-колоністів Високопольської волості. 1919 р. обвинувачуваний проводив антибільшовицьку агітацію і закликав населення підтримати денікінських окупантів; сам добровільно вступив до 1-го Катеринославського

1	2	3	4
			зведеного полку Добровольчої армії, але через 10 днів дезертирував і повернувся додому. Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 28 грудня 1992 р. Кефера Г.І. реабілітовано.
17.03.1936 р.	2503-сп, тт. 1–3. 1935 р.	Дело по обвинению Гайдука Василя Федосеевича и Теселько Степана Васильевича	Жителів с. Баштанка Баштанського р-ну Одеської обл. Гайдука Василя Федосійовича та Теселька Степана Васильовича засуджено спецколегією Одеського обласного суду до 6 років і до 5 років позбавлення волі відповідно. Обоє обвинуватили як колишніх повстанців отамана Н. Григор'єва. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи у грудні 1918 р. взяли участь в антигетьманському повстанні у складі повстанського загону, який недовзі приєднався до «банди» Н. Григор'єва. Ухвалою судової колегії у кримінальних справах Верховного суду УРСР від 4 грудня 1957 р. попередній вирок скасовано, провадження справи припинено за недоведеністю провини її фігурантів.
29.03.1936 р.	12683-сп 1935–1936 рр.	Дело по обвинению Лорана Андрея Генриховича	Лорана Андрія Генріховича, жителя с. Карлсруе Карл-Лібкнехтського р-ну Одеської обл., засуджено Одеським облсудом до 8 років позбавлення волі. Його обвинуватили як давнього ворога радянської влади, повстанця-карателя. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи у березні 1918 р. в с. Карлсруе разом з «куркулями» брав участь у розстрілі членів більшовицького ревкому, за що 1928 р. мав бути притягнутий до кримінальної відповідальності, але на той час переховувався і проживав за фіктивними документами. Встановлено також факти участі обвинувачуваного 1918 р. в організації місцевого загону самооборони, а 1919 р. – в антибільшовицькому повстанні німців-колоністів на підтримку наступу Добровольчої армії. Прокуратурою Миколаївської обл. від 27 січня 1992 р. Лорана А.Г. реабілітовано.
		Дело по обвинению	Долганова Володимира Порфіровича, жителя с. Ландау Карл-Лібкнехтського р-ну Одеської обл., засуджено військовим трибуналом Київського ВО до розстрілу. Його обвинуватили в послідовній націоналістичній діяльності. Смертний вирок вико-

1	2	3	4
21.08.1937 р.	12132-сп, тт. 1–2. 1937 рр.	Долганова Владимира Порфирь- евича	нано 22 жовтня 1937 р. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи у 1916–1918 рр. був членом УСДРП, а впродовж 1918–1920 рр. очолював на Полтавщині Решетилівське волосне правління «Просвіти»; 1927 р., під час перебування на посаді секретаря консульського відділу повноважного представництва СРСР в м. Берлін (Німеччина), встановив зв'язок з українською націоналістичною організацією Є. Коновальця і колишнім президентом ЗУНР Є. Петрушевичем, проводив «контрреволюційну» роботу серед українських емігрантів у Берліні. Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 31 липня 1991 р. Долганова В.П. реабілітовано.
04.10.1937 р.	14015-сп. 1937 р.	Дело по обвинению Гончарова-Горлинского Ивана-Яна Сильвестровича	Горлинського Яна Сильвестровича, жителя с. Новоселівка Варварівського р-ну Миколаївської обл., постановою особливої наради при НКВС УРСР прирekli до 10 років позбавлення волі. Його обвинуватили у «контрреволюційній діяльності». Згідно зі слідчими матеріалами уродженець Польщі Горлинський Я.С. із грудня 1918 р. служив у 4-му Варшавському легіонерському полку Війська Польського і брав участь у боях з частинами Червоної армії. У вересні 1919 р. під м. Двинськ (нині Даугавпілс, Латвія) був поранений і потрапив у полон; після одужання, в умовах встановлення миру між Росією і Польщею, до 1922 р. служив у лавах Червоної армії і навіть власне прізвище змінив на «Гончаров». Однак, наприкінці 1921 р. і 1936 р. він намагався повернутися до Польщі. Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 5 листопада 2001 р. Гончарова-Горлинського Я.С. реабілітовано.
28.12.1937 р.	6547-сп, тт.1–2.	Дело по обвинению Квятковского Георгия Михайловича	Квятковський Г.М. навесні 1918 р. у Києві вступив до дружини Святополка-Мирського гетьманської державної варти, у складі якої брав участь у каральній експедиції проти повсталих селян Полтавської губ. Після ліквідації Гетьманату обвинувачуваний служив у Добровольчій армії: офіцерській батареї 7-ї піхотної дивізії генерала М. Бредова. Ухвалою військової колегії Верховного суду СРСР

1	2	3	4
	1937 р.		від 25 січня 1958 р. попередній вирок стосовно Квятковського Г.М. скасовано на підставі «ново виявлених обставин» і провадження справи припинено. У справі зберігаються особисті документи фігуранта, зокрема його посвідчення як особи керівного складу РСЧА з фотографією.
18.04.1938 р.	3755-сп. 1937–1938 рр.	Дело по обвинению Бодиско Алексея Дмитриевича	Бодиска Олексія Дмитровича, жителя Миколаєва, засуджено Військовою колегією Верховного суду СРСР до розстрілу. Його обвинуватили як активного учасника антирадянської військово-фашистської змови. Вирок виконано 18 квітня 1938 р. у Сімферополі. Згідно зі слідчими матеріалами колишній кадровий офіцер царського флоту капітан 2-го рангу Бодиско О.Д. у вересні-жовтні 1918 р., служив у Києві на посаді інженера для доручень при голові правління заводів Морського відомства полковника Медведєва. Із березня 1919 р. обвинувачуваний обіймав посаду інженера Севастопольського військового порту, із травня до жовтня того ж року служив завідувачем технічною частиною штабу начальника річкових сил Добровольчої армії, а після ліквідації штабу повернувся на попередню посаду до Севастополя і служив до моменту евакуації білогвардійських військ з Криму. У листопаді 1920 р. Бодиско О.Д. емігрував до Туреччини, але наступного року повернувся до СРСР і 1930 р. ухвалою колегії ОДПУ СРСР його прирекли до 3 років заслання до Північного краю за обвинуваченням в антирадянській агітації. Ухвалою Військової колегії Верховного Суду СРСР від 11 вересня 1958 р. попередній вирок стосовно Бодиска О.Д. скасовано і провадження кримінальної справи припинено за відсутністю складу злочину. До справи долучено військовий квиток фігуранта без фотографії.
		Дело по обвинению	Малиновського Володимира Федоровича, жителя Миколаєва, засуджено Миколаївським облсудом до 10 років позбавлення волі. Його обвинуватили як щойно викритого колишнього полков-

1	2	3	4
29.11.1939 р.	13426-сп. 1939 р.	Малиновського Владимира Федоровича	ника Добровольчої армії, який з 1921 р. проживав за фіктивними документами на ім'я Теплякова Степана Петровича і проводив антирадянську агітацію. Згідно із власними свідченнями Малиновський В.Ф. 1919 р. у Миколаєві вступив до лав Добровольчої армії і протягом кількох місяців служив командиром офіцерського взводу військової частини під командуванням генерала Августова, разом зі підрозділом під тиском Червоної армії відступив до кордону з Румунією, після чого сам нелегально повернувся до рідного міста. Постановою пленуму Верховного суду України від 20 травня 1994 р. Малиновського В.Ф. реабілітовано. У справі зберігається фотографія фігуранта.
19.12.1939 р.	157-сп. 1938–1939 рр.	Дело по обвинению Левицкого Григория Кирилловича	Левицького Григорія Кириловича, жителя с. Бурилове Кривоозерського р-ну Одеської обл., засуджено судовою колегією обласного суду до 5 років позбавлення волі. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи перебував на оперативному обліку органів ДПУ як колишній прапорщик царської армії, петлюрівець і повстанець. Зокрема, в листопаді 1918 р. він організував повстанський загін, який підтримав Директорію в антигетьманському повстанні й організував місцеве самоврядування в селах Бакша, Гетьманівка, Плоске та Юзефівка (нині Йосипівка) Савранського повіту Одеської губ.; у січні 1919 р. брав участь в губернському селянському з'їзді в Балті і був делегований до Києва на Конгрес трудового народу України. За ці «злочини» впродовж 1923 р. певний час перебував на засланні у м. Вороніж (РФ). 5 лютого 1940 р. Верховний суд УРСР ухвалив попередній вирок стосовно Левицького Г.К. скасувати і провадження відповідної кримінальної справи припинити за відсутністю складу злочину. Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 2 липня 1996 р. Левицького Г.К. реабілітовано.

1	2	3	4
17.09.1942	12840-сп. 1941–1942	Дело по обвинению Томаса Ивана Степановича	Томаса Івана Степановича, жителя с. Зульц Варварівського р-ну Миколаївської обл., арештовано 26 червня 1941 р. УНКДБ по Миколаївській обл. за обвинуваченням в тому, що в серпні 1919 р. брав активну участь в антибільшовицькому «куркульському» повстанні. Із наближенням фронту його евакуйовано до в'язниці м. Томськ (РФ). Ухвалою слідчої частини УНКВС по Новосибірській обл. від 17 червня 1942 р. кримінальну справу стосовно Томаса І.С. припинено у зв'язку з його смертю. За висновком прокуратури Миколаївської обл. від 25 серпня 1992 р. Томаса І.С. реабілітовано. До справи долучено процесуальну фотографію фігуранта.
19.12.1942 р.	12232-сп. 1941–1942 рр.	Справа за обвинуваченням Імшеницького Григорія Васильовича	Імшеницького Григорія Васильовича, жителя с. Клишки Шосткінського р-ну Сумської обл., арештовано 4 липня 1941 р. УНКДБ по Миколаївській обл. як такого, що 1918 р. був агентом німецької та гетьманської комендатур та очолював каральний загін гетьманської державної варти, дислокований у с. Чапліївка. Із наближенням фронту його евакуювали до в'язниці м. Томськ (РФ). Ухвалою слідчої частини УНКВС по Новосибірській обл. від 7 липня 1942 р. кримінальну справу стосовно Імшеницького Г.В. припинено у зв'язку з його смертю. Згідно з висновком прокуратури Миколаївської обл. від 28 грудня 1999 р. Імшеницького Г.В. реабілітовано. До справи долучено процесуальну фотографію фігуранта.

10. Архівний підрозділ Управління СБ України у Одеській області

Виконавці: Ганна Хворостецька (2012–2013),
Лідія Медведєва (2014, 2016)

Відповідальні: Володимир Романенко (2011–2013),
Ігор Пінковський (2014, 2016)

1	2	3	4
		Дело по обвинению	Ебелова Михайла Ісайовича, жителя Одеси, заарештовано 9 травня 1919 р. за обвинуваченням у «контрреволюційній діяльності і злочинних стосун-

1	2	3	4
14.05.1919 р.	12250-П. 1919 р.	Эбелова Михаила Исаевича	ках з білогвардійцями». Згідно із обвинувальним висновком слідчої частини ОВ ВНК при реввійськраді 3-ї Української радянської Червоної армії фігурант справи підлягав суду армійського реввійськтрибуналу. Згідно зі слідчими матеріалами до серпня 1917 р. генерал Ебелов очолював Одеський військовий округ, але від подальшої військової служби на будь-якій стороні ухилився. Судового вироку чи будь-якого іншого рішення каральних органів стосовно Ебелова М.І., а також відомостей про його реабілітацію у справі немає. Анотацію впорядковано за датою підготовки обвинувального висновку за справою.
16.07.1919 р.	6069-П. 1919 р.	Дело по обвинению Петровского Михаила Борисовича	Уродженця с. Пригор'є Рославльського повіту Смоленської губ. Петровського Михайла Борисовича, жителя Одеси, арештовано 15 червня 1919 р. за обвинуваченням у приналежності до «контрреволюційної монархічної організації "Союз русских людей"», а також поширенні газети «Русская Речь» монархічного змісту й опікуванні збором коштів для її видання. Згідно з висновком ОВ ВНК при реввійськраді 3-ї Української радянської Червоної армії обвинувачуваний підлягав суду цивільного ревтрибуналу. Судовий вирок чи інше рішення каральних органів, відомості про його реабілітацію у справі відсутні. Анотацію впорядковано за датою підготовки обвинувального висновку за справою.
02.04.1920 р.	9192-П. 1920 р.	Дело на офицера Иозефера Евгения, обвинённого в добровольном служении у противника	Уродженець Петрограда Іозефер Євген Львович (Леонович), житель Одеси, згідно із висновком слідчого ОВ при реввійськраді 14-ї армії Південно-Західного фронту підлягав ув'язненню в концтаборі до завершення громадянської війни. Його обвинуватили у службі 1919 р. у зведеному драгунському полку Добровольчої армії в чині штаб-ротмістра. Остаточного вироку каральних органів стосовно Іозефера Є.Л., а також відомостей про його подальшу долю й реабілітацію у справі немає. До справи долучено фотографії фігуранта у військовій формі. Анотацію впорядковано за датою підготовки обвинувального висновку за справою.

1	2	3	4
27.04.1920 р.	12238-П. 1920 р.	Дело на Вороновича Франца Ивановича, обвинённого в службе в Добрармии	Вороновича Франца Ивановича, жителя Одеси арештовано 21 квітня 1920 р. як колишнього генерала Добровольчої армії. Згідно з постановою ОВ ВНК при реввійськраді 12-ї армії його направлено до ОВ ВНК Південно-Західного фронту. У справі відсутні обвинувальний висновок, вирок чи інші рішення каральних органів стосовно фігуранта, відомості про його подальшу долю та реабілітацію. До справи долучено послужний список командира бригади 10-ї Сибірської стрілецької дивізії генерал-майора Вороновича Ф.І.
18.05.1920 р.	11998-П. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Луценко Семёна Никитовича	Полковника Червоної армії Луценка Семена Микитовича, командира 3-ї роти обліково-пересильного пункту Одеського повітового військового комісара, ухвалою колегії Одеської ГНК прирекли до одного року ув'язнення у концтаборі. Його обвинуватили як військового зрадника і пристосуванця. Згідно зі слідчими матеріалами наприкінці 1917 р. Луценко С.М. був членом революційного штабу дислокованої в Одесі 6-ї армії, а після відступу більшовиків залишився проживати в місті й навесні 1918 р. був мобілізований до гетьманського війська. Із листопада 1918 р. служив в Армії УНР офіцером для особливих доручень при штабі генерала О. Грекова (за іншими даними – командиром оперативно-розвідувального загону). На початку 1919 р. тимчасово відновлена в Одесі більшовицька влада мобілізувала його на службу до Червоної армії командиром батальйону 1-го Радянського полку. Під тиском Добровольчої армії полк відступив до м. Вязьма (Смоленська губернія, РФ), звідки обвинувачуваний вирушив до Одеси ніби у відпустку й залишився проживати в окупованому денікінцями місті, але на їхній бік не переходив. Відомостей про реабілітацію Луценка С.М. у справі немає. До справи долучено фотографії фігуранта.
		Дело по обвинению	Петра Абраменка, червоноармійця 1-го радянського кавалерійського полку (так у справі) арештовано за обвинуваченням у приховуванні служби в

1	2	3	4
18.05.1920 р.	12005-П. 1920 р.	Абраменко Петра в службе в Добровольческой армии, избиении подпольных работников и выдаче их контрразведке	Добровольчій армії. Ухвалою колегії Одеської ГНК справу стосовно обвинувачуваного передано до столу розшуку у зв'язку з тим, що він втік з лазарету під час медичного огляду. Згідно зі слідчими матеріалами підпоручик Абраменко 1919 р. служив у козачому каральному загоні і «брав участь у розстрілах радянських працівників». Відомостей про подальшу долю фігуранта у справі немає. Анотацію впорядковано за датою підписання вищезазначеної постанови.
14.06.1920 р.	13686-П. 1920 р.	Дело по обвинению Постоловченко Степана Павловича	Постоловченко Степана Павловича, жителя Одеси, ухвалою колегії Одеської ГНК прирекли до 3 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинуватили у «контрреволюційній» діяльності як члена міського осередку «Просвіти». Відомості про реабілітацію Постоловченко С.П. у справі відсутні.
20.06.1920 р.	8487-П. 1920 р.	Дело по обвинению Финкельштейн Марии Павловны	Фінкельштейн Марію Павлівну, жительку Одеси, ухвалою відділу реввійськтрибуналу 14-ї армії прирекли до ув'язнення в концтаборі до завершення громадянської війни. Її обвинуватили у військовій зраді. Згідно зі слідчими матеріалами 19 травня 1920 р. фігурантка справи разом із частиною командного складу й червоноармійців 1-го кавалерійського полку 60-ї стрілецької дивізії 14-ї армії намагалася перейти до повстанського формування отамана Ю. Тютюнника, але на шляху до повстанців була перехоплена й притягнута до відповідальності. Згідно з висновком прокуратури Одеської обл. від 4 жовтня 1993 р. Фінкельштейн М.П. реабілітовано.
11.09.1920 р.	12015-П. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Котульского Василия Викентьевича	Котульського Василя Вікентійовича, жителя Одеси, ухвалою колегії Одеської ГНК прирекли до 5 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинуватили у службі у Добровольчій армії, небажанні реструватися як колишній офіцер. 1 грудня 1920 р. мала колегія Одеської ГНК ухвалила Котульського В.В. з-під варті звільнити й направити до адміністративного мобілізаційного відділу губернського військкомату. Відомості про подальшу долю фігуранта і його реабілітацію у справі відсутні.

1	2	3	4
22.11.1920 р.	12001-П. 1920 р.	Дело по обвинению Софиенко Михаила Михайловича	Уродженець с. Гуляйгородок Черкаського повіту Київської губ. (нині Смілянського р-ну Черкаської обл.) Софієнко Михайло Михайлович на час арешту проживав в Одесі, обіймав посаду ревізора, виконувача обов'язків командира крейсера «Нахімов» і мав чин підпоручика по Адміралтейству, отриманий після Лютневої революції 1917 р. Його обвинуватили у тому, що за денікінської влади понад три місяці служив рядовим караульної портової роти в Миколаєві. Згідно із висновком чергового слідчого Управління особливих відділів Південного й Південно-Західного фронтів Софієнко М.М. підлягав звільненню з-під варти й направленню до запасної армійської частини по спеціальності «як колишній офіцер Адміралтейства». На документі – резолюція про ув'язнення арештованого в концтаборі Архангельська до завершення громадянської війни «як колишнього офіцера-денікінця». Відомості про подальшу долю й реабілітацію Софієнка М.М. у справі відсутні. Анотацію впорядковано за датою накладання вищезазначеної резолюції. До справи долучено документи фігуранта: особисту й реєстраційну картки з фотографіями як колишнього офіцера ворожої армії, зареєстрованого в Одеському відділенні ОВ ВНК узбережжя Чорного й Азовського морів, а також службове посвідчення морської оборони району Овідіополь–Очаків із зазначенням його посади на час арешту.
24.12.1920 р.	10028-П. 1920 р.	Дело по обвинению Гранецкого Георгия Гавриловича и Гранецкой Марии Владимировны	За справою проходять жителі Одеси Гранецький Георгій Гаврилович і його дружина Гранецька Марія Володимирівна. Ухвалою особливого відділення при 46-й дивізії ОВ ВНК при реввійськраді 4-ї армії Гранецького Г.Г. прирекли до 2 років ув'язнення у концтаборі. Його обвинуватили як військовослужбовця денікінської і врангелівської армій. Згідно зі слідчими матеріалами поручик Гранецький у липні 1918 р. брав участь у формуванні в Одесі Сибірської артилерійської бригади Добровольчої армії адмірала О. Колча-

1	2	3	4
			<p>ка. Не діставшись Сибіру, обвинувачуваний затримався у м. Ростов і на певний час опинився в Марківському батальйоні, а потім в 3-му окремому артилерійському дивізіоні, невдовзі повернувся до Одеси. У листопаді того ж року фігуранта справи знову мобілізовано. Він потрапив до 15-ї артилерійської бригади Добровольчої армії з дислокацією у Ростові; надалі служив у м. Новоросійськ, Криму й на Донбасі. Завершував службу штабс-капітан Гранецький у врангелівській армії на посаді молодшого офіцера фортечної артилерії Севастополя, в листопаді 1920 р. передав більшовикам усе підпорядковане йому військове спорядження фортечної артилерії і виявив бажання надалі служити в Червоній армії. Це не вберегло його від арешту як білого офіцера, але врятувало від страти. Гранецьку М.В. з-під варті звільнено за відсутністю складу злочину. Відомості про реабілітацію репресованого Гранецького Г.Г. у справі відсутні. До справи долучено два послужні списки й фотографію фігуранта у військовій формі, а також фотографію його дружини.</p>
24.01.1921 р.	14021-П. 1920 р.	<p>Дело. Дунаковский Иван Яковлевич, Давыдов Борис Константинович, Спесивцев Андрей Иванович, Борисов Сергей Константинович обвиняются</p>	<p>За справою проходять четверо офіцерів зведеного стрілецького полку військ барона П. Врангеля: молодший офіцер кулеметної команди поручик Спесівцев Андрій Іванович, молодший офіцер команди кінних розвідників підпоручик Дунаковський Іван Якович (попередньо служив в Армії УНР, але 10 вересня 1919 р. на Волині потрапив у полон до денікінців і перейшов на їхній бік), молодший офіцер нестройової роти підпоручик Борисов Сергій Костянтинович та артилерист, підпоручик Давидов Борис Костянтинович. Усіх заарештовано у Феодосії. На час затримання всі вони близько місяця проживали у Феодосії і служили в Управлінні робітничо-селянської міліції 5-го району Феодосійського повіту. Певних відомостей про подальшу долю фігурантів у справі немає. На «анкети для реєстрації колишніх офіцерів та учасників білих армій», власноручно заповнені затрима-</p>

1	2	3	4
		в службі белым в качестве офицеров	ними 19–20 грудня 1920 р., накладено недатовану резолюцію «Розстріляти» за підписами голови і членів надзвичайної трійки особливого відділення при 3-й стрілецькій дивізії ОВ ВНК при реввійськраді 4-ї армії. Водночас останніми датованими документами справи є протокол допиту Дунаковського І.Я. від 23 січня 1921 р., а також складена наступного дня довідка слідчої частини ОВ про оголошення в розшук Спесівцева А.І. у зв'язку з його втечею з-під варти 4 січня 1921 р. та перебування Давидова Б.К. станом на цей же день під наглядом у шпиталі. Анотацію впорядковано за датою складання останньої довідки.
04.09.1921 р. 12021-П. 1921 р.		Дело по обвинению Шкварука Кондрата, Шкварука Семёна, Цибермановского Василия, Мартынюк-Подольского Степана, Остаповича Алексея, Давидовича Петра, Резниченко Фёдора	За справою проходять жителі містечка Голованівськ Балтського повіту Одеської губернії (нині райцентр Кіровоградської обл.) Давидович Петро Миколайович, Мартинюк-Подольський Степан Миколайович, Остапович Олексій Якович, Резниченко Федір Омелянович, Цибермановський Василь Степанович, Шкварук Кіндрат Мойсейович і Шкварук Семен Мойсейович. Усіх арештовано 16 лютого 1921 р. за обвинуваченням у «контрреволюційній діяльності» й приналежності до Голованівського осередку «Просвіти». Ухвалою колегії Одеської ГНК Цибермановського В.С. і Шкварука К.М. прирекли до 3 років ув'язнення в концтаборі, але покарання визнано умовним з урахуванням стану здоров'я засуджених. Решту фігурантів звільнено з-під варти за недоведеністю провини у скоєнні злочинних дій. Відомості про реабілітацію репресованих у справі відсутні. Як речовий доказ до справи долучено копію патріотичної відозви «Українського інформаційного бюро» до жителів с. Трояни (нині Добровеличківського р-ну Кіровоградської обл.), виголовленої 28 квітня 1920 р. у Голованівську.
		Дело на Андреева	Андреева Георгія Андрійовича, уродженця Одеси, ухвалою надзвичайної трійки ОВ ВНК Харківського ВО прирекли до 2 років ув'язнення у Катеринославському концтаборі. Його обвинуватили як колишнього військовослужбовця Добровольчої армії.

1	2	3	4
26.01.1922 р.	13689-П. 1921–1922 рр.	Георгия Андреевича, обвинённого в службе у Деникина	Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи в лютому 1919 р. добровільно вступив рядовим до лав Добровольчої армії, завершував службу восени 1920 р. у Криму у складі 7-го зведеного кавалерійського полку врангелівської армії, після чого майже на рік опинився в еміграції. 8 листопада 1921 р. обвинувачуваний повернувся на Батьківщину пароплавом «Анастасія» за маршрутом Варна–Одеса і відразу ж був заарештований. Висновок про реабілітацію Андреева Г.А. у справі відсутній. У справі зберігаються процесуальні фотографії фігуранта, а також вилучений в нього під час арешту паспорт із фотографією, виданий віце-консульством тимчасового російського уряду у м. Белграді (Югославія).
29.07.1922 р.	7691-П. 1922 р.	Дело по обвинению Шатковского Фёдора Созонтьевича	Шатковського Федора Созонтовича, жителя Одеси, арештовано 10 січня 1922 р. ОВ ВНК при реввійськраді 11-ї армії як колишнього військовослужбовця ворожих армій. Згідно зі слідчими матеріалами підпоручик Шатковський 1905 р. розпочав військову службу на Півночі Росії у 71-му піхотному Бельському полку; у 1907–1914 рр. служив в Окремому жандармському корпусі із дислокацією у містах Тобольськ та Іркутськ, у прутській прикордонних смугах; на початку I світової війни очолював прикордонні пости на території Польщі. Після Лютневої революції 1917 р. ротмістр Шатковський брав участь у бойових діях на Південно-Західному фронті у складі 417-го піхотного Луганського полку 105-ї піхотної дивізії, невдовзі пішов у відставку за станом здоров'я і проживав в Одесі. На початку 1918 р. обвинувачуваний переїхав до Києва й очолив слідчо-політичний відділ Міністерства військових справ УНР, а в травні того ж року перейшов на службу до Міністерства внутрішніх справ чиновником для особливих доручень при особливому відділі. Після перемоги антигетьманського повстання він повернувся до Одеси і з жовтня 1919 р. по січень 1920 р. керував агентурним відділом денікінського державного розшуку, з приходом до міста

1	2	3	4
			<p>більшовиків евакуювався до Константинополя і майже 2 роки провів в еміграції. Ухвалою колеґії ДПУ РСФРР Шатковського Ф.С. звільнено з-під варту на підставі того, що під час служби у ворожих арміях участі в бойових діях не брав і до «контрреволюційних» організацій за кордоном не приставав. До справи долучено фотографію фігуранта.</p>
24.08.1922 р.	12311-П. 1922 р.	<p>Дело по обвинению Гулого-Гуленко (Свистунцова) Андрея Алексеевича, Любинского Ивана Ивановича и Дика Генриха Петровича</p>	<p>За справою проходять колишній повстанський отаман і командувач Південної групи УПА генерал-хорунжий Армії УНР Гулий-Гуленко Андрій Олексійович, а також жителі Одеси Дік Генріх Петрович і Любинський Іван Іванович. Згідно зі слідчими матеріалами Гулого-Гуленка А.О. заарештовано 19 липня 1922 р. в Одесі співробітниками міського відділу ДПУ УСРР як Свистунця Василя Олексійовича. Після встановлення внаслідок допитів особи затриманого його разом зі слідчими матеріалами негайно переправлено до Києва на вимогу ПП ДПУ на Правобережній Україні Ю. Євдокимова. Відомостей про подальшу долю фігуранта у справі немає. Усі слідчі й судові матеріали на Гулого-Гуленка А.О. зосереджено у 3-х окремих томах 29-томної зведеної архівної кримінальної справи ГДА СБУ (Київ) № 66646 «Петлюрівські отамани». Відомо, що 27 квітня 1925 р. надзвичайна сесія Харківського губсуду засудила Гулого-Гуленка А.О. до 10 років позбавлення волі із суворою ізоляцією і конфіскацією майна, а 7 липня 1994 р. прокуратура Київської обл. визнала його обґрунтовано засудженим і таким, що реабілітації не підлягає. Інші фігуранти справи – особи, які перебували у стосунках із Гулим-Гуленком А.О. незадовго до арешту останнього. Діка Г.П. затримали 20 липня, а звільнили вже 22 липня 1922 р. Згідно з ухвалою малої колеґії Одеської ГНК Любинський І.І. перебував під слідством упродовж 25 липня – 24 серпня того ж року. Анотацію впорядковано за датою постанови колеґії Одеської ГНК про його звільнення з-під варту у зв'язку із</p>

1	2	3	4
			недоведеністю провини і припинення провадження слідчої справи. До справи долучено процесуальні фотографії Гулого-Гуленка А.О.
15.09.1922 р.	12044-П. 1922 р.	Дело по обвинению в участии в Балтской сионистской организации Гольцман Ривы Соломоновны	Гольцман Ріву Соломонівну, жительку Балти, арештовано 30 серпня 1922 р. за обвинуваченням в антирадянській діяльності у складі Балтської молодіжної сіоністської організації. Ухвалою Одеського губвідділу ДПУ УСРР фігуранта справи звільнено з-під варти за недоведеністю провини. До справи долучено фотографію групи членів організації.
07.10.1922 р.	12051-П. 1922 р.	Дело по обвинению Блехера Шимона Моисеевича и др. (всего 72 чел.) в участии в сионистской организации	За справою проходять Блехер Шимон Мойсейович, Молдавський Мордко Дувидович та інші жителі Балти (загалом 72 ос.). Усіх арештували 20 вересня 1922 р. й обвинуватили як членів Балтської молодіжної «контрреволюційної» сіоністської організації. За недатованим висновком Балтського політвідділення ДПУ УСРР 15 фігурантів справи звільнено невдовзі після арешту, а всіх інших заарештованих разом з матеріалами слідчої справи направлено в розпорядження Одеського губвідділу ДПУ УСРР. Згідно з його постановами від 22, 25, 27 і 29 вересня, а також від 7 жовтня 1922 р. переважну більшість арештованих з-під варти звільнено як осіб, «непричетних і мало причетних до контрреволюційної діяльності». Відомостей про подальшу долю Молдавського М.Д. та інших керівників організації (загалом 5 осіб) у справі немає. Як речовий доказ до справи долучено статут Союзу сіоністської молоді «Гістадрут» – рукописний документ з виправленнями, засвідчений підписом голови організації (вірогідно, документ підписав Молдавський М.Д.). Анотацію впорядковано за датою винесення останнього виправдувального рішення за справою.
		Дело по обвинению	За справою проходить уродженець с. Михайло-Лукашеве Олександрівського повіту Катеринославської губ. Карпинський Валерій Михайлович – на час арешту помічник начальника управління військовим

1	2	3	4
16.01.1923 р.	12016-П. 1922–1923 рр.	Карпинского Валерия Михайло- вича в службе в белой армии	господарством дислокованої в Одесі 151-ї бригади 51-ї стрілецької дивізії 6-ї армії Південного фронту. Його арештували 27 червня 1922 р. за обвинуваченням у приховуванні факту служби у Білій армії і власного майнового стану. Карпинського В.М. у травні 1919 р. ухвалою Запорізької НК прирекли до 10 років ув'язнення в концтаборі як члена організованого односельчанином М. Тенетою місцевого загону «куркульської самооборони», але одночасним застосуванням амністії з-під варти звільнений. Відразу ж після звільнення фігурант справи вступив до лав Червоної армії, служив у відділі постачання при штабі комдива П. Дибенка (на той час, вірогідно, командувача 1-ї Задніпровської української радянської дивізії. – <i>Упоряд.</i>). Під час відрядження до Мелітополя в червні того ж року обвинувачуваний потрапив в оточення до білих і перейшов до них на службу: рядовим 9-го Київського гусарського полку Добровольчої армії, служив на Півдні і Сході України, а потім у Криму. Влітку 1920 р. він дезертирував та опинився в партизанському загоні «зелених», а під час захоплення Криму Червоною армією повернувся до її лав. Ухвалою реввійськтрибуналу при 6-му стрілецькому корпусі слідчу справу припинено, а Карпинського В.М. звільнено з-під варти за недостатністю зібраних доказів його провини. До справи долучено особистий документ і фотографію фігуранта. Фотографію підшито до залікової книжки, виданої 25 жовтня 1918 р. Карпинському В.М. як студенту економічного відділення Київського комерційного інституту.
26.05.1924 р.	12168-П.	Дело по обвинению Купермана Осипа Мироновича и др. (всего 77 чел.)	За справою проходять Куперман Йосип Миронович та інші жителі Одеси (загалом 77 осіб). Усіх арештували протягом 12 квітня – 9 червня 1923 р. й обвинуватили як членів «Одеської есерівської контрреволюційної організації». За постановою комісії НКВС з адміністративних заслань від 21 вересня 1923 р. п'ятьох фігурантів справи заслали на Північ на термін від 2-х до 3-х років. Відомостей про їх подальшу долю й реабілітацію у справі немає. Усіх

1	2	3	4
26.05.1924 р.	1923–1924 рр.		інших заарештованих з-під варті звільнено. Стосовно 8-х з них упродовж 18–21 квітня 1923 р. запобіжний захід у вигляді арешту змінено на підписку про невиїзд. Купермана Й.М. та решту фігурантів справи (загалом 64-х осіб) 26 травня 1924 р. Одеський губвідділ ДПУ УСРР ухвалив звільнити як таких, що завчасно вийшли з есерівської партії або ж ніколи до неї не належали. Провадження слідчої справи припинено тією ж постановою. За дату її затвердження впорядковано аотацію справи.
26.09.1924 р.	12023-П. 1924 р.	Дело по обвинению Пипика Фроима Исааковича	Піпіка Фроїма Ісаковича, жителя Одеси, арештували 2 вересня 1924 р. Його обвинуватили як члена «контрреволюційної» сіоністської організації «Гехолуц». 30 вересня 1924 р. Одеський губвідділ ДПУ УСРР ухвалив звільнити арештованого з-під варті під підписку про невиїзд. 5 грудня 1924 р. йому надали можливість емігрувати до Палестини на пароплаві «Чічерін». Ухвалою Одеського губсуду від 3 лютого 1925 р. провадження справи стосовно Піпіка Ф.І. припинено. Аотацію впорядковано за дату його звільнення з-під варті.
11.10.1924 р.	12131-П. 1924–1925рр.	Дело по обвинению Мясковского Абрама Ицковича	Мясковського Абрама Іцковича, жителя Балти, арештували 2 вересня 1924 р. Його обвинуватили як члена «контрреволюційної» сіоністської організації «Гістадрут». 11 жовтня 1924 р. Одеський губвідділ ДПУ УСРР ухвалив звільнити арештованого з-під варті під підписку про невиїзд. 20 грудня 1924 р. йому надано можливість емігрувати до Палестини на пароплаві «Ігнатій Сергеев». Ухвалою Одеського губсуду від 3 лютого 1925 р. провадження справи стосовно Мясковського А.І. припинено. Аотацію впорядковано за дату його звільнення з-під варті.
16.10.1924 р.	12140-П. 1924–	Дело по обвинению Эйзенгарт Перель Шлемовны	Ейзенгарт Перель Шльомівну, жительку Одеси, заарештовано 2 вересня 1924 р. її обвинуватили як члена «контрреволюційної» сіоністської молодіжної спілки. 16 жовтня Одеський губвідділ ДПУ УСРР ухвалив звільнити арештовану з-під варті під підписку про невиїзд. 20 грудня 1924 р. їй надано

1	2	3	4
	1925 pp.		можливість емігрувати до Палестини. Ухвалою Одеського губсуду від 3 лютого 1925 р. провадження справи стосовно Ейзенгарт П.Ш. припинено. Анотацію впорядковано за датою її звільнення з-під варти.
16.01.1926 р.	14783-П. 1925–1926 pp.	Дело по обвинению Левака Абрама Моисеевича	Левака Абрама Мойсейовича, жителя містечка Березівка Одеської округи, ухвалою особливої наради при колегії ОДПУ СРСР прирекли до 3 років заслання на Урал. Його обвинуватили як «члена комітету сіоністської соціалістичної партії та керівника місцевої контрреволюційної організації». 26 березня 1927 р. особлива нарада при колегії ОДПУ СРСР ухвалила звільнити Левака А.М. із місця позбавлення волі достроково із дозволом вільного проживання на всій території СРСР. Відомості про його подальшу долю й реабілітацію у справі відсутні. До справи долучено процесуальну фотографію фігуранта.
02.12.1927 р.	11344-П, тт. 1–3. 1924–1927 pp.	Дело по обвинению Серветника-Чалого Климентия Саввовича	Уродженець с. Слобода Мурафської волості Ямпільського повіту Подільської губ. Серветник-Чалий Климентій Савович на час арешту проживав у Балті. Його арештували 13 червня 1927 р. Молдавським окрвідділом ДПУ УСРР як колишнього активного «петлюрівця», вороже настроєного до радянської влади. Згідно зі слідчими матеріалами колишній поручик царської армії Серветник у квітні 1919 р. був мобілізований до лав Червоної армії; в серпні, під час бойових дій на «петлюрівському» фронті поблизу Вінниці та Жмеринки, потрапив у полон і як військовополонений українець погодився перейти на службу до Армії УНР: офіцером для доручень при штабі куреня «Імені 24 квітня». Восени того ж року він захворів тифом, лікувався і до весни року наступного проживав удома, а за іншими даними у цей проміжок часу організував антибільшовицькі повстання в районі містечок Ольгопіль, Бершадь і Тростянець, супроводжувані масовими вбивствами місцевого єврейського населення. Під час радянсько-польської війни 1920 р. обвинувачуваний обіймав посаду ад'ютанта, а потім помічника начальника оперативного відділу штабу 1-ї Запо-

1	2	3	4
			<p>різької дивізії, разом з якою восени того ж року змушений був відступити до Польщі. Восени 1921 р. Серветник К.С. був направлений Партизансько-повстанським штабом при Головній команді військ УНР до Вінницького повіту з повноваженнями начальника штабу повстанського формування отамана Карого (Яворського С.І.). Повернувшись в Україну, швидко зневірився в успіху подальшої повстанської боротьби і звернувся з повинною до Ямпільського політбюро. Після амністії Серветник К.С. до листопада 1922 р. співпрацював із органами ДПУ, а надалі повернувся до мирної праці, ймовірно впродовж цих років він змінив власне прізвище на Серветник-Чалий. 23 вересня 1924 р. фігурант справи опинився під слідством за обвинуваченням у «контрреволюційній діяльності», але 6 липня 1925 р. був виправданий і звільнений з-під варти ухвалою Одеського губвідділу ДПУ УСРР. 29 вересня 1927 р. особлива нарада при колегії ДПУ УСРР ухвалила клопотання перед вищою інстанцією про засудження Серветника-Чалого К.С. до 3 років ув'язнення в концтаборі як «небезпечного контрреволюційного елемента», хоч достатніх підстав для його притягнення до кримінальної відповідальності не виявила. 2 грудня 1927 р. особлива нарада при колегії ОДПУ СРСР ухвалила звільнити обвинувачуваного з-під варти, але на 3 роки позбавила права проживання в Москві, Ленінграді, Харкові, Києві, Одесі й Ростові-на-Дону, а також у визначених і прикордонних губерніях та в УСРР. Одночасним застосуванням амністії від 6 листопада 1927 р. термін покарання знижено на чверть. 28 квітня 1930 р. той же позасудовий орган переглянув матеріали справи на Серветника-Чалого К.С. і ухвалив додатково позбавити його права проживання в Московській і Ленінградській областях, а також в УСРР строком на 3 роки. Відомості про подальшу долю й реабілітацію Серветника-Чалого К.С. у справі відсутні. До справи долучено фотографії фігуранта, а також його особисті документи радянського зразка.</p>

11. Архівний підрозділ Управління СБ України у Полтавській області

Виконавець: Оксана Горбовська (2012–2013), Владислав Павелко (2016)
Відповідальні: Валерій Кудінов (2012–2013), Сергій Сироватський (2016)

1	2	3	4
02.08.1919 р.	3796-п. 1919 р.	Следственное дело по обвинению Токарева П.П.	Токарева Павла Павловича, жителя Полтави, арештовано 23 липня 1919 р. за обвинуваченням у «контрреволюційній діяльності». Згідно зі слідчими матеріалами під час Першої світової війни полковник Токарев перебував на російсько-німецькому фронті у складі 30-го піхотного Полтавського полку (8-ї дивізії 15-го корпусу 2-ї армії. – Упоряд.), потрапив у полон, додому повернувся у квітні 1918 р. Тоді ж обвинувачуваний вступив на службу до війська Української Держави «помічником військового начальника Лебединського повіту Харківської губернії», служив до повалення Гетьманату. Постановою особливого відділу ВНК при реввійськраді Полтавської групи військ Токарева П.П. звільнено з-під варті, а провадження слідчої справу припинено. До справи долучено тимчасове свідоцтво на право вільного проживання на території УНР, надане фігуранту 14 квітня 1919 р. управлінням Кам'янецької міської міліції.
25.08.1919 р.	18529-п. 1919 р.	Следственное дело по обвинению Сидоренко М.П. и Беяева К.Г.	Уродженець Полтави Беяев Костянтин Гаврилович та уродженець Катеринославської губ. Сидоренко Михайло Полікарпович на час арешту служили у Червоній армії викладачами Других Полтавських піхотних радянських командних курсів. Обом ухвалено смертний вирок згідно з резолюцією начальника ОВ ВНК при реввійськраді 12-ї армії, яка міститься на обкладинці слідчої справи. Їх обвинуватили у зрадницьких намірах. Відомостей про виконання вироку у справі немає. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачувані проводили серед курсантів провокаційну «контрреволюційну» агітацію й готувалися перейти до лав денікінської армії, заздалегідь придбавши посвідчення про службу в Червоній армії виключно викладачами курсів. Згідно висновку прокуратури

1	2	3	4
			Полтавської обл. від 7 квітня 1994 р. Сидоренка М.П. і Беляєва К.Г. реабілітовано. До справи долучено вищезазначені викладацькі посвідчення й інші особисті документи фігурантів, зокрема посвідчення на право піврічного проживання в Полтаві й інших містах Української Держави, надане дворянинові Сидоренку М.П. 30 жовтня 1918 р. Полтавською міською державною вартою.
24.04.1920 р.	18531-п. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Стаценко Я.Ф.	Уродженець с. Вулевичі (так у справі) Миргородського повіту Полтавської губ. Стаценко Яків Пилипович на час арешту проживав у станиці Мирвишській (Кубань, РФ). Постановою комісії ОВ ВНК при реввійськраді 9-ї Кубанської армії Кавказького фронту його обвинуватили у співпраці з денікінською контррозвідкою і прирекли до розстрілу. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи завідував чоботарною майстернею 2-ї понтонної роти та контррозвідки Збройних сил Півдня Росії, водночас був агентом контррозвідки і брав участь у знущаннях над полоненими червоноармійцями. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 29 березня 1994 р. Стаценка Я.П. реабілітовано.
19.07.1920 р.	18912-п. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Лищины-Мартыненко И.И.	Ліщину-Мартиненка Івана Івановича, жителя с. Федорівка Кобеляцького повіту Полтавської губ., ухвалою колегії Полтавської ГНК ув'язнено у концтаборі до завершення громадянської війни. Його арештовано за обвинуваченням у співпраці з петлюрівською адміністрацією, передачі розвідувальних даних польському командуванню. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний у травні–червні 1920 р. виїжджав на Правобережжя як роз'їзний інструктор Полтавської управи просвітнього союзу «Українська культура». Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 20 лютого 1995 р. Ліщину-Мартиненка І.І. реабілітовано. До справи долучено клопотання фігуранта про звільнення з-під варті та його листування, а також статутні документи «Українського церковного братства на Полтавщині» й місцевого осередку «Просвіти».

1	2	3	4
	21.10.1920 р. 7837-п. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Стеценко Е.Г.	Стеценка Євгена Григоровича, жителя Полтави, постановою колегії Полтавської ГНК прирекли до 2 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинували як активного денікінського поплічника. Згідно зі слідчими матеріалами Стеценко Є.Г. навесні 1919 р. служив завідувачем лікарняного містечка для «гострозаразних хворих» в будівлі духовної семінарії, під час окупації Полтави денікінцями повернувся на службу до Полтавського земельного банку й одночасно обійняв посаду голови педагогічної ради Полтавського реального училища, у стінах якого вербував охочих до лав Добровольчої армії. У листопаді 1919 р. обвинувачуваний разом із денікінцями відступив до Криму, але вже 25 липня 1920 р. повернувся до рідного міста. 30 березня 1921 р. колегія Полтавської ГНК ухвалила Стеценка Є.Г. звільнити з-під варти застосуванням амністії 5-го Всеукраїнського з'їзду рад. До справи долучено процесуальні фотографії фігуранта.
	17.12.1920 р. 18526-п. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Богацького А.М.	Уродженець Полтави Богацький Олексій Михайлович на час арешту проживав у Криму та служив діловодом епархіальної ради. Постановою надзвичайної трійки ОБ ВНК при реввійськраді 4-ї армії його обвинували у проведеної «контрреволюційної» агітації і прирекли до розстрілу. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 14 квітня 1994 р. Богацького О.М. реабілітовано.
	18.10.1921 р. 19177-п, тт. 1–2. 1921 р.	Следственное дело по обвинению Антоненко В.Я. и др.	За справою проходять 25 жителів Лубенського повіту Полтавської губ. Постановою колегії Полтавської ГНК Антоненка Василя Яковича, Фабриканта Петра Гавриловича, Карпенка Миколу Африкановича, Мовчана Михайла Федоровича, Вавринюка Миколу Михайловича й Конько Анастасію Сильвестрівну прирекли до розстрілу як організаторів та активних членів петлюрівського повстанкому у м. Лубни. Решту арештованих з-під варти звільнено за недоведеністю їх провини. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 11 листопада 1996 р. усіх репресованих фігурантів справи реабілітовано.

1	2	3	4
04.12.1921 р.	10276-п. 1921 р.	Следственное дело по обвинению Суханова-Ковалевского Я.Я.	Уроженець м. Кобеляки Полтавської губ. Суханов-Ковалевський Яків Якович на час арешту служив у Червоній армії на посаді техника технічних курсів політвідділу 6-ї армії у Миколаєві. Постановою колегії Одеської ГНК його обвинуватили у проведенні антирадянської й релігійної агітації (у присутності товаришів по службі читав Біблію) і прирекли до 5 років ув'язнення в концтаборі. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 5 грудня 1995 р. Суханова-Ковалевского Я.Я. реабілітовано.
19.08.1922 р.	3965-п. 1922 р.	Следственное дело по обвинению Алексева П.Я.	Алексеев Павло Якович, житель с. Лузанівка Черкаського повіту, згідно з висновком надзвичайної трійки боротьби з бандитизмом Кременчуцького губвідділу ДПУ УСРР підлягав розстрілу. Його обвинуватили як колишнього повстанця Степової повстанської дивізії отамана Степового (Пестушка К.Ю.).Водночас тим же висновком враховано «пролетарське походження, добровільну явку й щиросердне каяття» Алексева П.Я. На цій підставі його амністовано, звільнено з-під варті і направлено для роботи до органів ДПУ УСРР.
09.02.1923 р.	7808-п. 1923 р.	Следственное дело по обвинению Карагодина Т.С.	Карагодіна Трохима Семеновича, жителя Полтави, арештували за обвинуваченням у «контрреволюційній» діяльності і приховуванні офіцерського звання. Полтавським губернським ревтрибуналом Карагодіна Т.С. з-під варті звільнено з урахуванням його «пролетарського походження» і щирого розкаяння, у зв'язку з чим «його перебування на волі не становитиме небезпеки для суспільства». Згідно зі слідчими матеріалами колишній поручик царської армії Карагодін за влади Директорії УНР нетривалий час обіймав посаду начальника Київської повітової міліції. Обвинувачуваний стверджував, що приховував цей факт із побоювання репресій з боку радянської влади. До справи долучено приватну фотографію фігуранта, а також його посвідчення як співробітника карного розшуку Полтавської губернської міліції.

1	2	3	4
10.10.1924 р.	5088-п. 1924 р.	Следственное дело по обвинению Кривинской М.Л.	Кривинську Марію Леопольдівну, жительку Полтави, засуджено за постановою особливої наради при колегії ДПУ УСРР до 3 років ув'язнення в концтаборі із заміною покарання на той же термін заслання до Марійської автономної області (РФ) у зв'язку з її «хворобливим станом». Жінку обвинуватили у приналежності до полтавської організації РСДРП(м), зберіганні й поширюванні серед населення нелегальної меншовицької літератури. 23 вересня 1927 р. особлива нарада при колегії ОДПУ СРСР постановила Кривинську М.Л. після відбуття покарання позбавити права на проживання в Москві, Ленінграді, Іваново-Вознесенську, Тулі, Твері, Ростові-на-Дону, Новгороді, Костромі, Ярославлі й Володимирі, відповідних губерніях та в УСРР із закріпленням до визначеного місця проживання терміном на 3 роки. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 20 вересня 1995 р. Кривинську М.Л. реабілітовано. До справи долучено заяви репресованої з проханням дозволу на виїзд із місць заслання до Полтави на лікування.
12.12.1924 р.	18926-п. 1924 р.	Следственное дело по обвинению Гехтман А.А. и др.	За справою проходять жителька Вінниці Гехтман Анюта Аронівна, її земляки й жителі інших міст: губернських центрів Полтави й Катеринослава, районів Калинівка Подільської губ., Кременчук і Миргород Полтавської губ. (загалом 20 осіб). Усіх постановою особливої наради при колегії ОДПУ СРСР прирекли до 3 років заслання до Киргизького краю (з квітня 1925 р. територія Казахстану). Їх обвинуватили у членстві в антирадянських сіоністських організаціях «Хашомер-Хацаїр», «Гістадрут», «Гехолуц», «ОСМ» і «Беней-Ціон». 21 серпня 1925 р. особлива нарада при колегії ОДПУ СРСР ухвалила усім покаранням замінити заслання до Киргизького краю на виселення до Палестини. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 4 квітня 1995 р. фігурантів справи реабілітовано. До справи долучено процесуальні фотографії, а також заяви, листи фігурантів з проханням виселити їх до Палестини.

1	2	3	4
26.06.1925 р.	2764-п. 1925 р.	Следственное дело по обвинению Якубовского Э.М. и др.	За справою проходять жителі Кременчука Каневський Самуїл Меєр-Гершович, Кругляков Ізраїль Маркович, П'ятигорська Тема Меєрівна, Татієвська Геня-Роза Лейбівна, Тверська Міла Ісерівна, Якубовський Еля Меєрович і Ярошевський Хайма Шамович. Постановою особливої наради при колегії ОДПУ СРСР їх прирекли до 3 років заслання до Казахстану. Усіх обвинуватили у членстві в нелегальних антирадянських сіоністських молодіжних організаціях «Гехолуц» і «ЦСЮФ». 16 січня 1926 р. особлива нарада при колегії ОДПУ СРСР ухвалила Якубовському Е.М., а 26 березня того ж року – Круглякову І.М. замінити заслання до Казахстану на виселення до Палестини на той же термін. Наступними постановами від 20 січня, 18 травня й 8 червня 1928 р. той же позасудовий каральний орган позбавив обох, а також П'ятигорську Т.М., Татієвську Г.Л. і Тверську М.І. подальшого права проживати у Москві, Ленінграді, Ростові-на-Дону, відповідних округах та в УСРР із закріпленням до визначеного місця проживання терміном на 3 роки. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 22 серпня 1994 р. фігурантів справи реабілітовано. До справи долучено фотографії, заяви й листи фігурантів з проханням виселити їх до Палестини, а також рукописні резолюції 1-ї районної конференції ЦС Югенд-Фербанд (Сіоністської соціалістичної спілки молоді) від 24 лютого 1925 р. і тези «Сущность Гехолуц и его задачи».
13.11.1925 р.	5058-п. 1925 р.	Следственное дело по обвинению Березовского Д.Е.	Березовського Дмитра Юхимовича, жителя с. Лютьєнка Гадяцького р-ну Роменської округи, ухвалою особливої наради при колегії ОДПУ СРСР прирекли до 3 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинуватили як «активного анархіста». Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний був членом підпільного анархістського угруповання, що діяло у с. Монастирські Будища (нині с. Малі Будища) Гадяцького р-ну; під псевдонімом «Чорна хмара» писав статті для підпільного місцевого друкованого журналу «Вільна думка» з метою

1	2	3	4
			«пропагування ідей анархізму». 13 січня 1928 р. той же позасудовий орган ухвалив після відбуття покарання заслати фігуранта до Сибіру на 3 роки, а 18 вересня 1930 р. – додатково позбавив його на такий же термін подальшого права проживати в Московській і Ленінградській областях, Північному Кавказі, Дагестані й УСРР із закріпленням до визначеного місця проживання. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 4 квітня 1995 р. Березовського Д.Ю. реабілітовано. До справи долучено процесуальну фотографію фігуранта, його особисті документи радянського зразка, а також власноручні рукописні нотатки з викладенням ідей анархізму.
16.04.1926 р.	2769-п. 1926 р.	Следственное дело по обвинению Шептовицкого З.М.	Шептовицького Зіновія Мендельовича, жителя Полтави, ухвалою особливої наради при колегії ОДПУ СРСР прирекли до 3 років заслання на Урал. Його обвинуватили як активного члена підпільної антирадянської організації сіоністської молоді «ЕВОСМ» та керівника легіону сіоністської скаутської організації «Гашомер-Хацаір» (правий), що діяли впродовж 1925–1926 рр. у Полтаві, а також інших окружних центрах: містах Проскурів і Могилів-Подільський. 29 березня 1929 р. той же позасудовий орган додатково ухвалив ще на 3 роки заслати репресованого до Казахстану після відбуття ним попереднього покарання. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 19 березня 1994 р. Шептовицького З.М. реабілітовано. До справи долучено особисте листування й фотографію фігуранта.
28.05.1926 р.	2768-п. 1926 р.	Следственное дело по обвинению Белого Х.И. и Тартаковского Л.В.	Белого Хаїма Ізраїльовича, жителя Кременчука, і Тартаковського Лева Вульфовича, жителя Зінов'ївська (нині Кропивницького), ухвалою особливої наради при колегії ОДПУ СРСР прирекли до 3 років заслання на Урал. Обоє обвинуватили як активних членів антирадянської сіоністської організації «Маккабі». Той же позасудовий орган ухвалою від 15 лютого 1929 р. позбавив Белого Х.І. після завершення терміну заслання права прожи-

1	2	3	4
			вати в Москві, Ленінграді, Північному Кавказі, Білорусії, УСРР та Криму із закріпленням до визначеного місця проживання ще на 3 роки; а постановою від 29 березня того ж року заслав Тартаковського Л.В. на додаткові 3 роки до Сибіру. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 14 лютого 1994 р. Белого Х.І. й Тартаковського Л.В. реабілітовано. У справі зберігаються особисті документи, фотографії й листування фігурантів, а та-кож долучені як речові докази «контрреволюційної діяльності» брошури зазначеної сіоністської організації.
28.01.1927 р.	14542-п. 1926–1927 рр.	Следственное дело по обвинению Левина С.М.	Левіна Соломона Марковича, жителя Кременчука, ухвалою особливої наради при колегії ДПУ УСРР прирекли до 3 років заслання на Урал. Його обвинуватили у приналежності до міського осередку Сіоністської соціалістичної партії, що діяла нелегально з початку 1920-х років. 1 жовтня 1929 р. той же позасудовий орган на додаткові 3 роки позбавив репресованого права проживати у Москві, Ленінграді, Північному Кавказі, Білорусії, УСРР та Криму із закріпленням до визначеного місця проживання. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 28 серпня 1989 р. Левіна С.М. реабілітовано. До справи долучено процесуальну фотографію й особисті записи фігуранта, а також копії його листування, яке під час обшуку він намагався знищити.
02.12.1927 р.	11472-п. 1926–1927 рр.	Следственное дело по обвинению Юркевича Н.Д. и др.	За справою проходять Юркевич Микола Давидович та інші жителі с. Лукім'я Оржицького р-ну Лубенської округи (загалом 24 особи). Усіх заарештовано за обвинуваченням в участі в антибільшовицькому повстанському русі. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуванні впродовж 1920 р. перебували в повстанських загонах уенерівських отаманів Келеберди й Іщенка або брали участь в антибільшовицькому повстанні, що відбулося в їхньому селі в травні 1920 р. Постановою прокурора Лубенської округи слідчу справу припинено, а її фігурантів з-під варти звільнено на підставі ам-

1	2	3	4
			ністії з нагоди з 10-ї річниці «жовтневої революції». Згідно з постановою прокуратури Полтавської обл. від 14 серпня 1989 р. усіх фігурантів справи реабілітовано.
18.05.1928 р.	14626-п. 1928 р.	Следственное дело по обвинению Колесника Н.Я.	Колесника Миколу Яковича, жителя Миргорода Лубенської округи, ухвалою особливої наради при колегії ДПУ УСРР прирекли до 3 років заслання до Казахстану. Його обвинуватили як колишнього петлюрівця, який і надалі підтримував стосунки з «контрреволюційними елементами». Згідно зі слідчими матеріалами наприкінці 1917 р. обвинувачуваний разом із братом Петром («членом Центральної Ради») викрив козакам 1-го Українського полку ім. Богдана Хмельницького більшовицького підпільника на Миргородщині; у листопаді 1918 р. як «член Миргородського повстанку й сотник повстанських військ» приєднався до Армії УНР, мав військове звання «вахмістр» і брав участь у боях проти частин Червоної армії, але невдовзі вступив до її лав. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 29 серпня 1989 р. Колесника М.Я. реабілітовано. До справи долучено процесуальну фотографію фігуранта і його посвідчення як завгоспа 5-го кавалерійського полку від 20 квітня 1919 р.
15.04.1929 р.	15141-п. 1929 р.	Следственное дело по обвинению Греся В.В.	Греся Володимира Васильовича, жителя с. Радивонівка Великобагачанського р-ну Лубенської округи, постановою судової колегії ОДПУ СРСР прирекли до 10 років ув'язнення у концтаборі. Його обвинуватили як колишнього військовослужбовця Армії УНР і повстанського отамана. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний з серпня 1918 р. по грудень 1919 р. служив у 32-му піхотному Сумському полку 11-ї піхотної дивізії Армії УНР, а впродовж червня–грудня 1920 р. як «отаман Гонта» очолював збройний загін чисельністю до 200 повстанців – переважно із селян Чорнухинської волості Лохвицького повіту Полтавської губ. Загін «тероризував державний і партійний

1	2	3	4
			апарат повітових сіл і містечок, заважав проведенню в них економічних і політичних перетворень, підтримував стосунки з уенерівськими центрами за кордоном», а також із повстанцями отаманів «Марусі», «Галайди» й іншими «петлюрівськими повстанськими бандами», що діяли в суміжних повітах. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 25 серпня 1989 р. Греся В.В. реабілітовано. До справи долучено процесуальні фотографії фігуранта.
26.01.1930 р.	3354-п. 1929–1930 рр.	Следственное дело по обвинению Гороховатского Б.Ф и Кремянской Е.С.	За справою проходять жителі Кременчука Гороховатський Борис Федорович та Крем'янська Євгенія Стефанівна – викладачі міського педагогічного технікуму. Ухвалою особливої наради при колегії ОДПУ СРСР їх прирекли до 3 років ув'язнення в концтаборі за обвинуваченням у проведенні агітації серед студентів «в національно-шовіністичному дусі». Водночас Гороховатського Б.Ф. звинуватили у «контрреволюційній діяльності» у Міністерстві праці уряду УНР у січні–березні 1919 р. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 24 липня 1995 р. фігурантів справи реабілітовано.
06.03.1930 р.	8276-п. 1929–1930 рр.	Следственное дело по обвинению Гука Ф.Д.	Гука Пилипа Даниловича, жителя Кременчука, ухвалою особливої наради при колегії ДПУ УСРР прирекли до 3 років заслання до Казахстану як колишнього уенерівського службовця й учасника повстанського руху. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний за влади Директорії УНР служив агітатором при інформаційному відділі Кременчуцької міської комендатури, а восени 1919 р. приєднався до повстанського загону уенерівського отамана Скирди, рейдував із повстанцями територією Кобеляцького і Кременчуцького повітів до серпні 1920 р. Прокуратурою Полтавської обл. від 23 березня 1990 р. Гука П.Д. реабілітовано. У справі зберігається власноручна автобіографія фігуранта.
		Следственное дело по	Шуліку Петра Якимовича, жителя Полтави, ухвалою особливої наради при колегії ДПУ УСРР при-

1	2	3	4
07.12.1930 р.	4078-п. 1930 р.	обвиненню Шулики П.А.	рекли до 3 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинуватили як такого, що за часів Гетьманату, у червні–листопаді 1918 р. обіймав посаду політичного комісара залізниці Харків–Куп'янськ; проводив антирадянську агітацію, пропагував самостійність України. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 12 лютого 1990 р. Шуліку П.Я. реабілітовано. До справи долучено фотографії фігуранта.
29.12.1930 р.	10338-п. 1930 р.	Следственное дело по обвинению Безотосного Н.И.	Безотосного Миколу Івановича, жителя с. Флорівка Чутівського р-ну, постановою судової трійкою при колегії ДПУ УСРР прирекли до 5 років заслання до Північного краю. Його обвинуватили у проведенні «контрреволюційної діяльності», спрямованої на зрив впроваджуваних владою сільськогосподарських кампаній. Згідно зі слідчими матеріалами 1918 р., за Гетьманату, фігурант справи очолював флорівський осередок Союзу хліборобів-власників і залучав до його лав інших місцевих «куркулів», а наступного року закликав односельчан вступати до лав Добровольчої армії і йти на боротьбу з більшовиками. Прокуратурою Полтавської обл. від 19 квітня 1990 р. Безотосного М.І. реабілітовано.
27.01.1931 р.	4621-п. 1930–1931 рр.	Следственное дело по обвинению Еременко А.М.	Єременка Андрія Максимовича, жителя Полтави, ухвалою судової трійки при колегії ДПУ УСРР прирекли до 10 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинуватили як такого, що за Гетьманату обіймав посаду політичного комісара Полтавського залізничного вузла й водночас був активним членом міського осередку «Просвіти», проводив антирадянську агітацію. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 30 січня 1990 р. Єременка А.М. реабілітовано. На підтвердження давньої провини фігуранта до справи долучено вирізки з міської профспілкової газети «Крицеві шляхи» від 6 березня 1930 р.
		Следственное дело по	Рубана Семена Леонтійовича, жителя х. Рубани Кобеляцького р-ну, ухвалою судової трійки при колегії ДПУ УСРР прирекли до 7 років ув'язнення

1	2	3	4
26.02.1931 р.	14769-п. 1930–1931 рр.	обвиненню Рубана С.Л.	в концтаборі. Його обвинуватили у «контрреволюційній діяльності в роки громадянської війни», подальшому ворожому ставленні до радянської влади і всіх її заходів на селі. Згідно зі слідчими матеріалами в січні 1918 р. обвинувачуваний служив комендантом у Києві та «зі зброєю в руках виступав проти робітничої кляси, в Київському арсеналі стріляв по повстанцях»; восени 1919 р. у складі денікінського карального загону «під командуванням Варави і Кайоли» переслідував представників більшовицького підпілля на Полтавщині; останніми роками проводив серед односельчан антирадянську агітацію, що перешкождала виконанню планів хлібозаготівлі. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 18 серпня 1989 р. Рубана С.Л. реабілітовано. До справи долучено процесуальну заяву й приватне листування фігуранта.
08.09.1931 р.	15801-п. 1931 р.	Следственное дело по обвинению Колбасова А.Н.	Колбасова Олексія Миколайовича, жителя Полтави, ухвалою судової трійки при колегії ДПУ УСРР прирекли до 5 років заслання до Північного краю. Його обвинуватили у «шпигунстві й стосунках з уенерівськими колами в Польщі». Згідно зі слідчими матеріалами до квітня 1918 р. прапорщик Колбасов служив на Східноперсицькому фронті помічником командира роти 35-го Туркестанського полку російської армії, із серпня 1919 р. – командир 11-ї роти 78-го піхотного Навагінського полку Добровольчої армії, брав участь в упокоренні повсталого населення Півдня Правобережної України. Після розгрому денікінців обвинувачуваний опинився в Польщі та з вересня по листопад 1920 р. продовжив боротьбу з більшовиками в лавах Армії УНР. Хорунжий Колбасов як командир взводу 28-го куреня 4-ї Київської стрілецької дивізії протистояв частинам Червоної армії на Галичині й Поділлі. Після припинення воєнних дій проти більшовицької Росії він був знову інтернований, а 1925 р. з дозволу уряду СРСР повернувся на Батьківщину. Згідно з висновком прокуратури

1	2	3	4
			Полтавської обл. від 25 жовтня 1989 р. Колбасова О.М. реабілітовано.
16.02.1932 р.	14612-п. 1931 –1932 рр.	Следственное дело по обвинению Козыря Т.Г.	Козиря Тимофія Григоровича, жителя х. Яхонтове Лохвицького р-ну, ухвалою судової трійки при колегії ДПУ УСРР прирекли до 5 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинуватили як невинного ворога радянської влади. Згідно зі слідчими матеріалами він у 1919 р. служив у денікінській контррозвідці «при полковнику Людоговському» в містечку Лохвиця, відзначався жорстоким ставленням до червоних партизанів, впродовж останніх років «контрреволюційною» агітацією та залякуванням активістів перешкоджав місцевій владі впроваджувати сільськогосподарські перетворення. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 29 серпня 1989 р. Козиря Т.Г. реабілітовано. До справи долучено процесуальні фотографії фігуранта.
21.02.1932 р.	15150-п. 1931 –1932 рр.	Следственное дело по обвинению Чумака Н.В.	Чумака Никифора Васильовича, жителя с. Шишаки (райцентр), ухвалою судової трійки при колегії ДПУ УСРР прирекли до 3 років заслання до Північного краю. Його обвинуватили як кобзаря та члена «контрреволюційної» організації «Український національний центр» (далі «УНЦ»). Згідно зі слідчими матеріалами Чумака Н.В. 1925 р. завербував до УНЦ кобзар Харківської капели бандуристів Іван Кучугура-Кучеренко (репресований 1937 р.), після чого обвинувачуваний «шляхом виконання старих національних пісень готував населення до боротьби з радянською владою». Згідно з висновком прокуратури Полтавської області від 13 квітня 1989 р. Чумака Н.В. реабілітовано. До справи долучено власноручну заяву фігуранта з його автобіографічними спогадами.
		Следственное дело по	За справою проходить житель с. Грунь Зіньківського р-ну Харківської обл. Храпач Кузьма Парфенович – учитель місцевої школи. Ухвалою судової трійки при колегії ДПУ УСРР його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації у середовищі

1	2	3	4
31.01.1933 р.	16408-п. 1932–1933 рр.	обвиненню Храпача К.П.	колеги, критиці впроваджуваних владою сільсько-господарських кампаній і прирекли до 5 років ув'язнення в концтаборі. Згідно зі слідчими матеріалами в листопаді 1917 р. фігурант справи урядом УНР був призначений інструктором з організації в Зіньківському повіті громади національного формування «Вільне козацтво», 1918 р. під час проживання в м. Зіньків організував осередок «Просвіти», в якому керував «шовіністичними» хоровим і драматичним гуртками. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 13 листопада 1989 р. Храпача К.П. реабілітовано.
15.02.1933 р.	8442-п. 1932–1933 рр.	Следственное дело по обвинению Баевского Б.В.	Житель Полтавы Баевський Борис Васильович на час арешту працював техніком-креслярем в Полтавському науково-дослідному інституту свинарства. Ухвалою судової трійки при колегії ДПУ УСРР його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації серед співробітників інституту і прирекли до 5 років ув'язнення в концтаборі. Згідно зі слідчими матеріалами до грудня 1917 р. прапорщик Баевський перебував на російсько-німецькому фронті у складі 3-го піхотного Нарвського полку. У листопаді 1918 р. він, як кадровий військовий, був мобілізований до війська Української Держави: служив у Полтаві молодшим офіцером броньового автозагону до лютого 1919 р. У серпні того ж року Баевський Б.В. вступив до лав денікінської армії: спочатку служив рядовим офіцером караульного батальйону в Полтаві, у жовтні був направлений у Ставропольські автомаєстерні, невдовзі передислоковані до Севастополя, а в травні 1920 р. – до Мелітополя. У жовтні того ж року обвинувачуваний повернувся до Полтави, а його військовий підрозділ евакуювався до Криму. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 26 березня 1990 р. Баевського Б.В. реабілітовано. До справи долучено процесуальні фотографії фігуранта.
		Следственное дело по	Костика Михайла Мироновича, жителя с. Велика Павлівка Зіньківського р-ну, ухвалою особливої

1	2	3	4
23.04.1933 р.	10838-п. 1933 р.	обвиненню Костика М.М.	наради при колегії ДПУ УСРР прирекли до 3 років заслання до Північного краю. Його обвинуватили як колишнього військовослужбовця денікінської і врангелівської армій, який залякуванням активістів і послидочною «контрреволюційною» агітацією перешкоджав проведенню сільськогосподарських кампаній. Згідно зі слідчими матеріалами до лав Добровольчої армії обвинувачуваного мобілізували у вересні 1919 р.: служив чоботарем «в господарській команді 1-го кавалерійського полку». У листопаді 1920 р. із залишками врангелівського війська він на пароплаві «Саратов» відплив із Ялти до Туреччини, звідти вирушив до Болгарії. У 1923 р. отримав змогу повернутися на Батьківщину. Згідно з висновком прокуратури Полтавської обл. від 5 квітня 1990 р. Костика М.М. реабілітовано. До справи долучено фотографії фігуранта.

12. Архівний підрозділ Управління СБ України у Сумській області

Виконавець: Людмила Гончарова

Відповідальний: Сергій Картель (2012–2013), Сергій Тиченко (2016)

1	2	3	4
15.01.1920 р.	П-8542. 1920 р.	Уголовное дело по обвинению Бабина Г.И.	Учень Кам'янець-Подільського середнього технічного училища Бабін Григорій Іванович на початку січня 1920 р. проводив зимові канікули вдома: в с. Базелівщина Ямпільського повіту Чернігівської губернії і був заарештований за обвинуваченням у нетривалій попередній службі в лавах Добровольчої армії. Ухвалою ОВ ВНК при реввійськраді 12-ї армії слідчу справу припинено, а Бабина Г.І. направлено в розпорядження начальника військового гарнізону для мобілізації до лав Червоної армії й відправлення на фронт. До справи долучено особисті документи, листування й фотографію фігуранта.
		Уголовное дело по	Жителів м. Конотоп Бокій Варвару Йосипівну й Фененка Івана Йосиповича ухвалою колегії Чернігівської ГНК прирекли до 2 років ув'язнення в концтаборі.

1	2	3	4
15.06.1920 р.	П-8140. 1920 р.	обвиненню Бокия В.И.	їх обвинуватили у співпраці з денікінською адміністрацією, викритті місцевих більшовиків, революційно налаштованих громадян і членів їх родин. 16 листопада 1920 р. той же каральний орган ухвалив Бокій В.Й. звільнити з-під варті достроково застосуванням амністії. Згідно з висновком прокуратури Сумської обл. від 10 липня 2013 р. фігурантів справи реабілітовано. До справи долучено посвідчення Фененка І.Й. від 2 грудня 1919 р. як службовця «Тимчасового комітету Російського земського союзу» – установи, підпорядкованої Збройним силам Півдня Росії.
01.12.1921 р.	П-8246. 1921 р.	Уголовное дело по обвинению Колпакова И.Д.	Колпакова Івана Дмитровича, уродженця м. Путивль Курської губ. (Росія), арештовано як учасника антибільшовицького повстанського руху. Ухвалою колеґії Курської ГНК його звільнено з-під варті і взято під оперативний нагляд. Згідно зі слідчими матеріалами есер Колпаков І.Д. з грудня 1918 р. по грудень 1919 р. перебував у повстанському загоні петлюрівського отамана Золотаренка на посаді начальника господарської частини. Загін оперував у Кременецькому повіті Волинської губернії. До справи, як речовий доказ долучено газету Путивльського повітового комітету РКП(б) «Плуг и молот» від 18 червня 1921 р.
04.12.1924 р.	П-8110. 1924 р.	Уголовное дело по обвинению Машенко И.Я	Машенка Івана Яковича, жителя с. Грунь Богодухівського р-ну Охтирської округи Харківської губ., арештовано як колишнього гетьманського й петлюрівського карателя. Згідно зі слідчими матеріалами Машенко І.Я. 1918 р. служив у місцевому гетьманському каральному загоні, а 1919 р. – в Армії УНР «дільничним старшиною»; брав участь у боях проти частин Червоної армії. Наприкінці 1919 р. після військових невдач він емігрував до Польщі, а навесні 1923 р. повернувся на Батьківщину після оголошення постанови ВУЦВК від 12 квітня 1922 р. про повну амністію всім громадянам України, які воювали проти радянської влади у складі ворожих армій та опинилися в еміграції. Ухвалою окружного відділу ДПУ УСРР слідчу справу припинено, а її фігуранта звільнено з-під варті за недоведеністю його участі в репресіях сто-

1	2	3	4
			совно односельчан. До справи долучено посвідчення видане фігуранту посольством УСРР в Польщі у зв'язку із амністією.
27.05.1930 р.	П-12591. 1930 р.	Уголовное дело по обвинению Костюкова Д.В.	Костюкова Дениса Васильовича, жителя х. Карпилівка Груньського р-ну Полтавської округи засуджено надзвичайною сесією окружного суду до 3 років ув'язнення у ВТТ з подальшим обмеженням у правах на 2 роки. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний протягом 1918–1919 рр. належав до Союзу хліборобів-власників і викривав каральним органам червоних партизанів, а впродовж 1920–1922 рр. підтримував зв'язки з «бандою Зоба» під час її оперування в Груньському районі. Згідно з висновком Генеральної прокуратури України від 3 серпня 1993 р. Костюкова Д.В. реабілітовано.
29.05.1930	П-13751. 1929–1930	Уголовное дело по обвинению Ковальчука Я.А. и Супрунова К.П.	За справою проходять жителі с. Кучерівка Есманського р-ну Глухівської округи Ковальчук Яків Андрійович та Супрунов Кирило Павлович. Їх арештовано окружним відділом ДПУ УСРР за обвинуваченням у службі 1918 р. в місцевому гетьманському каральному загоні й розстрілі двох червоних партизанів. Ухвалою Глухівського окружного суду Супрунова К.П. засуджено до розстрілу, а слідчу справу стосовно Ковальчука Я.А. припинено у зв'язку із недостатністю зібраних доказів його провини у скоєнні інкримінованих вбивств. 11 червня 1930 р. секретаріат ВУЦВК ухвалив смертну кару Супрунову К.П. замінити на 10 років ув'язнення у ВТТ з подальшою поразкою в правах на 5 років. Згідно з висновком прокурора Сумської області від 23 жовтня 1997 р. Супрунова К.П. реабілітовано.
15.06.1931 р.	П-13712. 1931 р.	Уголовное дело по обвинению Леви И.П.	Уродженець Сум Леві Іван Петрович на час арешту проживав у Зінов'ївську. Ухвалою судової трійки колегії ДПУ УСРР його обвинуватили як члена місцевої «білоофіцерської контрреволюційної повстанської організації» і прирекли до 5 років заслання до Казахстану. Згідно зі слідчими матеріалами ротмістр Леві І.П., як кадровий військовий, протягом 1916–1918 рр. служив у Єлисаветградському кавалерійсь-

1	2	3	4
			кому училищі, влітку 1919 р. вступив до Збройних сил Півдня Росії, дослужився до полковника. Восени того ж року він потрапив у полон і перейшов до лав Червоної армії, демобілізувався 1923 р. 10 грудня 1938 р. трійка УНКВС по Новосибірській обл. ухвалила Леві І.П. розстріляти як члена шпигунської терористичної організації. Смертний вирок виконано 13 грудня того ж року. Згідно з висновком Прокуратури УРСР від 27 липня 1989 р. Леві І.П. реабілітовано.
21.03.1933 р.	П-1551. 1933 р.	Уголовное дело по обвинению Сухиненко С.А.	Сухиненка Степана Олександровича, жителя Сум Харківської обл., арештовано за обвинуваченням у проведенні антирадянської агітації і пропаганди. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи служив у 2-му кінному Дроздовському полку Добровольчої армії. У жовтні 1920 р. з рештою поранених білогвардійців був евакуйований на санітарному судні до Єгипту. У січні 1922 р. він повернувся на Батьківщину, відгукнувшись на амністію ВЦВК від 3 листопада 1921 р., запропоновану рядовим військовослужбовцям білих армій. Постановою Харківського облвідділу ДПУ УСРР слідчу справу припинено, а її фігуранта звільнено з-під варті за недостатністю зібраних доказів провини.
22.04.1933 р.	П-1131. 1932–1933 рр.	Уголовное дело по обвинению Бойко А.Н.	Бойка Панаса Назаровича, жителя с. Бишкінь Лебединського р-ну Харківської обл., арештовано 28 листопада 1932 р. райвідділенням ДПУ УСРР за обвинуваченням у ворожому ставленні до радянської влади і її заходів на селі. Згідно зі слідчими матеріалами 1918 р. фігурант справи служив у гетьманській державній варті та брав участь у побитті червоних партизанів с. Штепівка Лебединського повіту, а невдовзі за місцем проживання організував селянську раду петлюрівської орієнтації під назвою «Земля і праця». Згідно із висновком народного суду м. Лебедин провадження слідчої справи припинено у зв'язку зі смертю обвинувачуваного.
		Уголовное дело по	Уродженець Лебедина Тимченко-Рубан Андрій Олександрович на час арешту проживав у м. Новосибірськ (РФ). Ухвалою ВТ Прикордонної та Внутрішньої охорони УСРР його засуджено до 6 років ув'яз-

1	2	3	4
31.12.1935 р.	П-13945. 1935 р.	обвиненню Тимченко-Рубана А.А.	нення у ВТТ з конфіскацією майна і подальшою поразкою в правах на 3 роки, обвинувачено в активній боротьбі проти робітничого класу й революційного руху під час громадянської війни та приховуванні цієї невігідної частини біографії під час влаштування 1923 р. на службу до органів ОДПУ СРСР в Новоросійську. Згідно зі слідчими матеріалами Тимченко-Рубан А.О. 1918 р. (за Гетьманату) у складі карального загону поміщика Святогора Штепіна брав участь у репресіях стосовно червоних партизанів та членів їх родин на території Лебединського повіту, надалі служив у денікінській і врангелівській арміях, зокрема на броньованому потязі «Харьков», мав чин поручика, брав участь у боях проти частин Червоної армії. У листопаді 1920 р. на санітарному кораблі «Ялта» обвинувачуваний евакуювався до Туреччини, а невдовзі перебрався до Болгарії і вступив до підтримуваної радянськими дипломатичними колами білоемігрантської організації «Союз возвращения на Родину», до СРСР повернувся 1923 р. Згідно з висновком прокуратури Харківської обл. від 26 травня 1999 р. Тимченка-Рубана А.О. реабілітовано. До справи долучено листування й фотографію фігуранта, а також його особисті документи радянського зразка.
17.06.1938 р.	П-4764. 1938 р.	Уголовное дело по обвинению Гринки Н.И.	Гринку Микиту Ілліча, жителя м. Білопілля Харківської обл., засуджено лінійним судом Південної залізниці до 6 років ув'язнення у ВТТ віддаленої місцевості СРСР з подальшою поразкою в правах на 3 роки. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. У матеріалах справи згадується про службу Гринки М.І. (повного георгіївського кавалера) 1919 р. в Дроздовському полку Добровольчої армії. Ухвалою пленуму Верховного суду СРСР від 23 липня 1958 р. провадження слідчої справи припинено за недоведеністю провини репресованого.
		Уголовное дело по	Уродженець м. Болград (на той час територія Румунії, з 1940 р. – райцентр Одеської обл.) Радіонов Пантелеймон Федорович на час арешту проживав у м. Ромни Чернігівської обл. Його арештовано за об-

1	2	3	4
18.12.1938 р.	П-1442. 1938 р.	обвиненню Радионо- ва П.Ф.	винуваченням у приналежності до антирадянської організації і проведенні контрреволюційної агітації. Згідно зі слідчими матеріалами Радіонов П.Ф. 1919 р. служив в Армії УНР, брав участь у боях із частинами Червоної армії під Києвом та Бердичівом, певний час служив в особистій охороні міністра закордонних справ УНР Макаренка (ймовірно члена Директорії УНР А. Макаренка. – <i>Упоряд.</i>). Постановою прокуратури Сумської обл. провадження слідчої справи припинено, а її фігуранта звільнено з-під варти за недоведеністю провини. До справи долучено фотографію фігуранта.
17.06.1939 р.	П-4709. 1939 р.	Уголовное дело по обвиненню Князя І.Т.	Князя Івана Тихоновича, жителя м. Буринь Сумської обл., засуджено обласним судом до 10 років ув'язнення у ВТТ з подальшою поразкою в правах на 5 років. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації і пропаганди. До уваги взято також факт його служби в період Гетьманату в земській управі на посаді голови Комісії у боротьбі з більшовиками в Україні. Ухвалою президії Верховного суду УРСР від 12 вересня 1958 р. Князя І.Т. реабілітовано.
19.07.1939 р.	П-14016. 1939 р.	Уголовное дело по обвиненню Бражни- ка І.В.	Уродженець с. Горобівка Білопільського повіту Харківської губ. Бражник Іван Васильович на час арешту служив начальником продовольчого забезпечення в/ч № 4409 Червоної армії. ВТ Харківського ВО його обвинуватив у «активній боротьбі проти робітничого класу й революційного руху під час перебування на відповідальній посаді в контрреволюційному уряді в період громадянської війни (за ст. 54-13 КК УРСР)» і засудив до розстрілу. Згідно зі слідчими матеріалами із листопада 1918 р. хорунжий Бражник понад чотири місяці служив в Армії УНР. Під час денікінської окупації України очолював каральний загін Добровольчої армії і брав участь у розстрілах червоних партизанів на Сумщині. 17 жовтня 1939 р. Військова колегія Верховного суду СРСР ухвалила смертний вирок стосовно фігуранта справи замінити на 10 років позбавлення волі. Згідно з висновком прокуратури Сумської обл. від 17 грудня 1999 р. Бражника І.В. реабілітовано.

1	2	3	4
18.08.1941 р.	П-13635. 1941 р.	Уголовное дело по обвинению Вишневого Я.В.	Вишневого Якова Володимировича, жителя м. Шостка Сумської обл., обласним судом визнано «особою суспільно-небезпечною». Тому його ув'язнили на 10 років у ВТТ віддаленої місцевості СРСР. Згідно зі слідчими матеріалами Вишне夫斯基 Я.В. у березні–квітні 1918 р. служив у дивізії Синьожупаників Армії УНР; фігурант справи підтримував владу гетьмана П. Скоропадського. 26 жовтня 1941 р. ув'язнений помер у м. Свердловськ (нині – Екатеринбург, РФ). Згідно з висновком прокуратури Сумської обл. від 29 січня 1997 р. Вишневого Я.В. реабілітовано. До справи долучено процесуальні фотографії фігуранта.
24.07.1946 р.	П-8497. 1946 р.	Уголовное дело по обвинению Мирошниченко Ф.Г.	Мірошниченка Федора Гавриловича, уродженця х. Дорошенкове Глухівського повіту Чернігівської губ., засуджено ВТ гарнізону радянської зони окупації Берліна до 10 років ув'язнення у ВТТ віддаленої місцевості СРСР. Його обвинуватили як колишнього військовослужбовця Армії УНР та учасника збройного вторгнення на радянську територію. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи служив у кавалерійському загоні Армії УНР, за службу був нагороджений Залізним Хрестом, а впродовж 1921–1946 рр. проживав у Німеччині як емігрант, потрапивши туди через Польщу. Ухвалою ВТ Київського ВО від 11 серпня 1967 р. Мірошниченка Ф.Г. реабілітовано. До справи долучено паспорт громадянина Німеччини й інші документи фігуранта, а також його фотографії.

13. Архівний підрозділ Управління СБ України у Харківській області

Виконавець: Костянтин Меркулов

Відповідальні: Сергій Болібок (2012), Максим Несен, Костянтин Меркулов (2016)

1	2	3	4
		Следственное дело	Чумаченко Данило Петрович та інші жителі с. Лагер Зміївського повіту Харківської губ. (загалом 7 осіб)

1	2	3	4
29.03.1919 р.	015366. 1919 р.	по обвинению Чумаченко Д.П. и др.	за обвинувальним висновком слідчого Зміївської ПНК підлягали ув'язненню в концтаборі до завершення громадянської війни. Їх обвинували як таких, що влітку–восени 1918 р. викривали членів родин червоноармійців гетьманській державній варті та проводили антибільшовицьку агітацію. Вирок й відомості про подальшу долю фігурантів у справі відсутні. Анотацію впорядковано за датою підготовки обвинувального висновку.
19.04.1919 р.	011322. 1919 р.	Следственное дело по обвинению Пизюна С.П.	Пізюна Сергія Петровича, жителя с. Коломак Валківського повіту Харківської губ., ухвалою повітової НК прирекли до 3 місяців ув'язнення в повітовій тюрмі. Його обвинували в агітації односельчан проти продрозверстки і мобілізації до лав Червоної армії. Згідно з висновком прокуратури Харківської обл. від 12 жовтня 1996 р. Пізюна С.П. реабілітовано.
19.06.1919 р.	020790. 1919 р.	Следственное дело по обвинению Геренга Э.Ф.	Геренга Едмунда Фрідріховича, уродженця с. Горохівка Зміївського повіту, ухвалою повітової НК прирекли до розстрілу. Його обвинували як унтер-офіцера 1-ї Курської мортирної артилерійської батареї Добровольчої армії, який потрапив у полон. Відомості про реабілітацію Геренга Е.Ф. у справі відсутні.
27.01.1920 р.	011299. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Самойлова Н.И.	За справою проходить житель Харкова Самойлов Микола Йосипович – колишній священик, протодієрей Серафимівської церкви при міському Успенському соборі. Ухвалою особливого відділу ВНК при реввійськраді 6-ї армії його прирекли до 1 року ув'язнення у концтаборі як такого, що восени 1919 р. служив військовим священиком при одному з піхотних підрозділів Добровольчої армії. Згідно з висновком прокуратури Харківської обл. від 4 квітня 1996 р. Самойлова М.И. реабілітовано.
10.03.1920 р.	010456. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Сергеева В.А.	За справою проходить уродженець Харкова Сергєєв Володимир Олександрович – на час арешту завідувач кінного депо Західного фронту. Його обвинували у військовій зраді, скоєній з корисливих міркувань. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи в жовтні 1919 р. організував переправлення

1	2	3	4
			на підконтрольну денікінцям територію двох потягів з кіньми, за що отримав від них 25 млн крб. готівкою. Ухвалою особливого відділу ВНК Західного фронту Сергеева В.О. оголошено в розшук у зв'язку із його втечею з-під варти під час перевезення до Харкова.
15.03.1920 р.	010450. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Разуваева А.А. и Полищука П.В.	Разуваева Андрія Андрійовича й Поліщука Петра Васильовича, жителів Харкова, ухвалою особливого відділу ВНК при реввійськраді 12-ї армії прирекли до ув'язнення у концтаборі до завершення громадянської війни. Їх обвинуватили як колишніх військовослужбовців петлюрівської та денікінської армій. Згідно зі слідчими матеріалами кадрових військових російської армії поручика Разуваєва і прапорщика Поліщука наприкінці грудня 1918 р. мобілізовано до Армії УНР. Перший служив старшиною 24-го піхотного ім. П. Сагайдачного полку до 1 жовтня 1919 р., коли був демобілізований за станом здоров'я. Другий служив старшиною у Харківському слобідському козацькому полку Харківського слобідського кошу Запорізького корпусу, потім у 24-му піхотному ім. П. Сагайдачного полку. Звільнився із військової служби 16 листопада 1919 р., перебуваючи на посаді помічника діловода продовольчого відділу Головного інтендантського управління у Кам'янці-Подільську, внаслідок розформування зазначеного управління. У листопаді того ж року на залізничній станції Голта (на той час м-ко Ананіївського повіту Херсонської губ., нині частина Первомайська – райцентру Миколаївської обл.) обох було заарештовано контррозвідкою Добровольчої армії та примусово мобілізовано до місцевої комендантської роти. У січні 1920 р. денікінці відступили до Тирасполя, звідки обвинувачувані повернулися до Харкова. 26 квітня 1920 р. особливий відділ ВНК при реввійськраді 12-ї армії ухвалив звільнити Разуваєва А.А. й Поліщука П.В. із концтабору й направити їх у розпорядження командування Південно-Західного фронту. До справи долучено особисті документи фігурантів як речові докази їхньої служби в Армії УНР.

1	2	3	4
27.04.1920 р.	010451. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Дроздова П.П.	Дроздова Павла Петровича, жителя Харкова, арештували як викритого колишнього поручика 8-го гусарського Лубенського кавалерійського полку Добровольчої армії. Постановою особливого відділу ВНК при реввійськраді 12-ї армії Дроздова П.П. звільнено з-під варти й направлено в розпорядження командування Південно-Західного фронту.
03.05.1920 р.	020796. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Алейникова М.Н.	Алейнікова Михайла Миколайовича, жителя с. Мар'ївка Вовчанського повіту Харківської губ., ухвалою особливого відділу ВНК при реввійськраді Південно-Західного фронту прирекли до ув'язнення у концтаборі до завершення громадянської війни. Його обвинуватили як колишнього підпоручика 1-го батальйону 3-го Корніловського ударного полку Корніловської дивізії 1-го армійського корпусу Добровольчої армії. Відомості про реабілітацію Алейнікова М.М. у справі відсутні. До справи долучено особисті документи фігуранта: рапорт від 1 жовтня 1919 р. безпосередньому начальнику з клопотанням про звільнення з військової служби як народного вчителя, що на час мобілізації обіймав штатну посаду, і посвідчення від листопада того ж року як завідувача офіцерських батальйонних зборів, відрядженого в службових справах до Харкова.
07.05.1920 р.	020794. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Киреева В.П.	Кіреєва Василя Пантелеймоновича, жителя с. Південне Харківського повіту Харківської губернії, ухвалою особливого відділу ВНК при реввійськраді Південно-Західного фронту прирекли до ув'язнення у концтаборі до завершення громадянської війни. Його обвинуватили як колишнього старшого техніка броньованого потягу «Князь Пожарський» Добровольчої армії. Відомості про реабілітацію Кіреєва В.П. у справі відсутні. До справи долучено посвідчення комітету службовців і робітників Акціонерного товариства з облаштування фабричних димових труб і різних споруд «Георгій Антонов» від 29 квітня 1920 р., надане старшому техніку В. Кіреєву для запобігання його відриву від виконання відповідального доручення хімічного відділу Губернської ради народного господарства.

1	2	3	4
27.05.1920 р.	021400. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Момота А.М.	Момота Якіма Мойсейовича, жителя Харкова, ухвалою особливого відділу ВНК при реввійськраді 1-ї Кінної армії ув'язнено в концтаборі до завершення громадянської війни. Його обвинуватили як колишнього військовослужбовця Добровольчої армії. Згідно зі слідчими матеріалами старший унтер-офіцер Момот служив у «3-му кавалерійському полку, Чорноморському кінному козацькому полку й ударному Марковському полку у складі 3-ї роти батальйону особливого призначення». Відомостей про реабілітацію Момота Я.М. у справі немає.
04.08.1920 р.	020792. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Криуленко Я.А.	Криуленко Яків Адріанович, уродженець с. Червона Кам'янка Олександрійського повіту Херсонської губ., підлягав розстрілу згідно з резолюцією начальника ОВ ВНК при реввійськраді 9-ї армії Мейера на протоколі допиту. Його обвинуватили як полоненого військовослужбовця Білої армії. Згідно зі слідчими матеріалами штабс-капітан Криуленко навесні 1920 р. перебував у Криму й обіймав посаду ад'ютанта полковника В. Гнилорібова. За наказом із дислокованого у Севастополі штабу військового отамана Всевеликого Війська Донського А. Богаєвського обвинувачуваного у складі розвідувальної групи десантовано на чорноморське узбережжя поблизу м. Анапа (РФ) із завданням організації антибільшовицької підривної роботи на Кубані. Відомості про реабілітацію Криуленка Я.А. у справі відсутні.
29.09.1920 р.	021397. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Замятина П.И.	Замятіна Павла Івановича, жителя Харкова, арештовано 26 липня 1920 р. за обвинуваченням у причетності до денікінської контррозвідки. Слідством встановлено факт служби вахмістра Замятіна 1919 р. у 19-му драгунському Архангелогородському полку, а потім у 3-му Марковському полку Добровольчої армії. Ухвалою ОВ ВНК при реввійськраді Південно-Західного фронту Замятіна П.І. з-під варти звільнено й направлено до «трудармії» в розпорядження командування Північного фронту.
		Следственное дело	За справою проходять уродженці с. Петрівське Костянтиноградського повіту Полтавської губ. брати

1	2	3	4
06.10.1920 р.	015359. 1920 р.	по обвинению Бейникова А.М. и Бейникова Л.М.	Бейнікови Андрій Мойсейович і Леонтій Мойсейович, на час арешту – червоноармійці батальйону зв'язку 46-ї дивізії 13-ї армії. Обоє арештовано 9 вересня 1920 р. як колишніх махновських агітаторів. Ухвалою особливого відділу ВНК при реввійськраді 13-ї армії братів Бейнікових з-під варти звільнено й направлено в розпорядження своєї частини для подальшого проходження служби.
02.11.1920 р.	021405. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Стрельцова А.И.	Стрельцова Олександра Івановича, жителя Харкова, постановою ЦУПЧРЕЗКОМА прирекли до 1 року ув'язнення у концтаборі. Його обвинуватили як члена підпільної антирадянської організації лівих есерів. Відомості про реабілітацію Стрельцова О.І. у справі відсутні.
03.12.1920 р.	010453. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Геллера И.С.	Уродженець м. Якутськ (РФ) Геллер Інокентій Семенович на час арешту проживав у Харкові. Ухвалою особливого відділу ВНК при реввійськраді 6-ї армії його обвинуватили у «приховуванні свого офіцерського чину» (підпоручика 1-го батальйону 1-го Дроздовського полку Добровольчої армії) і прирекли до розстрілу. Смертний вирок виконано 3 грудня 1920 р. Відомості про реабілітацію Геллера І.С. у справі відсутні.
19.12.1920 р.	012343. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Пономаренко С.Е.	Пономаренка Степана Юхимовича, жителя Харкова, ухвалою особливого відділу ВНК при реввійськраді 13-ї армії прирекли до 1 року ув'язнення у концтаборі Його викрито як колишнього денікінського службовця військового постачання. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи з липня 1919 р. по серпень 1920 р. служив завідувачем господарської частини 3-го зведеного евакуаційного госпіталю Білої армії, надалі потрапив під службове розслідування за допущення несанкціонованих матеріальних розтрат та утримувався в арештному домі у Феодосії; 14 листопада того ж року був звільнений з приходом до міста частин Червоної армії. Відомості про реабілітацію Пономаренка С.Ю. у справі відсутні
		Следственное дело	Капусткіна Михайла Васильовича, жителя Харкова, ухвалою особливого відділу ВНК при реввійськраді

1	2	3	4
22.12.1920 р.	020799. 1920 р.	по обвинению Капусткина М.В.	4-ї армії прирекли до ув'язнення у концтаборі до завершення громадянської війни. Його обвинуватили як колишнього військовослужбовця Добровольчої армії. Згідно зі слідчими матеріалами 1919 р. унтер-офіцер Капусткін служив на броньованому потязі «Волк» і брав участь у боях проти частин Червоної армії на Півдні України. Відомості про реабілітацію Капусткіна М.В. у справі відсутні. До справи долучено супровідний лист керівництва Феодосійського госпіталю Російського товариства Червоного Хреста до «особливого відділу 3-ї дивізії» про направлення військовослужбовців Білої армії Капусткіна М. та Сутулова І., які перебували в госпіталі на лікуванні.
08.06.1921 р.	021398. 1921 р.	Следственное дело по обвинению Лукьяненко Д.А.	Лук'яненко Дмитра Олексійовича, жителя містечка Люботин Валківського повіту Харківської губернії, ухвалою колегії Харківської ГНК прирекли до 3 років ув'язнення у концтаборі з відправленням на торф'яні розробки до Петроградської губернії. Його обвинуватили у приховуванні факту попередньої військової служби у петлюрівській і денікінській арміях. Згідно з висновком прокуратури Харківської обл. від 19 грудня 1996 р. Лук'яненко Д.О. реабілітовано.
09.12.1922 р.	015151. 1922 р.	Следственное дело по обвинению Бару С.И. и др.	Бару Соломона Ісайовича та інших жителів Харкова (загалом 15 осіб) ухвалою особливої наради при колегії ОДПУ СРСР із адміністративного виселення прирекли до 1–3 років заслання до Туркестану під гласний нагляд місцевого губвідділу ДПУ. Усіх обвинуватили як «антирадянський елемент, який проводив серед міщан контрреволюційну агітацію». Згідно з висновком прокуратури Харківської обл. від 5 лютого 1996 р. фігурантів справи реабілітовано.
14.03.1924 р.	015102. 1924 р.	Следственное дело по обвинению Рабиновича Б.Я.	Рабиновича Бориса Яковича, жителя Харкова, ухвалою комісії НКВС із адміністративного виселення прирекли до 2 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинуватили як колишнього активного члена єврейської соціалістичної партії «Бунд», що зберігав і поширював антирадянську літературу. 16 січня 1926 р. особлива нарада при колегії ОДПУ ухвалила Рабиновича Б.Я. покарати додатковим засланням на Південний Урал на 3 роки, а 29 березня 1929 р. – поз-

1	2	3	4
			бавити його подальшого права проживати в Московській і Ленінградській областях, УСРР, Білорусії та Північному Кавказі із закріпленням до певного місця проживання ще на 3 роки. Відомості про реабілітацію Рабиновича Б.Я. у справі відсутні. До справи долучено рукописні нотатки фігуранта про політичне й соціальне життя в країні.

14. Архівний підрозділ Управління СБ України у Херсонській області

Виконавці: Наталія Лукашева, Наталія Шевченко

Відповідальна: Наталія Шевченко

1	2	3	4
14.09.1920 р.	2660-фс. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Сыроватко И.А.	Сироватка Івана Якимовича, жителя х. Красний Отбідо-Василівської волості Херсонського повіту Херсонської губ. (нині Снігурівського р-ну Миколаївської обл.), ухвалою Херсонського відділення ОВ ВНК узбережжя Чорного й Азовського морів прирекли до ув'язнення в концтаборі до завершення громадянської війни. Його обвинуватили як колишнього військовослужбовця Білої армії. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний під час денікінської окупації 1919 р. служив писарем у Херсонській державній варті, комендантському управлінні й каральному загоні полковника Салікова, що переслідував представників більшовицького підпілля й повстанців на території Херсонського повіту. 26 вересня 1920 р., Миколаївський відділ реввійськтрибуналу Чорноморсько-Азовського флоту ухвалив направити засудженого до повітового військкомату для подальшого відправлення на фронт. До справи долучено особисті документи й фотографії фігуранта, зокрема його посвідчення про демобілізацію за станом здоров'я, виготовлене 28 квітня 1918 р. Херсонським повітовим військовим начальником. На звороті посвідчення нанесено відмітки про реєстрацію в управах Херсонського повітового коменданта і Херсонської міської державної варті від 24 травня і від 25 листопада 1918 р. відповідно.

1	2	3	4
26.09.1920 р.	2665-фс. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Савченко Ф.И.	Савченка Федора Ілліча, жителя с. Чернобаївка Білозерської волості Херсонського повіту, арештовано за обвинуваченням в тому, що з серпня 1919 р. служив у дислокованому в Херсоні 47-му Українському полку Добровольчої армії. Ухвалою Миколаївського відділу реввійськтрибуналу Чорноморсько-Азовського флоту фігуранта справи направили до повітового військкомату для подальшого відправлення на фронт. До справи долучено особисті документи фігуранта, зокрема тимчасовий паспорт, виданий йому денікінською Херсонською комендантською управою 24 березня 1920 р. з терміном дії на 1 рік
19.11.1920 р.	2188-фс. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Костюшенко Н.Н.	Костюшенка Миколу Миколайовича, уродженця Херсона, арештовано ревкомом м. Балаклава Ялтинського повіту й направлено до ОВ ВНК при 51-й Московській дивізії. Його обвинуватили як колишнього полковника російської імператорської і Білої армій. Відомостей про подальшу долю обвинувачуваного у справі немає. Анотацію впорядковано за датою підготовки останнього документа – анкети для опитування офіцерів та нижчих чинів врангелівської армії, взятих в полон або тих, що перебігли добровільно на сторону радянських військ. До справи долучено речові докази: службові довідки й посвідчення фігуранта, зокрема, посвідчення Костюшенка М.М. як відставного полковника і жителя Феодосії. Цей документ виготовлено 30 червня 1920 р., засвідчено підписами начальника військового гарнізону і коменданта міста й завірено печаткою міської комендатури.
30.12.1920 р.	9771-фс. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Чубукина М.Е.	Чубукіна Мойсея Євдокимовича, жителя с. Сірогози (волосний центр) Мелітопольського повіту, засуджено реввійськтрибуналом при штабі 1-ї Кінної армії до розстрілу. Його обвинуватили у «контрреволюційній діяльності». Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний за часів Гетьманату сприяв придушенню німецькими каральними загонами більшовицького повстання на території Мелітопольського повіту («звертався до карателів за допомогою особисто і сплачував їм по 60 крб. з кожної десятини»),

1	2	3	4
			а з серпня 1919 р. очолював повітовий осередок підпільної білогвардійської організації «За єдиную Россию», яка проводила антибільшовицьку агітацію і поширювала «контрреволюційну» літературу. Згідно з висновком прокуратури Херсонської обл. від 20 серпня 1993 р Чубукіна М.Є. реабілітовано.
21.11.1921 р.	10599-фс. 1921 р.	Следственное дело по обвинению Никифорова С.Н.	Уродженець м. Городище Черкаського повіту Кременчуцької губ. Нікіфоров Сергій Назарович на час арешту, 15 травня 1921 р., проживав у Херсоні, служив телеграфістом 13-го військово-залізничного дивізіону Червоної армії. Ухвалою великої трійки Херсонської міської НК прирекли до розстрілу як колишнього денікінця і політбандита. Одночасним застосуванням амністії V Всеукраїнського з'їзду рад смертний вирок замінено на 5 років ув'язнення у концтаборі з конфіскацією майна. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи навесні 1919 р. служив у повстанській дивізії отамана Н. Григор'єва; влітку-восени того ж року служив у Добровольчій армії телеграфістом при штабі 7-ї піхотної дивізії генерала М. Бредова; восени 1920 р. перебував у повстанському загоні отамана Голого, що діяв на території Черкаського повіту. Згідно з висновком прокуратури Херсонської обл. від 28 серпня 2000 р. Нікіфорова С.Н. реабілітовано.
29.01.1922 р.	2352-фс. 1921-1922 рр.	Следственное дело по обвинению Крупкина П.Г. и Мельника Я.В.	Крупкіна Петра Григоровича та Мельника Якова Васильовича, жителів с. Новогригорівка Генічеського повіту Запорізької губ., арештовано 10 жовтня 1921 р. Генічеським політбюро за обвинуваченням у попередній службі в контррозвідці Білої армії та незаконному зберіганні зброї. Слідчу справу стосовно Крупкіна П.Г. направлено на розгляд виїзної сесії Запорізького губернського ревтрибуналу для притягнення до кримінальної відповідальності. Мельника Я.В. звільнено з-під варти під підписку про невиїзд. Згідно зі слідчими матеріалами унтер-офіцер Крупкін із січня 1919 р. служив у лейб-гвардії Волинському полку Добровольчої армії. У лютому 1920 р. під час відступу білогвардійців залишився на Поділлі, був арештований польською контррозвідкою за

1	2	3	4
			<p>підозрою в шпигунстві на користь Червоної армії. Обвинувачуваний опинився в таборі для військовополонених у м. Краків (Польща), звідки добровільно вступив до групи військ генерала М. Бредова, з якою на початку серпня того ж року прибув у розпорядження генерала П. Врангеля до Феодосії. Після розгрома врангелівських частин Крупкін П.Г. був затриманий, але невдовзі направлений на службу до морської міліції в Мелітополі. У справі немає відомостей про подальшу долю фігурантів. Анотацію впорядковано за датою підготовки обвинувального висновку слідчого Генічеського повітового політбюро.</p>
06.09.1922 р.	2634-фс. 1922 р.	Следственное дело по обвинению Лесника С.И.	<p>Лесника Семена Іпатійовича, жителя м. Берислав Херсонського повіту Миколаївської губ., арештовано як колишнього військовослужбовця денікінської армії. Постановою Херсонського повітового відділу ДПУ УСРР арештованого звільнено з-під варті застосуванням «квітневої амністії» і взято на оперативний облік. Згідно зі слідчими матеріалами з серпня 1919 р. по березень 1920 р. підпоручик Лесник служив у Сімферопольському полку Добровольчої армії, внаслідок відступу опинився у таборі для інтернованих в Польщі. Наприкінці травня 1922 р. Лесник С.І. повернувся до місця постійного проживання. До справи долучено особисту фотографію фігуранта.</p>
20.10.1923 р.	2621-фс. 1923 р.	Следственное дело по обвинению Чуба Н.Д.	<p>Чуба Миколу Дмитровича, жителя м. Олешки Дніпровського повіту Таврійської губ., арештовано 11 травня 1923 р. за обвинуваченням у «контрреволюційній діяльності». Ухвалою Херсонського окружного прикордонного відділення ОДПУ СРСР обвинувачуваного звільнено з-під варті під підписку про невиїзд у зв'язку із недостатністю підстав для притягнення до кримінальної відповідальності. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи 16 серпня 1920 р. був мобілізований до врангелевської армії: служив писарем при штабі зведеного гвардійського полку в Севастополі. У листопаді того ж року він разом з полком евакуювався до Туреччини, а звідти – до Болгарії. У березні 1923 р. вступив до білоемігрантського «Союза возвращения на родину» і вже</p>

1	2	3	4
			наступного місяця повернувся додому. До справи долучено документи фігуранта, зокрема видану представництвом Ліги націй в Болгарії особисту картку з фотографією і членську картку «Союза возвращения на родину» від 26 березня 1923 р.
31.03.1926 р.	2629-фс. 1926 р.	Следственное дело по обвинению Нурского-Скарбека-Людницького В.Ф.	Нурского-Скарбека-Людницького Володимира Федоровича, жителя Херсона дворянського походження, арештовано за обвинуваченням у службі 1919 р. у денікінській контррозвідці в Севастополі, ухилянні від обліку колишніх офіцерів та незаконній участі у виборах Рад попри позбавлення виборчих прав. Слідством встановлено, що мічман Людницький наприкінці 1916 – квітні 1918 р. служив у військовому порту м. Ревель (нині м. Таллін, Естонія), обіймав посаду інженера-механіка. У серпні 1919 р., як колишнього офіцера флоту, мобілізовано у м. Кривий Ріг до денікінської армії, призначено начальником ешелону, що супроводжував військово спорядження до штабу командувача морськими силами Півдня Росії у Севастополі. Після виконання завдання обвинувачуваний з вересня того ж року увійшов до складу Чорноморського флотського екіпажу. Ухвалою Херсонського окружного відділу ДПУ УСРР провадження справи припинено, Нурского-Скарбека-Людницького В.Ф. звільнено з-під варти під підписку про невиїзд і взято на облік колишніх білих офіцерів.
11.12.1926 р.	2690-фс. 1925–1926 рр.	Следственное дело по обвинению Давыдова (Александрова) Д.И.	Уродженця с. Верхній Рогачик Мелітопольського повіту Таврійської губ. Александрова Дмитра Івановича арештовано за обвинуваченням у службі у Білій армії, переслідуванні прихильників радянської влади. Ухвалою Херсонського окружного відділу ДПУ УСРР провадження справи припинено у зв'язку з недостатністю зібраних доказів скоєння ним військових злочинів; обвинувачуваного звільнено з-під варти під підписку про невиїзд. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи в травні 1918 р. у м. Каховка (волосний центр Дніпровського повіту Таврійської губ.) вступив на службу до зведеного стрілецького полку генерала В. Семенова. У червні 1918 р. полк передислокувався на Кубань, приєднався до Добро-

1	2	3	4
			<p>вольчої армії і був реорганізований у другий офіцерський стрілецький полк 3-ї піхотної дивізії генерала М. Дроздовського. Влітку–восени 1919 р. полк брав участь в оборонних боях на Донбасі й під Харковом, невдалому наступі на Москву, а на початку 1920 р. відступив до Одеси й разом з іншими частинами військ генерала М. Бредова був інтернований в Румунії. Надалі обвинувачуваний утримувався в таборі для інтернованих у Польщі, у серпні того ж року виїхав до Криму і до ліквідації фронту служив у врангелівській військовій автомаїстерні. Надалі Александров Д.І. вступив до лав Червоної армії: служив в канцелярії 21-го стрілецького полку помічником завідувача демобілізаційного столу, але невдовзі дезертирував і до арешту проживав у Новоросійську за фіктивними документами як Давидов Дмитро Іванович. До справи долучено особисті документи фігуранта, зокрема членський квиток Всеросійського професійного союзу транспортних працівників, виготовлений в Новоросійську 27 лютого 1924 р. На анкеті заарештованого вміщено процесуальну фотографію.</p>
08.04.192 р.	9592-фс. 1926–1927 р.	Следственное дело по обвинению Белинского Э.А.	<p>Белінського Еммануїла Олександровича, жителя м. Скадовськ Херсонської округи засуджено надзвичайною сесією окружного суду до 10 років ув'язнення у ВТТ. Його обвинуватили як колишнього військовослужбовця гетьманської і Білої армій. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи восени 1918 р. упокорював повсталих селян Херсонщини у складі гетьманського карального загону «Білий диявол»; із серпня 1919 р. по листопад 1920 р. служив у денікінській комендатурі Скадовська, бригаді полковника Ільїна (ймовірно 1-й бригаді 34-ї піхотної дивізії врангелівської армії. – <i>Упоряд.</i>) та при штабі 2-го армійського корпусу генерала В. Вітковського з дислокацією на Півдні України і в Криму. До 1925 р. обвинувачуваний перебував у вимушеній еміграції в Сербії і Болгарії. 12 жовтня 1927 р. Найвищий суд УСРР переглянув слідчу справу, перекваліфікував обвинувачення й ухвалив засудженому інший вирок: 5 років позбавлення волі із суворою ізоляцією й конфіскаці-</p>

1	2	3	4
			<p>єю майна. Водночас застосуванням амністії V Всеукраїнського з'їзду рад термін покарання пом'якшено на третину, але з подальшим позбавленням на 3 роки права проживати в Ленінграді, Москві, Ростові-на-Дону, Харкові, Києві, Дніпропетровську і відповідних, а також прикордонних округах. За висновком прокуратури Херсонської обл. від 8 червня 1993 р. Белінського Е.О. реабілітовано. До справи долучено сімейну фотографію й листування фігуранта.</p>
29.08.1927 р.	9701-фс. 1926–1927 рр.	<p>Следственное дело по обвинению Гамановича А.Я.</p>	<p>Гамановича Андрія Яковича, жителя с. Нова Маячка Каховського р-ну Херсонської округи (нині Олешківського р-ну Херсонської обл.), засуджено окружним судом до розстрілу. Його обвинуватили в «активній боротьбі проти робітничого класу, селянства й революційного руху». Смертний вирок виконано 17 вересня 1927 р. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи за Гетьманату, а потім під час денікінської і врангелівської окупації Херсонщини служив охоронцем державної варти с. Нова Маячка і брав участь у катуваннях та розстрілах революційно налаштованих односельчан, а також червоноармійців і членів їх сімей. Згідно з висновком прокуратури Херсонської обл. від 6 вересня 1993 р. Гамановича А.Я. реабілітовано.</p>
28.12.1927 р.	9363-фс. 1927 р.	<p>Следственное дело по обвинению Верескуна А.П.</p>	<p>Верескуна Олексія Павловича, жителя Херсона, засуджено Херсонським окружним судом до 4 років ув'язнення у ВТТ. Його обвинуватили в «активній боротьбі проти робітничого класу й революційного руху в роки громадянської війни». Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи за Гетьманату служив у міській державній варті, а під час денікінської окупації Херсона обіймав посаду «начальника районного розшуку». Згідно з висновком прокуратури Херсонської області від 2 червня 1993 р. Верескуна О.П. реабілітовано. До справи долучено сімейну фотографію й листування фігуранта.</p>
		<p>Следственное дело</p>	<p>Карабугу Якова Семеновича, жителя с. Буцовське Великоолександрівського р-ну Херсонської округи, ухвалою колегії ДПУ УСРР прирекли до 3 років заслання до Північного краю з подальшим позбавлен-</p>

1	2	3	4
	04.11.1929 р. 2845-фс. 1929 р.	по обвиненію Карабу-ты Я.С.	ням права проживати в УСРР, а також в Москві, Ленінграді і всіх прикордонних округах. Його обвинуватили як колишнього «політбандита», вороже налаштованого до заходів радянської влади. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи впродовж 1921–1922 рр. перебував у «контрреволюційній повстанській петлюрівській організації отамана Сірка-Скляра», що діяла на півночі Херсонської та в Правобережній частині Катеринославської губ. Зокрема, обвинувачуваний брав участь у захопленні повстанцями військового ешелону на залізничній станції Біла Криниця (Великоолександрівський р-н), а також підтримував стосунки з повстанцями місцевих уенерівських отаманів «Свища» і «Чорного Ворона». 10 вересня 1932 р. надзвичайна трійка ПП ОДПУ Північного краю за результатом позасудового перегляду слідчої справи ухвалила звільнити Карабуту Я.С. із заслання достроково з правом вільного проживання на території СРСР. Згідно з висновком прокуратури Херсонської обл. від 19 травня 2000 р. Карабуту Я.С. реабілітовано. До справи долучено процесуальну фотографію фігуранта.
	28.12.1929 р. 2855-фс. 1929 р.	Следственное дело по обвиненію Фёдорова Б.П.	Федорова Бориса Петровича, жителя с. Кіндійка Херсонського р-ну Херсонської округи (нині околиця м. Херсона), ухвалою особливої наради при колегії ОДПУ СРСР прирекли до 3 років заслання до Північного краю. Його обвинуватили як колишнього військовослужбовця Білої армії, що тривалий час переховався від радянського правосуддя. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи влітку 1918 р. під час перебування на Дону добровільно вступив до денікінської армії і служив у щойно відродженому 80-му піхотному генерал-фельдмаршала князя Барятінського Кабардинському полку, 1919 р. брав участь у боях проти частин Червоної армії під Києвом та Одесою, а на початку 1920 р. відступав разом з військами генерала М. Бредова і потрапив у табір для інтернованих у Польщі. Завдяки дипломатичним зусиллям на початку серпня 1920 р. обвинувачуваний разом з іншими інтернованими прибув у розташун-

1	2	3	4
			ня врангелівської армії в Криму, але вже у жовтні потрапив у полон до червоних в районі Джанкя; у березні 1921 р. втік з-під арешту, придбав документи на ім'я Петренка Петра Івановича і тривалий час нелегально проживав у селах Херсонського р-ну. Згідно з висновком прокуратури Херсонської обл. від 30 травня 2000 р. Федорова Б.П. реабілітовано.
16.06.1931 р.	480-фс. 1931 р.	Следственное дело по обвинению Ковтуна П.В.	Ковтуна Петра Володимировича, жителя с. Каланчак Чаплинського р-ну, засуджено народним судом Хорлівського р-ну (у процесі слідства сталися адміністративно-територіальні зміни) до 5 років заслання за межі УСРР. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. Слідчими й судовими органами взято також до уваги факт добровільної служби фігуранта справи 1919 р. у Корніловському полку денікінської армії й участі в боях проти частин Червоної армії під Мелітополем. Згідно з постановою Херсонського облсуду від 3 листопада 1989 р. провадження справи припинено за відсутністю складу злочину.
10.08.1931 р.	5104-фс. 1930–1931 рр.	Следственное дело по обвинению Хохули А.Д.	Уродженець с. Нова Маячка Олешківської волості Дніпровського повіту Таврійської губ. Хохуля Анатолій Данилович на час повторного арешту 13 листопада 1930 р. проживав у Кременчуці. Згідно із обвинувальним висновком Каховського райвідділення ДПУ УСРР від 17 грудня того ж року він підлягав розстрілу за рецидивним обвинуваченням у «підтриманні тісних стосунків з антирадянськими елементами і проведенні контрреволюційної діяльності». Уперше фігуранта справи покарано в червні 1927 р. Колегія ОДПУ ухвалила заслати Хохулю А.Д. на 3 роки на Урал як такого, що спільно з колишніми місцевими денікінськими офіцерами й контрозвідниками проводив антирадянську агітацію серед односельчан. У слідчих матеріалах підкреслено факти служби Хохулі А.Д. під час громадянської війни рядовим в денікінській та врангелівській арміях, зокрема у врангелівському каральному загоні прапорщика Олександра Афанасьєва й участі в репресіях стосовно комуністів, червоноармійців і

1	2	3	4
			революційно налаштованих селян Херсонщини. Надалі обвинувачуваний вступив до лав Червоної армії, а 1923 р. після демобілізації повернувся до рідного села. Ухвалою Каховського райвідділення ДПУ УСРР провадження слідчої справи припинено за недостатністю доказів провини фігуранта.
17.09.1931 р.	2700-фс. 1931 р.	Следственное дело по обвинению Плющова В.И.	Житель с. Долматівка Голопристанського р-ну Плющов Василь Іванович, на час арешту вчитель місцевої школи й завідувач хати-читальні, згідно з висновком слідчого районної прокуратури від 31 квітня 1931 р. підлягав засудженню до 7 років ув'язнення в концтаборі. Його обвинуватили як колишнього підпоручика Сімферопольського офіцерського полку денікінської армії та голову місцевого осередку петлюрівської «Просвіти», викритого в подальшій агітації проти заходів радянської влади на селі. Ухвалою ОВ УВО і ДПУ УСРР провадження слідчої справи припинено і її фігуранта з-під варти звільнено за недостатністю зібраних доказів скоєння ним злочинних дій. До справи долучено особисту фотографію фігуранта.
07.12.1932 р.	483-фс. 1932 р.	Следственное дело по обвинению Щербака А.М.	Щербака Антона Мойсейовича, жителя с. Качкарівка Великоолександрівського р-ну Одеської обл. (нині Бериславського р-ну Херсонської обл.), арештовано за обвинуваченням у проведенні «контрреволюційної» агітації. Ухвалою Великоолександрівського райвідділення ДПУ УСРР провадження слідчої справи припинено й обвинувачуваного звільнено з-під варти з огляду на його поважний вік (1874 р.н.). Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи за Гетьманату очолював у селі державну варту, а під час денікінської окупації – народну міліцію.
11.05.1933 р.	1165-фс. 1933 р.	Следственное дело по обвинению Сокоренко И.Ф.	Сокоренко Івана Федоровича, жителя м.Цюрупинськ Одеської обл. (нині м.Олешки Херсонської обл.), арештовано за обвинуваченням у проведенні антирадянської агітації. Слідством також встановлено, що під час денікінської окупації підпоручик Сокоренко служив завідувачем господарської частини дислокованого в Олешках «Управління військового керівництва Добровольчої армії». Постановою Цю-

1	2	3	4
			рупинського райапарату ДПУ УСРР слідчу справу направлено до Скадовського райвідділення ДПУ УСРР для ухвалення остаточного рішення стосовно Сокоренка І.Ф. Відомості про його засудження, подальшу долю й реабілітацію у справі відсутні. Анонсацію підготовлено за датою підписання вищезазначеної постанови. До справи долучено особисту фотографію фігуранта.
25.10.1935 р.	9745-фс. 1935 р.	Следственное дело по обвинению Черноморченко Ф.А.	Черноморченка Федора Андрійовича, жителя Херсона, засуджено спецколегією Одеського облсуду до розстрілу. Його обвинуватили в активній боротьбі з революційним рухом, проведенні антирадянської агітації на виробництві. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи із 1916 р. служив у Херсонському губернському жандармському управлінні, був секретним агентом міської комендатури періоду УНР, а під час денікінської окупації Херсона служив у контррозвідці Добровольчої армії і брав участь в арештах революційно налаштованих робітників і студентів. 8 лютого 1936 р. судово-наглядова колегія Верховного суду СРСР ухвалила смертний вирок засудженому замінити на 10 років ув'язнення у ВТТ. Згідно з висновком прокуратури Херсонської обл. від 16 вересня 1993 р. Черноморченка Ф.А. реабілітовано. До справи долучено процесуальну фотографію фігуранта.
10.02.1936 р.	3417-фс. 1935–1936 рр.	Следственное дело по обвинению Терещенко И.Н.	Уродженець містечка Гола Пристань Дніпровського повіту Таврійської губ. (нині райцентру Херсонської обл.) Терещенко Іван Микитовича на час арешту проживав у Миколаєві. Воднотранспортним судом Чорноморського басейну його засуджено до 10 років ув'язнення у ВТТ з подальшою поразкою в правах на 5 років. Його обвинуватили у «пособництві іноземним державам з контрреволюційною метою і порушенні трудової дисципліни на транспорті». Слідством встановлено, що взимку–навесні 1919 р. Терещенко І.М. служив у 1-й Задніпровській радянській бригаді і створеній на її основі 6-й Українській радянській дивізії Червоної армії на чолі з отаманом Н. Григор'євим; у травні 1919 р. брав участь в антибільшовицькому повстання бунтівної дивізії на Півд-

1	2	3	4
			ні України, супроводжуваному пограбуваннями населення і розстрілами червоноармійців. Улітку 1919 р., із приходом до Голої Пристані денікінців, обвинувачуваний приєднався до «добровольчої сотні білогвардійського офіцера Поперека». Ухвалою пленуму Верховного суду СРСР від 29 січня 1960 р. провадження кримінальної справи на Терещенка І.М. припинено за недостатністю доказів його провини. У частині обвинувачення щодо його «злочинної діяльності» 1919 р. застосовано положення постанови ЦВК СРСР від 2 листопада 1927 р. «Про амністію».
25.08.1937 р.	220-фс. 1937 р.	Следственное дело по обвинению Стеценко П.Г.	Уродженець с. Квітки Корсунської волості Канівського повіту Київської губ. (нині Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл.) Стеценко Петро Григорович на час арешту проживав у Херсоні. Його арештовано 21 серпня 1937 р. міським відділом НКВС за обвинуваченням у «шпигунстві на користь білоемігрантів». Згідно зі слідчими матеріалами під час громадянської війни фігурант справи був «активним петлюрівцем на культурному фронті» й у складі Української республіканської хорової капели О. Кошиця за дорученням С. Петлюри 1919 р. відбув у концертну подорож Західною Європою і Північною Америкою інформувати світ про Україну і її боротьбу за незалежність. Після падіння УНР обвинувачуваний разом з хором уже не міг повернутися додому і тривалий час проживав у Європі (Чехословаччині, Австрії, Швейцарії, Франції, Англії, Бельгії, Голландії та Німеччині). До Києва повернувся у вересні 1925 р. Постановою Херсонського міського відділу НКВС провадження справи припинено у зв'язку зі смертю заарештованого (покінчив життя самогубством). Анотацію впорядковано за датою підготовки вищезазначеної постанови. Згідно з висновком прокуратури Херсонської обл. від 18 квітня 2000 р. Стеценко П.Г. реабілітовано. До справи долучено особисті документи фігуранта, зокрема його посвідчення як помічника директора із навчальної частини Кам'янець-Подільського музичного технікуму на відрядження до Москви, Ленінграда та Києва для ознайом-

1	2	3	4
			лення з організацією навчального процесу в середніх музичних навчальних закладах.
23.09.1937 р.	2943-фс. 1937 р.	Следственное дело по обвинению Захарова Е.М.	Захарова Елізара Макаровича, жителя Херсона засуджено виізною сесією Військової колегії Верховного суду СРСР до розстрілу. Його обвинуватили як члена місцевої «контрреволюційної терористичної організації». Смертний вирок виконано наступного дня. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи 1919 р. служив фельдшером 4-ї піхотної дивізії генерала Я. Слащова. 27 лютого 1958 р. Військова колегія Верховного суду СРСР ухвалила провадження справи стосовно Захарова Е.М. припинити за відсутністю складу злочину.
02.10.1938 р.	4036-фс. 1938 р.	Следственное дело по обвинению Стукаленко И.И.	Уродженець Херсона Стукаленко Іван Іванович на час арешту проживав у м. Чита (РФ) і служив начальником 2-го відділення 6-го відділу штабу Забайкальського військового округу. Виізною сесією Військової колегії Верховного суду СРСР його обвинуватили як японського шпигуна і члена місцевої «військово-троцькістської організації» і засудили до розстрілу з позбавленням військового звання «капітан». Смертний вирок виконано того ж дня. Згідно зі слідчими матеріалами поручик Стукаленко із травня по грудень 1919 р. служив у денікінській армії: помічником командира взводу Херсонського караульного батальйону. 6 серпня 1959 р. військова колегія Верховного суду СРСР ухвалила провадження справи стосовно Стукаленка І.І. припинити за відсутністю складу злочину. До справи долучено процесуальні фотографії та особисті документи фігуранта, зокрема його посвідчення як особи керівного складу РСЧА з фотографією.
14.10.1938 р.	2562-фс.	Следственное дело по обвинению Добенко С.Э.	Добенка Семена Еммануїловича, жителя с. Нова Маячка Каховського р-ну Миколаївської обл., засуджено Військовою колегією Верховного суду СРСР до розстрілу. Його обвинуватили як такого, що «з 1936 р. був активним членом антирадянської троцькістської терористичної організації, готував низку терористичних актів проти керівників ВКП(б) та радянського уряду, проводив підривну шкідницьку

1	2	3	4
	1937–1938 рр.		діяльність в сільському господарстві з метою послаблення організаційно-господарської потужності колгоспу й виклику невдоволення серед селянства». Смертний вирок виконано того ж дня. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи влітку 1919 р. перебував у «банді Махна та Григор'єва», що на той час оперувала в південних степах Правобережжя України. 15 червня 1957 р. Військова колегія Верховного суду СРСР ухвалила свій попередній вирок стосовно Добенка С.Е. скасувати і провадження справи припинити за відсутністю складу злочину.
08.10.1938 р.	133-фс. 1938 р.	Следственное дело по обвинению Гудзовского А.А.	Уродженець м. Тараща Канівського повіту Київської губ. Гудзовський Олександр Амосович на час арешту проживав у Скадовську Миколаївської (нині Херсонської) обл. Його обвинуватили у приналежності до «антирадянської, правотроцькістської організації, вихвалянні ворогів народу та проведенні контрреволюційної агітації серед населення». До уваги взято також факти служби підпоручика Гудзовського у повстанській дивізії отамана Зеленого на Київщині та Херсонському караульному батальйоні денікінської армії. Ухвалою Скадовського райвідділення НКВС УРСР провадження слідчої справи стосовно Гудзовського О.А. припинено у зв'язку зі смертю обвинувачуваного. Згідно з висновком прокуратури Херсонської обл. від 4 квітня 1997 р. Гудзовського О.А. реабілітовано. До справи долучено паспорт фігуранта з фотографією, його профспілковий квиток та інші документи радянського зразка.
01.02.1939 р.	2275-фс. 1938–1939 рр.	Следственное дело по обвинению Шияна Г.Т. и Максименко Н.Ф.	Шияна Гаврила Терентійовича та Максименка Микола Федоровича жителів с. Іванівка (райцентр) Дніпропетровської (нині Херсонської) обл., арештовано за обвинуваченням у приналежності до місцевої «контрреволюційної повстанської націоналістичної організації». Ухвалою Іванівського райапарату НКВС УРСР провадження слідчої справи припинено, а її фігурантів з-під варті звільнено у зв'язку з недостатністю зібраних доказів їх провини. Згідно зі слідчими матеріалами обидва фігуранти справи перебували в Іванівському осередку «контрреволюційної повстан-

1	2	3	4
			ської націоналістичної організації “Просвіта”». Водночас за свідченнями свідків Максименко М.Ф. протягом 1918–1919 рр. кілька разів обіймав посаду коменданта залізничної станції Федорівка під час її перебування під контролем махновської Револьюційної повстанської армії України.
27.05.1939 р.	9156-фс. 1938–1939 рр.	Следственное дело по обвинению Руфа М.Д.	Руфа Мартина Даниловича, жителя с. Любомирівка Фріцгеккертовського (надалі Високопільського, нині Березнегуватського) р-ну Миколаївської обл., засуджено судовою колегією обласного суду до 6 років ув'язнення у ВТТ. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи 1918 р. «викривав німецьким окупантам представників більшовицького підпілля й революційно налаштованого селянства», а 1919 р. служив рядовим в денікінській армії. Згідно з висновком прокуратури Херсонської області від 30 травня 1994 р. Руфа М.Д. реабілітовано.
03.08.1942 р.	28-фс. 1941–1942 рр.	Следственное дело по обвинению Фрая Т.П.	Фрая Теодора Петровича, жителя с. Михайлівка Бериславського р-ну Миколаївської обл., арештовано 1 липня 1941 р. Каховським міжрайвідділенням НКДБ УРСР за обвинуваченням у проведенні антирадянської агітації. Слідством встановлено, що впродовж 1917–1918 рр. фігурант справи був організатором місцевої «куркульської» самооборони, брав участь у розгромі Старошведського волосного ревкому та вбивстві комісара Молчанова в с. Зміївка (нині Бериславського р-ну), а також в розстрілі червоних партизанів у монастирі (нині на території с. Червоний Маяк того ж р-ну). Із наближенням фронту обвинувачуваного евакуювали в глиб країни. Ухвалою УНКВС по Новосибірській обл. 3 серпня 1942 р. провадження слідчої справи стосовно Фрая Т.П. припинено у зв'язку з його смертю. Згідно з висновком прокуратури Херсонської області від 30 серпня 2000 р. Фрая Т.П. реабілітовано. До справи долучено процесуальні фотографії фігуранта, його військовий квиток рядового запасу з фотографією і посвідку про шлюб.

**15. Архівний підрозділ Управління СБ України
у Хмельницькій області**

Виконавець: Наталія Остапчук

Відповідальна: Марина Горин

1	2	3	4
24.08.1919 р.	П-4696. 1919 р.	Уголовное дело по обвинению Слушного Владимира Елисеевича	Слушного Володимира Олексійовича, жителя м. Проскурів (повітовий центр) Подільської губ., арештували як викритого «малолітнього петлюрівського розвідника». Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний під час дислокації у Проскуріві штабу Армії УНР потрапив до складу групи малолітніх розвідників, засилався в розташування передових частин Червоної армії, за виконання розвідувальних завдань отримував платню в розмірі 350 крб. на місяць. У справі відсутній обвинувальний висновок, вирок, інші рішення каральних органів стосовно фігуранта, а також висновок про його реабілітацію. Анотацію впорядковано за датою складання останнього протоколу допиту заарештованого.
07.08.1920 р.	П-4698. 1920 р.	Уголовное дело по обвинению Диевской Марии Игнатьевны и др.	Дієвську Марію Гнатівну, уродженку Кам'янця-Подільського, засуджено ревівійськтрибуналом 14-ї армії при 41-й дивізії до ув'язнення в концтаборі до завершення громадянської війни. Її обвинуватили в тому, що служила сестрою милосердя Армії УНР у м. Нова Ушиця (повітовий центр), а також працювала у Могилів-Подільській земській лікарні, «зустрічалася з офіцерами петлюрівської контррозвідки й інформувала їх про переміщення військових частин». 10 грудня 1920 р. той же ревівійськтрибунал ухвалив звільнити Дієвську М.Г. від подальшого відбування покарання й направити її на службу до однієї з військових частин Червоної армії. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької області від 13 квітня 1998 р. Дієвську М.Г. реабілітовано.
		Дело по обвинению	Самборика Василя Григоровича, жителя с. Слобідка-Кульчіївецька Струзького р-ну Новоушицького повіту Подільської губ. (нині Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.), виізною сесією ревівійськтрибуналу 14 армії при 60-й стрілецькій дивізії засуджено до розстрілу. Смертний вирок виконано того ж дня.

1	2	3	4
	23.02.1921 р. П-27340. 1921 р.	Самборика Василя Григорь- евича	Його обвинували у приналежності до реакційної організації «Союз російського народу» за часів імперії, організації місцевого осередку Союзу хліборобів-власників за Гетьманату, непокорі більшовицькій владі й антибільшовицькій агітації серед односельчан. Згідно зі слідчими матеріалами відставний молодший феєрверкер 7-ї батареї 5-ї резервної артилерійської бригади царської армії Самборик за часів існування Української Держави вербував селян до гетьманського війська, із приходом більшовиків переховував у власному помешканні уенерівського підпільника «Сашка», під час радянсько-польської війни викрив полякам більшовицького активіста Семена Чорноконя. За висновком прокуратури Хмельницької обл. від 13 січня 1992 р. Самборика В.Г. реабілітовано. До справи долучено особисті документи й фотографії фігуранта.
	09.07.1921 р. П-27763. 1920–1921 рр.	Дело по обвинению Ионко Марьяна Альбино- вича	Іонка Мар'яна Альбіновича, поляка, жителя с. Янківці Михальпільського р-ну Летичівського повіту Подільської губ. (нині с. Іванківці Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.), ухвалою колеґії Подільської ГНК приречено до 3 років ув'язнення у концтаборі. Його обвинували у ворожому ставленні до радянської влади. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи з кінця 1918 р. у складі уенерівських каральних загонів брав участь у репресіях стосовно червоних партизанів і «революційно налаштованих» селян, а в приватному помешканні обвинувачуваного розміщувався «штаб петлюрівського карального загону». 24 листопада 1937 р. виїзна сесія спецколеґії Вінницького обласного суду засудила Іонка М.А. до 10 років ув'язнення у ВТТ з подальшим обмеженням у правах на 5 років. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 6 квітня 1992 р. Іонка М.А. реабілітовано.
		Дело по обвинению Вереса Льва Нико- лаевича	Вереса Лева Миколайовича, уродженця с. Теремківці Бережанської волості Кам'янецького повіту Подільської губ., засуджено виїзною сесією Подільського губернського ревтрибуналу у Кам'янецькому повіті до розстрілу. Його обвинували у «контрре-

1	2	3	4
29.12.1921 р.	П-27380. 1921 р.	в контрреволюції, выдаче советских работников и обезоруживании красноармейцев	волюційній діяльності». Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний за влади Директорії УНР служив начальником міліції у Кам'янці-Подільському, переслідував і піддавав репресіям більшовицьких активістів і поплічників, зокрема у вересні 1920 р. брав участь у затриманні й роззброєнні загону червоноармійців та всіляко знущався над затриманими. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 9 січня 1992 р. Вереса Л.М. реабілітовано.
22.04.1923 р.	П-30294. 1922–1923 рр.	Следственное дело по обвинению Панькова А.П. и др. (всего 4 чел.)	За справою проходять уродженець с. Дзвиняч (на той час територія Польщі, нині Заліщицького р-ну Тернопільської обл.) Паньков Антон Петрович, уродженці с. Сприсівка Новоушицького повіту Подільської губ. (нині Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.) Зауер Фердинанд Адольфович та його молодші брати Едуард і Густав – члени викритої диверсійної групи отамана Я. Гальчевського. Ухвалою надзвичайної сесії Подільського губсуду їх засуджено до розстрілу. Усіх обвинуватили як польських прислужників, що займалися шпигунською діяльністю, протидіяли армійським підрозділам і брали участь у численних нападах на подільські містечка й села, зокрема, у м. Бар спалили будівлі парткому, виконкому й відділення міліції. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 7 жовтня 1997 р. фігурантів справи реабілітовано.
04.10.1923 р.	П-29305. 1923 р.	Дело по обвинению граждан Подольской губернии Проскуровского округа Слободянюка Корнея, Шевчука Петра и Костюка Порфирия	Жителів с. Дяківці Літинського р-ну Вінницької округи Подільської губ. Костюка Порфирія Феодосійовича, Слободянюка Корнія Олексійовича та Шевчука Петра Матвійовича засуджено губсудом до 3 років ув'язнення у ВТТ із подальшою поразкою в правах на 2 роки. Усіх обвинуватили як таких, що протягом 1921–1922 рр. періодично долучалися до повстанців отамана Я. Гальчевського, незаконно перетинали радянсько-польський державний кордон, брали участь в нападах на радянські установи і військових сутичках з червоноармійцями. Одночасним застосуванням амністії з нагоди 5-ї річниці «жовтневої революції» термін позбавлення волі за-

1	2	3	4
		в суучастии в банде Гальчевского	судженням зменшено удвічі. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 9 червня 1995 р. фігурантів справи реабілітовано.
21.02.1924 р.	П-28509. 1923–1924 рр.	Следственное дело по обвинению Пецика Б.С.	Пецика Броніслава Степановича, жителя с. Бокиївка Юхимівського р-ну Проскурівської округи Подільської губ. (нині Волочиського р-ну Хмельницької обл.), засуджено надзвичайною сесією Волинського губсуду до розстрілу з одночасною заміною смертної кари на 5 років ув'язнення в концтаборі з конфіскацією майна й подальшим обмеженням у правах на 3 роки. До уваги взято щиросердне зізнання, розкаяння, молодий вік і соціальний стан засудженого. Його обвинуватили у службі в Армії УНР, участі в антирадянському збройному виступі із території Польщі «банд Палія й Тютюнника» та подальшій приналежності до петлюрівської підпільної організації «ВПА» (Волинська повстанська армія. – <i>Упоряд.</i>). Згідно зі слідчими матеріалами восени 1920 р. Пецик Б.С. вступив до лав Армії УНР: козаком 4-го Київського полку ім. Тютюнника під командуванням полковника М. Палія, але вже через 2 тижні разом з полком був інтернований в Польщі; наприкінці жовтня 1921 р. брав участь у Другому зимовому поході Армії УНР у складі Подільської групи, утвореної з інтернованих козаків і старшин 4-ї і 6-ї дивізій та очолюваної М. Палієм. За свідченнями обвинувачуваного, Подільська група рухалася спочатку за маршрутом Городок–Зіньків Летичівського повіту Подільської губ. і потім повернула на Волинь; завершився її наступ в районі Мотриницького (ймовірно, Мотрунківського. – <i>Упоряд.</i>) лісу, коли повстанців було розбито в бою, а частина з них розбіглася. Б. Пецик разом зі старшиною І. Шацьким певний час переховувалися в селах Молочки й Татарнівка Краснопільської волості Полонського повіту Волинської губ. (вірогідно, йдеться про бої Подільської групи з червоною кіннотою 1 листопада 1921 р. під с. Авратин, після яких повстанці не припинили свій рейд, хоч і зазнали відчутних втрат і замість пораненого в ногу М. Палія

1	2	3	4
			<p>їх очолив підполковник С. Чорний – Упоряд.). Узимку 1922 р. обох залучено до діяльності повстанко-му, організованого переважно жителями сіл Мшанець, Рогозна і Волиця сусідньої Остропільської волості. Найвагомішою повстанською акцією став січневий напад на відділення міліції та сільраду містечка Любар, супроводжуваний вбивствами представників місцевої влади. Б. Пецик безпосередньої участі в нападі не брав, навесні 1922 р. залишив повстанців і повернувся додому, а в січні наступного року був заарештований. 10 квітня 1924 р. Верховний суд УСРР ухвалив зменшити покарання фігуранту справи на третину, але з тим же подальшим обмеженням у правах. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 4 березня 1993 р. Пецика Б.С. реабілітовано. До справи долучено особисті документи фігуранта, зокрема його тимчасовий паспорт від 26 квітня 1907 р. як жителя с. Медведівка Трительницької волості Проскурівського повіту Подільської губ., що має на право впродовж року проживати в різних містах і поселеннях Російської імперії.</p>
09.10.1926 р.	П-28618, т. 1–2. 1926 р.	<p>Справа по обвинуваченню Опальського Степана, Овчарук-Марцишиної Павлини, Довгошейка Івана Андрійовича, Бевзи Авксентія Матвійовича,</p>	<p>За справою проходять жителі сіл Кам'янецької й Могилівської округ (загалом 23 ос.). Кам'янецьким окружним судом 8-х селян, зокрема Довгошейка Івана Андрійовича й Опальського Степана Якубовича, засуджено до розстрілу; ще 6-х – до 5–10 років ув'язнення в концтаборі. Зокрема, Бевза Авксентія Матвійовича й Матковського Миколу Пилиповича позбавлено волі на 10 років з конфіскацією майна й подальшою поразкою в правах на 5 років. Усіх репресованих обвинуватили у приналежності впродовж 1923–1925 рр. до організованої 2-м відділом польського генштабу «диверсійної банди» братів Овчаруків Григорія і Євгена. Дружину останнього Овчарук-Марцишину Павлину Лаврівну засуджено до 3 років «виселення із закритих районів». Згідно зі слідчими матеріалами Кам'янецького окрввідділу ДПУ УСРР обвинувачувані брали участь у нападах на радянські установи, вбивствах</p>

1	2	3	4
		<p>Матковського Миколи Пилиповича та ін. (23 особи)</p>	<p>комуністів, підпалах хлібних складів, диверсіях на залізниці. Диверсійні акції здійснювалися на території Кам'янецької й Могилівської округ. Решту фігурантів справи з-під варти звільнено в процесі слідства під підписку про невиїзд за недоведеністю провини. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 29 серпня 1993 р. фігурантів справи реабілітовано.</p>
05.11.1926 р.	П-29366. 1926 р	<p>Справа по обвинуваченню Сайка Петра Микитовича</p>	<p>Сайка Петра Микитовича, жителя с. Могилівка Дунавецького р-ну Кам'янецької округи (нині село стало частиною м. Дунаївці), засуджено окружним судом до 6 років позбавлення волі із суворою ізоляцією, конфіскацією особистого майна й подальшою поразкою в правах на 3 роки. Його обвинувачили у тому, що 1919 р. служив у Дунаївцях начальником карно-розвідувального відділу 5-ї дільниці Новоушицького повіту, переслідував місцевих прихильників більшовицької влади, зокрема свідчив у «петлюрівському суді» проти командира Червоної армії Баскакова та більшовика Лашенкова. 16 квітня 1927 р. надзвичайна сесія Кам'янецького окружного суду ухвалила звільнити засудженого достроково на підставі того, що він за висновком адміністрації БУПРу «цілком виправився» і на той час вже відбув третину встановленого терміну покарання. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 10 листопада 1995 р. Сайка П.М. реабілітовано.</p>
20.06.1927 р.	П-29367. 1927 р.	<p>Справа по обвинуваченню Дерев'янчука, Лядецького та ін. (12 осіб)</p>	<p>За справою в переважній більшості проходять уродженці й жителі низки сіл Бахматівецького р-ну Проскурівської округи. 11-х фігурантів засуджено надзвичайною сесією окружного суду до 3–10 років ув'язнення у ВТТ віддаленої місцевості СРСР із подальшими обмеженнями у правах на 2–5 років. Зокрема, Лядецького Павла Антоновича засуджено до 10 років позбавлення волі із суворою ізоляцією і конфіскацією майна, подальшою поразкою в правах на 5 років і заборону на 3 роки проживати на визначеній території УСРР, Дерев'янчука Федора Олександровича – до 3 років позбавлення волі із заборону на 2 роки проживати в УСРР після від-</p>

1	2	3	4
			<p>буття покарання. Усіх репресованих обвинуватили як колишніх членів «Бахматівецького петлюрівського повстанкому». Одного із заарештованих звільнено з-під варту у процесі слідства за недоведеністю провини. Згідно зі слідчими матеріалами впродовж 1921 р. Бахматівецький повстанком входив до мережі діючих на території Летичівського й частини Проскурівського повітів підпільних повстанських формувань під проводом уенерівського отамана «Хмари» (Семена Харченка) і готував загальне антибільшовицьке повстання із метою відновлення УНР. Члени повстанкому брали участь у вчиненні терактів проти представників місцевої більшовицької влади та червоноармійців, закликали селян до повстанських лав, поширювали антибільшовицьку літературу. 12 листопада 1927 р. усіх засуджених за справою звільнено з місць ув'язнення застосуванням постанови президії ЦВК СРСР від 2 листопада 1927 р. «Про амністію». Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 23 жовтня 1995 р. репресованих фігурантів справи реабілітовано.</p>
02.11.1927 р.	П-27550. 1927 р.	Справа по обвинуваченню Макудія Віктора Петровича	<p>Уродженець с. Сказинці (нині с. Ясенівка) Ярмолинського р-ну Проскурівської округи Макудій Віктор Петрович на час арешту проживав у Києві та служив молодшим міліціонером Центрального району. Надзвичайною сесією Проскурівського окружного суду його засудили до 10 років ув'язнення у концтаборі з конфіскацією майна й подальшим обмеження у правах на 5 років за обвинуваченням в «політичному бандитизмі». Згідно зі слідчими матеріалами Макудій В.П. перебував у «банді Ліжника», що діяла впродовж 1919–1922 рр. на Поділлі: готувала загальне антибільшовицьке повстання, підтримувала зв'язки із отаманом Я. Шепелем, вчиняла єврейські погроми й теракти стосовно представників місцевої більшовицької влади й активістів. Свідки відзначили В. Макудія як помічника отамана. Сам обвинувачуваний зізнався лише в підтриманні приятельських стосунків з Петром Ліжником як з односельчанином і випадковій присутності на розправі повстанців над місцевим активістом Данилом Шейгецем улітку</p>

1	2	3	4
			1922 р. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 23 березня 1992 р. Макудія В.П. реабілітовано.
06.12.1929 р.	П-29801. 1929 р.	Дело по обвинению Биньковского Константина Иосиповича	Біньковського Костянтина Йосиповича, жителя м. Волочиськ (райцентр) Кам'янецької округи, засуджено надзвичайною сесією окружного суду до розстрілу. Його обвинуватили як колишнього «контрреволюціонера й петлюрівського карателя». Згідно зі слідчими матеріалами 1918 р. Біньковський К.Й. вступив до державної варти містечка Оринин (волосний центр Кам'янецького повіту), із приходом до влади Директорії УНР перейшов на службу до міліції. 1919 р. обвинувачуваний обіймав посади помічника начальника міліції містечка Смотрович (інший волосний центр того ж повіту) і начальника міліції сусіднього містечка Чемерівці. У рамках виконання службових обов'язків він «брав участь у єврейських погромах, знущався над громадянами, які підтримували радянську владу», зокрема катував заарештовану представницю більшовицького підпілля Є. Думановську. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 12 березня 1997 р. Біньковського К.Й. реабілітовано.
04.04.1933 р.	П-26444. 1933 р.	Дело по обвинению Якимчука Филипа Фёдоровича	Якимчука Пилипа Федоровича, жителя с. Тиранівка (нині Прислuch) Полонського р-ну Вінницької (нині Хмельницької) обл. засуджено виїзною сесією Вінницького облсуду у м. Полонне до 5 років ув'язнення у ВТТ із подальшим обмеженням у правах на 3 роки. Його обвинуватили у «контрреволюційній» діяльності й приналежності до секти євангелістів. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний служив «сотником у петлюрівській армії, брав участь у розбійних нападах і пограбуваннях», із 1924 р. вступив до вороже налаштованої до радянської влади місцевої баптистської секти та невдовзі очолив сектантів. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 15 грудня 1992 р. Якимчука П.Ф. реабілітовано.
		Дело по обвинению	Житель с. Васютинці Вовковинецького (нині Барського) р-ну Вінницької обл. Пізнюр Лук'ян Онуфрійович на

1	2	3	4
	28.03.1936 р. П-27831. 1935–1936 рр.	Пизнюра Лукьяна Онуфри- евича	час арешту обіймав посаду заступника голови колгоспу. Його засуджено виїзною сесією спецколегії Вінницького облсуду до 7 років ув'язнення у ВТТ із подальшою поразкою у правах на 3 роки за обвинуваченням у проведенні антирадянської агітації і пропаганди. Слідством також встановлено, що фігурант справи влітку–восени 1918 р. обіймав посаду старости с. Васютинці й активно протистояв поширенню в селі «революційного руху», зокрема викривав гетьманським каральним загонам місцевих червоних партизанів і пробільшовицьки настроєних односельчан. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 28 квітня 1992 р. Пізнюра Л.О. реабілітовано. До справи долучено особисті документи фігуранта.
	29.12.1937 р. П-29984. 1937 р.	Дело по обвинению Пищанецкого Степана Тимофеевича	За справою проходить житель с. Майдан-Волянський (нині частина смт. Понінка) Полонського р-ну Вінницької (із 22 вересня 1937 р. – Кам'янець-Подільської) обл. Пищанецький Степан Тимофійович, на час арешту – бригадир колгоспу «ім. Восьмого березня». Спеціальною судовою колегією Вінницького облсуду фігуранта справи засуджено до 10 років ув'язнення у ВТТ віддаленої місцевості СРСР із подальшою поразкою у правах на 5 років. Його обвинуватили як колишнього «політбандита», що вороже ставився до радянської влади, проводив антирадянську й антиколгоспну агітацію. Згідно зі слідчими матеріалами за участі обвинувачуваного повстанцями уенерівського отамана Соколовського протягом 1919 р. вчинено кілька руйнувань залізничної колії на ділянці між станціями Полонне й Миропіль. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 11 червня 1994 р. Пищанецького С.Т. реабілітовано.
		Дело по обвинению	Борейка Олімпія Семеновича, жителя с. Чернокозинці Оринінського р-ну Кам'янець-Подільської обл. (нині Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.), засуджено Кам'янець-Подільським облсудом до 8 років ув'язнення у ВТТ із подальшим обмеженням у правах на 3 роки. Його обвинуватили як

1	2	3	4
	22.04.1939 р. П-26642. 1938–1939 рр.	Борейко Олимпія Семёно- вича	колишнього учасника петлюрівського повстанського руху, який надалі проводив антирадянську агітацію серед односельчан. Згідно зі слідчими матеріалами наприкінці літа 1921 р. Борейко О.С. долучився до антибільшовицького збройного повстання, організованого й очоленого «агентами польської розвідки» Антоном Постоловським (односельчанин, секретар Центральної Ради УНР із 27 червня 1917 р. по 29 квітня 1918 р. – <i>Упоряд.</i>) і Германом Паладійчуком. Після придушення повстання обвинувачуваний утік до Польщі, але невдовзі нелегально повернувся додому. 17 липня 1939 р. Верховний суд УРСР ухвалив попередній вирок за справою перекваліфікувати виключно на ст. 54-10, ч. 1 (антирадянська агітація) і зменшити покарання фігуранту до 5 років позбавлення волі. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 17 липня 1991 р. Борейка О.С. реабілітовано.
	25.10.1940 р. П-29242. 1940 р.	Дело по обвинению Быстрицкого Петра Ивановича	Уродженець с. Зіньків Новоушицького повіту Подільської губ. (нині Вінківського р-ну Хмельницької обл.) Бистрицький Петро Іванович на час арешту проживав у містечку Вишнівець Збарзького р-ну Тернопільської обл. Кам'янець-Подільським облсудом його засуджено до розстрілу як невинного ворога радянської влади. Згідно зі слідчими матеріалами хорунжий Армії УНР Бистрицький 1920 р. брав участь в боях проти частин Червоної армії поблизу сіл Ялтушків і Зіньків, а 1921 р. очолював «політбанду», що діяла в Зінькові; надалі емігрував до Польщі, неодноразово нелегально перетинав польсько-радянський кордон і підтримував тісні стосунки з польською поліцією. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 16 лютого 1994 р. Бистрицького П.І. реабілітовано.
	21.11.1940 р. П-30041.	Дело по обвинению	Уродженець с. Порохня Волочиської волості Старокостянтинівського повіту Волинської губ. Білецький Станіслав Іванович на час арешту проживав у с. Білозірка Кременецького р-ну Луцької обл. Військовим трибуналом КОВО його засуджено до розстрілу як польського шпигуна. До уваги взято також факт

1	2	3	4
	1940 р.	Билецького Станіслава Івановича	Його співпраці 1920 р. із польською жандармерією за місцем народження й попереднього проживання у справі викриття червоних партизанів. Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 15 липня 1997 р. Билецького С.І. реабілітовано.
25.02.1941 р.	П-29931. 1940–1941 рр.	Дело по обвинению Бурбело Ивана Станиславовича	Уродженець с. Бокиївка Волочиської волості Старокостянтинівського повіту Волинської губ. Бурбело Іван Станіславович, на час арешту проживав у Львові та працював столяром кооперативно-мебельного товариства ім. 17-го вересня. Виїзною сесією Кам'янець-Подільського облсуду у Проскуріві фігуранта справи засуджено до 10 років ув'язнення у ВТТ з конфіскацією майна й подальшим позбавленням політичних прав на 5 років. Його обвинуватили у «контрреволюційній діяльності під час громадянської війни». Згідно зі слідчими матеріалами впродовж 1918–1920 рр. обвинувачуваний служив начальником карного розшуку в Проскуріві, під час служби «знущався над революційно налаштованими громадянами, забирав у них коней, хліб і зброю». Згідно з висновком прокуратури Хмельницької обл. від 29 травня 1997 р. Бурбело І.С. реабілітовано. До справи долучено особисті документи й фотографії фігуранта.

16. Архівний підрозділ Управління СБ України у Черкаській області

Виконавець і відповідальна: Олена Погоріла

1	2	3	4
25.10.1929 р.	13592-флд. 1929 р.	Следственное дело по обвинению	За справою проходять 12 жителів с. Лебедин Шполянського р-ну Шевченківської округи. Надзвичайною сесією окружного суду Бабенка Григорія Григоровича, Луценка Івана Степановича, Оніщенка Тимофія Федоровича, Торохтія Архипа Григоровича й Шуліку Гната Назаровича засуджено до розстрілу, а решту фігурантів – до 3–10 років ув'язнення у концтаборі із суворою ізоляцією. Одночасним застосуванням постанови ЦВК СРСР від 2 листопада 1927 р.

1	2	3	4
		<p>Шулики Игната, Бабенко Григория и др. (всього 12 чел.) по ст. 54-10 УК УССР</p>	<p>«Про амністію» смертний вирок Торохтію А.Г. замінено на 10 років ув'язнення у ВТТ із суворою ізоляцією. Луценка І.С. і Шуліку Г.Н. обвинуватили як керівників, а інших – як рядових повстанців загону петлюрівської орієнтації, який із вересня 1919 р. по червень 1920 р. вів антибільшовицьку збройну боротьбу на півдні Київської губернії, підтримував стосунки із отаманами Л. Завгороднім, С. Гризлом та В. Яблуньком. Згідно зі слідчими матеріалами на перших порах загін чисельністю близько 100 повстанців очолював отаман Антон Погасій, а після його смерті – його помічник Гнат Шуліка. Повстанці здійснили напади на містечка Шпола і Златопіль (нині частина м. Новомиргород Кіровоградської обл.) та навколишні села, супроводжувані вбивствами червоноармійців і єврейськими погромами; зокрема, восени 1919 р. на ст. Шпола вони розгромили місцевий відділ РТНК, пустили під укіс ешелон з червоноармійцями і захопили бронепотяг, здобувши 8 трофейних кулеметів і кілька вагонів гвинтівок з патронами. Більшості обвинувачуваних інкримінували також пограбування цукрових заводів у селах Матусів, Лебедин і Киселівка Шполянського р-ну, а стосовно І. Луценка – організацію мобілізації лебединської молоді до Армії УНР за влади Директорії. 14 січня 1930 р. секретаріат ВУЦВК ухвалив відмовити у проханні про помилування попередньо засудженим до розстрілу Шуліці Г.Н., Луценку І.С., Бабенку Г.Г. та Оніщенку І.Ф. Згідно з висновком прокуратури Черкаської обл. від 20 травня 1994 р. усіх фігурантів справи реабілітовано. У справі зберігаються 3 фотографії, вилучені під час обшуку в засудженого до 3 років позбавлення волі Ковтуна Тимофія Григоровича, на час арешту – члена правління Лебединського колгоспу «Косар». На двох фотографіях його зображено у формі унтер-офіцера старої російської армії одноосібно, а на третій – разом із дружиною Вірою Олександрівною та матір'ю. Фотографії, очевидно, виготовлено 1917 р. після повернення Ковтуна Т.Г. із фронту, закінчення Київської школи прапорщиків та одруження.</p>

1	2	3	4
	21.01.1930 р. 11689-флд. 1929–1930 рр.	Дело по обвинению Голуба Федота Климовича по ст. 54-10 ч. 1 УК УССР	Голуба Федота Климовича, жителя с. Кирилівка Городищенського р-ну Шевченківської округи (нині с. Шевченкове Звенигородського р-ну Черкаської обл.), засуджено окружним судом до 3 років ув'язнення у ВТТ із подальшою поразкою в правах на 3 роки. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. Згідно зі слідчими матеріалами наприкінці 1918 р. Голуб Ф.К. був мобілізований рядовим до запасного полку Армії УНР, після двомісячної служби повернувся додому. У березні 1919 р. він уже як козак очолюваного Михайлом Павловським Звенигородського полку Армії УНР брав участь у боях з частинами Червоної армії поблизу містечок Звенигородка та Вільшана, після чого знову повернувся додому. Наприкінці травня долучився до повстанців отамана Ю. Тютюнника і разом з ними до середини червня пробився з боями в районі міст Звенигородка, Сквиря, Копайгород і Жмеринка на з'єднання з Армією УНР. Після участі у виснажливих літньо-осінніх військових протистояннях з більшовиками й денікінцями Голуб Ф.К. у грудні того ж року повернувся додому, надалі більше року переховувався і врешті відгукнувся на березневу амністію 1921 р. Ухвалою Верховного суду УРСР від 13 лютого 1990 р. Голуба Ф.К. реабілітовано.
	31.12.1932 р. 12094-флд. 1932 р.	Дело по обвинению Царенка Демида Кирилловича	Царенка Демида Кирилловича, жителя с. Мошни Черкаського р-ну Київської (нині Черкаської) обл., засуджено надзвичайною сесією Київського облсуду до розстрілу. Його обвинуватили в активній націоналістичній діяльності, тривалому переховуванні зі зброєю в руках від органів правопорядку із одночасним проведенням антирадянської агітації серед оточення, підтриманні стосунків із кримінальними злочинцями й нанесенні вогнепальних поранень співробітникам міліції під час спроби його затримання в жовтні 1930 р. Смертний вирок виконано 17 січня 1933 р. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи наприкінці 1916 – наприкінці 1917 рр. служив по мобілізації у російській армії рядовим. Після повернення додому, перебував у місцевому осеред-

1	2	3	4
			<p>ку «Просвіти», наприкінці 1918 р. вступив рядовим до 23-го Черкаського піхотного полку Армії УНР, а після переходу полку на бік більшовиків повернувся додому. У травні–червні 1919 р. Д. Царенко перебував у повстанському формуванні отамана Н. Григор'єва (обвинувачуваний заперечує цей факт), під час денікінської окупації спочатку займав нейтральну позицію, невдовзі приєднався до червоних партизанів, але разом з ними до лав Червоної армії не вступив. Натомість у липні 1920 р. він, як отаман Бездолний, організував та очолив у Мошнах повстанком «Обездолених синів України», що увійшов до складу Холодноярського повстанкому. Д. Царенко обійняв посаду начальника штабу повстанського загону отамана «Голого». У вересні у Мошнянському районі повстанцями проведено мобілізацію населення й об'єднані холодноярські повстанські загони отаманів Голого, Товкача, Деркача, Мамаєва, Добровольського та інші (загалом близько 2500 повстанців) здійснили невдалу спробу відбити в більшовиків Черкаси. У жовтні 1920 р. повстанців отамана «Голого» розпорошили частини 1-ї Кінної армії С. Будьонного. Потім майже півтора роки обвинувачуваний не брав активної участі в антибільшовицькому русі, але навесні 1922 р. разом з кількома товаришами приєднався до повстанців отамана І. Грозного, з якими перебував по липень того ж року; надалі й до арешту, не сподіваючись на амністію, переховувався. Згідно з висновком прокуратури Черкаської обл. від 30 вересня 1991 р. Царенка Д.К. реабілітовано. У справі зберігаються вилучені в будинку матері фігуранта під час обшуку рукописний текст вірша націоналістично-антисемітського змісту від 23 вересня 1921 р. й давня фотографія. На ній другим ліворуч, ймовірно, зображено рядового старої російської армії Царенка разом з товаришами по службі.</p>
	13134-флД	Дело по обвинению	<p>Руденка Івана Феодосійовича, жителя с. Маньківка Маньківського р-ну Київської (нині Черкаської) обл., засуджено Київським облсудом до 4 років позбавлення волі у ВТТ із подальшою поразкою в правах на</p>

1	2	3	4
29.12.1936 р.	1936 р.	Руденка Івана Федосевича	2 роки. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи наприкінці 1918 р. нетривалий час служив рядовим в Армії УНР. Згідно з висновком прокуратури Черкаської обл. від 1 червня 1994 р. Руденка І.Ф. реабілітовано.
05.10.1937 р.	11679-флд. 1937 р.	Дело по обвинению Олексеенка Игната Егоровича и др. (всего 3 чел.) по ст.ст. 54-10 (ч. 1), 54-11 УК УССР	За справою проходять троє жителів с. Ревівка Кам'янського р-ну Київської (нині Черкаської) обл. Виїзною сесією Київського облсуду Олексеенка Гната Егоровича засуджено до 10 років, Бриченка Панаса Климовича й Шевченка Макара Махтійовича – до 8 років ув'язнення у ВТТ віддаленої місцевості СРСР з подальшою поразкою в правах на 5 років кожного. Усіх обвинуватили у проведенні антирадянської агітації, а також в приналежності впродовж 1917–1920 рр. до місцевої «контрреволюційної есерівської організації», яка, зокрема, підтримувала Армію УНР в боротьбі з більшовиками. Ухвалою Верховного суду УРСР від 25 січня 1990 р. фігурантів справи реабілітовано.
18.12.1937 р.	13853-флд. 1937 р.	Дело по обвинению Каверкина Михаила Алексеевича по ст.ст. 54-13, 180 ч. 2, 196 и 206-17 п. «а» УК УССР	Каверкіна Михайла Олексійовича, старшину 5-ї застави 2-го Рибницького прикордонного загону військ НКВС УРСР, засуджено Військовим трибуналом Прикордонної та Внутрішньої охорони УРСР до розстрілу з конфіскацією майна. Його обвинуватили як щойно викритого колишнього політбандита – учасника єврейських погромів. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний у травні 1919 р. перебував у «банді» Н. Григор'єва і брав участь у громах єврейського населення м-ка Мала Виска (волосний центр Єлисаветградського повіту), а з грудня 1919 р. по лютий 1920 р. служив перевізником в Ізмайлівському полку денікінської армії. 1921 р. він вступив на службу до органів ВУНК, приховавши неприглядні сторінки автобіографії. 9 березня 1938 р. судово-наглядова колегія Верховного суду СРСР ухвалила смертний вирок стосовно фігуранта справи замінити на 10 років позбавлення волі у ВТТ. Згідно з висновком прокуратури Черкаської обл. від 26 січня 1999 р. Каверкіна М.О. реабілітовано.

1	2	3	4
25.01.1938 р.	728-фпд. 1937–1938 рр.	Дело по обвинению Кулинича Варфоломея Ефремовича, по ст. 54-10 (ч. 1) УК УССР	Кулінича Варфоломея Єфремовича жителя с. Громи Ладизинського р-ну Київської обл. (нині Уманського р-ну Черкаської обл.) засуджено спецколегією Київського облсуду до 3 років ув'язнення у ВТТ. Його обвинуватили у проведенні «контрреволюційної» агітації. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний навесні 1919 р. брав участь в боях проти частин Червоної армії під Уманню в складі місцевого уенерівського повстанського загону отамана Клименка. Згідно з висновком прокуратури Черкаської обл. від 20 вересня 1991 р. Кулінича В.Є. реабілітовано.
19.02.1938 р.	12996-фпд. 1937–1938 рр.	Уголовное дело по обвинению Сахновского Николая Георгиевича по ст. 54-10 (ч. 1) УК УССР	Сахновського Миколу Георгійовича, жителя с. Антипівка Золотоніського р-ну Полтавської (нині Черкаської) обл., засуджено Полтавським облсудом до 7 років ув'язнення у ВТТ із поразкою в правах на 3 роки. Його обвинуватили у проведенні «контрреволюційної» пропаганди й агітації. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний 1919 р. служив в офіцерській роті денікінської армії. Згідно з висновком Генеральної прокуратури УРСР від 7 липня 1993 р. Сахновського М.Г. реабілітовано.
11.04.1938 р.	12897-фпд. 1938 р.	Дело по обвинению Торохтия Павла Григорьевича и Архипа Григорьевича по ст. 54-10 УК УССР	Торохтія Архипа Григоровича й Торохтія Павла Григоровича, жителів с. Лебедин Шполянського р-ну Полтавської (нині Черкаської) обл., засуджено Полтавським облсудом до 10 років ув'язнення у ВТТ із подальшою поразкою в правах на 5 років. Обох обвинуватили у проведенні антирадянської пропаганди й агітації. Згідно зі слідчими матеріалами восени 1918 р. Павло Торохтій служив рядовим в Армії УНР. Його брат Архип упродовж наступного року перебував у місцевому повстанському загоні отамана «Шуліки», за що 1929 р. був засуджений до 10 років ув'язнення у ВТТ із суворою ізоляцією (див. анотацію справи 13592-фпд), із місць ув'язнення повернувся додому у листопаді 1936 р. Згідно з висновком Генеральної прокуратури УРСР від 12 квітня 1993 р. фігурантів справи реабілітовано.

1	2	3	4
28.03.1939 р.	12877-флд. 1937–1939 рр.	Следственное дело по обвинению Полищука Ивана Семёновича по ст. 54-10 (ч. 1) УК УССР	Поліщука Івана Семеновича, жителя Умані, засуджено виїзною сесією Київського облсуду до 3 років ув'язнення у ВТТ. Його обвинуватили у проведенні «контрреволюційної» пропаганди й агітації. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний 1918 р. служив урядником у гетьманському війську, а 1919 р. перебував у повстанському загоні отамана Клименка. Згідно з висновком прокуратури Черкаської обл. від 11 травня 1993 р. Поліщука І.С. реабілітовано.
26.04.1939 р.	966-флд. 1937–1939 рр.	Дело по обвинению Кравчука Никона Харитоновича по ст. 54-10 УК УССР	Кравчука Никона Харитоновича, жителя с. Ксьондзівка (нині Пугачівка) Уманського р-ну, засуджено виїзною сесією Київського облсуду до 5 років ув'язнення у ВТТ. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний 1919 р. брав активну участь в антибільшовицькому русі в складі повстанського загону отамана Клименка. 7 серпня 1939 р. Верховний суд УРСР ухвалив зменшити міру покарання фігуранту справи до 1 року 7 місяців. Згідно з висновком прокуратури Черкаської обл. від 20 вересня 1991 р. Кравчука Н.Х. реабілітовано.
07.05.1939 р.	739-флд. 1938–1939 рр.	Дело по обвинению Николайчука Семёна Богдановича по ст.ст. 54-10, 54-13 УК УССР	Ніколайчука Семена Богдановича, жителя Черкас, засуджено лінійним судом Південно-Західної залізниці до 5 років ув'язнення у ВТТ віддаленої місцевості СРСР з подальшою поразкою в правах на 5 років. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. Згідно зі слідчими матеріалами навесні 1919 р. обвинувачуваний у складі групи колишніх офіцерів і солдатів царської армії приєднався у Черкасах до «григор'євської політбанди й виступив проти радянської влади». 27 серпня 1939 р. залізнична колегія Верховного суду СРСР переглянула слідчу справу стосовно Ніколайчука С.Б. й ухвалила звільнити її фігуранта з місця відбуття покарання у зв'язку з недостатністю зібраних доказів його провини.
		Дело по обвинению	Храбана Андрія Тимофійовича, жителя м. Звенигородка, засуджено лінійним судом Одеської залізниці до 4 років ув'язнення у ВТТ із подальшою пораз-

1	2	3	4
5514-флд. 31.05.1939 р.	1938–1939 рр.	Храбана Андрея Тимофе- евича по ст. 54-10 УК УССР	кою в правах на 2 роки. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний впродовж 1920–1921 рр. перебував у повстанському загоні отамана Трейка, що оперувала на території Сквирського й частини Бердичівського повітів Київської губ. 19 липня 1939 р. залізнична колегія Верховного суду СРСР переглянула слідчу справу стосовно Храбана А.Т. й ухвалила звільнити її фігуранта з місця відбуття покарання за відсутністю складу злочину.
09.06.1941 р.	12904-флд. 1941 р.	Дело по обвинению Сотченко Акима Фёдоро- вича по ст.ст. 54-10, 54-13 КК УССР	Уродженця с. Дахнівка Черкаського повіту Київської губ. Сотченка Якіма Федоровича, на час арешту – жителя м. Поті (Грузинська РСР), засуджено Київським облсудом до 10 років ув'язнення у ВТТ із подальшою поразкою в правах на 3 роки. Його обвинуватили як такого, що влітку 1919 р. у складі «банди» Н. Григор'єва брав участь у єврейських погромах і вбивствах червоноармійців, а надалі проводив антирадянську агітацію. Згідно з висновком Генеральної прокуратури України від 21 листопада 1992 р. Сотченка Я.Ф. реабілітовано. До справи долучено процесуальні фотографії фігуранта, а також два документи з його особистого архіву: свідоцтва про явку для виконання військової повинності від 24 жовтня 1914 р. і від 3 лютого 1915 р. з відмітками на кожному з них Черкаського повітового з військової повинності присутствія про відтермінування вступу на військову службу до наступних призовів (мобілізований на початку 1917 р., служив рядовим близько 3-х місяців).
21.02.1945 р.	13289-флд. 1945 р.	Следствен- ное дело по обвинению Темченко Макара Кузьмича по ст. 58-1 «а» УК РСФСР	Уродженця с. Бубнів Золотоніського повіту Полтавської губ. (нині с. Бубнівська Слобідка Золотоніського р-ну Черкаської обл.) Темченка Макара Кузьмича, на час арешту – жителя м. Познань (Польща), засуджено військовим трибуналом 1-ї гвардійської танкової армії до 10 років ув'язнення у ВТТ із подальшою поразкою в правах на 5 років. Його обвинуватили у тому, що наприкінці 1940 р. до початку 1945 р. був членом легально діючої «контрреволюційної націоналістичної організації «УНО» (Українсь-

1	2	3	4
			ке національне об'єднання), вороже настроєної до СРСР і Червоної армії». Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи в листопаді 1918 р. був мобілізований рядовим до 6-ї запасної піхотної бригади Армії УНР, служив денщиком комбрига полковника Васильєва і брав участь у боях з частинами Червоної та Польської армій. У квітні 1919 р. обвинувачуваний потрапив у полон до поляків і перебував у таборі для військовополонених до кінця березня 1920 р., а після підписання 21 квітня у Варшаві українсько-польського союзницького договору повернувся до відновленої 6-ї запасної піхотної бригади Армії УНР і взяв участь у спільному наступі на Україну; у листопаді 1920 р. разом із Армією УНР був інтернований у Польщі і залишився там проживати. Згідно з висновком прокуратури Черкаської обл. від 30 червня 1994 р. Темченка М.К. реабілітовано.

17. Архівний підрозділ Управління СБ України у Чернігівській області

Виконавець і відповідальний: Олег Черніченко

1	2	3	4
30.05.1920 р.	П-17578. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Полисмака М.Н.	Полисмака Макара Миколайовича, жителя с. Липів Ріг Ніжинського повіту Чернігівської губ. засуджено реввійськтрибуналом тилу 12-ї армії до розстрілу. Його обвинуватили як такого, що восени 1919 р. після окупації Ніжина Добровольчою армією півтора місяці служив вартовим міської державної варті. Смертний вирок виконано 2 червня 1920 р. Згідно з висновком прокуратури Чернігівської обл. від 20 червня 1996 р. Полисмака М.М. реабілітовано.
		Дело петлюровской шпионской	За справою проходять 14 молодих жителів м-ка Батурин Конотопського повіту Чернігівської губ. (нині Бахмацького р-ну Чернігівської обл.) – члени місцевого осередку «Просвіти» на чолі зі студентом медичного факультету Київського університету Карнаухом Георгієм Олександровичем. Усіх арештували 30

1	2	3	4
13.06.1920 р.	П-10879. 1920 р.	організації в м. Батурино во главе с Корноуховым Георгием	травня 1920 р. під час репетиції драматичного гуртка. Підставою для арешту просвітян стало агентурне донесення про існування у Батурині під прикриттям «Просвіти» «нелегальної шпигунської петлюрівської організації». Доказом неблагонадійності заарештованих слугувало, зокрема, формування ними власної бібліотеки лише україномовними книжками. Постановою ОВ ВНК при реввійськраді 12-ї армії провадження слідчої справи припинено, а її фігурантів з-під варти звільнено під зобов'язання бути лояльними до радянської влади. Згідно з висновком прокуратури Чернігівської обл. від 19 червня й 31 липня 1998 р. фігурантів справи реабілітовано.
23.06.1920 р.	П-17283. 1920 р.	Дело революционного военного трибунала 12-й армии по обвинению Ульянченко А.П.	Улянченка Олексія Петровича, жителя Ніжина, за-суджено реввійськтрибуналом при Ніжинському повітовому ревкомі до розстрілу. Його обвинуватили у службі восени 1919 р. за денікінської влади у Ніжинській державній варті й викритті місцевих представників більшовицького підпілля. Смертний вирок виконано 30 червня 1920 р. Згідно з висновком прокуратури Чернігівської обл. від 28 лютого 1996 р. Ульянченка О.П. реабілітовано.
27.09.1920 р.	П-10291. 1920 р.	Следственное дело по обвинению Горового Н.А. и Драло И.С.	Горового Миколу Андрійовича і Драла Івана Степановича, жителів с. Григорівка Бахмацької волості Конотопського повіту, арештовано уповноваженим при Управлінні ТНК ст. Бахмач як таких, що в серпні 1919 р. служили в денікінській державній варті за місцем проживання, під час служби охороняли цукровий завод. Слідством встановлено також факт двотижневої служби Горового М.А. «у гайдамаках» за часів Гетьманату. За постановою колегії РТНК Західної залізниці від 5 травня 1920 р. слідчі матеріали направлено до Чернігівського губернського ревтрибуналу для ухвалення вироку, але його у справі немає. 27 вересня 1920 р. секретно-оперативний відділ Чернігівської ГНК постановив Драла І.С. направити до повітового військкомату для мобілізації на врангелівський фронт. Відомостей про подальшу долю Горового М.А. у справі немає. Анотацію впоряд-

1	2	3	4
			ковано за датою підготовки останньої постанови. Згідно з висновком прокуратури Чернігівської обл. від 30 березня 1998 р. Горового М.А. та Драла І.С. реабілітовано.
24.05.1926 р.	П-10072. 1926 р.	Следственное дело по обвинению Смелянского Г.В.	Смельницького Георгія Васильовича, архімандрита Троїцького монастиря Чернігова, арештували Чернігівським окружним відділом ДПУ УСРР. Його обвинуватили у службі під час громадянської війни в Білій армії та приховуванні свого офіцерського звання. Згідно зі слідчими матеріалами, як прапорщик царської армії, обвинувачуваний упродовж вересня 1919 р. – січня 1920 р. служив по мобілізації у Білоозерському офіцерському полку Добровольчої армії. Ухвалою Чернігівського окружного прокурора слідчу справу припинено на підставі постанови ВУЦВК від 12 квітня 1922 р. «Про амністію», а її фігуранта звільнено з-під варті.
28.02.1930 р.	П-16288. 1930 р.	Следственное дело по обвинению Федоренко К.О.	Федоренка Кирила Остаповича, жителя с. Голінка Бахмацького р-ну Конотопської округи, засуджено окружним судом до розстрілу. Його обвинуватили як колишнього гетьманського й денікінського карателя. Смертний вирок виконано 14 березня 1930 р. Згідно зі слідчими матеріалами за часів Гетьманату фігурант справи був членом Союзу хліборобів-власників, служив у каральному загоні сусіднього с. Дмитрівка й переслідував місцевих повстанців і пробільшовицьки налаштованих селян. Після перемоги антигетьманського повстання обвинувачуваний проживав удома, але з приходом денікінців повернувся на службу до Дмитрівського карального загону й надалі певний час переховувався. Згідно з висновком прокуратури Чернігівської обл. від 24 грудня 1993 р. Федоренка К.О. реабілітовано.
23.05.1931 р.	П-9978. 1931 р.	Следственное дело по обвинению Чиркова А.М.	Чиркова Андрія Максимовича, жителя Чернігова, заарештовано як колишнього військовослужбовця царської, гетьманської й петлюрівської армій. Ухвалою Чернігівського РВ ДПУ УСРР його звільнено з-під варті за відсутністю складу злочину. Згідно зі слідчими матеріалами прапорщик Чирков у листопаді 1918 р. (за Гетьманату) був мобілізований до 27-го

1	2	3	4
			<p>Ніжинського полку й упродовж кількох тижнів охороняв казарми та склади в Чернігові. У середині грудня того ж року фігуранта справи мобілізовано до Богунського полку Армії УНР, але вже через тиждень він дезертирував разом з багатьма іншими мобілізованими. Згідно з висновком прокуратури Чернігівської області від 28 лютого 1998 р. Чиркова А.М. реабілітовано. До справи долучено фоторепродукцію із невстановленого радянського видання. На ній, вірогідно, зображено прийом у гетьманському палаці керівниками Української Держави 25 жовтня 1918 р. міністрів із опозиції. Фоторепродукцію підписано: «Гетьман Скоропадський із своєю свитою». Військового у кутку праворуч помічено як схожого з фігурантом справи, якого безпідставно підозрювали в службі гетьманським ад'ютантом.</p>
23.09.1931 р.	П-1998. 1931 р.	<p>Следственное дело по обвинению Пономаренко А.Н.</p>	<p>Пономаренка Антона Миколайовича, жителя с. Морівськ Остерського р-ну (нині Козелецького р-ну Чернігівської обл.) засуджено Остерським народним судом до 6 років ув'язнення у ВТТ із подальшим обмеженням у правах на 5 років. Його обвинуватили у проведенні серед односельчан антирадянської агітації. Згідно зі слідчими матеріалами Пономаренко А.М. за Гетьманату був членом місцевого осередку Союзу хліборобів-власників, а також старостою і головою районної земської управи. Згідно з постановою президії Чернігівського облсуду від 27 червня 1990 р. Пономаренка А.М. реабілітовано.</p>
09.01.1933 р.	П-3372. 1932–1933 рр.	<p>Следственное дело по обвинению Масло Ф.А.</p>	<p>Масла Феодосія Якимовича, жителя с. Никонівка Варвинського (нині Срібнянського) р-ну Чернігівської обл., засуджено районним нарсудом до 9 років ув'язнення у ВТТ віддаленої місцевості СРСР із подальшим обмеженням у правах на 4 роки. Його обвинуватили у закликах до односельчан не здавати хліб державі та критиці методів господарювання на селі. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи за часів Гетьманату проживав за місцем народження у с. Довгалівка Прилуцького повіту Полтавської губ. та перебував у місцевому осередку Союзу хліборобів-власників. Невдовзі обвинувачуваний оселився в су-</p>

1	2	3	4
			сідньому с. Никонівка й утворив там новий осередок цієї організації. Водночас він викривав дислокованій у м. Срібне державній варті представників більшовицького підпілля й «революційно налаштованого» місцевого населення. Згідно з постановою президії Чернігівського облсуду від 13 грудня 1989 р. Масла Ф.А. реабілітовано.
24.08.1933 р.	П-11184. 1933 р.	Следственное дело по обвинению Неймаша И.А.	За справою проходить уродженець с. Мала Дівиця Прилуцького р-ну Чернігівської обл. Неймаш Іван Андрійович, на час арешту – робітник Прилуцької тютюнової фабрики. Чернігівським облсудом його засуджено до розстрілу з конфіскацією майна як колишнього денікінця-карателя. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи за Гетьманату захищав приватну власність від посягань «революційних мас» у складі збройного загону місцевого осередку Союзу хліборобів-власників, із приходом денікінців вступив на службу до Прилуцької повітової державної варті молодшим охоронцем і брав участь в арештах червоних партизанів, служив рядовим 2-го кінного Дроздовського полку Добровольчої армії. Після поразки білого руху обвинувачуваний емігрував до Польщі, у липні 1922 р. повернувся додому, відгукнувшись на оголошення декрету ВЦВК від 3 листопада 1921 р. «Про амністію осіб, що брали участь як рядові солдати в білогвардійських військових організаціях». Кримінально-касаційна колегія Верховного суду УСРР 3 листопада 1933 р. ухвалила смертний вирок стосовно Неймаша І.А. замінити на 10 років ув'язнення у ВТТ з конфіскацією майна й подальшим обмеженням у правах на 5 років. Згідно з постановою пленуму Верховного суду УРСР від 24 лютого 1989 р. Неймаша І.А. реабілітовано.
07.05.1935 р.	П-15603.	Следственное дело по обвинению Корейши И.М.	Корейшу Іллю Матвійовича, жителя м. Остер Козелецького р-ну Чернігівської обл., засуджено облсудом до 10 років позбавлення волі у ВТТ. Його обвинуватили у проведенні агітації проти колективізації і насильницького оподаткування. Згідно зі слідчими матеріалами прапорщик Корейша у листопаді-грудні 1918 р. служив у Чернігові в «броньованому диві-

1	2	3	4
	1934–1935 рр.		зіоні автомашин», що перебував спочатку в гетьманському, а потім в уенерівському підпорядкуванні. Із приходом до Чернігова більшовиків перейшов на службу до Червоної армії діловодом, у службових справах невдовзі переїхав до Києва і залишився там в період денікінської окупації; восени 1919 р. перебував у лавах Добровольчої армії до її відступу з міста на Південь України. Згідно з висновком прокуратури Чернігівської обл. від 5 грудня 1991 р. Корейшу І.М. реабілітовано.
14.05.1936 р.	П-2017. 1935–1936 рр.	Следственное дело по обвинению Соловьёва Е.Д.	Уродженець м. Вільнюс (Литва), колишній російський дворянин Соловійов Євген Данилович на час арешту проживав у м. Прилуки. Спецколегією Чернігівського облсуду його засуджено до 7 років ув'язнення у ВТТ віддаленої місцевості СРСР із подальшим обмеженням у правах на 3 роки за обвинуваченням у проведенні серед міщан антирадянської агітації. Згідно зі слідчими матеріалами ротмістр Соловійов восени 1919 р. нетривалий час служив по мобілізації в офіцерській роті Преображенського батальйону (вірогідно, зведеного гвардійського полку 1-ї гвардійської піхотної дивізії. – Упоряд.) Добровольчої армії. Наприкінці того ж року він був арештований у Миколаєві органами ВНК як колишній білий офіцер і висланий в адміністративному порядку за межі УСРР до м. Курськ (Росія) до завершення громадянської війни. Фігурант справи засвідчив також свій попередній арешт у Прилуках 1927 р. за обвинуваченням в «антирадянській діяльності», засудження до 3 років адміністративного заслання на Урал та повернення до міста наприкінці 1933 р. Згідно з висновком прокуратури Чернігівської обл. від 22 листопада 1993 р. Соловійова Є.Д. реабілітовано.
11.12.1936 р.	П-14618. 1936 рр.	Следственное дело по обвинению Шило Б.Д.	Шила Бориса Дмитровича, жителя с. Криски Понорницького (нині Коропського) р-ну Чернігівської обл. засуджено облсудом до 5 років ув'язнення у ВТТ віддаленої місцевості СРСР з подальшим обмеженням у правах на 3 роки. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи у вересні–грудні 1919 р.

1	2	3	4
			служив рядовим 10-ї піхотної роти Сімферопольського полку Добровольчої армії, влітку 1920 р. вступив на службу рядовим до Армії УНР. У листопаді 1920 р. відступив до Польщі і тільки на початку 1924 р. повернувся на Батьківщину, відгукнувшись на амністію ВУЦВК від 12 квітня 1922 р. Згідно з висновком прокуратури Чернігівської обл. від 18 липня 1991 р. Шила Б.Д. реабілітовано.
13.02.1937 р.	П-3542. 1936–1937 рр.	Следственное дело по обвинению Грановского Б.Я.	За справою проходить житель Чернігова Грановський Борис Якович, на час арешту – начальник відділу реєстрації актів громадянського стану УНКВС по Чернігівській обл. Військовим трибуналом Прикордонної і Внутрішньої охорони УРСР його засуджено до 6 років ув'язнення у ВТТ віддаленої місцевості СРСР із подальшим обмеженням у правах на 2 роки; обвинуватили у тому, що протягом останніх років «навмисне не виконував розпорядження керівництва обласного УНКВС щодо виявлення троцькістів і проводив підривно контрреволюційну діяльність». Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний у лютому–серпні 1920 р. по мобілізації служив у Криму рядовим 2-ї батареї армійського корпусу генерала Я. Слацова Збройних сил Півдня Росії. Ухвалою військової колегії Верховного суду СРСР від 23 червня 1956 р. Грановського Б.Я. реабілітовано. До справи долучено особисті документи фігуранта: посвідчення помічника начальника губернської розвідки Кременчуцької ГНК від 1 липня 1921 р., співробітника Харківського окружного відділу ДПУ УСРР від 7 серпня 1930 р., співробітника Богодухівського райвідділення Харківського оперативного сектору ДПУ УСРР від 9 липня 1931 р. та начальника Корюківського райвідділення ПП ОДПУ в УСРР від 31 грудня 1931 р. В усі документи вклеєні фотографії їх власника.
		Следственное дело	За справою проходить уродженець с. Калюжинці Срібнянського р-ну Чернігівської обл. Овчаренко Леонід Григорович, на час арешту – командир дислокованого в м. Нікополь Дніпропетровської обл. 123-го стрілецького полку 41-ї стрілецької дивізії Червоної армії. Військовою колегією Верховного су-

1	2	3	4
14.09.1937 р.	П-6530, тт. 1–2. 1937 р.	по обвинению Овчаренко Л.Г.	ду СРСР його засуджено до розстрілу з конфіскацією майна й позбавленням військового звання «полковник». Овчаренка Л.Г. обвинуватили як учасника «військово-фашистського заклоту, що готувався з метою повалення радянської влади й реставрації в СРСР капіталізму». Смертний вирок виконано 15 березня 1937 р. у Дніпропетровську. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи під час перебування 1918 р. в австрійському полоні брав активну участь у формуванні українських націоналістичних військових частин для боротьби з Червоною армією. У серпні 1918 р. він прибув до Української Держави як сотник 4-го полку у складі новоствореної 1-ї козацько-стрілецької (Сірожупанної) дивізії. У листопаді 1918 р. сотник Овчаренко перейшов на бік Директорії та підтримав антигетьманське повстання, у січні–березні 1919 р. брав участь у виснажливих боях з більшовиками, у квітні–травні – з поляками, потрапивши в полон до останніх. У грудні 1919 р. обвинувачуваний нелегально повернувся до України для організації антибільшовицького повстанського руху, у травні 1920 р. створив та очолив у Варвинському р-ні повстанком на підтримку очікуваного українсько-польського військового наступу на Лівобережжя України. Після провалу цього наступу він вступив до лав Червоної армії, приховавши останні сторінки автобіографії, і на час арешту збудував доволі успішну військову кар’єру. Ухвалою Військової колегії Верховного суду СРСР від 15 червня 1957 р. Овчаренка Л.Г. реабілітовано. До справи долучено фотографію фігуранта у військовій формі.
21.12.1937 р.	П-4316. 1937 р.	Следственное дело по обвинению Семь И.Г.	За справою проходить житель Чернігова Сьома Іван Григорович, на час арешту – голова Чернігівського райвиконкому. Військовою колегією Верховного суду СРСР його засуджено до розстрілу як «члена антирадянської троцькістської організації». Смертний вирок виконано 22 грудня 1937 р. у Києві. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи з липня по грудень 1918 р. перебував у Житомирській школі прапорщиків і служив у відділі забезпечення при

1	2	3	4
			штабі 9-ї піхотної дивізії війська Української Держави – Армії УНР, після чого перейшов на службу до Червоної армії. Ухвалою Військової колегії Верховного суду СРСР від 23 листопада 1957 р. Сьому І.Г. реабілітовано.
20.08.1938 р.	П-14597. 1938 р.	Следственное дело по обвинению Дзюбы М.Г.	Дзюбу Макара Георгійовича, жителя с. Степанівка Лосинівського р-ну (нині с. Рівчак-Степанівка Носівського р-ну) Чернігівської обл. засуджено облсудом до 7 років ув'язнення у ВТТ віддаленої місцевості СРСР з подальшим обмеженням у правах на 5 років. Його обвинуватили у проведенні «контрреволюційної» агітації серед односельчан, наклепах на колгоспний лад, позитивних відгуках про «ворога народу» Тухачевського, поширенні провокаційних чуток про майбутню війну та пророкуванні військової поразки Радянському Союзу. Згідно зі слідчими матеріалами Дзюба М.Г. за денікінської влади, із серпня по листопад 1919 р., служив секретарем начальника Ніжинської повітової державної варти, волосним наглядачем (у Макіївській волості Ніжинського повіту). У лютому 1920 р. перейшов на службу до Червоної армії діловодом. Згідно з висновком прокуратури Чернігівської обл. від 8 липня 1991 р. Дзюбу М.К. реабілітовано. До справи долучено фотографію фігуранта у військовій формі, виготовлену в м. Тифліс (нині м. Тбілісі, Грузія), ймовірно, в листопаді 1914 р. під час його служби на Кавказі й отримання звання «чиновник військового часу», а також його особисті документи: свідоцтво типографії Києво-Печерської Успенської лаври від 8 жовтня 1910 р. про попередню семирічну роботу в типографії на посадах учня наладчика друкарської машинки та друкаря, посвідчення поліграфічного відділу Київської губернської ради народного господарства від 9 листопада 1921 р. про перебування на обліку як спеціаліста-друкаря, посвідчення Чернігівської обласної комісії зі зняття судимості з колгоспників при Чернігівському облвиконкомі від 18 березня 1936 р. про зняття судимості за вироком Носівського нарсуду від 1933 р. (був засуджений до 1 року примусових робіт

1	2	3	4
			за розтрату державних коштів і саботаж хлібозаготівлі під час перебування на посаді касира і члена правління місцевої кооперації).
06.10.1938 р.	П-6447. 1938 р.	Следственное дело по обвинению Ломыко Г.М.	За справою проходить уродженець с. Грем'яч Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. Ломико Гаврило Маркович, на час арешту – начальник 5-ї частини штабу 96-ї стрілецької дивізії Червоної армії. Військовою колегією Верховного суду СРСР фігуранта справи засуджено до розстрілу. Його обвинуватили у приналежності із 1936 р. до «антирадянської націоналістичної організації» й участі у «військово-фашистській змові». Смертний вирок виконано 6 жовтня 1938 р. у Кам'янці-Подільському. Згідно зі слідчими матеріалами до травня 1919 р. обвинувачуваний служив у комендантському взводі дивізії «сірожупаників» Армії УНР, брав участь у боях із частинами Червоної і Польської армій, потрапив у полон до поляків; у грудні того ж року втік під час переправлення ешелону з інтернованими військовослужбовцями до м. Тарнополь (нині м. Тернопіль) і нелегально повернувся додому, подальшої участі в антибільшовицькому русі не брав. Ухвалою Військової колегії Верховного суду СРСР від 12 листопада 1959 р. Ломика Г.М. реабілітовано.
21.01.1939 р.	П-206. 1938–1939 рр.	Следственное дело по обвинению Голубничего Е.Г.	Голубничого Омеляна Григоровича, жителя с. Щаснівка Новобасанського (нині Бобровицького) р-ну Чернігівської обл., засуджено облсудом до 3 років позбавлення волі у ВТТ віддаленої місцевості СРСР із подальшим обмеженням у правах на 2 роки. Його обвинуватили у тому, що 1919–1920 рр. перебував у місцевій «політбанді» уєнерівського отамана Ромашка, а надалі проводив серед односельчан «контрреволюційну» агітацію. Згідно висновку прокуратури Чернігівської обл. від 28 лютого 1992 р. Голубничого О.Г. реабілітовано.
		Следственное дело	Ярового Петра Гнатовича, жителя с. Бережівка Іваницького (нині Ічнянського) р-ну Чернігівської обл., засуджено облсудом до 5 років ув'язнення волі у ВТТ віддаленої місцевості СРСР з подальшим обмеженням у правах на 3 роки. Його обвинуватили у то-

1	2	3	4
11.02.1939 р.	П-190. 1937–1939 рр.	по обвинению Ярового П.И.	му, що 1918 р. очолював Бережівський осередок «Просвіти», протягом 1919 р. перебував у місцевій «політбанді» уенерівського отамана Є. Ангела, під час колективізації проводив антиколгоспну агітацію серед односельчан. 17 лютого 1940 р. судова колегія у кримінальних справах Верховного суду УРСР ухвалила змінити попередній вирок стосовно Ярового П.Г. на 3 роки позбавлення волі в загальних місцях ув'язнення з подальшою поразкою в правах на 2 роки. Згідно з постановою пленуму Верховного суду УРСР від 12 жовтня 1990 р. Ярового П.Г. реабілітовано.
12.02.1939 р.	П-14764. 1938–1939 рр.	Следственное дело по обвинению Литаренко Я.Е.	Литаренка Якова Омеляновича, жителя Батурина, засуджено Чернігівським облсудом до 8 років позбавлення волі у ВТТ віддаленої місцевості СРСР із подальшим обмеженням у правах на 5 років. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації й поширенні чуток про повалення радянської влади. Згідно зі слідчими матеріалами за часів Гетьманату Литаренко Я.О. був організатором і старшиною карального загону Батуринського осередку Союзу хліборобів-власників і брав участь в арештах місцевих більшовиків. Згідно з висновком прокуратури Чернігівської обл. від 31 серпня 1991 р. Литаренка Я.О. реабілітовано.
04.03.1939 р.	П-2321. 1938–1939 рр.	Следственное дело по обвинению Давыденко Г.И.	Давиденка Григорія Івановича, жителя с. Величківка Менського р-ну Чернігівської обл. засуджено облсудом до 5 років позбавлення волі у ВТТ віддаленої місцевості СРСР із подальшим обмеженням у правах на 3 роки. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації, а також поширенні чуток про наближення війни проти СРСР і перемоги капіталізму. Згідно зі слідчими матеріалами фігурант справи 1918 р. служив понад місяць у 27-му піхотному полку війська Української Держави, дислокованому в Чернігові. Згідно з висновком Генеральної прокуратури України від 18 травня 1993 р. Давиденка Г.І. реабілітовано.
		Следственное дело	Житель містечка Бахмач (райцентр) Чернігівської обл. Моргун Петро Якович на час арешту працював учителем середньої школи № 48, підпорядкованої Мос-

1	2	3	4
	01.04.1939 р. П-6533. 1938–1939 рр.	по обвиненню Моргуна П.Я.	ковсько-Київській залізниці й розташованої поблизу залізничної станції. Лінійним судом Московсько-Київської залізниці ст. Конотоп фігуранта справи засуджено до 10 років позбавлення волі у ВТТ з подальшим обмеженням у правах на 5 років. Його обвинуватили у проведенні агітації проти колективізації та інших заходів радянської влади, а також у зведенні наклепів на радянських вчителів. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний 1918 р. дезертував із лав Червоної армії і вступив на службу до Армії УНР, очоливши загін з охорони цукрового заводу в м. Корюківка (нині Чернігівської обл.). Ухвалою транспортної колегії Верховного суду СРСР від 12 грудня 1956 р. Моргуна П.Я. реабілітовано. До справи долучено процесуальну й особисту фотографію фігуранта, а також його вчительське посвідчення від 1 лютого 1937 р. із вклеєною фотографією.
	23.10.1939 р. П-16291. 1939 р.	Следственное дело по обвиненню Жулиды И.Я.	Жуліді Ілля Яковича, жителя с. Бригинці Новобасанського (нині Бобровицького) р-ну Чернігівської обл., засуджено обласним судом до розстрілу з конфіскацією всього майна. Його обвинуватили у добровільній службі 1918 р. вартовим у дислокованому в м. Бобровиця гетьманському каральному загоні й участі в арештах «революційно налаштованих» селян. 11 листопада 1939 р. кримінальна колегія Верховного суду УРСР ухвалила смертний вирок Жуліді І.Я. замінити на 10 років позбавлення волі у ВТТ віддаленої місцевості СРСР й подальшим обмеженням у правах на 5 років. Згідно з висновком прокуратури Чернігівської обл. від 24 грудня 1993 р. Жуліді І.Я. реабілітовано. До справи долучено процесуальні фотографії фігуранта і його паспорт, виданий 28 червня 1936 р. райвідділом робітничо-селянської міліції.
03.11.1939 р.	П-3496. 1939 р.	Следственное дело по обвиненню Гапшенко Х.Ф.	Гапшенка Харитона Пилиповича, жителя с. Андріївка Чернігівського р-ну Чернігівської обл., засуджено облсудом до 5 років позбавлення волі у ВТТ віддаленої місцевості СРСР із подальшим обмеженням у правах на 3 роки. Його обвинуватили у проведенні агітації, спрямованої на «підрив заходів комуністич-

1	2	3	4
			ної партії та уряду». Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний 1918 р. служив у 6-му гайдамацькому полку війська Української Держави, дислокованому у Чернігові. Згідно з висновком Генеральної прокуратури України від 9 вересня 1992 р. Гапшенка Х.П. реабілітовано.
19.12.1939 р.	П-421. 1939 р.	Следственное дело по обвинению Хоменко Е.П.	Хоменка Єгора Петровича, жителя с. Куринь Бахмацького р-ну Чернігівської обл., засуджено Військовим трибуналом Київського ВО до 3 років позбавлення волі у ВТТ із подальшим обмеженням у правах на 2 роки. Його обвинуватили як такого, що 1939 р. проводив антирадянську агітацію, зокрема «вигукував на площі заклики, що дискредитують керівників партії й уряду». Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний 1918 р. служив помічником начальника гетьманської державної варти, дислокованої в Бахмачі, брав участь у переслідуванні «революційно налаштованого» населення; у січні 1919 р. був мобілізований до «Куреня смерті» Армії УНР, але через кілька днів дезертирував; під час денікінської окупації повернувся на службу до державної варти: близько 2-х місяців служив молодшим вартовим. 29 червня 1920 р. ОВ ВНК при реввійськраді 12-ї армії постановив направити фігуранта справи до штрафної роти при «Отсназ» до завершення громадянської війни. Згідно з висновком Генеральної прокуратури України від 28 лютого 1992 р. Хоменка Є.П. реабілітовано.
28.04.1940 р.	П-3030. 1938–1940 рр.	Следственное дело по обвинению Запалий В.И.	Запалія Василя Івановича, жителя с. Велика Загорівка Бахмацького (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл., засуджено виїзною сесією обласного суду до 3 років позбавлення волі у ВТТ віддаленої місцевості СРСР із подальшим обмеженням у правах на 2 роки. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації серед колгоспників-односельчан. Згідно зі слідчими матеріалами 28 лютого 1921 р. Чернігівський губернський ревтрибунал засудив фігуранта справи до 3 років табірно-примусових робіт умовно. Його визнали винним у перебуванні наприкінці 1918 – початку 1919 рр. у «політбанді Куринь смерті» отамана Є. Ангела (Чернігівському кінногонецькому

1	2	3	4
			полку Армії УНР – Упоряд.) й участі в антибільшовицькому повстанні, що відбулося в березні 1919 р. на території Борзнянського повіту Чернігівської губ. під проводом уенерівського отамана Шекери, підпорядкованого отаману Є. Ангелу. Згідно з висновком Генеральної прокуратури України від 22 вересня 1992 р. Запалія В.І. реабілітовано.
13.08.1940 р.	П-3042. 1940 р.	Следственное дело по обвинению Хилько П.И.	Хилька Полікарпа Івановича, жителя Прилук, засуджено Чернігівським облсудом до 7 років ув'язнення у ВТТ віддаленої місцевості з подальшим обмеженням у правах на 3 роки. Його обвинуватили у тому, що «серед робітників Прилуцького механічного заводу висловлював антирадянські погляди наклепницького характеру, недовіру до радянської преси та керівників уряду й партії». Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний 1919 р. понад 3 місяці по мобілізації служив рядовим Добровольчої армії в Києві. Згідно з висновком Генеральної прокуратури України від 16 листопада 1992 р. Хилька П.І. реабілітовано. До справи долучено паспорт фігуранта, виданий 13 липня 1937 р. Прилуцьким райвідділом робітничо-селянської міліції, а також його давню фотографію у формі військовослужбовця царської армії та процесуальні фотографії.
23.01.1941 р.	П-14676. 1940–1941 рр.	Следственное дело по обвинению Процко С.Д.	Процка Савелія Давидовича, жителя с. Редьківка Любецького (нині Ріпкинського) р-ну Чернігівської обл., засуджено Чернігівським облсудом до 8 років ув'язнення у ВТТ віддаленої місцевості СРСР із подальшим обмеженням у правах на 3 роки. Його обвинуватили у проведенні антирадянської агітації. Згідно зі слідчими матеріалами обвинувачуваний 1919 р. впродовж 9 місяців служив рядовим Армії УНР, брав участь у боях проти частин Червоної армії. За приховування цього факту 2 жовтня 1935 р. народний суд Любецького р-ну засудив його до 3 років позбавлення волі без обмежень у правах. Після відбуття покарання репресований повернувся до рідного села, де й проживав до повторного арешту. Згідно з висновком прокуратури Чернігівської обл. від 30 серпня 1991 р. Процка С.Д. реабілі-

1	2	3	4
			товано. До справи долучено процесуальні фотографії фігуранта.
24.07.1946 р.	П-16344. 1945–1946 рр.	Следственное дело о обвинению Жовоника И.С.	Жовоника Івана Семеновича, уродженця с. Дмитрівка Бахмацької волості Конотопського повіту, засуджено військовим трибуналом військ МВС Гродненської обл. (нині Республіка Білорусь) до 10 років ув'язнення у ВТТ із подальшим обмеженням у правах на 5 років. Його обвинуватили як колишнього військовослужбовця Білої армії і члена антирадянської білоемігрантської організації. Згідно зі слідчими матеріалами Жовоник І.С. із вересня 1919 р. служив рядовим у денікінській і врангелівській арміях, зокрема в 1-му запасному кавалерійському полку 4-ї піхотної дивізії генерала Я. Слащова; брав участь у боях проти частин Червоної армії на Півдні України та у Криму. У листопаді 1920 р. обвинувачуваний у складі 1-ї зведеної дивізії евакуювався до Туреччини, а у вересні 1921 р. перебрався до Югославії; там улітку 1922 р. вступив до Російського загальновійськового союзу, у 1926 р. виїхав до Франції. 1942 р. нацисти вивезли його на роботу до Німеччини, звідки влітку 1945 р. у порядку репатріації переправлено до Радянського Союзу. Згідно з висновком прокуратури Чернігівської обл. від 25 лютого 1994 р. Жовоника І.С. реабілітовано. До справи долучено процесуальні фотографії фігуранта.



Процесуальна фотографія репресованого у червні 1929 р. жителя с. Гопциця Погребищенського р-ну Бердичівської округи *Лавренчука Івана Авксентійовича*. Його обвинувачено як колишнього повстанця диверсійного загону уєнерівського отамана Трейка, що після амністії не розірвав стосунків зі своїм отаманом та іншими повстанцями і проводив «контрреволюційну агітацію петлюрівського характеру».

*ГДА СБ України, Вінниця, ф. «Припинений»,
спр. 27747-ФП, арк. 87 (у конверті).*

Посвідчення і фотографія до посвідчення *Тарасовського Петра Федоровича* – співробітника Ямпільської повітової міліції Подільської губернії. Його репресовано у жовтні 1920 р. як «денікінського й петлюрівського карателя». Документ виготовлено 2 квітня 1920 р., до слідчої справи долучено як речовий доказ провини його власника.

ГДА СБ України, Вінниця, ф. «Припинений», спр. 28911-ФП, арк. 2–2а.
Оригінал. Рукопис на бланку.



ТОГРАФИЧНА КАРТКА

Дійсне до 1 Серпня 1920

ПОСВІДЧЕННЯ

Пред'явник цього є дійсно служачий в Ямпільській повітовій міліції Подольської губернії

Прозвище *Тарасовський*

Імя *Петро*

Батьківщина *Шведків*

Посада *Видошівська Браїлівська повітова*
має зброю:

Револьвер

Рушницю

Шабля

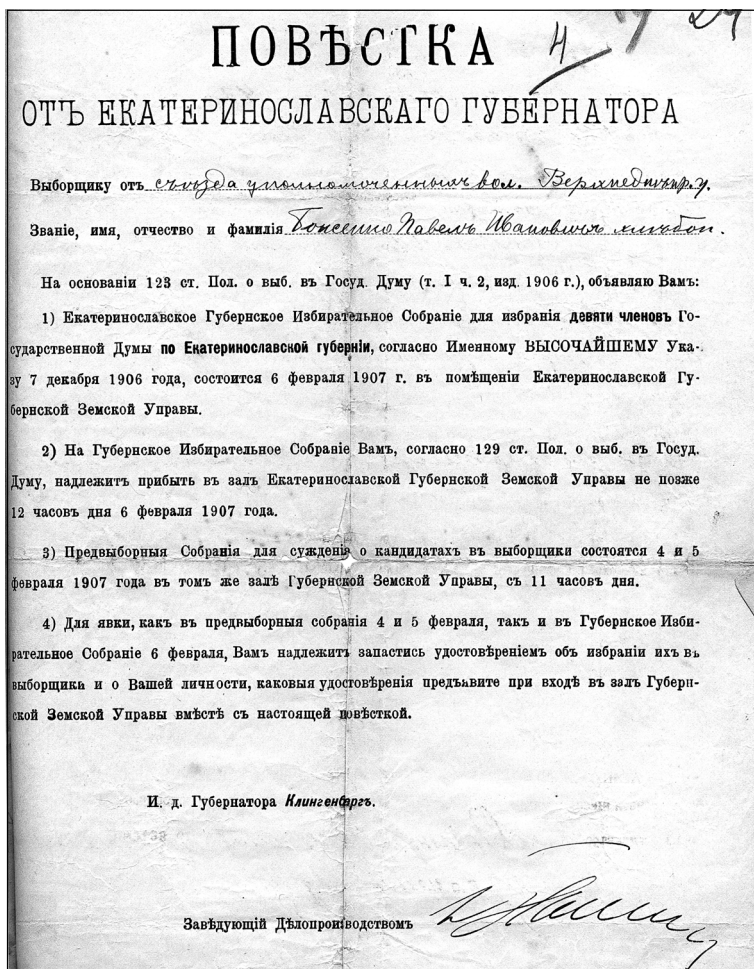
Нач повіт міліції *Шевчук*

№ *103*

Секретарь *Шевчук*

2. Квітня 1920 року

Вл. справа підпись *Тарасовський*



Повістка від Катеринославського губернатора, що надійшла хліборобу Боженку Павлові Івановичу як виборцю Верхньодніпровського повіту. Він мав прибути 6 лютого 1907 р. до Катеринославської губернської земської управи для участі у виборах 9-ти членів Державної Думи по Катеринославській губернії. Власника документу репресовано у квітні 1931 р. за обвинуваченням у перебуванні 1918 р. в повстанському формуванні отамана Н. Григор'єва і подальшому активному спротиві впровадженню сільськогосподарських перетворень.

ГДА СБ України, Дніпропетровськ, ф. «Припинений»,
спр. П-16600, арк. 12. Оригінал. Рукопис на бланку.

До селян і робітників України.

Центральний Український Повстанський Комітет наказує всім організованим повстанським силам негайно виступити зброєю проти золотогогонних грабінницьких банд царського генерала Денікіна.

Негайно український народ повинен весь, як один чоловік, встати проти власті російського панства, яке підняло руку на здобутки Української Революції—волю і землю та на самостійну Українську Народню Республіку.

Всім мобілізованим панською властю громадянам України Центральний Український Повстанський Комітет наказує перейти в ряди Української Республіканської Армії, або приєднатися до повстанців.*

В певній згоді з вищою командою Української Армії та з Народнім Правительством Центральний Український Повстанський Комітет об'являє ті основи, за які бореться організований Український народ.

- 1) Передача всієї землі в руки трудового народу України без викупу.
- 2) Визволення всієї Української землі з-під власті чужоземних денікінських та більшовицьких сил.
- 3) Широкі соціальні реформи для робітництва.
- 4) Скликання всенародно вибраного законодавчого органа—парлямента, якому має належати власть Української Народньої Республіки.

Робітники і селяне!

Тільки своїми власними руками ви можете визволити себе від лютого ворога—російського пана, який хоче вернути на Україну царсько-гетьманські порядки.

Вся Україна од краю до краю нехай одгукнеться на наш клич:

До зброї! За землю і волю!

Геть денікінців—катів з України!

Нехай живе вільна Українська Народня Республіка!

Центральний Український Повстанський Комітет.

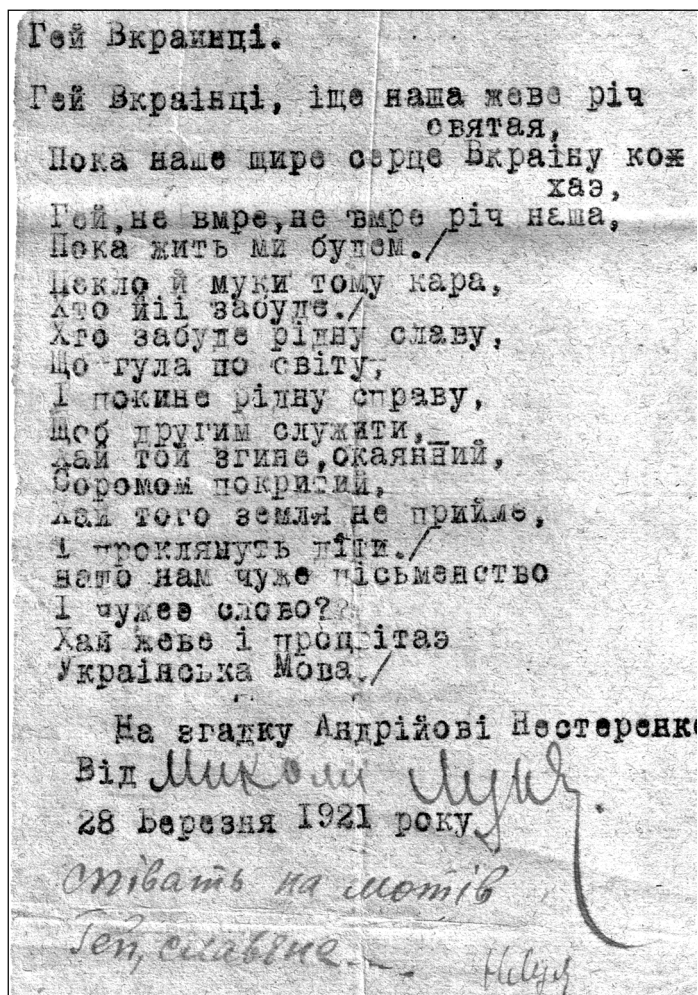
Недатована відозва Центрального українського повстанського комітету до селян і робітників України із закликом до боротьби проти денікінських і більшовицьких окупантів у лавах Української республіканської армії або повстанців. Документ вилучено у членів делегації Бензі П.А., Красовського О.М. та Неїла Ф.Ф. під час їх тимчасового затримання Волинською ГНК наприкінці грудня 1919 р. за підозрою в «контрреволюційній діяльності».

ГДА СБ України, Житомир, ф. «Припинений»,
спр. 6000-П, арк. 23. Друкарський примірник.

До мобілізованих комуністами козаків українців.	
<p>Московські насильники комуністи мобілізували вас козаки для того, щоб поповнити пошарпані лави своєї грабіжницької армії. Вони хотіли використати живі сили українського народу, аби врятувати своє скрутне становище.</p>	
<p>Вони хотіли примусити вас своїми власними руками душити свою волю. Але цього мало. Тут була мета не тільки стратегічна, а й політична.</p>	
<p>Ми знаємо стару політику московських царів, які старалися обрусити український народ і позбавити його можливості боротись за свої національні і соціальні права.</p>	
<p>Ми знаємо хто збудував московську столицю Петербург--і збудували наші предки українці на своїх кістках. В ті часи, коли була знищена воля українського народу московський царь Петро перший, забрав остатки козацтва і заслав їх на далеку північ в непрохідні болота, де вони і загинули на тяжкій роботі. Так думали і сучасні московські царі--більшовики комуністи. Думали використати сили українського народу і разом знищити їх--вислати з України весь активний елемент здібний повставати і боронити свою волю. Але ми розгадали їхню ганебну політику і провалили мобілізацію. Ми розвіяли ту чорну хмару, яка збиралась над вашими головами, розв'язавши вам очі і указавши вам правдиву стежку. Ви вільні знову і московська неволя більше вам не загрожує, але волю цю потрібно за собою закріпити. Вороги ще не відмовились від своїх хижацьких замірів. Вони ще мають надію повернути вас до себе і для цього вони не гальбують ніякими засобами. Вони палять ваші села, грабують ваше майно здобуте тяжкою працею, лякають вас ще гіршими утисками. Але справа їхня програна. Треба лише невеликого зусилля, для того, щоб вимести це роспорощене сміття з нашого краю і утворити Народню армію, яка дасть народу змогу утворити свою самостійну державу і належний в ній порядок. Тому ваш святий обов'язок негайно стати в лави повстанців. Чим скорше ви рушаєте з місця--тим скорше настане бажаний спокій на Україні. Не балих і «неутраляних» бути не повинно. Вагаться нічого бо вихід один. Коли не бажаєш бути наймитом московських комисарів, коли не бажаєш до самої смерті носити ярмо, коли бажаєш жити в своїй рідній країні, в своїй рідній хаті--мусиш стати негайно до боротьби.</p>	
<p>Вперед! За землю, за волю й за кращу долю.</p>	
<p>До зброї! За Українську Самостійну Народню Республіку без холопа й без пана!</p>	
<p>Геть грабіжників, злодюг з рідної хати!</p>	
<p>Хай живе непереможна повстанська армія!</p>	
Окружний Повстанський Комітет.	
<p>Вересня 15 дня, 1920 р.</p>	

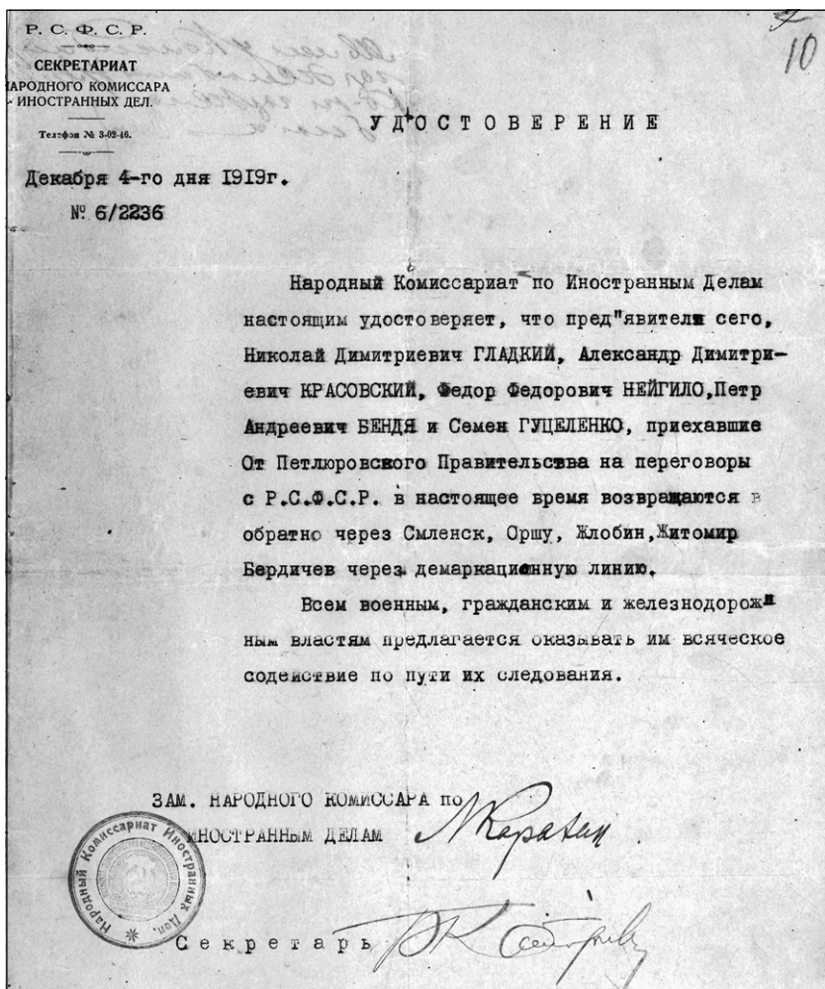
Відозва «Окружного повстанського комітету» до мобілізованих комуністами козаків-українців від 15 вересня 1920 р. із роз'ясненнями ворожих намірів більшовиків («сучасних московських царів») і закликком переходити до лав повстанців для боротьби за відновлення УНР. Документ долучено до слідчої справи 1920 р. провадження на 6-х репресованих жителів с. Головкивка Новопразької волості Олександрійського повіту Кременчуцької губ. як речовий доказ їх участі в антибільшовицькому повстанському русі.

ГДА СБ України, Кропивницький, ф. «Припинений»,
спр. 7380-П, арк. 31. Друкарський примірник.



Друкований текст патріотичної пісні на вшанування рідної мови, подарований активному члену Новобузького уенерівського повстанкому Нестеренку Андрієві Якимовичу не встановлено за справою особою, яка підписалась «Микола [Луень]» і залишила власний рукописний коментар щодо мотиву виконання цієї пісні. Віршований твір долучено до конверту з особистими документами репресованого в травні 1923 р. Нестеренка А.Я. як речовий доказ його провини.

ГДА СБ України, Миколаїв, ф. «Припинений», спр. 11962-сп,
т. 25, конверт 13. Оригінал. Машинопис-рукопис.



Посвідчення від 4 грудня 1920 р., надане Народним комісаріатом з іноземних справ РСФРР групі з 5-ти членів дипломатичної делегації уряду УНР щодо їх безперешкодного пересування маршрутом Смоленськ–Орша–Жлобин–Житомир–Бердичів і далі через демаркаційну лінію. Документ вилучено у членів делегації Бензі П.А., Красовського О.М. та Неїла Ф.Ф. під час їх тимчасового затримання Волинською ГНК наприкінці грудня 1919 р. за підозрою в «контрреволюційній діяльності».

ГДА СБ України, Житомир, ф. «Припинений»,
спр. 6000-П, арк. 10. Машинопис.

Фотографія репресованого жителя с. Слобідка-Кульчієвецька Струзького р-ну Новоушицького повіту Подільської губ. *Самборика Василя Григоровича*. Його обвинувачено як організатора місцевого осередку Союзу хліборобів-власників, активного гетьманського й петлюрівського пособника.

ГДА СБ України, Хмельницький, ф. «Припинений», спр. П-27340, арк. 86 (у конверті).



Фотографія *Овчаренка Леоніда Григоровича* – командира 123-го стрілецького полку 41-ї стрілецької дивізії Червоної армії, репресованого у вересні 1937 р. як учасника надуманої «військової фашистської змови». До уваги взято також факт його попередньої служби сотником Сірожупанної дивізії Армії УНР.

ГДА СБ України, Чернігів, ф. Припинений», спр. П-6530, т. 1, арк. 200 (у конверті).





Процесуальні фотографії репресованого в липні 1941 р. жителя с. Нова Прага Олександрійського р-ну Кіровоградської обл. *Антонова Гаврила Миколайовича*. Його викрито як колишнього полковника Добровольчої армії Мунтянова Афанасія Йосиповича, що 1919 р. обіймав посаду денікінського коменданта на той час волосного центру Нова Прага і брав участь у репресіях стосовно більшовиків, червоних партизан і членів їхніх сімей.

*ГДА СБ України, Кропивницький, ф. «Припинений»,
спр. 14647-П (КСС), арк. 30 (у конверті).*

REFERENCES

1. Lysenko, A. (1999). *Na choli povstans'kykh mas: otaman Nykyfor Hryhor'iev*. (Yu. Z. Danyliuk, Ed.) Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB. – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB, (№ 1/2), 61–87. [in Ukrainian].

Vasylenko V. Political Repressions of the Participants of Anti-Bolshevik Movement in Ukraine (1917–1925): Archival Criminal Cases Witness

In the index of Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine annotations of the archival criminal cases are placed. Criminal cases touch upon the participants of the Ukrainian Revolution 1917–1921.

Key words: Ukrainian Revolution, political repressions, uprising, the red terror, All-Russian Special Commission for Combating Counter-revolution.

ОСОБА У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ

УДК 069.01::930.25(477.74)

*Вадим МАШТАЛІР**

Доля одеського військово-історичного музею (за матеріалами архівно-кримінальної справи Андрія Івановича Посохова «Весна»)

У статті досліджено створення та діяльність військово-історичного музею Одеського будинку культури армії та флоту, відображено роботу його завідуючого Андрія Івановича Посохова. Проаналізовано особливості впливу суспільно-політичної ситуації 1920–1940-х рр. на військове музейництво в Україні через матеріали архівно-кримінальної справи («Весна»).

Ключові слова: військово-історичний музей, музейна справа, музеєзнавство, «справа Весна».

Суперечливі суспільно-політичні події 1920–1940-х рр. акцентували проблему створення військово-історичних музеїв. Їх метою була демонстрація тривалих бойових дій на території радянської України. Проте переважна більшість військово-істо-

* *Машталір Вадим Віталійович* – кандидат історичних наук, Генеральний штаб Збройних Сил України.

ричних експонатів концентрувалися у багатьох вже існуючих центральних музеях. Перелік музеїв, що містили військово-історичні пам'ятки, розширювався за рахунок музеїв міст та селищ республіки, колекції яких містили предмети озброєння та військового спорядження.

У досліджуваній період у центрі уваги громадськості перебували пам'ятки воєнної історії – оборонні укріплення, військово-інженерні споруди, військові цвинтарі, братські та поодинокі могили видатних військових діячів, пам'ятки і пам'ятні місця, пов'язані з подіями Першої світової війни, історією Української революції. Виявлення та увічнення пам'ятних історичних місць, започатковані в той період, заклали підґрунтя для збереження автентичних пам'яток історії¹.

Через воєнні дії початку 1920-х рр., соціально-політичні експерименти більшовицької влади наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. знівелювалася повноцінна робота військово-історичних установ. Так, офіційних фактів існування у Києві військово-історичного музею немає. Аналізуючи фото з альбому Об'єднаної командної школи ім. С. С. Каменєва² (нині будівля військового ліцею ім. Івана Богуня) із фондів Центрального державного архіву кінофотофонодокументів України ім. Г. С. Пшеничного, з великою ймовірністю можливо припустити, що залишки Військово-історичного музею, який у 1918–1919 рр. знаходився у будинку на вул. Катерининській, 12, зберігалися в даній школі. Проте в історичному формулярі школи Каменєва жодні свідчення про роботу такого музею відсутні³.

¹ Біляшевський М.Ф. Наші національні скарби. – К.: Шлях, 1918. – С.12.

² Каменєв Сергій Сергійович (1881–1936) – нар. у Києві. Брав участь у Першій світовій війні, командир Полтавського піхотного полку, полковник. Із вересня 1918 по липень 1919 рр. командував Східним фронтом. Із липня 1919 по квітень 1924 рр. – командувач військовими силами радянської Росії. У травні 1927 р. – заступник наркома по військовим і морським справам. Похований у Кремлівській стіні.

³ Маїталіп В.В. Культурно-музезнавчий аспект формування військово-історичних музеїв в Україні // Питання історії науки і техніки. Зб. наук. праць. – К.: Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОPIK, 2015. – Вип. 4 (36). – С. 56.

Матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України підтверджується існування в Одесі військово-історичного музею⁴. Завідувачем військово-історичного музею Одеського Будинку Червоної армії та флоту у 1923–1931 рр. був Андрій Іванович Посохов. У матеріалах архівно-кримінальної справи «Весна», фігурантом якої став Посохов, зазначалося, що серед експонатів музею виявили: 14 станкових кулеметів, із них: німецьких – 4 (типу «Кольт»), французьких – 2, австрійських – 1, англійський – 1, російських – 2, американських – 4; 10 ручних кулеметів, із них: англійських – 3, французьких – 5, німецьких – 1, датських – 1; 7 бомбометів, із них: російських – 2, австрійських – 3, німецьких – 2; 1 міномет; 1 малокаліберна пушка та 12 бомб до бомбометів.

Посохов свідчив, що експонати потрапили до музею із царського музею та «Союзу мисливців» у 1929–1930 рр., але документи про їх походження були відсутні⁵.

Андрій Іванович Посохов народився у м. Одеса 17 лютого 1867 р. Його батько – Іван Андрійович Посохов – був купцем 1-ї гільдії та почесним громадянином Херсонської губернії, але помер у 1884 р. у скруті. Мати – Ганна Семенівна Посохова – померла у 1920–1921 рр. (точні дані відсутні) в Одесі від дизентерії.

Здобувши домашню освіту, А. Посохов відразу вступив до 3-го класу Ростовського училища, але після розорення батька повернувся до Одеси і закінчив 6 класів училища святого Павла.

У 1884 р. Андрія Івановича зарахували у 59-й піхотний Люблінський полк 15-ї стрілецької дивізії. У серпні того ж року його направили до Одеського юнкерського училища. Після його закінчення у 1886 р. він отримав чин підпрапорщика і повернувся до 59-го полку. У 1889 р. А. Посохов став підпоручиком 13-го стрілецького полку. Всього А. Посохов прослужив в полку 25 років і закінчив військову службу командиром 7-ї роти у чині капітана. При виході на пенсію отримав чин підполковника і відповідне пенсійне забезпечення.

⁴ *Машталір В.В.* Культурно-музеезнавчий аспект формування військово-історичних музеїв в Україні. – С.57.

⁵ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 67093, т. 2135-ФП, арк. 6.

Під час військової служби брав активну участь у громадському житті Одеси. Зокрема, став одним із засновників у 1908 р. Одеського гуртка футболу⁶. Засновниками гуртка також були



Одеський гурток футболу, 1911 р.

почесний громадянин Олександр Георгійович Кірсанов, прапорщик запасу Микола Олександрович Виноградов, житомирський міщанин Лука Осипович Петренко, селянин Подільської губернії Іван Антонович Шаєвській, відставний поручик Костянтин Венедиктович Зданевич, підпоручик 205-го резервного Ізмаїльського полку Василь Михайлович Крекнін, німецько-підданий Юлій Юлійович Тайхман. Окрім футболу, гурток активно рекламував крикет, хокей, лаун-теніс, крокет, фехтування і катання на ковзанах, а також влаштовував музичні та танцювальні вечори, спектаклі, свята, бали, маскаради та інші розваги. 1911 р. гурток футболу став одним із засновників Одеської футбольної ліги, брав участь у першому Одеському міському чемпіонаті і виборов четверте місце.

Загалом гурток футболу став «батьком» одного з титулованих аматорських футбольних клубів Одеси – «Локомотива». Після революції клуб розформували, а команда перейшла під

⁶ Коршак Ю.Ф. Россия без чемпиона // Старый, старый, футбол. – М.: ФИС, 1975. – С. 78–86.

управління спортивного центру залізничників. Із листопада 1935 р. на його основі створили добровільне спортивне товариство «Локомотив»⁷.

Під час Першої світової війни А. Посохов був розпорядником музею 4-ї стрілецької бригади. Наприкінці 1915 р. Андрій Іванович демонстрував музей командиру 4-ї стрілецької бригади генералу А. І. Денікіну, який приїхав в Одесу.



Командир 4-ї стрілецької бригади генерал-майор А. І. Денікін (в центрі) зі своїм штабом, м. Осек, 21 грудня 1914 р.

4-а стрілецька бригада була порівняно молодим з'єднанням російської імператорської армії. Вона була створена у 1870 р. із чотирьох батальйонів: 13-го, 14-го, 15-го та 16-го, сформованих у 1850-і рр. із запасних частин. 31 грудня 1888 р. батальйони переформували у полки двобатальйонного складу кожний (на відміну від інших піхотних полків чотирибатальйонного

⁷ Коршак Ю.Ф. Россия без чемпиона. – С. 92–98.

складу)⁸. Лише у 1914 р. під час мобілізації полки розгорнули до трибатальйонного складу.

Після російсько-турецької війни 1877–1878 рр. 4-та стрілецька бригада отримала неофіційну назву «Залізна бригада». Повторне найменування «залізної» бригада отримала під час Першої світової війни під командуванням генерал-майора А. Денікіна «за стійкість і бездоганне виконання завдань командування».

Місцем постійної дислокації ще із початку формування бригади стала Одеса. З'єднання переважно комплектувалося уродженцями Півдня України та Бессарабії. Окрім російсько-турецької війни 1877–1878 рр., бригада відзначилася під час придушення «Боксерського» повстання у 1900 р. у Китаї.

У 1905 р. бригаду направили на Далекий Схід, але вона прибула на завершальній стадії російсько-японської війни. Також у 13-му стрілецькому полку зберігалися відзнаки за похід до Угорщини («Усмирение Трансильванії») у 1849 р. та участь у поході до Румунії (проти турків) у 1854 р.; у 16-му полку – за участь у бойових діях у 1854–1855 рр.⁹ Під час допиту у ДПУ А. Посохов згадав про участь 4-ї стрілецької бригади у миротворчій місії на о. Крит у 1908 р.¹⁰

Бойова діяльність під час Першої світової війни переформованого у дивізію з'єднання досліджувалася А. Керсновським:

«4-а стрілецька дивізія – Залізні стрільці – була всю війну ударною фалангою 8-ї армії Брусилова під час наступу, “дивізією швидкої допомоги” під час оборони, що допомогла за перші 14 місяців війни 16 різним корпусам. У перших боях бригаду очолював герой Шипки генерал Бауфал, що здав її генералові

⁸ *Звегинцов В.В.* Хронология Русской армии, 1700–1917 г. Ч. 2–3. Хронологические указатели. – Париж, 1962. – С. 62, 63, 68.

⁹ *Звегинцов В.В.* Русская армия 1914 г.: Подробная дислокация, формирования 1914–1917 гг., регалии и отличия. – Париж, 1962. – С. 86.

¹⁰ *Pepelasis Minoglou I., Sokolovskaia O., Louri H.* Greek diaspora merchant communities of the Black sea and the sea of Azov and the Greek-Russian trade: 1870–1917. Athens, 1994. Research center. Athens University of Economics & Business.

Денікіну, який водив її у бій з серпня 1914 р. до серпня 1916 р. Після нього командирами були генерали Станкевич та Батранець. Монастержиська, Хирів, Стрий восени 1914 р. Дукло, Кросно, Ясло, а потому Лутовиська, Творильня, оборона Перемишля, волинські бої під Луцьком у вересні 1915 р. (де відзначився Марков з 13-м полком), Чарторийськ, де 16-й полк захопив повністю Східнопруський 1-й Гренадерський кронпринця полк, а в компанію 1916 р. – Луцький прорив, Затурці, Кошев... Всього дивізією за війну було взято 70 000 полонених та 49 гармат. 16-го стрілецького полку підполковник Удовиченко (згодом командир полку) був у цьому званні нагороджений орденом святого Георгія 3-го ступеня за Чарторийськ»¹¹.

Із 1915 р. 4-а стрілецька дивізія входила до 40-го армійського корпусу, восени 1917 р. – у складі 9-ї армії Румунського фронту. Враховуючи те, що переважну більшість особового складу дивізії становили українці, включаючи начальника дивізії та частину командирів полків, у грудні 1917 р. вона оголосила себе українською. Дивізію вилучили із 40-го армійського корпусу та передали до 10-го Українського корпусу. Разом із 31-ю піхотною дивізією 10-го корпусу 4-а стрілецька дивізія на початку січня 1918 р. була зосереджена у м. Ямпіль, а 9 лютого 1918 р. отримала наказ рухатися у район м. Гайсин.

Після підписання Берестейського миру та початку окупації України німецькими і австрійськими військами 4-а стрілецька дивізія з розгорнутими українськими прапорами вирушила до Одеси. Начальником дивізії у той час залишався генерал Микола Батранець, його помічником – полковник Михайло Удовиченко. До міста дивізія вступила одночасно з австрійськими військами, причому її полки залишалися із чисельним особовим складом, зокрема, 14-й стрілецький полк мав 600–800 багнетів. Згодом переважна більшість вояків дивізії демобілізувалася.

1918 р. у складі Армії Української Держави було здійснено спробу використати кадри 4-ї стрілецької дивізії і сформувати з них українську 5-у пішу дивізію. Але ці спроби зазнали фіаско. Наприкінці 1918 р. вже у складі білогвардійської Доброволь-

¹¹ Керсновский А.А. История русской армии. – М., 1994. – Т. 4. – С. 190–191.

чої армії, з кадрів «залізних стрільців» було створено збірний полк 4-ї стрілецької дивізії, який існував наприкінці 1919 р.¹²

Поразка імператорської Росії у Першій світовій війні та розформування 4-ї стрілецької дивізії у 1918 р. поставили крапку в її історії. Рештки фондів дивізійного та полкових архівів нині зберігаються у Москві¹³.

Питання про збереження пам'яті про бойове минуле 4-ї стрілецької бригади постала ще наприкінці XIX – на початку XX ст. Саме у той час почали виходити різні видання, присвячені історії окремих частин бригади¹⁴.

Із протоколу попиту А. Посохова від 12 січня 1931 р. стало відомо, що генерал Денікін любив 4-у стрілецьку бригаду, оскільки він був зобов'язаним швидким просуванням шаблями військової кар'єри. Під час зустрічі А. Посохова і А. Денікіна останній міцно потис руку музейнику і подякував «за збереження музею 4-ї стрілецької бригади».

Матеріали допиту також підтвердили, що родичем А. Посохова був адмірал О. В. Колчак. Мати адмірала Колчака – Ольга Іллівна Посохова (1855–1894), походила з донських козаків і херсонських дворян. Її родина переїхала з Херсонської губернії в Одесу. Батько Ольги Іллівни був останнім одеським градоначальником – його у 1920 р. розстріляли більшовики. Ольга Посохова вийшла заміж за удвічі старшого, 36-річного Василя Івановича Колчака. 4 листопада 1874 р. у Петербурзі у неї з'явився на світ син Олександр – майбутній адмірал. Згодом О. І. Колчак

¹² Тинченко Я. Українські збройні сили, березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). – К., 2009. – С. 248–252.

¹³ Фонды Российского государственного военно-исторического архива. Краткий справочник. – М., 2001. – С. 86, 119.

¹⁴ Див.: Котляр Л.И. Тридцатипятилетняя годовщина 14 стрелкового полка [1856–1891]. Заметки из материалов по истории полка. – Одесса, 1891. – 39 с.; Загоровский В. Д. К полувековому юбилею 13 стрелкового полка 1843–1893. Заметки из материалов истории полка. – Одесса, 1893. – 109 с.; Завиша Н. И. Краткая история 13 стрелкового полка. – Одесса, 1906. – 36 с.; Солдатская памятка 2 батареи 4 стрелкового артиллерийского дивизиона, 1892–1908 гг. – Одесса, 1908. – 62 с.; Памятка 16 стрелкового императора Александра III полка. – Спб, 1910.

народила доньок Катерину і Любов, але вони померли у дитинстві. Ольга Іллівна, за свідченням дружини адмірала Софії Федорівни Колчак (Омирової), була:

«красива козачка, спокійна, тиха, добра і сувора. Виховувалася вона в Одеському інституті і була дуже набожна [...]. Олександр Васильович її дуже любив і на все життя зберіг пам'ять про довгі вечірні, на які ходив хлопчиком зі своєю матір'ю до церкви».

У різних сучасних довідкових виданнях є розбіжності в біографічних даних самого О. Колчака. Так, рік його народження в одних джерелах вказується 1873, в інших – 1874. Тим часом, в метричній книзі Троїцької церкви села Олександрівського Петербурзького повіту під № 50 записано:

«Морський артилерії у штабс-капітана Василя Іванова Колчак і законної дружини його Ольги Ільїної, обох православних і першошлюбних, син Олександр, народився четвертого листопада і хрещений п'ятнадцятого дня грудня місяця вісімсот сімдесят четвертого року»¹⁵.

Документи Одеського архіву істотно розширили інформацію про родинні зв'язки адмірала Колчака по материнській лінії. Дід адмірала Ілля Михайлович Посохов (1810 р. н.) був купцем 1-ї гільдії, гласним міської думи, членом Дисконтного і Судового комітету в Одеській конторі комерційного банку, Опікунського в'язничного комітету, Комітету піклування незаможних жителів, почесним громадянином міста, що засвідчувалося грамотою № 989/62 від 21 липня 1858 р. У шлюбі із Євдокією Родіонівною він мав сина Олександра, трьох доньок – Надію, Любов і Ольгу¹⁶.

У 1851 р. І. Посохов звернувся до будівельного комітету про дозвіл на будівництво будинку на Катерининській вулиці. Цей триповерховий будинок стоїть і понині у 300 м від Потьомкінських сходів. У липні 1859 р. І. Посохов увійшов до складу Особливого комітету зі написання «Положення громадського управління Одесою». Дослідник Олександр де-Рибас відзначав,

¹⁵ *Звегинцов В.В.* Русская армия 1914 г.: Подробная дислокация, формирования 1914–1917 гг., регалии и отличия. – С.48.

¹⁶ Там же. – С. 48.

що І. Посохов був серед тих осіб, які вимагали кардинальних змін у міському житті. У скрутній ситуації 1868 р., коли через брак коштів припинився ремонт вулиць, І. Посохов і 12 містян заплатили всі витрати із укладання бруківки. Помер дід Верховного правителя 24 травня 1886 р. у віці 76 років. Його поховали на міському кладовищі.

У другій половині XIX ст. в одеських довідниках згадувалися чотири Посохови: Ілля Михайлович, який мав серед дітей дочку Ольгу; Андрій Михайлович, почесний громадянин, який мав чотирьох синів і двох дочок - Олександру і Катерину; Логін Михайлович – купець 2-ї гільдії; почесний громадянин Іван Андрійович. Чи перебували ці Посохови у родинному зв'язку – поки не встановлено.

Із захопленням більшовиками влади в Одесі Андрій Іванович Посохов у 1920 р. представив довірений йому музей комісару у військових справах Богданову, який розпорядився облікувати військово-історичний музей. До 7 листопада 1923 р. всі експонати були перевезені до клубу 51-ї стрілецької дивізії та встановлені в новому приміщенні. Рішення про створення музею підтримав партійний осередок гарнізону. Музей був отримав назву «Військово-історичний музей ім. М. В. Фрунзе при Будинку Червоної армії і флоту». А. І. Посохов знову був призначений завідувачем музеєм.

У жовтні 1930 р. розпорядженням 4-го відділу військового округу А. Посохова звільнено з посади завідувача музею. Йому призначили пенсійне забезпечення у розмірі 29 руб. 75 коп.

Після звільнення із посади А. Посохова, пройшла перевірка наявних у музеї експонатів. Під час допиту начальник музею Червоної армії та завідувач Кабінетом бойової і політичної підготовки Живов (дата допиту у матеріалах слідчої справи «Весна» не вказана) свідчив, що із 14 станкових кулеметів лише один був несправний, із 9 ручних кулеметів – також один:

«Наявні кулемети на даний день мають чудову якість стволів, замків та повністю готові для використання, за винятком дрібних частин, які легко можливо виправити. Зазначене дає підстави говорити про те, що дані кулемети не могли бути в союзі мисливців і, навіть, в старому музеї. Так як у період Імперіалістичної



Командувач військами України і Криму М. Фрунзе вручає Почесний революційний Червоний Прапор начальнику 51-ї дивізії П. Дибенку. Крим, 1921 р.

війни справною зброєю музеї не поповнювалися. Доповнюючи сказане – в період громадянської війни в Одесі такі кулемети ніколи би не залишилися в музеї, а були би вилучені»¹⁷.

Наявність у музеї справної зброї, родинних стосунків із адміралом О. Колчаком, служба у царській армії зумовили жорстоке покарання 64-річного колишнього офіцера. Його обвинуватили в участі у змові, приховуванні зброї і засудили до розстрілу. Вирок був виконаний 3 липня 1931 р.

Матеріали архівно-кримінальної справи № 67093-ФП на А. І. Посохова були переглянуті прокуратурою УРСР. Відповідно до ст. 1 Указу СРСР від 16 січня 1989 р. «По додаткові заходи стосовно встановлення справедливості по відношенню до жертв політичних депресій, які мали місце в період 30–40-х і початку 50-х років» Андрій Іванович Посохов був реабілітований 9 серпня 1989 р.¹⁸

¹⁷ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 67093-ФП, т. 2135, арк. 6.

¹⁸ Там само, арк.136.

Для ілюстрації діяльності А. Посохова пропонуємо протокол його допиту від 12 січня 1931 р. із архівно-кримінальної справи № 67093-ФП.

Протокол допиту Андрія Івановича Посохова

12 січня 1931 р.

Я, ПОСОХОВ Андрей Иванович, родился в 1867 году, 17-го февраля в г. Одессе. Отец мой – Иван Андреевич Посохов – одесский купец 1-й гильдии, умер, когда мне было 17 лет. Отец мой занимался подрядами в течении 18-ти лет, поставками на Военное ведомство. Имел имущество недвижимое в Ростове-на-Дону: мельницу паровую, дом в городе; кроме того, в Одессе дом на Екатерининской улице, в Воронцовском переулке. Эти дома и мельницу получил по наследству от своего отца – Андрея Михайлова.

В конце своей жизни, благодаря неудачным и убыточным подрядам разорился, психически расстроился и умер от кровоизлияния в мозг. После смерти отца я явился отцовским наследником на оставшееся имущество, которое выражалось только в мельнице, обременённое значительными долгами казне по подрядам и частными долгами. В конце концов, от ликвидации мельницы и вообще наследства в пользу мою осталось наличными деньгами до 50 тысяч рублей, которые я обратил в процентные бумаги Херсонского и Бессарабского банков. Мать моя – Посохова Анна Семёновна, урождённая Вережирина – дочь курьера Института Путей сообщения в Ленинграде¹⁹. Мать умерла в 1920–1921 годах (точно не помню) в Одессе от дизентерии. Имущества своего не имела.

Первоначальное образование я получил домашнее и поступил сразу в 3-й класс Ростовского реального училища. 3-й и 4-й классы я был в Реальном училище. После разорения отца, я и мать переехали в Одессу, где я поступил в Одесское реальное училище святого Павла, где прослушал 6 классов, а дополнительный 7-й класс не прошёл. К этому времени отец мой совершенно разорился и отказался мне помогать в дальнейшей

¹⁹ Так у текстi.

учёбе. У матери моей совершенно не было средств помогать мне, и я решил поступить вольноопределяющимся в 59 пехотный Люблинский полк 15 дивизии. В 1884 году я был зачислен в полк. В августе того же года я был отправлен в Одесское пехотное юнкерское училище, которое окончил в 1886 году и обратно отправлен был в тот же полк подпрапорщиком. В дальнейшем я для производства в офицеры переведён в 14, а затем в 13-й стрелковый полк. Произведён в офицеры в 13 стрелковом полку в 1889 году в подпоручики. В полку за 25-ти лет моей службы занимал различные должности и окончил службу командиром 7-й роты в чине капитана. В 1904 году в феврале месяце добровольно вызвался отправиться на Дальний Восток, где принимал участие в военных действиях в составе 71-й Пехотной Дивизии и штабе 1-й Армии. Время, проведённое на Дальнем Востоке, приказом по В[ысочайшему] В[олеизъявлению] я был зачислен по армейской пехоте и после окончания войны вновь был переведён в 13-й Стрелковый полк. В 1906 году в августе в составе полка был отправлен на остров Крит на смену Житомирского полка²⁰. На острове Крите полк с 6-ю ротами стояли в Ретише.

7 [рота] Посохов и 8 [рота] полковник Джевановский генштаба²¹ – стояли в Канен для охраны нашего консульства. Главным комиссаром острова был Заимис и представитель Парламента Критского Винеzsиде. Управлялся остров Парламентом и Верховным комиссаром и советом Консулов: русский – Пеле-

²⁰ Миротворча місія на Криті була пов'язана із міжрелігійним конфліктом між мусульманами і християнами у 1897 р. Для припинення масової загибелі населення європейські держави направили миротворчий військовий контингент. Для управління островом була створена Рада із адміралів 6 європейських країн: Великобританії, Франції, Росії, Італії, Німеччини і Австро-Угорщини. 1 березня 1897 р. за наказом імператора Миколи II командуючий Одеським військовим округом сформував зведений загін у складі батальйонів 14-го стрілецького полку 4-ї Залізної бригади, 56-го Житомирського полку 14-ї піхотної дивізії, 6-ї гірської батареї 13-ї артилерійської бригади. Він був направлений на о. Крит.

²¹ Так у тексті. Полковник Джевановський був зачислений за Генеральним штабом (тобто мав право отримати посаду у Генеральному штабі).

хан, итальянский – Лебрехт, французский и английский (фамилии не могу припомнить). Оккупирование острова продолжалось в течении поддержания порядка на острове между жителями. Население острова смешанное – турки 45 тис. и греки 305 тыс. На острове имеется судная бухта²², в которой могут разместиться военные эскадры всех государств Европы. Вот на это обстоятельство претендовали, как Греция, так и Турция, ввиду этих обстоятельств и послан оккупационный отряд от заинтересованных в этом процессе государств:

Командовал полком – полковник Рожковский;

–"– 1 б-н – Новак-Швейковский;

–"– 2 б-н – Поповиченко.

Командир 1-й роты – Голцубов, Зав[едающий] Хоз[яйственной частью] фон Ланг.

–"– 2-й –"– – Загорский;

–"– 3-й –"– – Генерального штаба – фамилии не помню;

–"– 4-й –"– – Шакин;

–"– 5-й –"– – Кузьмин;

–"– 6-й –"– – Жернович;

–"– 7-й –"– – Посохов;

–"– 8-й –"– – Джевановский – мл[адший] офицер Ско-
родинский.

Младших офицеров – не помню.

С возвращением полка в Одессу в 1908 году я вышел в отставку с производством в подполковники и пенсией. Как я писал раньше, по наследству отца я получил до 50 тысяч рублей и обратил их в процентные бумаги. Находя невыгодным и убыточным держать капитал в процентных бумагах – я решил построить дом, что и выполнил в 1902 году. Ввиду того, что капитала моего на это не хватило, то я постройку заложил в Городском Кредитном Обществе, следствии чего я сделался членом Общества и при первых выборах был избран в число упомянутых.

²² Так у тексті.

Ко времени моего выхода в отставку открылась одна вакансия оценщика Общества, я подал заявление о принятии меня на службу в Городское Кредитное Общество на эту должность и Правление Общества меня приняло. В это же время начались выборы в Одесскую Городскую Думу и мне, как старому старожилу города (мой дед Андрей Михайлович перешёл в Одессу в 1830 году) было предложено отставным генералом Кардиналовским и Полетаевым баллотироваться по семинарскому списку (Мойсеевскому) в состав Думы – гласным, куда я был избран. На второй год существования Думы был возбуждён в Думе вопрос об открытии в городе ломбарда и банка. Я был избран распорядителем ломбарда и А. М. Де-Рибас – директором банка. Дума была монархическая. Избран в распорядители ломбарда я был в 1910 году и в тоже время ушёл из Городского Кредитного общества.

Как гласный думы я принимал участие в работах комиссий: водопроводной, мостовой, канализационной, Павловского здания дешёвых квартир и казарменной. В прениях думы не принимал участия, так как не обладаю ораторскими способностями. Благодаря моему заявлению по благоустройству города, было выполнено: 1) в Павловском здании дешёвых квартир был построен во дворе флигель и тротуар асфальтовый, выстроены казармы для 8-го Казачьего полка и 15 артиллерийской бригады и замощена Пушкинская улица.

Состав Думы гласных был: Мойсеев – городской голова, Масленников – его заместитель, Агеев – доктор, Бухштаб, Бицюк, Донцов, Прокуцин Л.А., Пешкина Б.А., Сигеев А., Полетаев Е.А., Кардиналовский, Корш, Клименко Ефим Филиппович – профессор-химик, Синкевич-Корж – доктор, Павлов С.П., Масканев С.С., Рестель Э.В., Микешин, Левашев – профессор, Яловигов Е. и брат его и проч. и проч.

Как бывший военный – я был монархист, но при этом в монархических союзах не состоял и решительно никакого не принимал участия в обучении военного строя в монархических организациях. Служа в рядах 4 стрелковой бригады и в 13 стрелковом полку, по моей инициативе, был организатором военно-исторического музея 4 стрелковой бригады и, кроме того, я

состоял ктитором бригадного храма²³. В 1911 году в мае месяце, в Ленинграде²⁴ по приказу царя были собраны со всей России потешные войска. От Одессы отправлялись 2 эшелона в 2-х поездах²⁵. В состав потешных входили: ученики народных и городских школ, в том числе и школы монархических организаций. В качестве квартирмейстера от Городской Думы я был назначен для наблюдения за довольствием и расквартированием этих команд на это только время. Во время Пеликановского состава Думы²⁶ – я был распорядителем ломбарда и как таковой (служащей городской Думы) не имел права состоять гласным Думы по Городскому положению.

В 1912 году наступил год 25-летию со дня Шипкинских боев в войну 1877–1878 годов²⁷. Начальник бригады Г. М. Боуфал по этому поводу подал рапорт по команде о том, чтобы ознаменовать этот день, построить храм-памятник. Ходатайство Г. М. Боуфал было уважено, и из Комиссии по постройке казарм было отпущено 180 тысяч, на эти деньги и был построен храм-памятник на имя Св. Стефана в память 25-летия Шипкинских боев. Я, как ктитор бригадной церкви, вошёл в состав строительной комиссии – членом её.

В момент объявления империалистической войны в августе 1914 года я состоял распорядителем городского ломбарда и состоял в отставке. С объявлением мобилизации я был призван на действительную военную службу и назначен Штабом округа

²³ *Ктитор* – спеціальна посада (церковний староста), який здійснював господарче обслуговування військового храму. На відміну від виборних церковних старост у цивільних храмах, ктитори призначалися командиром військової частини.

²⁴ Так у тексті. У 1911 р. місто називалося Санкт-Петербург.

²⁵ Так у тексті.

²⁶ Склад міської думи часто називали за прізвищем діючого голови. У даному випадку *Бориса Олександровича Пелікана* (1861–1931). Був обраний міським головою у 1913 р.

²⁷ Йдеться про бої на Шипкінському перевалі (Болгарія) 21–26 серпня 1877 р. під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. У цих боях брала участь 4-а стрілецька бригада.

начальником Одесского Эвакуационного пункта. Через 3–4 месяца пункт этот был расформирован, и я был переведён в 464 Дружину гос[ударственного] ополчения, с прикомандированием в штаб округа для поручений. В конце 1915 года был назначен штаб-офицером в Управление коменданта города.

Февральская революция меня застала в Управлении коменданта города Одессы (Преображенская, 28). О перевороте было сообщено приказом Штаба округа и было предложено привести нас в Управление коменданта города к присяге. Весь состав Управления примкнул к новому правительству, и мы по этому поводу приняли присягу. Для нас смена правительства была полной неожиданностью. Тут же были сделаны выборы всего состава управления, и был я избран в число сотрудников.

Я, как старый офицер и прослуживший в армии до 1914 года двадцать пять лет, решительно терялся в получаемых сведениях о действующей армии. Получаемые письма из 4-й бригады от товарищей-офицеров и нижних чинов поражали меня: упадок дисциплины в войсках, полная нераспорядительность высшего начальства, бестолочь по вопросам снабжения, бесконечная смена начальствующих лиц, как военных, так и гражданских. Одним словом, я чувствовал, что монархический строй изжит в своё время и что наступает время, когда монархический строй должен быть заменён каким-то другим, каким же другим – я не мог себе представить.

И вот, когда наступило новое Временное Правительство, я его приветствовал от всей души, я думал, что в нем будет спасение России. Считал, что в решение вопроса, какой строй правления нужен – решить может Учредительное собрание. Работа в Управлении Коменданта города протекала в самих тяжёлых условиях, когда нам приходилось водворять порядок между воинскими частями города. Например, нам приходилось проверять караулы, где мы наталкивались на вопиющие нарушения, как азбучных параграфов гарнизонной службы и устава дисциплинарного. Я начал чувствовать, что для России Временное Правительство ничего не сделает и что-то нужно ей другое. Летом, я помню, прочёл в местной газете, что в Петрограде образовалась Северная Коммуна, и тогда я подумал, что может

быть именно строй коммунистический поможет нам выйти из этого тупика.

В один из дней начала октября²⁸ в Управление Коменданта пришла команда вооружённых матросов и объявила нам, что Временное Правительство как таковое перестало существовать и теперь повсеместно в России Правительство Советов под руководством коммунистической партии. Так как настроение в Управлении было приподнятое, и мы ждали нового выхода из создавшегося положения, то предложение матросов работать в компартии, нас не удивило и мы как один, сотрудники изъявили своё согласие служить при советах.

В дополнение к впечатлению о работе в Управлении Коменданта от февраля до октября [1917 г.] докладываю, что в Одесском Гарнизоне появилась масса различного рода аферистов под возможными марками офицеров и т. п. Их приходилось арестовывать и при этом производить дознание, или, лучше сказать, целые следствия. Камеры для арестованных были переполнены. Сплошь и рядом совершались побегии из таковых. На улице стали очень частыми явления открыты грабежей. На квартиры производились массовые налеты-грабежи. И во всех случаях, главным образом, принимали участие военные чины различных степеней старшинства.

Служба после октябрьского переворота в Управлении Коменданта протекала обычным порядком, но служба проходила вначале при очень тяжёлых обстоятельствах. На пароходе «Алмаз» разместился Исполком Совета, который твёрдой рукой начал водворять в городе порядок. Подчас приходилось слышать, что на «Алмазе» происходили очень тяжёлые и подчас несправедливые расправы, но что же поделаешь, где лес рубят, там щепки летят. Тут я должен сказать, что после февральского переворота я, служа в Управлении Коменданта, служил в ломбарде и, кроме того, не переставал заведовать музеем.

Весной 1918 года в город пришли украинцы. Первым комендантом города был генерал-майор Горбов, мой товарищ по Одесскому пехотному училищу. Г. М. Горбов в первую голову

²⁸ Так у тексті. Жовтневий переворот у Петрограді відбувся 25 жовтня (7 листопада) 1917 р.

всех сотрудников уволил от службы, как служивших у красных. К этому времени в город возвратились полки 4 стрелковой бригады и начали переформироваться в украинские полки. Помню, что командиром 14 стрелкового полка (как он назывался по-новому – не знаю) полковником Абрамовичем был потребован в полк для выяснения вопроса о выдаче мебели для полка, сданной на хранение в ломбард. Кроме того, начальник 4 стрелковой бригады, фамилию не помню, кажется Криштоненко, генерального штаба генерал-майор, распорядился произвести парад у парадного бригадного храма и я, как ктитора храма, должен был явиться в храм и в этих двух случаях одевал форму подполковника. При этом я считаю, что у гетмана не служил и содержание от него не получал.

Я считаю себя красногвардейцем на том основании, что войска красные при первом приходе были красногвардейские. Я же в этот период служил в Управление Коменданта, где имел непосредственное отношение к Красной гвардии. Комендантом города был Андрей Петрович Боровский. Со мной в то же время служил подполковник Старк Илья Карлович, который в дальнейшем служил в Морбазе (ул. Гоголя) и был по ходатайству Боровского утверждён в звании красногвардейца. О моей работе в Управлении Коменданта могут подтвердить бывшие сотрудники Коменданта в числе трёх лиц: фамилию помню одну, именно Макарова Григория, других двоих могу найти в городе (один из них, припомнил, Акулин). Работа моя протекала, главным образом, по караульному комендантству и производству дознаний.

Я считаю, что я при белых не служил, хотя я не сдал должности заведующего музеем и ктитора храма. Содержание от белых не получал. При приезде генерала Деникина в Одессу мне пришлось показать ему музей (генерал Деникин в [19]15 и [19]16 годах командовал 4 стрелковой бригадой). Генерал Деникин очень любил 4-ю стрелковую бригаду, так как она его выдвинула своими боевыми заслугами на дальнейшее повышение по службе. При встрече на территории храма он мне подал руку и крепко пожал, и благодарил за сохранение музея и храма. Я в это время был в военной форме.

Колчак – мой дальний родственник. Его мать, урождённая Посохова Ольга Ильинична, дочь моего двоюродного дядюшки Ильи Михайловича Посохова, умершего в 1800-х годах. Последний раз Колчака Шуру я видел на даче летом у моей двоюродной сестры Клименко А.М. – Колчак был в чине лейтенанта, в каком году я не помню, знаю только, что он собирался ехать в полярную экспедицию. В дальнейшем я совсем потерял связь с ним. При регистрации офицерства при белых (в помещении бывшего военного училища) мне заявили, что я, как имеющий более 50 лет и подполковник призыву, не подлежу. По службе белые мне ущерба не причинили.

Большое и решающее значение имел товарищ Волковинский Владимир Иванович в разрешении вопроса о моем невыезде за границу. Не помню какого числа, но этот день был последним днём эвакуации белых из Одессы, я встретил товарища Волковинского на углу Пушкинской и Дерибасовской, и мы имели с ним разговор по поводу моего отъезда. Он мне представил такие доводы, что я тогда решил не выезжать. После указанной встречи я дошёл до таможни и возвратился немедленно домой. За границу эвакуировались мои два двоюродных брата: Сергей Андреевич и Андрей Андреевич Посохов – сыновья моего дяди Андрей Андреевич Посохова, ростовского купца 2-й гильдии. Последние должности их: Сергея Андреевича Посохова – контр-адмирал главноначальствующий в Архангельске и Андрей Андреевич Посохов – генерал-майор, генерал-квартирмейстер 11 Армии.

Сергей выехал из Москвы с Датским Консульством, где он был секретарём, и Андрей выехал из Ростова-на-Дону с должности нотариуса. У белых они не служили. За весь этот период времени переписки не вёл. От Сергея во время голода получил одну посылку «Аровскую»²⁹ и письмо, в котором он меня запрашивал причины смерти моей тётки – Марии Владимировны Леонтович (по первом мужу Посохова), жены моего дяди Пет-

²⁹ Йдеться про американську організацію допомоги (American Relief Administration. – *анг.*), яка роздавала продуктові набори під час голоду 1921–1922 рр.

ра Андреевича Посохова. После этого я потерял с ними связь совершенно и адреса их не знаю.

У моей жены Анны Константиновны имеется родной брат Пятницкий Николай Константинович, инженер путей сообщений, бывший главный инженер Николаевского порта. В конце 1929 года был передан Н.О.Т.К. суду за какие-то злоупотребление по финансовой части и приговорён ко взысканиям, не знаю, к каким. В мае прошлого года был вызван в Москву ГПУ по какому-то делу – не знаю, в настоящее время, по имеющимся сведениям, сидит в Бутырке. В чем он обвинён – не знаю, одним словом, мне ничего не известно. У Н. К. Пятницкого есть жена Мария Александровна, француженка, уроженка г. Лиона. Пять–шесть лет тому назад выехала с сыном в Лион, главным образом, для операции уха сыну, кроме того, хотела повидать своих родителей. До 1927 года я был с ней в переписке чисто семейного характера. После издания приказа В[ысочайшего] В[олеизъявления] о запрещении военнослужащим вести переписку с лицами, проживающими за границей, я и моя жена прекратили писать ей. В каких отношениях в настоящее время Пятницкий мы с женой ничего не знаем.

С установлением Соввласти в г. Одессе в 1920 году я явился к комиссару по военным делам Губвоенкомата товарищу Богданову и доложил о вверенном мне музее бывшей 4 стрелковой бригады. Товарищ Богданов распорядился принять [музей] в распоряжение Губвоенкомата. Предварительно [он] дал распоряжение Военруку т. Седянину осмотреть его [музей] и дать свое заключение, что я и сделал в благоприятном смысле для музея. После этого был отдан приказ по Губвоенкомату (№ и число не помню) о том, что музей со всеми своими ценностями и библиотекой в 4000 томов в 8 шкафах был взят на учет губвоенкоматом, я зачислен на службу в 13 Пехотную школу³⁰ на должность заведующего оружием. Тов. Седянину было поручено наблюдение за музеем в смысле его пополнения новыми

³⁰ 13-а Одеська піхотна школа створена на основі Одеського військового піхотного училища.

експонатами, распорядка посещения его курсантами пех[отной] и арт[иллерийской] школ.

В тоже время я музей зарегистрировал в Губполитпросвете и механически вошёл в связь с музейным инспектором т. Зейлигером и прочими заведующими музеями г. Одессы. Осматривая музеи, как например, Археологический, Художественный и другие, я, между прочим, обратил внимание, что во многих музеях имеется большое количество экспонатов чисто военного характера, и они сложены как балласт. Имея небольшое помещение для музея бывшей 4 стрелковой бригады, где большая часть их [экспонатов] была уложена в ящики, по этому поводу я доложил т. Зейлигеру, что для пользы дела необходимо теперь же развернуть работу музея в большом масштабе. Для этого [надо] найти большее помещение и все военные экспонаты соединить и открыть новый музей и назвать его «Областным Военно-историческим музеем». Тов. Зейлигер очень горячо принял моё предложение, образовал комиссию в составе Музейного Инспектора Зейлигера (от Наробраза), т. Зарина от Губвоенкомата, инженера т. Линденера (от Инж[енерной] дистанции) и Дложевского (от Археологического музея) и я от музея бывшей 4 стрелковой бригады. В первом же заседании был выдвинут вопрос о помещении для «Областного Военно-исторического музея», и мною было указано на помещение бывшего дворца войск Одесского округа, что на бульваре Фельдмана, где ныне размещён Дворец Моряка. На этом моем предложении комиссия и остановилась единогласно. Начальник Инж[енерной] дистанции т. Линденер доложил, что это возможно осуществить, так как в этом помещении временно размещена Хоз[яйственная] команда 51 стрелковой Перекопской дивизии. С этим предложением Комиссия в полной составе явилась к Комдиву-51³¹ т. Дыбенко³² и доложила свое пожелание открыть в помещении

³¹ Так у тексті.

³² Дибенко Павло Юхимович (1889–1938) – нар. у с. Людкове Чернігівській губ. (нині село Брянської обл., РФ). Від 1911 р. служив на Балтійському флоті. 1917 р. – голова ЦК Балтійського флоту. У жовтні 1917 – березні 1918 рр. – член РНК, нарком з морських справ радянської Росії. 1918 р. – на підпільній роботі в Україні й Криму. У грудні 1918 р. – командир 1-ї

дворца «Областной Военно-исторический музей» и [т. Дыбенко] заявил, что дивизия пойдёт навстречу по работе в музее всеми имеющимися у неё средствами, и назначил представителя от дивизии т. Бажана А.А.

В дальнейшем комиссия работала в направлении выработки уставов, сбора экспонатов и пр[очее] пр[очее]. Вопрос об отводе помещения во дворце затягивался. Наконец, в августе пришло распоряжение из Екатеринослава (У[краинского] В[оенного] О[круга]) об открытии в Одессе Военно-научной аудитории имени С. С. Каменева Военно-исторического общества.

Тов. Дыбенко распорядился распоряжение У[краинского] В[оенного] О[круга] передать Муз[ейной] комиссии для исполнения. Военно-научная аудитория должна была быть открытой в дни октябрьских торжеств, т. е. 7-го 1920 года. Было помещение освобождено от Хоз[яйственной] команды 51 стрелковой дивизии, отпущены средства на сбор и перевозку экспонатов и ремонт самый необходимый (застекление окон, рам, заделка крыши). Ввиду краткости времени по устройству музея, комиссия постановила с музеем бывшей 4 стрелковой бригады [и его] перевозкой обождать, к 7 нОября все работы были закончены.

1-го ноября распоряжением ГПУ я был арестован во время массовки³³. 1-го декабря я был освобождён и распоряжением тов. Дыбенко в составе комиссии был отправлен в Москву для доклада об открытии Военно-научной аудитории имени С. С. Каменева и Областного Военно-исторического музея. В состав комиссии вошли Комбриг т. Ольшевский, т. Калинин и я. К 15-му января 1921 года комиссия возвратилась в Одессу и доложила т. Дыбенко о своих действиях. Попутно в Москве в Главнауке я

бригади 3-ї української радянської дивізії. На початок 1919 р. – командуючий Групою військ Катеринославського напрямку, начальник 1-ї Задніпровської української радянської дивізії. Нарком із військово-морських справ і голова РВР Кримської республіки (травні–червні 1919 р.), командир 51-ї Перекопської дивізії. Згодом командував військами Середньозіатського, Приволзького, Ленінградського ВО. Арештований 26 лютого 1938 р., страчений. Реабілітований 1956 р.

³³ Ймовірно під час масової облави.

получил для музея до 10 очень ценных для музея экспонатов, а для аудитории до 200 томов книг различного наименования.

В августе было получено извещение Р[еволюционного] В[оенного] С[овета], что штаты музея не могут быть утверждены ввиду того, [что] ресурсы денежные [для] армии сокращают и потому командованию предлагается музей содержать на средства дивизии. Таким образом, до 1923 года музей плелся в хвосте всех одесских музеев. Я же оставался на штатной работе в 13 Пехотной школе, в то же время [был] заведующим музеем 4 стрелковой дивизии и, кроме того, состоял в совете областного Военно-исторического музея. Наконец, в начале 1923 года в Одессу прибыл штаб 6 стрелкового корпуса с комкором т. Васкановым³⁴. В это время т. Васканов поднял вопрос об открытии в Одессе Дома Красной армии в бывшем показательном клубе 51 стрелковой дивизии имени Троцкого. В это же время выяснилось, что дальнейшее пребывание Областного Военно-исторического музея во дворце войск невозможно, за отсутствием денежных ресурсов на ремонт. И вот, по согласованию этого вопроса с комдивом-51 тов. Княгницким³⁵, с тов. комкором-6 тов. Васкановым, было решено Областной Военно-исторический музей и Музей бывшей 4 стрелковой бригады перевести на 3-й этаж показательного клуба дивизии.

К 7 ноября 1923 года все экспонаты были перевезены и установлены в новом помещении. Общим собранием комсостава

³⁴ *Восканов (Васканов, Восканян) Гаспар Карпетович (Карпович)* (1886[?]-1937) – підполковник царської армії, брав участь у Першій світовій війні. Із 1918 р. – в Червоній армії. У 1918–1919 р. – командир 25-ї стрілецької дивізії. У 1919–1920 рр. – командувач 4-ю армією Східного фронту. У 1923–1924 рр. – командир 6-го стрілецького корпусу, у 1926–1930 рр. – військовий аташе СРСР у Туреччині, Фінляндії, Італії. У 1936–1937 рр. – заступник голови Осоавіахіма СРСР. Арештований у травні 1937 р., розстріляний. Реабілітований у 1956 р.

³⁵ *Княгницький Павло Юхимович* (1884–1937) – нар. у Тирасполі (нині Республіка Молдова). Учасник Першої світової війни, із 1918 р. – у Червоній армії. Із листопада 1919 – командир 58-ї стрілецької дивізії, брав участь у радяно-польській війні 1920 р., придушенні повстанського руху в Україні. У 1922–1924 рр. – командир 51-й Перекопської дивізії. Із 1928 р. – комендант Київського укріпленого району. У червні 1937 р. арештований, розстріляний. Реабілітований у 1958 р.

гарнизона был назван «Военно-исторический музей» имени М. В. Фрунзе при Д[оме] К[расной] А[рмии и] Ф[лота]. С этого времени я утверждён в должности заведующего музеем, и работа в музее пошла на правильные рельсы. В конце 1923 года посетил Фрунзе М.В., обошёл все помещения Д[ома] К[расной] А[рмии и] Ф[лота] и, выходя из музея, выразил мне благодарность за ту работу, которую я проделал в музее. Не буду останавливаться на трудностях моей дальнейшей работы в музее, но укажу, что полное отсутствие денежных средств и рабочих рук в музее с каждым годом усиливалось.

Я обратил внимание, главным образом, на посещение музея в экскурсионном порядке войск Одесского гарнизона с таким расчётом, что к концу года музей был осмотрен 75% [военнослужащих] Красной армии гарнизона. Кроме того, обращено было внимание на рабочих заводов, фабрик и мелких мастерских, ВУЗов, школ, различных профорганизаций. В этом отношении я достиг больших результатов. Статистические сведения по этому поводу, имеющиеся в музее в настоящее время, могут об этом свидетельствовать. Что работа велась правильно – могут свидетельствовать записи в книге мнений о музее. Книга эта хранится в музее. Ежегодно я возбуждал вопрос перед Правлением об утверждении штатов музея. Я получал содержание как заведующий стрелковым классом, в дальнейшем, как инструктор физкультуры 2-го разряда. Все мои ходатайства оставлены без удовлетворения. Наконец, по последнему моему ходатайству в 1928 году был командирован в музей начальник Центрального музея РККА при Ц[ентральном] Д[оме] К[расной] А[рмии и] Ф[лота], который нашёл, что музей представляет большую ценность, но отстаёт в работе по теперешним [требованиям] к военно-историческим музеям. Я объяснил, что полное отсутствие материальных средств не дают возможности приобретать соответствующий материал, отмечающий историю Красной армии и революционных войск. При этом товарищ начальник обещал выслать весь имеющийся материал по этому поводу. Товарищ начальник обратил внимание, что при музее работает кружок «Друзей музея», при этом сказал, что при Центральном музее РККА такового ещё нет. В 1929 году

среди лета учёным хранителем Центрального музея РККА был привезён в Одессу весь обещанный материал и им же установлен в залах 1 и 2. Экспонаты, оказавшееся без места, были сняты и упакованы в ящики и снесены на склад Д[ома] К[расной] А[рмии и] Ф[лота].

В октябре пришло распоряжение 4-го отдела У[краинского] В[оенного] О[круга] [об] увольнении меня за преклонностью возраста в бессрочный отпуск, с назначением мне пенсии по закону. К 1 января с.г. я сдал должность товарищу Никову и освободился от [обязанностей] заведующего музеем. Таким образом, за 11 лет заведующего музеем Красной армии я получил пенсию в размере 29 руб. 75 коп. по расчёту 35% из 85 рублей штатного жалования инструктора физкультуры 2-го разряда.

Ввиду полного отсутствия материальных средств в музее и рабочих рук, я нашёл необходимым, по примеру некоторых отделов Д[ома] К[расной] А[рмии и] Ф[лота], организовал из болельщиков музея и членов Д[ома] К[расной] А[рмии и] Ф[лота] «Кружок друзей музея», получивший одобрение со стороны Правления и начальника тов. Альтшуля. Под его председательством была открыта весной 1926 или 1925 году (точно не помню) деятельность кружка. На заседании присутствовало человек 12. Деятельность кружка была, главным образом, направлена на оказание во всех отношениях ему (музею) помощи. Для обмена мнений по работе музея, его пополнения и слушания докладов собирались не менее одного раза в месяц. Отчёты, протоколы заседаний кружка имеются в делах музея. Какие доклады были заслушаны за это время – в настоящее время я не помню. Список членов кружка «Друзей музея» при сем прилагаю с соответствующими отметками:

1. ЗЕЛЕНИН – бывший штаб-офицер, начальник 13 пехотной школы, теперь в бессрочном отпуске, преподаватель военных предметов в ВУЗах.

2. БЕРНАЦКИЙ В.А. – бывший подполковник, лектор, бывший преподаватель ОСО³⁶.

³⁶ Идётся про «Осоавиахим» – Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству – *рос.*

3. МАУТНЕР – член партии, рабочий 2 обувной фабрики, командир запаса, служил в Ч[астях] О[собого] Н[азначения].

4. ШПЕРЛИНГ – особый отдел.

5. СЕВАСТЬЯНОВ – член партии, рабочий, командир запаса.

6. ВИЛКО – член партии, бывший командир Одесского военкомата.

7. ПОЛЯКОВ Я.А. – фотограф-художник.

8. ПОЛЯКОВ Н.Н. – бывший полковник, красноармеец.

9. РОМАНОВ – член партии, красноармеец, ком[андир] бат[ареи] арт[иллерийского] полка 51 [дивизии].

10. ВОЛКОВИНСКИЙ В.Н. – член партии, бывший хранитель музея.

11. ЧИСТЯКОВ – бывший офицер, преподаватель военных предметов в ВУЗах.

12. ВЕНЦЕЛЬ – исполняющий должность, студент, морпех³⁷.

13. РОЗАНОВ И.С. – бывший сотрудник Инж[енерной] дистанции.

14. ЕФИМОВ С. – особый отдел.

15. ПОПОВСКИЙ В.Д. – докладчик, служащий ЦРК, бывший адъютант 13 Пехотной школы.

16. МЕБУС – бывший офицер, преподаватель военных предметов в ВУЗах.

17. КЛЕНОВ – бывший капитан, хранитель музея.

18. ЗУБКОВ – рабочий, бывший писарь Эвакопункта.

19. КУПРИЯНО – бывший офицер, преподаватель в ВУЗах.

Фамилии некоторых забыл, есть в деле музея. Поясняю, что с членами кружка близко не знаком и на квартире у них не бываю. ЗЕЛЕНИН – мой начальник по службе в 13 пехотной школе, с БЕРНАЦКИМ познакомился в 13 пехотной школе, он был начальником учебной части, с МАУТНЕРОМ – в музее, как болельщиком, с СЕВАСТЬЯНОВЫМ – тоже. С ВИЛКО – тоже, ПОЛЯКОВЫМ Я.А. – в Д[оме] К[расной] А[рмии и] Ф[лота], с ПОЛЯКОВЫМ Н.Н. познакомился в штабе 6 стрелкового корпуса, по случаю перевода музея в Д[ом] К[расной] А[рмии и] Ф[лота], с РОМАНОВЫМ – в Д[оме] К[расной] А[рмии и] Ф[лота], с МЕБУ-

³⁷ Так у тексті.

СОМ – по службі в 13 пехотній школі, ПОПОВСКИМ – теж, с ЗУБКОВИМ – по службі на Евакопункті, с КЛЕНОВИМ – сослуживець по 4 стрелковій бригаді, с ВЕНЦЕЛЕМ – по знакомстві с родителами, отец – доктор, мати канцелярська служача, с ЧИСТЯКОВИМ – по службі в 13 пехотній школі, с КУПРИЯНОВИМ – теж, с ЕФИСОВИМ – в Д[оме] К[расної] А[рмії и] Ф[лота] в музеї, с ШПЕРЛИНГОМ – в Д[оме] К[расної] А[рмії и] Ф[лота], с РОЗАНОВИМ – в канцелярії інженера 12 училища, с ВОЛКОВИНСКИМ служив в 13 пехотній школі и [музеї] 4 стрелковій бригаді хранителем. Вне роботи с поименованными лицами я не встречался и на дому ни у кого не бываю.

Все мои старшие друзья-офицеры – убиты на последней войне, с молодыми я не сошёлся и ни у кого не бываю. Даже у моего соседа, бывшего сослуживца по 4 стрелковій бригаді товарища Кленова (улиця Белинского) я не бываю. Из молодых офицеров я никого в Одессе не встречал, так как их в лицо и не знаю.

Из состава городской Думы при белых знаю только Городского Голову Брайкевича³⁸, где он теперь – мне не известно. С Брайкевичем встречался в техническом Обществе. У него на дому не бывал и он у меня.

Категорически утверждаю, что ни в каких монархических союзах не состоял. Это было противно моим убеждениям. Состоял членом водопроводной комиссии, мне пришлось вести борьбу с членом той же комиссии Донцовым (председателем «Союза Русского Народа»³⁹) по поводу его действий по отноше-

³⁸ Брайкевич Михайло Васильович (1874–1940) у 1896 р. закінчив Інститут корпусу інженерів шляхів сполучень. Із 1914 р. – очолив Одеське відділення імператорського Російського технічного товариства. Відомий одеський колекціонер. У березні 1917 р. після арешту міського голови Б. Пелікана міністр внутрішніх справ Росії затвердив М. Брайкевича міським головою Одеси. Помер у Лондоні.

³⁹ Союз російського народу (*Союз русского народа – рос.*) – російська націонал-шовіністична, монархічна політична організація, заснована у жовтні 1905 р. Об'єднувала представників дворянства, духовенства, міської дрібної буржуазії, монархічно налаштованих робітників. Засновниками «Союзу» були О. Дубровін, В. Пуришкевич та ін.

нию к рабочим, не состоящих в Союзе. Об этом рабочие, не члены союза, знали и считали меня единственным заступником их интересов (выдача пособий, отпуска, по разным вопросам, где встречались интересы Союза и не членов). Я думаю, что на водопроводе город[ской] ст[анции] «Чумка» есть ещё рабочие, которые могут подтвердить занесённые мною факты. Это время относится к 1911 и 1912 годам.

Бывших офицеров (старых моих однополчан) я совершенно потерял из виду и в Одессе не встречал. На углу Белинского и Отрадной торгует инвалид – бывший офицер-капитан 13 стрелкового полка Шакин Виктор. В Красной армии он, кажется, прослужил два–три года, теперь дряхлый старик. Решительно я с ним не веду никаких разговоров, и настроение его не знаю. Никакой переписки с бывшими офицерами иногородними не веду, так как совершенно потерял с ними связь, и место пребывания их совершенно мне не известно. Также обстоит дело и с офицерами, ушедшими за границу.

Могу подтвердить, что перед отъездом за границу М. А. Пятницкой отношения между нами были очень натянуты и даже враждебные, но, несмотря на это, муж её Н. К. Пятницкий высылал ей в месяц приблизительно 50 долларов до 1929 года. В настоящее время высылка денег за границу прекращена. Писем не получаем и мы не знаем, что с ней и племянником. За границей я никого решительно не знаю, знакомые, я думаю, найдутся. Что касается переписки, то таковой с ними не вёл и не веду.

12/1.1931 г.

ПОСОХОВ

Допросил: уполномоченный

БАКШУК

ГДА СБ України, ф. 6, спр. 67093-ФП, т. 2135, арк. 40–57.
Оригінал. Машинопис.

REFERENCES

1. Biliashvskyi, M.F. (1918). *Nashi natsionalni skarby*. – Kyiv: Shliakh. [in Ukrainian].
2. *Fondy Rossijskogo gosudarstvennogo voenno-istoricheskogo arxiva, kratkij spravocnik (2001)*. Moskva. [in Russian].
3. Kersnovskij, A.A. (1994). *Istoriya russkoj armii*. (Vol. 4). Moskva. [in Russian].

4. Kolchak Vasilij Ivanovich. (1913). *Voennaya e'nciklopediya*. (Vol. 13, p. 48). Sankt-Peterburg. [in Russian].
5. Korshak, Yu.F. (1975). Rossiya bez chempiona. *Saryj, saryj, futbol*. (pp. 92–98). Moskva: FiS. [in Russian].
6. Kotlyar, L.I. (1891). *Tridcatipyatiletnyaya godovshhina 14 strelkovogo polka [1856–1891]. Zametki iz materialov po istorii polka*. Odessa. [in Russian].
7. Mashtalir, V.V. (2015). Kulturno-muzeieznavchyi aspekt formuvannia viiskovo-istorychnykh muzeiv v Ukraini. *Zbirnyk naukovykh prats «Pytannia istorii nauky i tekhniky»*. (4 (36)), 48–61. [in Ukrainian].
8. *Pamyatka 16 strelkovogo imperatora Aleksandra III polka*. (1910). SPb. [in Russian].
9. Pepelasis Minoglou, I., Sokolovskaia, O., Louri, H. (1994). *Greek diaspora merchant communities of the Black sea and the sea of Azov and the Greek-Russian trade: 1870–1917*. Research center. Athens University of Economics & Business. Athens. [in English].
10. *Soldatskaya pamyatka 2 batarei 4 strelkovogo artilerijskogo divizionu. 1892–1908 g.g.* (1908). Odessa. [in Russian].
11. Tynchenko, Ya. (2009). *Ukrains'ki zbrojni syly, berezen' 1917 r. – lystopad 1918 r. (orhanizatsiia, chysel'nist', bojovi dii)*. Kyiv. [in Ukrainian].
12. Zagorovskij, V.D. (1893). *K poluvekovomu yubileyu 13 strelkovogo polka 1843–1893. Zametki iz materialov istorii polka*. Odessa. [in Russian].
13. Zavisha, N.I. (1906). *Kratkaya istoriya 13 strelkovogo polka*. Odessa. [in Russian].
14. Zvehyntsov, V.V. (1962). *Khronolohyia Russkoi armyy, 1700–1917 hh. Khronolohycheskye ukazately*. Chasty 2–3. Paryzh. [in Russian].
15. Zvehyntsov, V.V. (1962). *Russkaia armiya 1914 h.: Podrobnaia dyslokatsiia, formirovaniia 1914–1917 hh., rehaly y otlychyiia*. Paryzh. [in Russian].

**Mashtalir V. The fate of the Odessa Military History Museum
(in the light of archival-investigation of the case of Andrei
Ivanovich Posokhov «Spring»)**

The article highlights the history and activities of Military History Museum of the Odessa Culture House of the army and navy, and also the activity of its head Andrei Ivanovich Posokhov. Author analyzed the features of influence of socio-political situation 20–40 years of XX century on the military museology in Ukraine by the disclosure of historical figures and materials of the archives investigation case from the investigator fund the State Security Committee of USSR (code «Spring»).

The article reveals the personal achievements of Head of the museum and historical path that passed the museum led by AI Posokhov during 11

years. The article describe the fact of creating the first mug «Friends of the Museum» at the Odessa Military History Museum, which has become widespread. It was found degree of family connection between A. I. Posohov and Admiral Kolchak and also public activity in Odessa concerning establishing the Odessa football mug in 1908.

Key words: exhibit, expedition, museum-archive, Military History Museum.

УДК 94:[061:5](477)«1920/30»Арсен Хоменко

*Василь МАРОЧКО**

Професор демографії Арсен Хоменко: «причина смерті – розстріл»

Уперше висвітлено наукову і державну діяльність українського демографа Арсена Хоменка, виявлено його наукові статті за 1920–1930-ті рр. про становлення і функціонування статистично-демографічної справи у радянській Україні. Він присвятив також наукові дослідження проблемі народжуваності і смертності другої половини ХІХ– першої третини ХХ ст., особливостям природного приросту населення, теоретичній розробці і методам демографічних досліджень. Встановлено критичне ставлення А. Хоменка до підсумкових матеріалів радянських переписів населення. Досліджено архівно-кримінальні справи на А. Хоменка за 1922 та 1938 рр., обставини його звільнення із органів статистики. Розкрито два демографічні прогнози за 1926, 1932 рр., загальної кількості населення УРСР у 1937 р.

Ключові слова: Арсен Хоменко, українська демографія, політичні репресії, НКВС, природній приріст населення, перепис.

* *Марочко Василь Іванович* – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Харків (далі – ГДА СБ України, м. Харків), спр. 014317, т. 2, арк. 506–508.

Співробітники Служби безпеки України, відповідаючи 15 грудня 1994 р. на запит Світлани Арсенівни Хоменко стосовно трагічної долі її батька, лаконічно відповіли: «Місце смерті Харків, причина смерті – розстріл»¹. Після співробітників держбезпеки, донька першою ознайомилася з архівно-кримінальною справою Арсена Петровича Хоменка – відомого українського демографа, організатора і теоретика демографічної науки в радянській Україні 1920–1930-х рр., автора гіпотетичного прогнозу загальної кількості населення республіки у січні 1937 р. – 35,6 млн осіб². Родина ученого і статистика-практика, який ретельно і системно вивчав книги ЗАГС щодо реєстрації смертності населення республіки, не отримала довідки про його смерть, навіть повідомлення про страту у казематах харківської в'язниці НКВС УРСР.

Українські історики повернули в інтелектуальний простір десятки тисяч забутих імен видатних учених, громадських і політичних діячів, простих громадян, репресованих у 1920–1950-х рр. Вони зафіксовані у багатотомному науково-меморіальному виданні «Реабілітовані історією», у фахових історичних та краєзнавчих часописах, монографіях, дисертаціях. Документально-публіцистичний стиль і жанр історичного детективу, притаманний для більшості праць, формують образ жертви тоталітарного сталінського режиму (репресовані) і ката (політичне керівництво СРСР, слідчі ДПУ–НКВС). Але серед репресованих і згодом реабілітованих у 1950-х рр. опинилися і колишні керівники партійно-радянських органів, і чекісти, які безпідставно обвинувачували і вбивали громадян.

Історична постать демографа А. Хоменка особлива, вона вирізняється дивовижним переплетінням ідеологічного, політичного, ментального, професійного в одній особі. Він демонстрував гармонійне поєднання радянського статистика-демографа з критично мислячим дискурсом ученого, оригінального теоретика і невтомного практика. Класичне висвітлення його життєвого шляху виглядало б занадто консервативно і навіть

² Хоменко А. Людність УСРР у перспективному обчисленні // Профілактична медицина. – 1932. – № 11–12. – С. 48.

банально. Його праці – кілька десятків цікавих демографічних досліджень (статті, книги, збірки, серійні статистичні довідники) та матеріали архівно-кримінальної справи дозволили простежити історію становлення та функціонування статистично-демографічних установ радянської України 1920–1939 рр. Їх вивчення через виявлення трагічної долі статистиків, демографів, учених і практиків, апробоване західними дослідниками³, видається перспективним. Однак доля кожного репресованого – це окремий космос, діалектичне поєднання загального, особливого та одиничного.

Народився А. Хоменко 27 червня 1891 р. у славному місті Батурині Чернігівської губернії у родині поручика, що «мав ознаки дворянського походження». Мати, Олімпіада Миколаївна, займалася «хатнім господарством». Спочатку Арсена віддали до Черкаської гімназії (1901–1909 рр.), згодом він 2 роки навчався на фізико-математичному (1909–1911) та юридичному факультеті (1911–1913 рр.) Київського університету. Але за революційну діяльність його звільнили із студентських лав без права поновлення⁴. У 1914–1916 рр. брав участь у Першій світовій війні. На фронт потрапив рядовим. Після військового вишколу служив прапорщиком у штабі, згодом командиром роти у чині поручика 124-го Воронезького полку у Галичині. Особисто брав участь у боях, був важко поранений («не чув на ліве вухо внаслідок контузії»). У грудні 1916 р. лікувався у Москві, повернувся до Харкова і продовжив навчання у Харківському університеті. Рідною мовою була українська, читав і писав також російською, володів французькою, німецькою, польською мовами. Професійно-освітній пошук поступився політичному вибору, а «імперіалістична війна» змусила есера захищати ненависний царський режим, з яким відчайдушно боролася його партія. Обирався членом міської думи Харкова у 1917 р., першого складу ради робітничих депутатів.

³ Блюм А., Меспуле М. Бюрократическая анархия. Статистика и власть при Сталине / Пер. с фр. – М: РОССПЭН., 2006. – С. 280.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України), ф. 539, оп. 16, спр. 545, арк. 37.

Однак «ходіння по фронтах» не завершилося для А. Хоменка: служив у війську С. Петлюри (лютий–вересень 1919 р.), позаяк пристав до партії українських есерів у 1918 р., кілька тижнів – у Денікіна, але «втік з фронту» через неприйняття ідеї «єдиної і неподільної Росії». Військові походи продовжував у складі Червоної армії Південно-Західного фронту (січень–вересень 1920 р.)⁵. У ті роки його «червоним побратимом» був О. М. Асаткін (майбутній головний статистик радянської України 1935–1937 рр.), який воював у Білорусії, входив до складу Реввійськ-ради фронту.

Професійне становлення А. Хоменка розпочалося у губернському статистичному бюро (губстатбюро) Харківщини та центральному апараті ЦСУ УСРР на початку 1920-х рр. Три п'ятирічки його службово-посадової та науково-прикладної діяльності, тобто до середини 1930-х рр., можна поділити на кілька важливих етапів: опанування статистичною службою у ЦСУ України (1921–1925 рр.); особиста участь в організації всесоюзного перепису населення 1926 р. на території УСРР, опрацювання матеріалів перепису, підготовка аналітичних оглядів його підсумків, критичного тлумачення складових природного приросту населення, виділення соціально-національного складу (1926–1929 рр.); професійне та персональне пристосування до вимог сталінської доктрини соціалістичної реконструкції, обґрунтування гіпотетичного прогнозу руху населення наприкінці другої п'ятирічки, професорське звання і визнання наукових заслуг в експертно-номенклатурному середовищі, каяття і пошук демографічного оптимуму (1930–1935 рр.); поневіряння безробітного професора-демографа, арешт, допити, обвинувачення, страта (1936–1939 рр.).

Організаційно-прикладна робота українського демографа припала на час НЕП, появи «зміновіхівських поглядів» інтелігенції, а також голоду 1921–1923 рр. із катастрофічними наслідками. Псевдоліберальний дискурс НЕП не усував методів революційного терору диктатури більшовицької партії. У листі до

⁵ ГДА СБ України, м. Харків, спр. 024212, арк. 170; ЦДАВО України, ф. 539, оп. 16, спр. 545, арк. 39.

Л. Б. Каменєва від 3 березня 1922 р. більшовицький лідер В. Ленін писав:

«Найбільша помилка думати, що *НЕП* поклав кінець терору. Ми ще повернемось до терору і до терору економічного»⁶.

На початку 1920 р. ліквідували партію українських боротьбистів, есерівські принципи якої сповідував А. Хоменко. Не вщухав і червоний терор, який частково торкнувся і починаючого демографа.

31 травня 1922 р. Харківський губвідділ ДПУ УСРР видав ордер № 266 на арешт співробітника губстатбюро А. Хоменка. В анкеті затриманого, яку він заповнив уночі 1 червня, повідомив, що служив у війську С. Петлюри, армії генерала А. Денікіна, а також помічником командира 1-го Радянського полку у Харкові. Визривала загрозлива ситуація, але втрутилися колеги з губерньського статуправління. Вони просили чекістів зважити на посаду завідуючого підвідділом статистики народної освіти, яку обіймав арештант, бо «...без нього ж робота зупиняється»⁷. Стався ситуативний збіг обставин, який врятував йому життя.

В органах статистики А. Хоменко почав працювати у грудні 1921 р., хоча ще 1920 р. брав участь у підготовці перепису населення. На той час південно-степові райони УСРР та райони Поволжя РСФРР охопив жахливий голод. Всього він уразив понад 25 млн осіб⁸. Голова ВУЦВКу Г. І. Петровський зазначив, що допомога українським селянам почала надходити лише з березня, тобто пізніше від «голодуючого Поволжя». Тому «братський розподіл смерті» мав не демографічну, а політико-ідеологічну ознаку.

В УСРР виявили 4 млн голодуючих, з яких діти становили 1,9 млн, дорослі – 2,1 млн осіб⁹. Історики уже з'ясували причини

⁶ Ленін В. Лист Л. Б. Каменєву 3 березня 1922 р. // Повне збір. тв. – Т. 44. – С. 427–430.

⁷ ГДА СБ України, м. Харків, спр. 024112, т. 1, арк. 105.

⁸ VII-й Всеукраїнський съезд Советов, 10–14 декабря 1922 года. Стенографический отчет. – Х., 1922. – С. 54.

⁹ Там само.

голоду¹⁰, але його соціально-демографічні втрати лишаються дискусійними. Вони мають суто статистичний і антропологічний вимір, тобто кількість фізично померлих і потерпілих (хворих, психічні розлади тощо). Продподаток, який набув в історіографії функціонального символу НЕП, душив кістлявою ходою подібно фізіологічному голоду. 30 січня 1922 р. Г. Петровський підписав постанову про звільнення селян з в'язниці за невиконання продподатку, але за «винятком злісних ухильників»¹¹. Того ж самого дня Д. З. Мануїльський від імені Раднаркому УСРР скасував систему концтаборів. Одним – голодна смерть, іншим – концтабір та місяці виснажливої примусової праці. До них ледве не потрапив харківський статистик-демограф.

Голод і соціальна напруга змусили більшовиків визнати його катастрофічні наслідки. Дехто з «рятівників» його жертв писав тоді, що лише радянська влада не приховує «голодної катастрофи»¹². Однак, у «капіталістичних країнах Заходу» не допускали соціально-економічних причин голоду, тому і приховувати було безглуздо. Але роки революційного експерименту в Україні призвели до масового голодування селян, смерті і деструктивних форм соціально-психологічної поведінки населення.

Перший радянський голод певною мірою спонукав Міжнародний статистичний інститут поновити роботу комісії з санітарної статистики, що була створена ще у 1893 р. і переглянути усталену номенклатуру причин смерті за 10 років¹³. Територія голодування та смертності збільшувалася. Згідно обліку ЦК Помгол РСФРР, у 18 губерніях станом на січень 1922 р. було 13,9 млн, у липні – 18,3 млн голодуючих, у п'яти губерніях УСРР їх кількість зросла з 1,2 млн до 4,2 млн осіб¹⁴.

¹⁰ Голод 1921–1923 років в Україні. Зб. док. і матер. / Упоряд.: О. М. Мовчан, А. П. Огінська, Л. В. Яковлева; відп. ред. С. В. Кульчицький – К.: Наукова думка, 1993. – 240 с.

¹¹ Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 4. – Ст. 60.

¹² *Моргентерн М.М.* 15 месяцев голодного фронта // Итоги борьбы в 1921–22 гг. Сб. ст. и отчётов. – М., 1922. – С. 9–11.

¹³ Статистика причин смерти // Статистичний Бюлетень. Орган ЦСУ УСРР. – 1922. – № 24. – С. 41.

Упорядники цитованого видання чомусь вважали, що в УСРР налічувалося 31,7 млн населення, із них 26,7 млн – сільського і 4,9 млн – міського¹⁵. Українські статистики, опираючись на матеріали перепису 1920 р., над якими працював і А. Хоменко, наполягали на цифрі у 25,1 млн осіб усього населення, серед яких діти різних вікових груп склали 10,5 млн осіб¹⁶. В окремих брошурах статистика голодуючих коливалася у межах 28–30 млн осіб¹⁷. На Миколаївщині голодувала половина населення губернії, а в дитбудинках померли 80% дітей, у районах Запорізької губернії від голоду потерпали 1,3 млн осіб¹⁸. Очевидцем голодного мору у Гуляйпольському районі був В. Квіслінг, який приїхав в Україну у складі місії Ф. Нансена. Посуха, недорід і принцип продрозкладки призвели до голодування 40% населення п'яти українських губерній, а 9% дітей втратили батьків¹⁹.

Офіційна статистика УСРР також долучилася до встановлення демографічних наслідків голоду 1921–1922 рр. Співробітники ЦСУ, використовуючи матеріали ЦК Допомоги голодуючим при ВУЦВКу за січень–вересень 1922 р., склали помісячні таблиці кількості голодуючих²⁰. Вони виявили недооблік числа голодуючих, тому у травні («момент максимального голодування») «...цифрові дані були нижчі фактичної кількості голодуючих»²¹. Кількісне зростання припало на грудень 1922 – травень 1923 р. Смертність у порівнянні до «захворівших на ґрунті голоду» у Запорізькій губернії становила 27,1%.

¹⁴ Итоги борьбы с голодом в 1921–22 гг. Сб. ст. и очерков – М., 1922. – С. 460.

¹⁵ Там же. – С. 459.

¹⁶ Дети после голода. Сб. матер. – Х.: ЦК Помдет ВУЦИК, 1924. – 144 с.

¹⁷ Горев Мих. Голод. – М., 1922. – С. 3.

¹⁸ Дубко Г. В боротьбі зі смертю (Матеріали для агітаторів на селі). – Х., 1922. – С. 11.

¹⁹ Отчет Центральной комиссии по борьбе с последствиями голода при ВУЦИКе, ноябрь 1922 – сентябрь 1923 г. – Х., 1923. – С. 2, 4, 11, 22.

²⁰ Помощь голодающим на Украине (По отчету Ц.К.П.Г. при ВУЦИК на I–IX 22 г.) // Статистичний Бюлетень. – 1922. – № 22. – С. 26–27.

²¹ Там само. – С. 26.

Санітарно-епідеміологічні служби, які долучили до стаціонарного охоплення елементарним харчуванням, облікували контингент голодуючих: 25% – у травні, 50% – у липні, а в окремих губерніях голодували 70–80% населення²². Віковий аналіз засвідчив жакливу соціально-демографічну картину – 48,2% голодуючих становили діти, а допомогу отримали лише половина з них. Також санітарна служба обстежила 4,3 тис. селянських господарств у 12 губерніях і виявила наступну динаміку: навесні 1921 р. їх харчування було звичним, а восени – нижче фізіологічного мінімуму (за калоріями вживаної їжі). Раціон та калорійність свідчили про значний дефіцит білків, вуглеводів і жирів²³.

Наслідки голоду, зокрема, у Запорізькій губернії станом на липень 1922 р. виявилися катастрофічними: 15% померлих дітей, 20% уражених туберкульозом внаслідок тривалого голодування і недоїдання, 55% – із виснаженням організму²⁴. Статистичний облік голодуючих у губернії, яка на весну 1922 р. налічувала 1,2 млн осіб, очолював керівник ЦСУ УСРР В. С. Мишкіс. Доповідаючи на третій сесії ВУЦВК 14 жовтня 1922 р. про наслідки статистично-економічного обстеження голодуючих губерній, він чомусь зосередився на катастрофічному зменшенні поголів'я худоби²⁵, уникнув «людського фактору». Про вплив голоду на психіку, морфологічні зміни внутрішніх органів людини, поведінку соціуму доповідали і писали медики, соціологи та антропологи у 1923–1926 рр. Це, зокрема, Л. Й. Айхенвальд, В. М. Коган, Б. В. Фавр²⁶, Пітирим Сорокін²⁷, Л. П. Ніколаєв,

²² Отчет Центральной комиссии по борьбе с последствиями голода при ВУЦИКе, ноябрь 1922 – сентябрь 1923 г. – С. 27.

²³ Главные итоги обследования питания сельского населения Украины осенью 1921 гола // Статистичний Бюлетень. – 1922. – № 24. – С. 24–31.

²⁴ Голод 1921–1923 років в Україні. Зб. док. і матер. – С. 149.

²⁵ Там само. – С. 160, 177–179.

²⁶ Там само. – С. 204–208.

²⁷ *Сорокин Питирим*. Голод как фактор. Влияние голода на поведение людей, социальную организацию и общественную жизнь / Вступ. ст., состав., коммент, подг. к печати В. В. Самойловой и В. С. Сычевой. – М.: Academia, 2003. – 684 с.

С. А. Вайсеберг²⁸ та ін. Тому жертвами голоду були не лише фізично померлі, але і хронічно хворі від тривалого недоїдання та виснаження організму.

Демографічна статистика у поєднанні з санітарно-епідеміологічним обліком «голодної катастрофи» 1921–1923 рр. відстежували її кількісні та соціально-антропологічні наслідки. Науково-прикладний тандем статистично фіксував дві сторони деструктивної соціальної аномалії: демографічну (проблеми природного приросту), антропологічну (вплив голоду на соціально-психологічні, фізіологічні, морфологічні та соматичні зміни людини в епіцентрі голоду).

Демограф А. Хоменко досліджував матеріали перепису 1920 р., виокремлюючи віковий склад «населення Росії» та УСРР²⁹, частково користувався статистичними обстеженнями селянських господарств. Але учений переважно зосереджувався на первинних матеріалах.

Авторські статті припали на 1923 р., які він підписував лаконічно – «А. Х». Вони вирізнялися критичністю суджень, виразним літературним стилем, системним підходом до висвітлення подій і явищ, вичерпним викладом статистичного матеріалу. Він одним з перших привернув увагу до недоліків роботи відділів ЗАГС першої половини 1923 р.:

«[...] найбільшою хибою у роботі державної статистики є недостача відомостей про природний рух населення»³⁰.

Недоліком була «неправильна постановка» спостереження, відтак і якість статистики щодо фіксації важливих явищ у житті

²⁸ Николаев Л.П. Влияние голодания на строение и вес внутренних органов у детей // Дети-украинцы школьного возраста. Матер. по антропологии Украины. Сб. первый / Под ред. д-ра Л. П. Николаева. – Харьков, 1926. – С. 182–218; Вайсеберг С.А. Влияние недоедания и болезней на физическое развитие детей // Наука на Украине. – Т. 13. – Вып. 3–4. – М., 1924.

²⁹ Возрастной состав населения России // Статистичний Бюлетень. – 1922. – № 21. – С. 39.

³⁰ А[рсен] Х[оменко]. Дані обслідувань становища реєстрування актів громадського стану на Україні (15-го травня 1923 р.) // Статистичний Бюлетень. – 1923. – № 15. – С. 29.

людини – «народження, смерті, шлюбу, розлучення». Заважали і технічні обставини: відсутність кваліфікованих обліковців, брак реєстраційних книг у 18% округ УСРР та у 25% – статистичних карток. Майже 37% випадків недообліку демографічних процесів зумовила «неретельність агентів реєстрування»³¹.

Вражала щирість і професійна чесність демографо-статистика: повний або близький до повного облік природного приросту населення визнали 49% округових статбюро, а «[...] решта вважає його далеко не повним»³². Демографічний недооблік залежав, на думку А. Хоменка, від багатьох факторів: некультурності населення (29,8%), «релігійного марновірства» (8,6%), оподаткування записів (19%), відстані до відділу ЗАГС (12,1%), пасивного ставлення влади (17,2%), ухилення лікарень від реєстрації (5,2%) та 8,6% випадків через виснаження і голод³³. Його ніхто не зобов'язував проводити ретельне статистичне розслідування причин недообліку, крім службового сумніння і здатності до наукової аналітики. Тоді ж він назвав загальну кількість населення УСРР – 25,9 млн, із них сільського – 23,8 млн осіб (за матеріалами весняного опитування)³⁴. Виокремлення широкого спектру об'єктів статистичного обстеження засвідчувало професійну вимогливість до себе і підлеглих.

Демографічну статистику «голодної катастрофи» початку 1920-х рр., яку продемонстрував А. Хоменко, історики досі не використовували. Ним були опрацьовані статистичні матеріали про

«[...] кількість народжених і померлих протягом 1 травня 1922 – 1 травня 1923 року, причому серед померлих відокремлено дітей на першому році життя»³⁵.

³¹ А[рсен] Х[оменко]. Дані обслідувань становища реєстрування актів громадського стану на Україні... – С. 30.

³² Там само.

³³ Там само – С. 31.

³⁴ Там само.

³⁵ А[рсен] Х[оменко]. Природний рух сільського населення України (По даних весняного опросу 1923 року) // Статистичний Бюлетень. – 1923. – № 20. – С. 26.

Він поширив програму вибіркового обстеження сільського господарства на «суто демографічні питання», що виявилось

«[...] новиною не тільки на Україні, але і загалом у Союзі, мабуть, і взагалі ще під невивіреним способом дослідження демографічних з'явищ»³⁶.

Його цікавили питання вичерпної статистичної фіксації «особливостей і тенденції дійсності». Тобто він не був «контрником О. Корейком» з відомого твору І. Льфа і Є. Петрова, а практиком і теоретиком статистично-демографічної справи. Весняне опитування охопило тоді 8% населення УСРР, тому А. Хоменко вважав його «дійсно репрезентативним». На його думку, воно надало підстави

«[...] судити про природний рух в сільському населенні України, в усякім разі щонайменш про головні риси й тенденції цього руху»³⁷.

Він зазначив, що природний приріст у голодні роки у порівнянні із 1905–1909 рр. зменшився у 4 з лишком рази. Представлена ним таблиця народжуваності і смертності не порушувала показників, які

«[...] нам відомі про життя Республіки за останніх літ, особливо починаючи з 1921 голодного року»³⁸.

Опираючись на демографічну статистику, він виділив територію голоду та інтенсивність його ураження: лісостепові губернії (Київська, Волинська, Чернігівська, Подільська) мали усталені довоєнні соціально-демографічні процеси; зону «повільного зростання смертності й зменшення приросту» становили Донецька, Одеська, Катеринославська губернії; «голодну смугу» представляли Харківська й Полтавська та південні округи із значним зменшенням народжень і природного приросту. Подібна географія інтенсивності смертності стосувалася і дітей до 1 року: на Волині – 16,9, Донеччині – 28,6, Катеринославщині – 50,7, Київщині – 24,5, Одещині – 40,8, Поділлі – 23,9, Пол-

³⁶ А[рсен] Х[оменко]. Природний рух сільського населення України... – С. 26.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само. – С. 27.

тавщині – 22,6 на 100 народжених. Поділивши губернії на степові (3) і лісостепові (6), А. Хоменко встановив негативне сальдо природного приросту: у першому випадку (мінус 11,3), у другому лише 13,8 приросту населення³⁹. Він пов'язував їх з «явищами голодування». Упорядкована ним таблиця природного руху населення в округах УСРР постала прикладом демографічної теорії і практики. Виявилося, що у 17 з 53 округ УСРР не спостерігалось природного приросту населення, а в окремих – з негативними показниками: Бердянська (мінус 53), Мелітопольська (мінус 31), Миколаївська (мінус 28), Херсонська (мінус 29). У 27 округах приріст був значно меншим від дореволюційного рівня. Причини відомі – «неврожай і голод».

У 1923–1925 рр. друкував кілька праць щороку, незважаючи на повсякденну роботу в ЦСУ УСРР. Його вирізняли прискіпливе ставлення до джерел інформації, вимогливість до себе і підлеглих, захопленість справою. Дослідивши попередні статистичні матеріали природного руху населення за 1922–1923 рр. в УСРР, А. Хоменко зазначив, що вони

«[...] складені на підставі досягнень місцевих органів ЗАГС і доповнених і виправлених, оскільки була змога, розробками статистичних карток»⁴⁰.

Він запропонував власну методику розрахунків, вказав на інформаційну обмеженість демографічної статистики, особливо стосовно «[...] кількості населення у сучасному і за минулих років». Визнав, що їхні підрахунки не позбавлені «схематичного порівняння», адже опиралися на матеріали весняного опитування 1922–1923 рр. Тоді джерелом сільськогосподарської статистики були вибіркові та гніздові опитування господарств. Попередній висновок демографа був передбачуваним: 30% зменшення абсолютної кількості народжень порівняно з довоєнними роками, і «сумні факти нинішнього дня» – зростання кількості померлих на Полтавщині, Харківщині і Чернігівщині.

³⁹ А[рсен] Х[оменко]. Природний рух сільського населення України... – С. 27.

⁴⁰ А[рсен] Х[оменко]. Попередні підсумки природного руху населення України в 1922–1923 роки // Статистичний Бюлетень. – 1923. – № 22. – С. 29–30.

Усвідомлюючи «недосконалість такого порівняння», учений дослідив коефіцієнти смертності дітей до одного року (на 1000 народжених): на Полтавщині – 16,2 серед сільських, 20,7 – міських, на Чернігівщині – відповідно 19,6 і 15,6 померлих⁴¹.

Матеріали міського перепису населення 1923 р. також потрапили у поле зору А. Хоменка. Він зазначив його прикладне значення, але і відносний недооблік через недостатнє «реєстрування всіх випадків народжень»⁴². Нарікав на роботу «товаришів-співробітників» із губстатбюро, які «[...] до цього часу не поділилися з нами наслідками своєї праці»⁴³. Складені ним таблиці природного руху населення у 9 губерніях УСРР 1923 р. становлять науково-демографічну та історичну цінність.

Статті А. Хоменка у фахових періодичних виданнях 1920-х рр. цілком відповідали жанру статистично-демографічних досліджень. У них постала історія становлення української науково-прикладної статистики, проведення переписів населення 1897, 1916, 1917, 1920, 1923 років. Однак учений дивувався, чому

«[...] елементарні потреби науки й державної праці не могли бути задоволені в одній з найголовніших своїх частин?»⁴⁴.

Він не сподівався на проведення перепису у 1925 р., відтак задовольнився «[...] внесенням певного порядку й системи в наші уявлення». Міський перепис зафіксував понад 5 млн осіб у 612 населених пунктах, а загалом в УСРР їх налічувалося 41 664⁴⁵. Самокритична спроба «вирахування населення УСРР», яку здійснив А. Хоменко, свідчила про його професійну відповідальність, теоретичну прискіпливість і системний методичний пошук. Проблемним виявився облік сільського населення, оскільки продподатковий реєстр стосувався лише тих соціальних груп, які жили від сільського господарства.

⁴¹ А[рсен] Х[оменко]. Попередні підсумки природного руху населення України в 1922–1923 роки. – С. 30.

⁴² Там само. – С. 40.

⁴³ Там само.

⁴⁴ А[рсен] Х[оменко]. Спроба вирахування населення УСРР на 1 січня 1924 року // Статистичний Бюлетень. – 1923. – № 19. – С. 33 – 36.

⁴⁵ Там само. – С. 33.

Матеріали весняного опитування також охоплювали платників податку. «Правдивість» міського перепису 1923 р. викликала в українського демографа «найменші сумніви», але обидва переписи були «не без великих хиб». Власне статистичне дослідження він розпочинав із критики джерел, оптимізації методичних підходів. Тому цифра 23,3 млн «фактичного сільського населення України», з яких у містах та містечках проживало понад 1 млн осіб, дуже близька до «правдивості»⁴⁶.

Порівнюючи демографічну статистику довоєнного руху населення з матеріалами перепису 1920 р., А. Хоменко зробив висновок, що 1 січня 1914 р. «[...] на Україні повинно було бути щонайменше 28 222 тис. люду»⁴⁷. Перепис 1920 р. дав недооблік 5,5%, а загальна кількість населення коливалася у межах 26,8 – 26,9 млн осіб, у січні 1924 р. – 27,6 млн, отже, приріст за 3 роки склав 700–800 тис. осіб⁴⁸. Смертність у січні–березні 1924 р., за його підрахунками, досягла 14,7%, у 1923 р. – 18,6%. Йому вдалося виявити відносну динаміку приросту населення за квітень–червень, порівнявши її з попереднім кварталом та 1923 р., навіть скласти таблицю по регіонах УСРР⁴⁹.

Досліджував він також санітарно-епідемічну статистику захворювань на туберкульоз у містах України, від якого помирили 58,5% дітей віком від одного до чотирьох років⁵⁰. Глибоко вивчав географію диференціації смертності, особливо в степових і лісостепових районах УСРР 1923–1924 рр., встановив коефіцієнт смертності (18,4 померлих на 1000 осіб), а в містах – навіть 27,7 померлих⁵¹. Висновок А. Хоменка був оптимістичним: «де-

⁴⁶ А[рсен] Х[оменко]. Спроба вирахування населення УСРР на 1 січня 1924 року. – С. 34.

⁴⁷ Там само. – С. 35.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ А[рсен] Х[оменко]. Природний рух міського населення України в II чверті 1924 року // Статистичний Бюлетень. – 1924. – № 20. – С. 15–18.

⁵⁰ А[рсен] Х[оменко]. Сучасна смертність від туберкульозу по містах України // Статистичний Бюлетень. – 1925. – № 12. – С. 110–116.

⁵¹ А[рсен] Х[оменко]. Попередній рух населення України в 1924 році // Статистичний Бюлетень. – 1925. – № 13. – С. 62–69.

мографічно Радянська Україна відроджується»⁵². У 1925 р., очолюючи відділ демографії ЦСУ УСРР, він видав брошуру про рівень смертності у республіці, виклав її помісячні рівні у 1923 р. Він зазначив, що

«[...] безпосередній вплив голоду 1921–1922 років зліквідовано ще в кінці 1922 року»⁵³.

Таким чином, упродовж першої половини 1920-х рр. він вивчав демографічні втрати від голоду.

Отже, підсумовуючи його прикладну та аналітичну діяльність у 1921–1925 рр., слід відзначити вражаючу працездатність, професійну зрілість, оригінальність підходів до вирішення статистичних завдань, концентрацію інтелектуальної енергії на методичних питаннях, відсутність політичної фразеології. Пріоритетом були «суто демографічні» проблеми: динаміка природного руху населення, санітарна статистика, співвідношення міського і сільського населення, поєднання науки і практики.

У другій половині 1920-х рр. А. Хоменко активно вивчав вплив соціально-економічних експериментів більшовиків на демографічні процеси. Також він брав участь у підготовці та проведенні всесоюзного перепису населення в УСРР. Напередодні перепису він опублікував статтю про еволюцію смертності в Україні, яка продемонструвала наукову зрілість ученого-демографа, теоретичний рівень його статистичних студій, уже звичний критицизм до джерел⁵⁴. Постало діалектичне тлумачення причинно-наслідкового зв'язку

«[...] між смертністю українського населення та умовами соціально-гігієнічної обстановки, санітарного побуту і економічних взаємовідносин»⁵⁵.

Демограф вказав на можливі «статистично-математичні маніпуляції над матеріалами», але шукав статистичне відображення

⁵² А[рсен]Х[оменко]. Попередній рух населення України в 1924 році. – С. 68.

⁵³ Хоменко А.П. До питання про сучасний рівень загальної смертності на Україні. – Х.: ЦСУ УСРР, 1925. – 26 с.

⁵⁴ Хоменко А.П. К вопросу об эволюции смертности на Украине // Профилактическая медицина. – 1926. – № 10. – С. 101–112.

⁵⁵ Там само. – С. 101.

з'язку соціально-економічних і демографічних явищ. Досягнути вичерпної інформації про смертність, на його переконання, можна було через «побудову таблиці смертності», оскільки за її відсутності доводилося використовувати

«[...] доволі грубо вирахувані, так звані загальні і спеціальні, коефіцієнти смертності»⁵⁶.

Він закликав колег-демографів обережно ставитись до цієї «недосконалої зброї». Так званий «загальний коефіцієнт» означав відношення числа померлих до загальної кількості населення, який залежав від багатьох демографічних факторів (складу населення, вікової структури тощо). «Загальний коефіцієнт», на думку А. Хоменка, мав ефект показника «сили» смертності у випадку сталої кількості наявного населення, тобто незмінного. Її посилювала і наявність однорідного природничо-історичного та соціально-економічного компонентів. Спеціальний коефіцієнт стосувався показників смертності за статеві-віковим рівнем. Однак, враховуючи обмеженість «загального» і «спеціального» коефіцієнтів, йому вдалося встановити «загальну» смертність в Україні 1897–1913 рр. (21,7–30,2), у роки Першої світової війни вона дещо виросла: у 1914 р. – 26,7, у 1915 р. – 31,9, у 1916 р. – 36,1, у революційному 1917 р. – 27,5 на тисячу народжень, але і протягом наступних років дивувала високими коефіцієнтами – у 1918 р. – 28,9, у 1919 р. – 38,5, у 1920 р. – 40,3, у 1921 р. – 28,8, у 1922 р. – 35,2⁵⁷. У 1923 р. вона понизилась до 16,3 померлих на тисячу народжених. Демограф, щоб вирізняти показники її «сили», використав поняття «нормальна сучасна» і «нормальна минула» смертність. Вивчаючи дитячу смертність у роки голоду 1921–1922 рр., виділив «сприятливу» північ (17,1) і «несприятливий південь» (45,5 на тисячу народжених). У 1924–1925 рр., напевно під впливом недороду, загальні коефіцієнти смертності вирівнялися для північних і південно-східних регіонів (від 17,6 до 18,7).

У зазначеній статті він уперше згадав про «молодого українського демографа» Ю. О. Корчака-Чепурківського, з яким зуст-

⁵⁶ Хоменко А.П. К вопросу об эволюции смертности на Украине. – С. 101.

⁵⁷ Там само. – С. 104.

рився на всеукраїнському з'їзді з вивчення продуктивних сил. Новизна дослідження молодого науковця, на думку А. Хоменка, полягала у тому, що він прагнув виявити ті

«[...] загальні коефіцієнти, які повинні були мати місце у 1924 р., аби основні тенденції природного руху населення, що діяли на початку ХХ століття, не були б перервані війною і революцією, тобто накреслити, так би мовити, природно еволюцію коефіцієнтів»⁵⁸.

Надзвичайно принципове спостереження про «природну еволюцію», її коефіцієнти і втручання революційного та воєнного факторів, які впливали на рух населення. Цитував А. Хоменко і російського колегу – демографа С. Л. Новосельського стосовно «еволюції смертності» різних вікових груп, вказував на катастрофічні наслідки голоду в УСРР, який «опустошив» села півдня і «слабіше торкнувся» лісостепових районів. Теоретично стаття А. Хоменко 1926 р. вирізнялася від його попередніх обґрунтуванням фактору впливу: соціальних катастроф (війна, революція), загрозливої «соціально-гігієнічної» ситуації, побутових умов.

Починаючи з 1926 р., як номенклатурний працівник ЦСУ УСРР, А. Хоменко перестав підписувати власні статті «А. Х.». Визнання професійності та службово-посадової відповідальності спонукали його до персональної «прозорості». Він лишався принциповим, відвертим і навіть категорично критичним в оцінці соціально-демографічних явищ. Це була необережність, адже статистика, крім її класичного призначення, виконувала тоді політико-ідеологічну функцію пропагандиста «великих звершень та переваг соціалізму».

Керівник відділу демографії ЦСУ УСРР безпосередньо займався організацією та розробкою матеріалів всесоюзного перепису населення 17 грудня 1926 р. Він опублікував статтю на сторінках «Червоного шляху» з викладом професійних оцінок системного реєстру «людності» в УСРР. Визнав, що матеріалами перепису 1920 р. «[...] для спізнання стану населення користуватися не можна», але і документи перепису 1926 р. теж не були ідеальними.

⁵⁸ Хоменко А.П. К вопросу об эволюции смертности на Украине. – С. 105.

«Тим самим до певної міри, – наголошував Арсен Петрович, – знецінюється і значіння матеріалів 1926 року: за ними дуже важко буде простежити зміни, що утворилися уже за радянських часів, та виявити тенденції, властиві саме нашій добі. Навпаки, тим більше значіння перепису 1926 року для майбутнього, бо саме він буде ніби генезою нового розвитку науки про населення»⁵⁹.

Він назвав перепис «демографічним», вітав його проведення, але висловив заздрість майбутнім демографам та соціологам, адже ніхто не буде зважати на «недосконалість і хиби сучасних дослідів». Висловлювати сумнів, навіть публічно, стосовно демографічної статистики – показник його аналітичної вимогливості до джерел.

Статистика населення була «свіжою», позаяк він брав її з підсумкових матеріалів «присутньої на день перепису людності». Її виявилось в УСРР – 28,8 млн, з яких на селі – 23,6 млн, у містах – 5,2 млн осіб⁶⁰. Визнав, що між 1897 та 1926 р. в Україні «справжніх загальних переписів у нас не було», а також зазначив коефіцієнти природного руху населення у 1924 р. (24,2), у 1925 р. (22,7), у 1926 р. (19,7), відтак випромінював відносний оптимізм: «[...] за радянських часів перейдена навіть його довійськова межа»⁶¹. Причиною такого своєрідного демографічного дива вважав «потенційну біологічну силу» повоєнного суспільства. Демограф А. Хоменко висловив науковий прогноз стосовно спаду «біологічної енергії» наприкінці ХХ ст. Але, на його думку, за умови «піднесення матеріального добробуту та культурного розвитку» в УСРР повинна була поліпшуватися демографічна ситуація. Він прогнозував кількість населення у республіці у 1935 р. – 32,5 млн, у 1940 р. – 34,9 млн, у 1945 р. – 37,3 млн осіб⁶². Дивно, але стосовно сільського населення його гіпотетичний прогноз вибудовував демографічну стабільність у межах 23,6 млн осіб. У будь-якому випадку, зважаючи на гіпо-

⁵⁹ Хоменко А. Перші підсумки демографічного перепису 1926 року // Червоний шлях. – 1927. – № 2. – С. 135.

⁶⁰ Там само. – С. 136.

⁶¹ Там само. – С. 137.

⁶² Там само. – С. 138.

тетичність прогнозу, спроба виявлення перспективи руху населення свідчила про нестримну інтелектуальну енергію українського демографа.

Науково-теоретичні і прикладні праці А. Хоменка 1926–1929 рр. мали ознаки статистично-демографічного, соціологічного, антрополого-етнографічного дискурсів. Використовуючи матеріали відділу демографії ЦСУ УСРР, його завідувач виокремив значення «проблеми населення» для «[...] теоретичної політичної економії, як і соціальної та економічної політики»⁶³. З'ясовуючи обставини «майбутнього темпу росту населення України», він використав чимало ідеологічних визначень («радянські соціалістичні держави», «можливості соціалізму», «буржуазні економісти і соціологи», «капіталізм»). Можливо, його теоретична риторика формаційного підходу була ситуативною, адже основним завданням він вважав «аналіз суто-демографічний», тобто «[...] висвітлити кількісний бік процесу зростання людності на Україні». Не забув згадати К. Маркса і К. Каутського стосовно критики «абстрактного закону зростання людності»⁶⁴.

Зазначена стаття А. Хоменка була приурочена до 10-х роковин жовтневого перевороту, тому вирізнялася наявністю політичних штампів. Водночас, свідчила про неабиякий літературний хист автора.

«Радянський селянин, – писав демограф, – працює або в своєму господарстві, або в колективі. Він не знає примусу від поміщиків, його роботи і його життя не можуть вже бути здобиччю хижаків і експлуататорів»⁶⁵.

У свідомості та ментальності прокинулося його забуте есерівське ставлення до селян, але знавець «продподаткового обліку» не міг не знати про руйнівну дію продрозкладки, діяльність ревтрибуналів, систему концтаборів та примусової праці для «злісних неплатників продродатку».

⁶³ Хоменко А. До питання про майбутній темп росту населення України (за матеріалами демографічного відділу ЦСУ України) // Червоний шлях. – 1927. – № 7–8. – С. 187.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Там само. – С. 188.

Політико-ідеологічне тлумачення соціальних відносин у 1920-х рр., що час від часу виринало у статтях А. Хоменка, викривало його номенклатурне пристосування до більшовицької влади. Інша справа – «суто демографічне знання», що повертало демографа на грішну землю. Він наполегливо доводив, що основним чинником величини приросту населення є «інтенсивність народженості», поліпшення соціально-економічних умов життя, а

«[...] загальні коефіцієнти народженості, смертності і приросту (відношення абсолютного числа народжених і померлих до круглого числа людності, звичайно 1000), дають змогу тільки зафіксувати загальний ефект процесів, але ніяк не виміряти їхню силу»⁶⁶.

Збільшення жінок у соціумі, на його переконання, забезпечувало перспективу приросту. Тут демограф стає антропологом, розкриваючи соціально-біологічний фактор впливу на «рух населення». Він показав «плодовість» жінок різних вікових груп, сталість і відмінність коефіцієнтів народжуваності і смертності, «потенційну енергію» росту, але у взаємозв'язку з соціально-економічними факторами впливу.

Демограф-практик постав теоретиком соціально-демографічних процесів в Україні. Він обґрунтував науково-гіпотетичні прогнози, спираючись на

«[...] конкретні коефіцієнти інтенсивності народжень, смертності та природного приросту для окремих років»,

щоб вибудувати найоптимальніші і дуже наближені до справжньої «еволюції приросту». Він не був першим, хто використовував подібну методик, але дуже наполегливим і рішучим.

«Щоб дати якість певне накреслення майбутніх явищ і подій, – наголошував А. Хоменко, – демографічній статистиці доводиться будувати гіпотези за тим саме принципом, що його взагалі дотримують економісти та соціологи, розробляючи аналогічні проблеми: відшукавши закономірність у динаміці явищ, знаходять формулу, що найстисліше й найближче відповідає цій закономірності»⁶⁷.

⁶⁶ Хоменко А. До питання про майбутній темп росту населення України. – С. 191.

⁶⁷ Там само. – С. 197.

Отже, він стверджував, що критерієм гіпотетичного демографічного прогнозу має стати «реальна дійсність», а не гіпотеза, що породжувала гіпотетичну «реальність».

А. Хоменко, обґрунтовуючи власну методика, обрав «емпіричний конкретний коефіцієнт» і суто «гіпотетичний», зазначив відмінність між ними для визначення руху населення у 1895–1915 рр. Досліджуючи їх стосовно другої половини 1920-х рр., він висловив свої історично-демографічні прогнози:

«Таким чином, десь не дуже далеко, сучасні коефіцієнти наблизяться до гіпотетичних, обчислених за тенденцією до військового часу. Наші підрахунки показують, що “зустріч” цих коефіцієнтів відбудеться 1932 року»⁶⁸.

Він не брав до уваги внутрішнього механічного руху населення (село–місто), переселень «за межі України». Коефіцієнт приросту сільського населення на 1931–1932 рр. встановив 15,6, відтак у 1931 р. воно мало скласти 25,5 млн, а УСРР на 1932 р. – 31,6 млн осіб⁶⁹. Теорія його «зустрічних коефіцієнтів» виявилася дуже реалістичною. Учений зізнався, що «наша гіпотеза» відрізнялася від решти тим, що

«[...] передбачає повільне зменшення темпу зростання населення для ближчих уже років»⁷⁰.

Він не бачив жодного песимізму у запропонованій гіпотезі, позаяк для соціалістичного суспільства головне не «темپ репродукції людності», а оздоровлення

«[...] соціального колективу, фізичне й моральне відродження широких мас – ось ті критерії, за якими треба буде цінувати й наслідки репродукції»⁷¹.

Дивне поєднання принципу соціалістичної євгеніки з антропологічними ознаками.

Балансування між прикладною демографією і науково-теоретичними засадами засвідчує його професійну оперативність

⁶⁸ Хоменко А. До питання про майбутній темп росту населення України. – С. 198.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Там само. – С. 199.

та інтелектуальну здібність до прикладної аналітики. А. Хоменко безпосередньо займався розробкою матеріалів перепису 1926 р., тісно співпрацював з керівниками округових статбюро, співробітниками центрального апарату ЦСУ УСРР. У 1928 р. вони опублікували статистичний довідник попередніх матеріалів перепису. Пояснення та коментар до цього збірника написав А. Хоменко, а до розділу про вікову структуру населення – Ю. Корчак-Чепурківський⁷². Упорядкування провів референт ЦСУ С. П. Аглаїмов під загальною редакцією керівника ЦСУ УСРР М. М. Вольфа. Уперше було систематизовано національний склад населення за системними ознаками (мова, громадянство, писемність). Зазначалося, що населення становило майже 29 млн осіб, площа УСРР – 452 тис. кв. км, а густина населення у 10 разів вищою від загальних показників у СРСР. У поясненні виокремлено відмінність тлумачення поняття «національність» від будь-якого «іншого» розуміння національностей, підкреслено етнографічну складову. Національні пріоритети колишнього українського боротьбиста не полишали його, навіть у професійній діяльності. У 1929 р., представляючи національний склад населення УСРР за «новітніми статистичними даними», він зазначив, що

«[...] реєстратор, який приносив картки, пояснював, що відповідь про національність не повинна обов'язково збігатися з відповіддю про рідну мову: назви тої чи тої могли бути й неоднакові»⁷³.

Ніякого «[...] тенденційного впливу на свідомість громадян ніхто з реєстраторів собі не дозволяв»⁷⁴. Демограф А. Хоменко писав про «самовизначення» національностей, ототожнював термін «національність» з «етнографічним складом населення» і додав, що

⁷² Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня року 1926. Національний і віковий склад, рідна мова та письменність населення. Статистика України № 124. Серія 1. Демографія. – Х.: ЦСУ УСРР, 1928. – 210.

⁷³ Хоменко Арсен. Національний склад людності УСРР. Популярний нарис за новітніми статистичними даними. – Х.: ДВУ, 1929. – 69 с.

⁷⁴ Там само. – С. 6 – 7.

«[...] існування націй, національностей, незалежно від того, чи є відповідні державні формування – факт, якого не треба доводити тим, хто оце тепер, пожовтневої революції, здобув і державну організацію»⁷⁵.

УСРР мала структурно-функціональні ознаки української радянської державності, але про її «самовизначення» говорити складно. Однак на її території проживало 28,9 млн осіб, з яких у селі – 23,6 млн, у містах – 5,3 млн, українці становили – 23,2 млн осіб⁷⁶. Але «[...] далеко не всі українці об'єднані одною державою», позаяк 5,3 млн мешкали у Польщі, Чехословаччині, Румунії, а в межах «української етнографічної території» знаходилось 90% українців. У межах радянської ідеології це були оригінальні оцінки українського демографа про «одну державу», національність і їх спільну «етнографічну територію».

А. Хоменко, як посадова особа, яка відповідала за облік руху населення, висловлював застереження стосовно «повноти» перепису 1926 р. Не випадково керівник ЦСУ УСРР В. Мишкіс інформував політбюро ЦК КП(б)У про те, що союзне статуправління усунуло республіканське відомство від розробки матеріалів перепису⁷⁷. Навіть газета «Радянське село» повідомила про 28,9 млн осіб за переписом 1926 р., але

«[...] безумовно, певний процент населення України з тих чи інших причин не був зареєстрований»⁷⁸.

А. Хоменко, продемонструвавши еволюцію природного приросту населення та власну науково-прикладну методику, видав спеціальну брошуру⁷⁹.

У 1927 р. відділ демографії ЦСУ УСРР упорядкував та видав унікальний статистично-демографічний довідник з коментарем, розлогими таблицями, що стосувалися національного

⁷⁵ Хоменко Арсен. Національний склад людності УСРР... – С. 6–7.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 121, арк. 14.

⁷⁸ На Україні є 29 мільйонів населення // Радянське село. – 1927. – 20 січня.

⁷⁹ Хоменко А. Населення України 1897–1927: Популярна розвідка за попередніми підсумками перепису населення 17.XII. 1926 р. – Х.: ЦСУ, 1927. – 80 с.

складу сільського населення. До нього потрапили розробки А. Хоменка, хоча серед упорядників фігурували референт С. Аглаїмов та керівник ЦСУ УСРР М. Вольф⁸⁰. Ідея, ініціатива та конкретна аналітична робота над виданням серійного випуску належали А. Хоменку. В архівному фонді ЦСУ УСРР навіть збереглася демографічна статистика про рух населення у 1895–1910 рр. за січень–грудень 1925 р.⁸¹ Керівник відділу демографії, як свідчив М. Птуха⁸², не раз бував тоді в Інституті демографії АН УСРР.

26 вересня 1928 р. Держплан УСРР доручив А. Хоменку проаналізувати соціально-демографічну ситуацію в Україні. Він підготував аналітичну довідку «Основні демографічні показники для перспективного плану». На той час він мав власні наукові розробки, зокрема «Населення і робоча сила», «Перспективи росту населення і робочих ресурсів України у найближчі п'ять років», і значний практичний досвід роботи в органах статистики. Системний висновок був невтішний:

«[...] плодovitість населення України доволі швидко і цілком систематично падає»⁸³.

Він використав коефіцієнти смертності, які раніше встановив для 1924–1926 рр., сподівався на можливий щорічний приріст населення до 4% (275 тис. осіб), а також протягом наступних років: у 1930 р. – 694 тис., у 1931 р. – 692 тис., у 1932 р. – 678 тис., у 1937 р. – 661 тис. осіб⁸⁴. Його «еволюційна теорія» про «емпіричний» і «гіпотетичний» коефіцієнти природного приросту була покладена в основу зазначеного прогнозу. Колеги С. Новосельський і В. Паєвський, досліджуючи смертність в окремих вікових групах, використовували терміни «покоління гіпотетичне», «коефіцієнти смерті стаціонарного населення», а голов-

⁸⁰ Національний склад сільського населення України (за національністю господарств). Попередні підсумки Всесоюзного перепису населення 1926 р. Статистика України № 96. Серія XVII. – Х.: ЦСУ УСРР, 1927. – 89 с.

⁸¹ ЦДАВО України, ф. 582, оп. 1, спр. 285, арк. 8–18; спр. 905, арк. 14.

⁸² ГДА СБ України, м. Харків, спр. 014317, т. 3, арк. 157.

⁸³ ЦДАВО України, ф. 337, оп. 1, спр. 7478, арк. 15.

⁸⁴ Там само, арк. 15.

не вважали смертність дітей віком до трьох років в Україні – «малої правдоподібності»⁸⁵. «Сумарний» коефіцієнт смертності для сільського населення був дещо вищим від міського.

Не вдаючись до дискусії з ними, А. Хоменко наполегливо працював, пропонував власні демографічні розробки. На початку лютого 1929 р. визнав коефіцієнт «20 померлих на 1000» народжених – найменшим показником смертності, але якщо

«[...] не зростатиме народжуваність, то швидко почне кількість померлих перевищувати кількість народжених, не буде приросту, буде убиток, зменшення людності»⁸⁶.

Він застережливо додав:

«Отже, зменшення абсолютної кількості народжень, коли має воно не випадковість, а цілком сталий характер, треба вважати за небезпечне явище»⁸⁷.

А народжуваність в умовах локального голоду 1928–1929 рр. та примусової політики хлібозаготівлі почала падати, навіть у містах⁸⁸.

	1924	1925	1926	1927
Великі міста	31,9	31,6	28,8	26,1
Усі міста	34,7	33,7	31,7	29,6
Села	44,1	44,6	44,4	42,6

Формуючи цю таблицю, А. Хоменко констатував зменшення темпу народжуваності за перші два квартали 1928 р., що і «далі невинно відбувається»⁸⁹. Вона склала у другому кварталі 22 у великих містах, в усіх містах – 25, у селах – 37,7, а разом в УСРР – 33,7 народжених «на 1000 пересічної людності»⁹⁰.

⁸⁵ Смертность и продолжительность жизни населения СССР 1926–1927. Таблицы смертности. – М.; Л., 1930. – С. IX.

⁸⁶ А[рсен] Х[оменко]. Про сучасну народженість на Україні // Радянський статистик. – 1929. – 8 лютого.

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Там само.

В архівному фонді ВУЦВК збереглася аналітична довідка «Загальні попередні підсумки природного руху населення УСРР за 1926–1929 рр.». Її підготовкою займався відділ демографії ЦСУ УСРР під керівництвом А. Хоменка. Вона також засвідчує «невпинний» спад природного приросту населення в абсолютних числах⁹¹.

	1926	1927	1928	1929
Народилося	1 207 907	1 180 281	1 134 77	1 079 206
Померли	518 656	520 992	494 326	536 760
Діти до 1 року	178 884	174 098	154 840	162 413
Приріст	689 241	659 289	640 451	542 446

Тенденція природного приросту наближалася до сумної «зустрічі» «емпіричного» і «гіпотетичного» коефіцієнтів у 1932–1933 рр.: якщо у 1926 р. в УСРР було 24 народжених на 1000 населення, то у 1929 р. – 18 осіб⁹². В умовах соціально-економічної нестабільності, локального голоду, суцільної колективізації, руху опору селян зменшувалася шлюбність і народжуваність.

У черговому періодичному випуску «Статистика України», який вийшов за безпосередньої участі А. Хоменка та керівника сектору соціальної статистики і члена колегії ЦСУ УСРР М. О. Авдієнка, була зафіксована «наявна людність», але без даних про «механічний приріст за періоди між переписами»⁹³. Підтверджено, що у 1926 р. сільське населення становило 23680 тис., у 1927 р. – 24080 тис., тому приріст склав 400 тис. осіб⁹⁴. Доповідна записка, представлена вище, зафіксувала 23,5 млн та 23,9 млн селян⁹⁵. Динаміка приросту справді зменшувалася, а коефіцієнти («загальні» та «спеціальні») фіксували його «спадання». Ана-

⁹¹ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 5, спр. 176, арк. 1.

⁹² Там само.

⁹³ Природний рух населення України в 1927 р. Статистика України № 169. Т. IV. Вип. 8. Серія 1. Демографія. – Х.: ЦСУ, 1929. – 142 с.

⁹⁴ Там само. – С. 3.

⁹⁵ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 5, спр. 176, арк. 1.

лізуючи особливості смертності немовлят (до 1 року), А. Хоменко виділив групи ризику (перша, третя, четверта, п'ята дитина), а їхня смертність становила 148 на 1000 народжених⁹⁶.

Публічно А. Хоменко не виявляв самостійницьких ознак та національних ухилів на «демографічному фронті», не демонстрував «козацького духу Батурина». Він просто працював, розробляв статистичні таблиці, упорядковував довідники, які керівництво ЦСУ УСРР не зобов'язувало його робити. У 1929 р. опублікував брошуру про національний склад населення УСРР, розподіливши його за регіонами. Українці посіли серед міського населення – 47,4%, сільського – 87,6%⁹⁷. Із-поміж «загальної людності» виділив 23,2 тис. «чужинців», решта становили громадяни СРСР.

«Переважна більшість з них, – наголошував він, – є, розуміється, в той же час й громадяни УСРР, але скільки таких, що, будучи громадянами СРСР, не є в той же час громадянами УСРР – це лишилося невідомим»⁹⁸.

Дуже цікаве політично-юридичне спостереження українського демографа.

Національний аспект також присутній у його статті про «доплив населення» на Донбас – 274 тис. українців і 293,3 тис. росіян⁹⁹. В УСРР також друкувалися демографічні дослідження руху населення окремих національних меншин¹⁰⁰.

Початок 1930-х рр. став для А. Хоменка знаковим. Фактично завершувалася його десятирічна діяльність в органах державної статистики. Внаслідок реорганізації системи ЦСУ УСРР у 1930 р. українського демографа рекомендували на посаду керів-

⁹⁶ Хоменко А. Смертність немовлят на Україні у її зв'язку з віком матері та чергою, за якою народилася дитина // Вісник статистики України. – 1929. – Вип. 11. – Х., 1929. – С. 110–118.

⁹⁷ Хоменко Арсен. Національний склад людності УСРР. – Х., 1929. – 69 с.

⁹⁸ Там само. – С. 8.

⁹⁹ Хоменко А. До питання про доплив населення в Донбас // Вісник статистики України. – 1929. – Вип. III. – С. 100–104.

¹⁰⁰ Вейцблїт І.І. Рух єврейської людності на Україні періоду 1897–1926 років. – Х.: Держ. вид-во «Пролетар», 1930. – 175 с.

ника демографічної групи при соціальній секції економічно-статистичного сектору Держплану УСРР. Група мала 4-х співробітників, які допомагали її керівникові виконувати аналітичну роботу. Її діяльність спрямовувалася «головно московським планом», що займався кон'юнктурним оглядом основних елементів природного руху населення, упорядкуванням різних статистичних зведень, але

«[...] ніяких самостійних зведень, поза московським планом, робіт група не веде, крім розробки матеріалів перепису 1926 р.»¹⁰¹.

Зазначений висновок належав комісії з «чистки» апарату Держплану УСРР 31 травня 1930 р.

Очищення органів державної статистики від «випадкових та класово ворожих елементів» переслідувало тактичну і стратегічну мету: усунути кваліфікованих і критично мислячих фахівців, спрямувати установу на системне обслуговування політичної системи. Бригада з «чистки», створена за наказом наркомату робітничо-селянської інспекції УСРР, використовуючи доноси, визнала, що А. Хоменко проводив «антирадянську пропаганду серед співробітників», листувався з О. Корчаком-Чепурківським. Характеристика Держплану УСРР дещо пом'якшувала його провини, адже А. Хоменко багато зробив

«[...] в галузі демографічної статистики, як і в постановці поглиблення розробки статистичних матеріалів і досить широкій публікації. Він брав керівну участь в організації демографічного перепису, в розробці її матеріалів і вже видав 2 роботи по перепису»¹⁰².

Однак автори характеристики додали і гіркоти:

«Але Хоменко залишається “вчеником” старої школи буржуазних демографів, не вмів пристосовувати організацію демографічних робіт до сучасних вимог соціалістичного будівництва. Всю увагу звернув на природний рух населення, на біологічні його процеси»¹⁰³.

Нагадали про перебування у війську С. Петлюри, чин поручика царської армії, тому визнали його «соціально чужим елемен-

¹⁰¹ ЦДАВО України, ф. 539, оп. 16, спр. 545, арк. 10.

¹⁰² Там само, арк. 20.

¹⁰³ Там само, арк. 21.

том і небезпечним наостанок». Неприємний ідеологічний «орґвисновок».

«Комісія з чистки апарату Держплану» 6 липня 1930 р., розглянувши справу А. Хоменка, виявила, що він

«[...] не ізжив остаточно політичних есерівських поглядів, не може керувати роботою демографії, тому що недооцінює політичного значіння цієї роботи, не може бути відповідальним керівником»¹⁰⁴.

Упродовж десяти років його авторитет ученого і практика визнавали не лише учені-демографи, але і статистики, плановики. Тому звинувачення у «профнепридатності» було дивним.

Приводом до звільнення з посади вважали «бюрократичне і погане адміністрування», ігнорування «громадського контролю», «вороже ставлення до стінгазети», «нездорові взаємовідносини з місцевкомом». Обтяжуючою обставиною стало те, що був «політичним діячем»¹⁰⁵. Спроба А. Хоменка надати додаткові документи про активну громадську діяльність, до якої він вдався 10 липня, не мала успіху. Кар'єра офіційного демографа завершилася. Учений почав шукати можливість працевлаштування.

До організації міського перепису населення 1931 р. він мав опосередкований стосунок¹⁰⁶, але продовжував займатися демографічними досліддами. Ю. О. Корчак-Чепурківський, згадуючи про групу учених в Українському державному інституті охорони здоров'я (А. Хоменко, С. Томілін, А. М. Мерков), виокремив їх роботу над перспективними розрахунками руху населення протягом другої п'ятирічки. Він зазначив, що ця група завершила статистично-демографічні розрахунки раніше від Інституту демографії АН УСРР на чолі з академіком М. В. Птухою¹⁰⁷. А. Хоменко на 7 січня 1932 р. мав рукописний варіант науково-

¹⁰⁴ ЦДАВО України, ф. 539, оп. 16, спр. 545, арк. 23.

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ Підсумки обліку міської людності УСРР 1931 року. – Х.: Держ. вид-во «Народне господарство та облік», 1933. – 661 с.

¹⁰⁷ Корчак-Чепурковскій Ю.А. Избранные демографические исследования. – М., 1970. – С. 308.

прикладних розробок перспективного приросту населення. Попередні підсумки він виклав у 1931 р., користуючись матеріалами економічно-статистичного сектору Держплану УСРР (колишній ЦСУ УСРР)¹⁰⁸. Він розпочав статтю з ідеологічної преамбули про переваги соціалістичної реконструкції, відсутність безробіття, «[...] дуже великий природний приріст людності мало на 2% на рік»¹⁰⁹. У 1927 р. прогнозував 4% щорічного приросту населення в УСРР. За взірець народжуваності обрав 1926 р. (1,2 млн), але наступні роки «емпіричної реальності» виявилися менш оптимістичними, навіть попри «плідність» жінок робітників, службовців і селян вікового діапазону 15–29 років. Одночасно згадав про статистику абортів 1924–1928 рр. – від 82 тис. до 298 тис., тобто збільшення у 3,5 рази¹¹⁰.

Застережливі висновки А. Хоменка стосувалися межі спаду народжуваності, позаяк

«[...] абсолютна кількість померлих незабаром може перебільшити кількість народжених і тим самим спричинитися до заміни прибільшення на зменшення людності»¹¹¹.

Отже, незважаючи на політико-ідеологічні оцінки його діяльності, А. Хоменко попередив про

«[...] небезпеку в разі той тип народимості, який спостерігається останніми роками, має залишитись і на найближче майбутнє»¹¹².

Не випадково сподівався на зменшення смертності, бо перспективи народжуваності виглядали песимістично. У містах вона

«[...] безперечно не забезпечує відновлення людності, навіть на рівні стабільності»¹¹³.

Спад народжень, на його професійний погляд, був зумовлений «перебудовою побуту» і «тимчасовими труднощами перехідної доби», але вкотре попередив, що

¹⁰⁸ Хоменко А.П. Сучасна родимість на Україні // Профілактична медицина. – 1931. – № 1 – 2. – С. 19.

¹⁰⁹ Там само.

¹¹⁰ Там само. – С. 25.

¹¹¹ Там само. – С. 26.

¹¹² Там само.

¹¹³ Там само.

«[...] послідовний спад народомісті може викликати стільки небажаних ускладнень і негативних наслідків в дальшому житті суспільства, навіть і за умов соціалізму, що не можна заперечувати необхідності своєчасно звернути на нього увагу»¹¹⁴.

Депортації розкуркулених селян, які у 1931 р. досягли свого руйнівного апогею, початок голоду восени того ж року – лише поглиблювали деструктивну соціально-демографічну ситуацію.

Правдивість та об'єктивність його науково-прикладних висновків щодо спаду народжуваності, відтак і зменшення природного приросту населення, починаючи з 1929 р., знаходить підтвердження у доповідній записці начальника ЦУНГО СРСР В. В. Осинського від 4 травня 1932 р. Головний статистик країни інформував Й. Сталіна та В. М. Молотова «Про рух народжуваності і приріст населення СРСР», зазначивши факт зменшення приросту у 1931 р. майже у 2 рази порівняно з 1926 р.¹¹⁵ В окремих містах «[...] ми маємо замість природного приросту спад»¹¹⁶. Згортання темпів природного приросту, як зазначав В. Осинський, розпочалося з 1929 р., але «доволі швидкими темпами», відтак народжуваність у містах зменшилася на 15%, у селах – на 24%¹¹⁷. Вражаюча цифра, що вносила суттєву «корективу» в оптимістичні демографічні прогнози. Опальний український демограф А. Хоменко також констатував факт зменшення народжуваності, але не «таємно», а через фахову пресу.

У 1932 р. він опублікував статтю «Людність УСРР у перспективному обчисленні»¹¹⁸, що була відредагованим рукописом перспективного демографічного прогнозу групи професора А. Меркова. Їх колега Ю. Корчак-Чепурківський вважав, що стаття А. Хоменка «заслужує особливої уваги»¹¹⁹, хоча її журналь-

¹¹⁴ Хоменко А.П. Сучасна родимість на Україні. – С. 27.

¹¹⁵ Российский государственный архив социально-политической истории, ф. 82, оп. 2, д. 538, л. 3.

¹¹⁶ Там само, л. 3–4.

¹¹⁷ Там само.

¹¹⁸ Хоменко А. Людність УСРР у перспективному обчисленні // Профілактична медицина. – 1932. – № 11–12. – С. 41–52.

¹¹⁹ Корчак-Чепурковский Ю.А. Избранные демограф. исследования. – С. 308.

ний варіант відрізнявся від рукописної доповіді. Її автор розпочав з критики «суб'єктивних концепцій буржуазних демографів», висвітлення «об'єктивності і науковості перспективних демографічних побудовань» радянської демографії, що «посилається на марксизм-ленінізм як на свою ідеологічну базу»¹²⁰. Віддавши шану «класикам» та сподіваючись на індульгенцію у «перспективному» майбутньому, А. Хоменко виклав ключове завдання наукового пошуку: «[...] визначення основних тенденцій репродукції людності вже найближчими роками», визнав «безпідставними припущення про дальший спад народимості», а тому висловив певність, що наприкінці другої п'ятирічки народжуваність досягне рівня 1926 р. – 1,2 млн осіб. На час їхніх розрахунків, тобто у 1931 р., вона становила понад 1 млн¹²¹. Гуманним виглядало його застереження про те, що природне зростання не спричинить «додаткового напруження генеративної функції жіноцтва».

Для демографічних розрахунків А. Хоменко використовував «арифметичну прогресію» гіпотетичного руху населення у 1932–1937 рр. Дopusкаючи неминучість зменшення смертності при соціалізмі, враховуючи також «[...] знищення соціально-економічних і культурно-побутових різностей поміж містом і селом», український демограф зосередився на статистичних санітарно-епідемічних обставинах смертності від різних хвороб дітей віком від 1 до 4 років у 1926–1927 рр. У містах помирало менше, ніж у селах. Він не заперечував «певної схематичності та умовності» використання причин смертності за об'єктивних санітарно-епідемічних обставин, але саме на них були «обчислені гіпотетичні ймовірності смертності для 1937 р. для кожної однолітньої вікової групи людності»¹²². Фактор впливу Голодомору 1932–1933 рр. на соціально-демографічну ситуацію учений-демограф не враховував. Навіть кількість захворювань людей від недоїдання, тифу, інших недуг, що викликав Голодомор, змушували переглянути статистику причин смертності. Голов-

¹²⁰ Корчак-Чепурковський Ю.А. Избранные демограф. исследования. – С. 41.

¹²¹ Там само. – С. 43.

¹²² Там само. – С. 46.

ний державний санітарний інспектор УСРР Г. І. Хармандар'ян постійно інформував уряд про масову смертність дітей і дорослих, про відсутність налагодженої реєстрації причин смерті, про загрозову епідемічну ситуацію в УСРР. Зокрема, захворювання на малярію, що масово розпочалося у 1932 р., досягло у 1934 р. небезпечного рівня – понад 2 млн хворих, у 1935 р. – 1,7 млн осіб¹²³. Наслідки Голодомору не давали підстав для оптимістичного сподівання на зменшення смертності від хвороб.

Демограф А. Хоменко, використовуючи демографічну статистику показників динаміки природного руху населення за попередні роки, а також поточну, сподівався на його «арифметичну прогресію» у «перспективному обчисленні»: у 1932 р. – 591 тис., у 1933 р. – 632 тис., у 1934 р. – 675 тис., у 1935 р. – 730 тис., у 1936 р. – 748 тис., у 1937 р. – 1,2 млн. Загальна кількість населення УСРР мала становити 35,6 млн осіб¹²⁴. Ось такий демографічно-гіпотетичний висновок з «опертям» на «давнішню репродукцію».

Ю. Корчак-Чепурківський, аналізуючи методику розрахунків А. Хоменка, визнав, що

«[...] цифра дуже близька до дійсного числа народжених у 1937 р. – 1214 тис., але збіг цей чисто випадковий, позаяк цей підйом був викликаний законом 16 червня 1936 р.»¹²⁵.

Він мав на увазі урядову заборону абортів, але вона не досягла «генеративного» ефекту. Прикро, але гіпотетичні таблиці А. Хоменка були втрачені, хоча його колега Ю. Корчак-Чепурківський не мав за докір цифру 35,6 млн, власне і М. Птухи за його прогноз на 1 січня 1938 р. – 34,6 млн осіб. Він лише додав, що їхні статистичні передбачення були наслідком дії «[...] факторів, які не піддаються прогнозуванню»¹²⁶.

Передбачити Голодомор у січні 1932 р. було легко, адже існувала службова статистика голодної смертності і території голоду. Ю. Корчак-Чепурківський першим з демографів звернув

¹²³ ЦДАВО України, ф. 342, оп. 14, спр. 100, арк. 226.

¹²⁴ Хоменко А. Людність УСРР у перспективному обчисленні... – С. 48.

¹²⁵ Корчак-Чепурковський Ю. Избранные демограф. исследования. – С. 309.

¹²⁶ Там само.

увагу на невідповідність загальної «людності» у 1937 р. (назвав цифру 29,4 млн) та прогнозованої, відтак у нього «недооблік» склав 6,1 млн осіб¹²⁷. Цифра 29,4 млн стосувалася перепису 1939 р., але тенденція зрозуміла. Статистик та академік ВУАН К. Г. Воблий, вибудовуючи наприкінці 1931 р. «гіпотезу балансу людності УСРР», сподівався отримати у 1937 р. 34,3 млн осіб¹²⁸. Четверо провідних учених у галузі демографічної статистики (А. Хоменко, М. Птуха, Ю. Корчак-Чепурківський, К. Воблий) прогнозували збільшення населення станом на 1937 р., а наслідки Голодомору внесли суттєву корективу. Випадковість і помилковість їхніх розрахунків чи закономірний наслідок злочинної соціально-економічної політики більшовицького режиму в Україні? Питання академічне, а не риторичне.

Загадкова цифра понад 35 млн «людності» стала основою для звинувачення начальника Управління народногосподарського обліку УСРР О. М. Асаткіна у «фальсифікації» матеріалів всесоюзного перепису населення 6 січня 1937 р. На допиті у НКВС УРСР 25 серпня 1937 р. він «зізнався», що його «найбільшим злочином» були

«[...] заздалегідь брехливі, роздуті орієнтовні дані про чисельність населення на Україні. Мова йшла про дану мною цифру у 35 мільйонів»¹²⁹.

Оскільки за підсумками «шкідницьки» організованого перепису виявилось, що в УРСР не 35 млн, а 29,2 млн, що «[...] навіть порівняно з переписом 1926 року показує зменшення»¹³⁰. Головний статистик республіки говорив слідчому НКВС про недооблік 3% населення, каючись за

«[...] перебільшену цифру 35 мільйонів, щоб більш разючим був розрив з підсумками перепису»¹³¹.

Однак ніхто з статистиків і демографів у 1931–1932 рр., коли займалися «гіпотезами балансу» населення і «перспективним

¹²⁷ Корчак-Чепурковський Ю. Избранные демограф. исследования. – С. 309.

¹²⁸ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. XXXVIII, спр. 414, арк. 1.

¹²⁹ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 43187-фп., т. 1, арк. 91.

¹³⁰ Там само, арк. 92.

¹³¹ Там само.

обчисленням», не сподівався на його реальний облік 6 січня 1937 р. – 27,9 млн (за телефонограмами облстатуправління) і 28,2 млн за попередніми підсумками. Вказані підсумкові цифри були названі О. Асаткіним у доповідній записці 15 січня 1937 р.¹³² Якщо їх співставити з прогнозом українського демографа, то формула Хоменко–Асаткін демонструє катастрофічний наслідок Голодомору: 7,7 млн (35,6 відняти 27,9) і 7,4 млн (35,6 мінус 28,2). Голодомор суттєво вплинув на гіпотетичні прогнози руху населення, тому «зустріч» двох коефіцієнтів – «емпіричного» і «гіпотетичного», яку А. Хоменко планував на 1932 р., відбулася на початку 1937 р.

Відомо, що матеріали перепису 1937 р. стали доступними лише наприкінці 1980-х рр., хоча відомий російський демограф Б. Ц. Урланіс ще у 1968 р. згадував про оголошення перепису «дефектним»¹³³. Його лаконічна, але дуже влучна фраза «Я зробив все, що міг, хай інші зробилять краще», певною мірою стосуються і науково-прикладного доробку А. Хоменка.

Від гіпотетичного прогнозу 1932 р. і до арешту у лютому 1938 р. опальний український демограф виконував «соціальне замовлення», готуючи і друкуючи статті¹³⁴. Він публікував їх до і після присудження йому наукового звання професора демографії – 17 травня 1933 р. Академік М. Птуха надіслав відгук, виокремивши у здобувача «[...] рідкий хист писати популярно, без утери науковості», а також визнав його одним

«[...] з найбільш авторитетних наукових і практичних діячів Радянського Союзу в цій галузі»¹³⁵.

Професор С. Томілін також високо оцінив заслуги демографа А. Хоменка, подібного якому важко «[...] найти в межах Ра-

¹³² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7163, арк. 1.

¹³³ Урланіс Б.Ц. История одного поколения (социально-демографический очерк). – М., 1968. – С. 6.

¹³⁴ Хоменко А. Висока політика народного харчування в Німеччині і правда про харчування німецького пролетаріату // Проблеми харчування. – 1932. – № 2; Його ж. Розтуший соціалізм і загниваючий капіталізм // Врачебное дело. – 1932. – № 17–20; Його ж. Перший загальний огляд громадського харчування в УСРР // Профілактична медицина. – 1934. – № 2.

¹³⁵ ГДА СБ України, м. Харків, спр. 014317, т. 3, арк. 142.

дянського Союзу демографа», який вивчав загальну смертність населення, дитячу смертність, національний склад населення, соціально-демографічні проблеми сім'ї, гіпотезу росту «людності» в УСРР¹³⁶. Тому конкурсна комісія ВІСОЗ (Всеукраїнський інститут соціальної охорони здоров'я) одногосно присудила йому звання професора, враховуючи особистий внесок у «глобальні розробки демографічних проблем».

У 1935 р. органи НКВС УСРР розпочали фабрикацію справи колишніх членів партії боротьбистів¹³⁷. Оцінивши ризики і загрози, А. Хоменко написав листа до редакції «Профілактична медицина», у якому несподівано виявив «сугубо-критичне ставлення» до власних праць. Він стверджував, що за 13 років роботи «[...] припустився ряду найгрубіших помилок», тому «[...] не можу позбавитися пекучого болю від свідомості великих своїх провин» через «засмічення» демографії «буржуазним, націоналістичним мотлохом»¹³⁸. Лист-каяття, пересипаний політичними термінами («вплив ідеології українського націоналізму», «буржуазна демографія», «українська радянська демографія», «марксизм-ленінізм», «буржуазна методика»), виявився своєчасним. Демографа тимчасово залишили на волі. Він не приховував есерівського минулого, службі у війську С. Петлюри, але засуджував погляди М. Скрипника з «національного питання», високо цінував теоретичне визначення «національності» Й. Сталіним.

У наступному числі журналу «Профілактична медицина», ніби забувши про покаяння, А. Хоменко опублікував «проблемну» статтю про темпи «спадання» дитячої смертності в УСРР на початку першої п'ятирічки¹³⁹. Висвітлення динаміки смертності немовлят «за соціальною ознакою» виявилось інновацій-

¹³⁶ ГДА СБ України, м. Харків, спр. 014317, т. 3, арк. 143.

¹³⁷ Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. – К.: Наукова думка, 1993. – 349 с.

¹³⁸ Хоменко А. До редакції «Профілактична медицина» // Профілактична медицина. – 1935. – № 7. – С. 89.

¹³⁹ Проф. А. Хоменко. Темпи спадання дитячої смертності в УСРР на початку першої п'ятирічки // Профілактична медицина. – 1935. – № 8–9. – С. 89–96.

ним для української демографії середини 1930-х рр. Підвищення дитячої смертності у 1929 р. пояснював «несприятливими метеорологічними умовами цього року», але його тлумачення коефіцієнтів смертності за «сприятливих» і «несприятливих» умов, відтак фактичної і гіпотетичної, були несподіваними. Підкреслив «оздоровчий» вплив НЕП, вказав на «ряд своїх труднощів» за доби соціалістичної реконструкції, але виділив «дуже швидко поповнення міської людності за рахунок сільської», хоча міста Полісся і Правобережжя «[...] зросли дуже мало, навіть втратили частину свого природного приросту»¹⁴⁰. На Донбасі, за його підрахунками, понад третина «[...] людності 1931 р. є людність, що оселилась тут уже після 1926 р.»¹⁴¹. В українських селах дитяча смертність зменшувалася, але згадав, що негативні впливи 1929, 1930 р. на дитячу смертність «поширювалися нерівномірно». Він констатував зменшення дитячої смертності у 1931 р. (127 на 1000 народжених). Новизна концепції А. Хоменка полягала у врахуванні «впливу колективізації на дитячу смертність», співвідношенні коефіцієнтів смерті за рівнем масової колективізації:

«[...] по менш колективізованих районах дитяча смертність менша, ніж по більш колективізованих»¹⁴².

У колгоспи об'єдналося найбідніше селянство,

«[...] серед якого через гірші соціальні умови перед колективізацією була найбільша дитяча смертність».

«Оригінальний» соціально-демографічний висновок, навіть небережний після каяття. Дитяча смертність була найвищою у великих селах, а вони потрапляли під першочергові плани суцільної колективізації, а

«[...] хуторська людність була заможніша, часом навіть значно заможніша, ніж людність великих сіл, бо на “отруби” йшли або куркулі або так звані міцні середняки, у яких були кращі матеріальні передумови для дітей»¹⁴³.

¹⁴⁰ Проф. А. Хоменко. Темпи спадання дитячої смертності в УСРР... – С. 92.

¹⁴¹ Там само. – С. 93.

¹⁴² Там само. – С. 94.

¹⁴³ Там само.

Апологет «хуторянства» А. Хоменко вирізняв показники смертності у «[...] бідняків і наймитів – з одного боку, та у куркулів – з другого», тому порівнював історичний факт: смертність на хуторах Полтавщини була найменшою в УСРР, а у великих селах регіону «[...] досягає одних з найвищих розмірів»¹⁴⁴. Демографічна складова такого методичного підходу менш приваблива, ніж соціально-організаційна. Навіщо опальному демографу його оригінальний висновок, що

«[...] майже як загальне правило мало не по всіх областях без винятку, рівень дитячої смертності в районах з найбільшим процентом колективних господарств нижчий, ніж середній по області»¹⁴⁵.

Розрахунки стосувалися подій 1931 р., коли суцільна колективізація в основному була завершена. На Київщині у

«[...] районах найбільшої колективізації спостерігається й вища проти середньої по всіх районах смертність», а найнижча у «[...] районах, де переважали одноосібники».

Регіональний підхід, використаний демографом, засвідчив закономірність: у північно-західних районах Київської області спостерігалася і менша смертність немовлят, у південно-східних «порівняно висока дитяча смертність». Виклавши системний причинно-наслідковий зв'язок між рівнем колективізації та коефіцієнтами смертності, а до нього ніхто публічно такого не оголошував, А. Хоменко заклав новий аспект демографічних досліджень. В цьому ж числі опублікована стаття доцента Українського науково-дослідного інституту фізкультури О. В. Недригайлової (дружина відомого українського антрополога Л. П. Ніколаєва), яка висловила незаперечну соціально-біологічну закономірність: за

«[...] поліпшення соціально-побутових умов спостерігається у збільшенні розмірів тіла; навпаки, погіршення матеріальних умов існування різко позначається на фізичному розвитку дорослих і дітей»¹⁴⁶.

¹⁴⁴ Проф. А. Хоменко. Темпи спадання дитячої смертності в УСРР... – С. 95.

¹⁴⁵ Там само.

¹⁴⁶ Недригайлова О.В. Підсумки антропологічних досліджень підлітків м. Харкова // Профілактична медицина. – 1935. – № 8. – С. 97.

Природний приріст також залежав від зазначеної закономірності.

Два роки напередодні арешту А. Хоменко лишався безробітним, хоча безробіття було ліквідоване на початку 1930-х рр. Постанову про його арешт підписали 26 лютого 1938 р., наступного дня, як свідчить ордер на арешт, його затримали. Під час обшуку виявили 121 географічно-економічну карту, «книги ворогів народу».

Директора Інституту демографії АН УРСР М. В. Птуху арештували 21 лютого у Києві за причетність до «антирадянської української націоналістичної організації», тобто на кілька днів раніше. Академік перебував в казематах НКВС до остаточного звільнення 19 січня 1940 р. «Зізнання» підписував «під фізичним впливом», але вижив.

А. Хоменка, вірогідно, піддавали тортурам. Оскільки 3 червня 1938 р. він «зізнався» слідчому в організації підпільних есерівських «обкомів та облвиконкомів», виступів «куркульських та антирадянських елементів», використанні «продовольчих труднощів в Печенізькому районі і Волховому Яру». Як демограф

«[...] я давав таке статистичне описання УСРР, яке виділяло і підкреслювало національну особливість України»,

а також створив «групу учених-демографів», завербував до неї Ю. Корчака-Чепурківського, М. Птуху, М. М. Трацевського (учений секретар Демографічного інституту УАН), А. В. Келеберду (колишній співробітник відділу демографії ЦСУ УСРР), професора С. Томіліна.

Виявилося, що академік М. Птуха, перебуваючи на Заході у науковому відрядженні, інформував «видних фашистів, найближчих помічників Муссоліні» про стан статистики населення України в «антирадянському дусі». Професор С. Томілін передавав до Ліги Націй

«[...] секретні відомості про стан населення України у 1932–1933 рр., зокрема про кількість народжуваності і смертності»¹⁴⁷.

Італійський уряд знав про факт Голодомору із повідомлень іта-

¹⁴⁷ ГДА СБ України, м. Харків, спр. 014317, т. 3, арк. 153–156.

лійських дипломатів в Україні С. Граденіго та інших¹⁴⁸. Лігу Націй, особливо голову Ради – норвезького прем'єр-міністра Й. Мовінкеля, повідомляли М. Рудницька, С. Русова. «Фашисти» у Німеччині мали вичерпну інформацію від власних консулів в Україні – К. Вальтера, А. Хенке, О. Ротча, аналітика О. Шіллера.

Слідчий НКВС отримав із А. Хоменка «зізнання» про «злочинну діяльність» М. Птухи підзакордонних відряджень. Начебто академік передавав матеріали демографічної статистики

«[...] про число померлих внаслідок застосування вищої міри покарання, число померлих від виснаження на ґрунті голоду, відомості про поширення дітовбивств, відомості про померлих внаслідок неналежним чином виконаних абортів, а так само, як і про померлих від деяких епідемічних або ж інфекційних захворювань»¹⁴⁹.

Актуалізація такої демографічної статистики під час слідства свідчила про намагання влади приховати соціальні наслідки Голодомору. Подібних зізнань вимагали також від О. Асаткіна. Про перепис 1937 р. також згадали, навіть змусили А. Хоменко свідчити проти М. Птухи, який керував групою демографів з опрацювання матеріалів перепису.

Допитували А. Хоменка кілька разів на місяць протягом червня–вересня 1938 р. Із кожним черговим допитом почерк арештованого погіршувався, як і стан його здоров'я. 6 грудня 1938 р. він відповів військовому прокурору Харківського військового округу А. Я. Нельському, що «[...] ніяких скарг і заяв у мене немає»¹⁵⁰. Психологічно надламаний і фізично виснажений арештант був психологічно готовий до страти. Обвинувальний висновок стосовно членів «Антирадянської терористичної організації українських есерів» підписали 11 грудня 1938 р. Судове засідання відбулося «без свідків» 13 грудня, а підсудний А. Хоменко лише додав – «винним себе визнаю, свідчення трибуналу давати бажаю». Протягом трьох годин члени військово-

¹⁴⁸ Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів, 1932–1933 рр. / Упоряд. Андреа Граціозі. – Х.: Фоліо, 2007. – 257 с.

¹⁴⁹ ГДА СБ України, м. Харків, спр. 014317, т. 3, арк. 203.

¹⁵⁰ Там само, арк. 216.

вого трибуналу радилися і ухвалили висновок – «вища міра покарання – розстріл».

27 листопада 1957 р. Військова колегія Верховного суду СРСР скасувала вироки стосовно А. Хоменка. Його дружина проживала на той час у Харкові. Її повідомили про перегляд справи та рішення від 28 грудня 1958 р. про повну реабілітацію. Довідку про смерть їй не видали, незважаючи на постійні звернення. Лише 20 листопада 1994 р. донька Світлана звернулася до Управління СБУ у Харківській області за дозволом для ознайомлення з архівно-кримінальною справою батька, а 15 грудня 1994 р. їй повідомили про місце і причину смерті – «розстріл» 22 березня 1939 р. у м. Харкові¹⁵¹. Дивна для демографа класифікація причини смерті.

Отже, проаналізувавши науково-прикладну діяльність А. П. Хоменка в Україні 1920 – середини 1930-х рр., зазначу його неперевершений особистий внесок у формування української академічної науки. Він належав до її інтелектуальної еліти, діалектично і функціонально поєднував практику службовця статистичного управління з теоретично-методичними розробками в галузі демографії. За життя здобув визнання учених-демографів і планово-статистичних органів в УСРР.

Опубліковані ним праці першої половини 1920-х рр. висвітлюють нове тлумачення кількості померлих у роки голоду 1921–1923 рр., доводять зменшення природного приросту у чотири рази порівняно з довоєнними роками, рівня народжуваності. Завдяки А. Хоменку вдалося впровадити демографічний дискурс системних обстежень сільського господарства, залучення матеріалів вибіркового і гніздового вивчення соціально-демографічних процесів в українських селах тих років.

Ученого-демографа вирізняла небувале для того часу критичне ставлення до статистичних джерел, особливо демографічної статистики, тому матеріали переписів у 1920-х рр. вважав недосконалими та невичерпними, навіть 1926 р. Першим і майже єдиним з українських демографів заявив про неухильний спад народжуваності наприкінці 1920-х рр., про загрозли-

¹⁵¹ ГДА СБ України, м. Харків, спр. 014317, т. 2, арк. 482.

ву небезпеку його подальшого згортання на початку 1930-х рр. Фактично А. Хоменко попереджував про назрівання соціально-демографічної катастрофи, говорячи про «зустріч» його «емпіричного» та «гіпотетичного коефіцієнтів» природного приросту у 1932 р.

Інноваційним є підхід А. Хоменка до оцінки смертності немовлят в умовах суцільної колективізації, врахування «соціального фактора», впливу рівня колективізації на рівень смертності, виокремлення їх у великих селах, хуторах, у колгоспах та одноосібних господарствах.

Дуже критично ставився до використання «загального» (сумарного) коефіцієнту, а також скептично до «спеціального» коефіцієнтів смертності, довіряв лише системним таблицям. Він вважав їх «недосконалою зброєю», але вимушений був нею користуватися. Науково-прикладна термінологія А. Хоменка («природна еволюція коефіцієнтів», «нормальна сучасна» і «нормальна минула» смертність, «емпіричний» і «гіпотетичний» коефіцієнти, «загальні» і «спеціальні») свідчили про його пошук системної формули аналізу та оцінки демографічних явищ. Виокремлення «реального», «дійсного» у взаємодії з «гіпотетичним», до якого він постійно вдавався, лише доводять прагнення ученого і практика знайти певний зв'язок випадкового і закономірного у діалектичній взаємодії соціально-економічних факторів та демографічних явищ. Останні були їхніми індикаторами. Учений дуже наполегливо переконував на причинно-наслідкових зв'язках соціально-побутових умов та рівнів смертності, народжуваності і природного приросту насамкінець.

Невипадковим виявився його гіпотетичний прогноз загальної «людності» України – 35,6 млн на 1937 р. Перспективним «обчисленням» руху населення він займався постійно, тому цифри 34,9 млн на 1940 р. (прогноз А. Хоменка 1926 р.), 35,6 млн (передбачення 1932 р.) є закономірним науково-прикладним пошуком ученого. Формула «Хоменка–Асаткіна», що базується на гіпотетичному прогнозі провідних українських демографів і статистиків тих років та фіксації «наявного» населення в УСРР 6 січня 1937 р., має науково-прикладне значення. Вона відповідає на питання загальної кількості втрат від Голодомору, а соці-

ально-антропологічна та суто демографічна складові вказують на статус його жертв – фізично померлих і потерпілих.

REFERENCES

1. Blyum, A., Mespule, M. (2006). *Byurokraticheskaya anarxiya. Statistika i vlast' pri Staline*. – Moskva. [in Russian].
2. *Deti posle goloda*. (1924). Sbornik materialov. Xar'kov: CK Pomdet VUCIK. [in Russian].
3. Dubko, H. (1922). *V borot'bi zi smertiu* (Materialy dlia ahitatoriv na seli). Kharkiv. [in Ukrainian].
4. *Glavnye itogi obsledovaniya pitaniya sel'skogo naseleniya Ukrainy osen'yu 1921 gola*. (1922). *Statistichnij Byulleten'*. (24), 24–31. [in Russian].
5. Gorev, Mix. *Golod*. (1922). Moskva. [in Russian].
6. Hratsiozi, Andrea (Comp.). (2007). *Lysty z Kharkova. Holod v Ukraini ta na Pivnichnomu Kavkazi v povidomlenniakh italijs'kykh dyplomativ, 1932–1933 rr*. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
7. *Itogi bor'by s golodom v 1921–22 gg*. (1922). Sbornik statej i ocherkov. Moskva. [in Russian].
8. Kh[omenko], A[rsen]. (19125). *Suchasna smertnist' vid tuberkul'ozu po mistakh Ukrainy*. *Statystychnyj Biuleten'*. 12. [in Ukrainian].
9. Kh[omenko], A[rsen]. (1923). *Dani obsliduvan' stanovyscha reiestruvania aktiv hromads'koho stanu na Ukraini (15-ho travnia 1923 roku)*. *Statystychnyj Biuleten'*. 15. [in Ukrainian].
10. Kh[omenko], A[rsen]. (1923). *Poperedni pidsumky pryrodnoho rukhu naselennia Ukrainy v 1922–1923 roky*. *Statystychnyj Biuleten'*. 22. [in Ukrainian].
11. Kh[omenko], A[rsen]. (1923). *Pryrodnij rukh sil's'koho naselennia Ukrainy (Po danykh vesnianoho oprosu 1923 roku)*. *Statystychnyj Biuleten'*. (20). [in Ukrainian].
12. Kh[omenko], A[rsen]. (1923). *Sproba vyrakhuvannia naselennia USRR na 1 sichnia 1924 roku*. *Statystychnyj Biuleten'*. 19. [in Ukrainian].
13. Kh[omenko], A[rsen]. (1924). *Pryrodnij rukh mis'koho naselennia Ukrainy v II chverti 1924 roku*. *Statystychnyj Biuleten'*. 20. [in Ukrainian].
14. Kh[omenko], A[rsen]. (1925). *Poperednij rukh naselennia Ukrainy v 1924 rotsi*. *Statystychnyj Biuleten'*. 13. [in Ukrainian].
15. Kh[omenko], A[rsen]. (1929, February 8). *Pro suchasnu narodzhenist' na Ukraini*. *Radians'kyj statystyk*. [in Ukrainian].

16. Khomenko, A. (1927). *Naselennia Ukrainy 1897–1927. populiarna rozvidka za popередnimy pidsumkamy perepysu naseleння 17.XII. 1926 r.* Kharkiv: TsSU. [in Ukrainian].
17. Khomenko, A. (1927). Pershi pidsumky demohrafichnoho perepysu 1926 roku. *Chervonyj shliakh.* 2. [in Ukrainian].
18. Khomenko, A. (1927). Do pytannia pro majbutnij temp rostu naselennia Ukrainy (za materialamy demohrafichnoho viddilu TsSU Ukrainy). *Chervonyj shliakh.* 7–8. [in Ukrainian].
19. Khomenko, A. (1929). Smertnist' nemovliat na Ukraini u ii zv'iazku z vikom materi ta cherhoiu, za iakoiu narodylasia dytyna. *Visnyk statystyky Ukrainy.* 11, 110–118. Kharkiv. [in Ukrainian].
20. Khomenko, A. (1929). Do pytannia pro doplyv naseleння v Donbas. *Visnyk statystyky Ukrainy.* Vol. III. [in Ukrainian].
21. Khomenko, A. (1932). Liudnist' USRR u perspektyvnomu obchyslenni. *Profilaktychna medytsyna,* (11–12), 47–49. [in Ukrainian].
22. Khomenko, A. (1932). Liudnist' USRR u perspektyvnomu obchyslenni. *Profilaktychna medytsyna.* 11–12, 41–52. [in Ukrainian].
23. Khomenko, A. (1932). Roztuschyj sotsializm i zahnyvaiuchyj kapitalizm. *Vrachebnoe delo.* 17–20. [in Ukrainian].
24. Khomenko, A. (1932). Vysoka polityka narodnoho kharchuvannia v Nimechchyni i pravda pro kharchuvannia nimets'koho proletariatu. *Problemy kharchuvannia.* 2.
25. Khomenko, A. (1934). Pershyj zahal'nyj ohliad hromads'koho kharchuvannia v USRR. *Profilaktychna medytsyna.* 2. [in Ukrainian].
26. Khomenko, A. (1935). Do redaktsii «Profilaktychna medytsyna». *Profilaktychna medytsyna.* 7. [in Ukrainian].
27. Khomenko, A. (1935). Tempy spadannia dytiachoi smertnosti v USRR na pochatku pershoi p'iatyrychky. *Profilaktychna medytsyna.* 8–9, 89–96. [in Ukrainian].
28. Khomenko, A.P. (1925). *Do pytannia pro suchasnyj riven' zahal'noi smertnosti na Ukraini.* Kharkiv: TsSU USRR. [in Ukrainian].
29. Khomenko, A.P. (1926). K voprosu ob evoliutsyy smertnosti na Ukrayne. *Profilaktycheskaia medytsyna.* 10, 101–112. [in Ukrainian].
30. Khomenko, A.P. (1931). Suchasna rodymist' na Ukraini. *Profilaktychna medytsyna.* 1–2. [in Ukrainian].
31. Khomenko, Arsen. (1929). *Natsional'nyj sklad liudnosti USRR.* Kharkiv. [in Ukrainian].
32. Khomenko, Arsen. (1929). *Natsional'nyj sklad liudnosti USRR. Populiarnyj narys za novitnymi statystychnymi danymi.* – Kharkiv: DVU. [in Ukrainian].

33. Korchak-Chepurkovskij, Yu.A. (1970). *Izbrannye demograficheskie issledovaniya*. Moskva. [in Russian].
34. Korotki pidsumky perepysu naselennia Ukrainy 17 hrudnia roku 1926. Natsional'nyj i vikovyj sklad, ridna mova ta pys'mennist' naselennia. (1928). *Statystyka Ukrainy*. 124. Serii 1. Demohrafiia. – Kharkiv: TsSU USRR, 1928. [in Ukrainian].
35. Lenin, V. (1970). Lyst L. B. Kamenievu 3 bereznia 1922 r. *Povne zibrannia tvoriv*. (Vol. 44, pp. 427–430). Kyiv. [in Ukrainian].
36. Morgentern, M.M. (1922). 15 mesyacev golodnogo fronta. *Itogi bor'by v 1921 – 22 gg. Sbornik statej i otchetov* (pp. 9–11). Moskva. [in Russian].
37. Movchan, O.M., Ohins'ka, A.P., Yakovlieva, L.V. (Comps.). (1993). *Holod 1921–1923 rokiv v Ukraini. Zbirnyk dokumentiv i materialiv*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
38. Na Ukraini ie 29 mil'joniv naselennia (1927, January 20). *Radians'ke selo*. [in Ukrainian].
39. Natsional'nyj sklad sil's'koho naselennia Ukrainy (za natsional'nistiu gospodarstv). Popередni pidsumky Vsesoiuznogo perepysu naselennia 1926 r. (1927). *Statystyka Ukrainy*. (Vol. 96). Serii XVII. – Kharkiv: TsSU USRR. [in Ukrainian].
40. Nedryhajlova, O.V. (1935). Pidsumky antropolohichnykh doslidzhen' pidlitkiv m. Kharkova. *Profilaktychna medytsyna*. 8–9. [in Ukrainian].
41. Nikolaev, L.P. (1926). Vliyanie golodaniya na stroenie i ves vnutrennih organov u detej. L. P. Nikolaev (Ed.). *Deti ukraincy shkol'nogo vozrasta. Materialy po antropologi Ukrainy*. (Vol. 1, pp. 182–218). Xar'kov. [in Russian].
42. Otchet Central'noj komissii po bor'be s posledstviyami goloda pri VUCIKe, noyabr' 1922 – sentyabr' 1923 g. (1923). Xar'kov. [in Russian].
43. *Pidsumky obliku mis'koi liudnosti USRR 1931 roku*. (1933). Kharkiv: Derzh. v-vo «Narodne gospodarstvo ta oblik». [in Ukrainian].
44. Pomoshh' golodayushhim na Ukraine (Po otchetu C.K.P.G. pri VUCIK na I–IX 22 g.) (1922). *Statistichnij Byuleten'*. (22), 26–27. [in Russian].
45. Pryrodnyj rukh naselennia Ukrainy v 1927 r. (1929). *Statystyka Ukrainy*. (Vol. 169). T. IV. Serii 1. Demohrafiia. – Kharkiv: TsSU. [in Ukrainian].
46. Shapoval, Yu.I. (1993). *Ukraina 20–50-kh rokiv: storinky nenapysanoi istorii*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
47. *Smertnost' i prodolzhitel'nost' zhizni naseleniya SSSR 1926–1927. Tablicy smertnosti*. (1930). – Moskva; Leningrad. [in Russian].
48. *Sobranie uzakonenij i rasporyazhenij roboche-krest'yanskogo pravitel'stva Ukrainy*. (1922). (4, St.60). [in Russian].

49. Sorokin, Pitirim. *Golod kak faktor. Vliyanie goloda na povedenie lyudej, social'nyyu organizaciyu i obshhestvennyyu zhizn'*. (2003). Moskva: Academia, 2003. [in Russian].
50. Statistika prichin smerti. (1922). *Statistichnij Byuleten'*. Organ CSU USRR. (Vol. 24). [in Russian].
51. Uralnis, B.C. (1968). *Istoriya odnogo pokoleniya (social'no-demograficheskij ocherk)*. Moskva. [in Russian].
52. Vajseberg, S.A. (1924). Vliyanie nedoedaniya i boleznjej na fizicheskoe razvitie detej. *Nauka na Ukraine*. (Vol.13.). Moskva. [in Russian].
53. Vejtsblit, I.I. (1930). *Rukh ievrejs'koi liudnosti na Ukraini periodu 1897–1926 rokiv*. Kharkiv: Derzh. v-vo «Proletar». [in Ukrainian].
54. *VII-j Vseukrainskij s"ezd Sovetov, 10–14 dekabrya 1922 goda. (1922). Ste-nograficheskij otchet.* – Xar'kov. [in Russian].
55. Vozrastnoj sostav naseleniya Rossii. (1922). *Statistichnij Byuleten'*. (Vol. 21, p. 39). [in Russian].

Marochko V. Professor of Demography Arsen Khomenko: «Cause of Death – Shooting»

Author highlighted scientific and state activity of Ukrainian demographer Arsen Khomenko for the first time, found out his scientific texts, which were written in 1920–30th and devoted to the process of establishing statistical and demographic science in Soviet Ukraine. Arsen Khomenko devoted his articles to the problems of birthrate and death rate in second half of 19th – first third of 20th centuries, natural population growth, theoretical background of the methods of demographic study. Author shows Khomenko's critical attitude to the final materials of Soviet censuses. It was also lead a survey on the archival-criminal cases of A. Khomenko (1922, 1938), on the circumstances of his dismissal from the statistic authorities. Author stops on two demographic forecasts, made in 1926, 1932 and 1937.

Key words: Arsen Khomenko, Ukrainian demography, political repressions, People's Commissariat for Internal Affairs, natural population growth, census.

УДК 94:929(477)«1914/1947»

*Ярослав АНТОНЮК**

Життєпис одного із засновників УПА: Микола Колтонюк-Якимчук

У статті досліджено життєвий шлях Миколи Колтонюка-Якимчука. Доведено, що він відіграв важливу роль в українському визвольному русі на Волині й Західному Поліссі. Зокрема, організував підпільні осередки ОУН, забезпечував умови для створення повстанських загонів, які згодом стали основою Української повстанської армії, був першим керівником групи «Тури». Незважаючи на конфлікт із керівництвом, до останніх хвилин життя залишався непорушним у своїх переконаннях.

Ключові слова: Організація Українських Націоналістів, Українська Повстанська армія, Група «Тури».

Життєвий шлях людини є віддзеркаленням певних суспільних викликів. Найбільш помітно вони проявляються у переломні періоди розвитку суспільства, коли відбуваються масштабні соціально-економічні та політичні зміни. Таким етапом української історії була середина ХХ ст. Саме у цей час населення Волині й Західного Полісся відіграло ключову роль в українському визвольному русі. Їх лісисто-болотистий ландшафт сприяв виникненню Української повстанської армії (далі – УПА). Вона зуміла консолідувати навколо себе значну частину населення регіону та значно пришвидшити формування національної свідомості. Вагому роль у цьому процесі відіграв Микола Колтонюк-Якимчук.

Його постать доволі часто згадувалася в історичних дослідженнях, але біографічні довідки обмежувалися лише кількома лаконічними рядками. З-поміж опублікованих джерел найбільше інформації про діяльність Миколи Колтонюка-Якимчука вдалося віднайти у книзі спогадів Сергія Мазурця, а також 2-му, 14-му, 15-му, 16-му томах «нової серії» «Літопису УПА».

Джерельною базою статті стали здебільшого неопубліковані документи Галузевого державного архіву Служби безпеки

* *Антонюк Ярослав Миколайович* – кандидат історичних наук, співробітник ГДА СБ України.

України та Державного архіву Волинської області. Уведення їх до наукового обігу дозволило дослідити складний життєвий шлях одного із засновників УПА на північно-західних українських землях (далі – ПЗУЗ).

Народився Микола 23 лютого 1914 р. у багатодітній сім'ї службовця Фоми Колтонюка в містечку Рижанківка Київської губернії*. Ймовірно його батьки походили з містечка Маневичі** де мешкали до Першої світової війни. У сім'ї було п'ятеро синів й така ж кількість дочок. 1919 р. Колтонюки оселилися у містечку Піддубці Луцького повіту Волинської губернії^{3*}. Невідомо чому, але односельчани знали Миколу під двома прізвищами: Колтонюк, як він себе сам називав в автобіографії¹, а також і за поширеним в Піддубцях – Якимчук². Крім того, Микола мав вуличне підліткове прізвисько «Гріша»³.

Після закінчення чотирьох класів місцевої школи, у 1924 р. Микола влаштувався на службу до заможного німця в колонію Варянівку Рожищенського р-ну Волинської обл. Через рік він повернувся з заробітків до батьків й допомагав їм по господарству. Водночас періодично працював робітником на млині. Наприкінці 1929 р. власник вирішив його розібрати й Микола залишився без роботи. Не бажаючи бути тягарем для сім'ї, за порадою батька він працював робітником парового млина⁴ чеха Цмунда⁵. Понад рік вивчав роботу газогенератора «Деутз» по-

* Нині с. Рижанківка Звенигородського р-ну Черкаської обл.

** Нині смт Маневичі Волинської обл.

^{3*} Нині с. Піддубці Луцького р-ну Волинської обл.

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 148.

² Книга скорботи України. Волинська область / Упоряд. О. Сушук. – Т. 3: Луцький, Локачинський райони. – Луцьк: Надстир'я, 2011. – С. 164, 167–168.

³ Семенюк С. Іншої республіки не потребуємо // Народна трибуна (Луцьк). – 1992. – 10 вересня.

⁴ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 148.

⁵ Мазурець С. Повстанськими стежками. Розповіді очевидця. – Луцьк, 2002. – С. 55.

тужністю шістдесят кінських сил. Лише після цього зайняв бажану посаду помічника машиніста та відповідав за дванадцятигодинну нічну зміну⁶.

Відчуваючи потяг до знань, Микола намагався компенсувати його читанням книг та газет⁷. Задля цього весною 1933 р. вступив до місцевого осередку товариства «Відродження», очолюваного Анатолієм Козярем*. Восени того ж року, за його наказом, Микола виїхав за українською літературою до Луцького філіалу «Відродження». По прибуттю зустрівся з Іваном Скоп'юком**, який передав йому кілька п'єс та журнал «Рідна школа», а також повідомив, що недавно був арештований поліцією, тому за ним ведеться спостереження. На Ба-



Микола Колтонюк
у юнацькі роки.

зильянівському шосе, біля мосту на північне передмістя Красне, Микола помітив поліцейського та людину в цивільному, які йшли йому назустріч. Раптово цивільний повернув в сторону, а поліцейський підійшов до Колтонюка та повідомив, що він є арештованим. У поліційному відділенні, на головній вулиці міста, згадуваний чоловік у цивільному вилучив п'єси та журнали. Запитав Миколу, де він останнім часом був та що робив. Після цього арештованого відвели у слідчий відділ, зробили ретельний обшук, сфотографували та посадили до камери. Через добу

⁶ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 148.

⁷ Пластуни у визвольних змаганнях. – Нью-Йорк: Б. в, 2002. – С. 16.

* *Козяр Анатолій Степанович* – «Володимир», «Гай», «Герасим», «Гнат», «Гордій». На той час провідник ОУН Піддубцівського р-ну.

** *Скоп'юк Іван Володимирович* – «Базавлук», «Борсук», «Дурчан», «Назар», «Нурчак», «Сильна Скеля», «Улас», «Чугайстер». На той час провідник ОУН Луцького повіту.

Миколу допитував начальник слідчого відділу Матушевич. Добряче вилаявши арештованого, вимагав від нього припинити будь-який зв'язок із «Відродженням». Отримавши згоду, відпустив Миколу додому.

Утім, доля Колтонюка надалі нерозривно переплелась з українською визвольною боротьбою. Перебуваючи у травні 1934 р. у колонії Олександрія Луцького р-ну, Микола зустрівся з Федором Заборовцем*, який залучив його до підпільної мережі Організації українських націоналістів. Як «кандидат у члени Організації», він проходив п'ятимісячний випробувальний термін. Читав «Декалог», підпільний часопис «Сурма», брошури – «Діяльна або визвольна політика», «Орган провладу українських націоналістів», «Бюлетень», «Юнак», «Конспірація», «Інструкція по залученню кадрів» та ін. Водночас Микола виконував окремі доручення підпілля. Зрештою, наприкінці вересня 1934 р. Федот Юревич** прийняв його у повноцінні члени ОУН. Першим завданням Миколи у новому статусі було залучення нових «кандидатів». Через місяць йому вдалося загітувати до підпільної мережі односельчанина Антона Козяра, який став «організаційним референтом станиці», а Микола – «бойовим». Увесь цей час він самостійно вивчав військову справу та забезпечував підпільний зв'язок. Займався японським бойовим мистецтвом «джиу-джитсу». Невдовзі його підвищили до посади «станичного» у підпорядкуванні Федора Заборовця⁸.

Весною 1937 р. Колтонюка призвали до польського війська. Службу він розпочав у 24-му піхотному полку у м. Хотов Краківського воєводства. Після відбуття маневрів спробував поступити до підофіцерської школи, та не вдалося пройти комісію. Далі Миколу прикріпили до «вартової сотні», що охороняла щойно збудовані бункери на польсько-німецькому кордоні.

* *Заборовець Федір* («Андрій», «Жен», «Жека», «Кучер», «Політик», «Польовий») – на той час культурно-освітній референт Луцького надрайону ОУН.

** *Юревич (Корнійчук) Федот* – на той час провідник ОУН Теремнівського району.

⁸ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 149.

Велике враження на Колтонюка справила загибель 23 травня 1938 р. у Роттердамі провідника ОУН Євгена Коновальця. Радісна реакція на згадану подію поляків, усвідомлення безглуздості своєї служби, моральні страждання, врешті-решт підштовхнули Колтонюка у червні того ж року до дезертирства. Будучи на нічному вартуванні, він почав вдавати з себе божевільного. Заявляв, що не може нічого запам'ятати. Після цього його відправили до Львівської психіатричної лікарні. Постійно знаходячись під наглядом, Микола змушений був терпіти лікування електричним струмом. Восени 1938 р. термін служби призовників 1914 р. завершився. Проте, Миколу не демобілізували, а перевели до Краківської психлікарні. Виснажений стражданнями, він вирішив покінчити життя самогубством. Вночі спустився на простирадлі і напав на чергового, сподіваючись на швидку смерть. Натомість черговий вдарив його прикладом по голові й непритомного віднесли назад до палати. Однак, Колтонюк вперто не полишав спроб самогубства.

Вдруге намагаючись «натрапити на кулю», він після втечі вирушив до прикордонних укріплень. Утім, дивовижним чином, доля знову вберегла Колтонюка від смерті. Нервуючи, він заблукав у темряві та натрапив на німецькі позиції. Того ж дня Колтонюка повернули полякам, які відправили «важкого пацієнта» до одиночної камери Краківської в'язниці «Монтелюпіх». Через добу його перевели до психіатричного відділення місцевого госпіталю. Втративши інтерес до життя, Колтонюк швидко «згасав» й перебував на межі смерті. Намагаючись позбутися «безнадійного хворого», у квітні 1939 р. військовий лікар повернув Миколу батькам⁹.

Знаходячись серед рідних та друзів, Колтонюк швидко одужував, а відновлення зв'язку із підпіллям ОУН повернули оптимізм й енергійність¹⁰. Особливо бадьорості надав подарунок Сергія Качинського* – британський револьвер марки «Енфілд»

⁹ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 150.

¹⁰ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. Вид-я 3-є, доп. – К.: Укр. видав. спілка, 2007. – С. 853.

* Качинський Сергій Мефодійович («Іван», «Остап») – на той час провідник ОУН Костопільської округи.

калібру 11,6 мм. Найближчим часом Микола сподівався його застосувати щодо своїх кривдників – ненависних поляків.

Наприкінці липня Колтонюк отримав від «організаційного» керівника наказ – ретельно підготуватися до боїв з польським військом. Понад місяць він активно тренувався. Коли ж розпочалася війна, йому наказали зорганізувати «юнаків» для збору залишеної польськими військовими зброї та амуніції, що обурювало спрагло до помсти підпільника. Однак це завдання Микола виконав сумлінно. За кілька днів надіслав керівництву десяток автоматів, набої та інше військове майно. Тоді ж до Піддубців дійшли чутки, що уже недалеко «більшовики». Не бажаючи залишатися в «окупації», Колтонюк, Юревич, Заборовець та Гаврилюк* вирішили нелегально перейти німецько-радянський кордон. Вийшовши з села, під ранок вони почули у с. Полонка біля Луцька, що радянські танки рухаються по шосе у напрямі Володимир-Волинська. Порадившись, підпільники вирішили повернутися додому та ретельніше підготуватися до переходу кордону¹¹.

Вдома Колтонюк застав у приміщенні районної ради зібрання, де вирішувалося питання створення із місцевих селян «народної міліції». За порадою Юревича та Заборовця туди залучили Миколу Колтонюка. Через тиждень до Піддубців приїхала велика група радянських активістів з навколишніх сіл – Котів, Романів та Верхівка. Вони заявили, що мають від нової влади повноваження розпустити «народну міліцію». Після цього Колтонюк разом із Скоп'юком відправилися до Гаврилюка в с. Гаразджа Луцького р-ну. Йдучи лісом, вони обговорювали тактику боротьби за «советської дійсності». Скоп'юк радив Колтонюку вступити до комсомолу та проводити розвідку зсередини. Вочевидь пропозицію схвалили. Тому, повернувшись додому, Микола записався на вечірні «комсомольські лекції». Однак реалізувати заплановане не вдалося. Через два тижні до Колтонюка надійшов новий наказ від Качинського. Разом із Дзю-

* Гаврилюк Володимир Олексійович («Кармелюк», «Олекса») – на той час зв'язковий між Іваном Скоп'юком та Володимиром Робітницьким.

¹¹ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 151.

мою* вони повинні були привезти з Білорусії гранати, закопані відступаючими поляками.

Ще на етапі підготовки Колтонюк дійшов висновку, що з його напарником «швидше можна з єврейського підвалу яблука вкрасти», ніж виконати завдання. Про це він одразу повідомив Качинського з вимогою замінити Дзюму. Підкреслював, що давно готував себе до подібної роботи й знає усі ризики. Після цієї розмови Микола отримав нового керівника – Мазурця**. За його завданням він повинен був налагодити втрачений зв'язок із членами ОУН Піддубцівського, Олицького та Цуманського районів, які ще не перейшли за кордон¹². Впродовж усієї зими 1939–1940 рр. Колтонюк, як провідник Піддубцівського повітового проводу ОУН, під псевдонімом «Щупак», приймав у підпільників присягу, відбирав найбільш здібних для вишколу й надсилав до Скоп'юка. Окремим оунівцям допомагав організувати нелегальний перехід кордону¹³.



Микола Колтонюк, 1939 р.

Наприкінці лютого 1940 р. «Щупак» отримав від Мазурця завдання налагодити зв'язок з Острожецьким районом. Через оунівця Тивонюка із с. Воротнів Луцького р-ну він отримав кон-

* Дзюма Іван Пантелеймонович – на той час провідник районного проводу ОУН (Милуші).

** Мазурець Степан Теодорович («Ванька», «Сатана») – на той час референт «Юнацтва» та заступник провідника Волинської Крайової екзекутиви ОУН.

¹² ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 153.

¹³ ГДА СБ України, м. Луцьк, ф. 5, спр. 6824, арк. 264.

такт на мешканця с. Острожець Млинівського р-ну Рівненської обл. «Чайку». Останній разом з місцевим вчителем організували підпільний осередок під назвою «Українське націоналістичне об'єднання». Після переговорів «Чайку» затвердили провідником ОУН Острожецького району¹⁴.

У цей час Скоп'юк санкціонував вбивство Любові Драницької із Піддубців, її звинуватили у співпраці із НКВС¹⁵. Цей теракт вразив Колтонюка, адже прямих доказів її зради не було наведено. Окрім того, Любов була нареченою його товариша – Качинського¹⁶. Вочевидь цей випадок підштовхнув «Щупака» до табору противників Скоп'юка.

У другій половині серпня 1940 р. до Колтонюка з інспекцією прибув «Орлик»*. Заслухавши усний звіт, він наказав відвести його на зустріч з Робітницьким** на Клеванину. По дорозі туди вони зупинялися в містечку Олиці. За ініціативи Мирона вирішено було провести «вишкіл» для членів місцевого осередку ОУН, який складався переважно із вчителів¹⁷. В Олиці «Щупака» наздогнав новий наказ Скоп'юка. Усі підпільники зобов'язувалися пробиратися через кордон на захід. Тимчасово їх повинні були замінити оунівці, які перебували на легальному становищі¹⁸. Спочатку планувався виїзд 4-х груп по 10–15 осіб із

¹⁴ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 151.

¹⁵ *Кучерена М.* Історія Волині: 1939–1941 рр. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – С. 117.

¹⁶ *Ленартович О.* Український національно-визвольний рух на Волині в Другій світовій війні. – Луцьк: ВНУ ім. Л. Українки, 2011. – С. 138.

* *Мирон Дмитро* («Андрій», «Брюс», «Орлик», «Піп», «Роберт», «Свенціцький») – на той час Крайовий провідник ОУН на Західних Українських Землях.

** *Робітницький Володимир Микитович* («VIII», «Андрій», «Левко», «Микола», «Роман», «Степан») – на той час очолював Рівненський повітовий провід ОУН.

¹⁷ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 151.

¹⁸ *Коц М.* У лабетах червоних вампірів (репресії радянських «визволителів» проти українських патріотів на теренах Волині в 1939–1941 рр.). – Луцьк: Надстир'я – Ключі, 2015. – С. 110.

Рівненщини, а далі – із Волинської області. Керівний склад залишав терен останнім. Передбачалося, що посаду Скоп'юка посіде «Севка»*.

Цього разу організаційна метушня врятувала «Щупака» від арешту. Прибувши 10 вересня до будинку Колтонюків, співробітники НКВС не застали Миколу вдома. У той час він перебував у с. Княгинині** на нараді Скоп'юка. Виявилося, що через Івана Климів^{3*} від Проводу ОУН в Кракові надійшов новий наказ – припинити евакуацію та усім повертатися до своїх теренів. Група оунівців на чолі з Робітницьким, яка уже знаходилася поблизу кордону, повернулася на Рівненщину. Вказівки Климів^{3*} роздратували Скоп'юка. На початку жовтня він скликав нову нараду керівництва ОУН на ПЗУЗ. Заявив, що відмовляється виконувати злочинні накази керівництва й створює власну «Крайову езекутиву»¹⁹. Натомість Закоштуй^{4*} гостро виступив проти такої позиції. Палко підтримуючи прибічників Степана Бандери, називав Андрія Мельника зрадником й засуджував зволікання Скоп'юка із визнанням зверхника. Суперечка завершилася збереженням нейтралітету²⁰. За результатами наради своїм заступником Скоп'юк призначив Мазурця, військовим референтом – Заборовця, організаційним – Закоштуя, суспільним – Робітницького, а адміністративно-фінансовим – Колтонюка²¹.

* «Севка» (прізвище та ім'я невідомі) – мешканець м-ка Олика Ківерцівського р-ну Волинської обл. Навчався у Варшаві. Призначений 1940 р. заступником провідника Волинської Крайової езекутиви ОУН. Розстріляний 22 червня 1941 р. співробітниками НКВС у Луцькій в'язниці.

** Нині с. Маяки Луцького р-ну Волинської обл.

^{3*} Климів Іван Степанович («555», «Аридник», «Гармаш», «Гриць», «Дем'ян», «Дмитрів», «Євген», «Заозерний», «Куліба», «Легенда», «Мармаш», «Приморка», «Семен») – на той час представник від Краківського проводу ОУН на ПЗУЗ.

¹⁹ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 151.

^{4*} Закоштуй Ананій Микитович («Василь», «Вовк», «Крук», «Степан») – на той час був провідником Володимирсько-Горохівської округи ОУН.

²⁰ Ленартович О. Український національно-визвольний рух... – С. 139.

²¹ ГДА СБ України, м. Луцьк, ф. 5, спр. 6824, арк. 264.

Того ж місяця сім'ю Колтонюка, як неблагонадійних, депортували до Сибіру²². На цьому тлі особистою образою для «Щупака» був дозвіл Скоп'юка для членів ОУН підписувати зобов'язання про співпрацю з НКВС. У випадку своєчасного повідомлення про обставини вербування вони звільнялися від відповідальності. Це рішення Скоп'юка остаточно переконало Миколу, що «зверхником можна визнавати лише того підпільника, який діє у рамках законів ОУН й, незважаючи, на обставини продовжує визвольну боротьбу»²³.

Наприкінці лютого 1941 р. Скоп'юк скликав наступну «Конференцію» керівництва ОУН на ПЗУЗ. На ній знову обговорювалося питання розколу в ОУН на «мельниківців» та «бандерівців». Після тривалого обговорення усі вирішили визнати керівництво С. Бандери. З цим не погоджувався лише Скоп'юк. На знак протесту він подав у відставку й навіть хотів вийти з ОУН. Наприкінці наради прибув Климів, який вмовив Скоп'юка не полишати підпілля. Пропонував йому обрати посаду на інших теренах. Провідником ОУН на ПЗУЗ затвердили Робітницького, а його заступником – Закоштуя, які активно агітували за «бандерівців». Колтонюк певний час перебував разом з Робітницьким.

На території Острозежського району вони арештували «Чайку». На допиті останній зізнався, що минулого місяця був арештований співробітниками НКВС та відпущений додому із завданням вбити Колтонюка. Згідно з ухвалою «Організаційного» суду «Чайку» розстріляли, а на його місце призначили «Матвія». Після цього Колтонюк з Робітницьким вирушили на Клеванщину й Рівненщину. Роз'яснювали підпіллю ОУН необхідність підтримати «бандерівців». Звідти вони відправилися на Костопільщину до «Юрка»*. Поблизу с. Суськ натрапили на голову сільради та співробітника НКВС, які намагалися їх арештувати. У відповідь на загрозу, оунівці відкрили вогонь. Одного напад-

²² Державний архів Волинської обл. (далі – Держархів Волинської обл.), ф. 4666, оп. 2, спр. 5754, арк. 19.

²³ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 151.

* Рибак Григорій Миколайович («Бортник», «Гриць», «Дихавичний», «Юрко», «Явір») – на той час провідник ОУН Костопільської округи.

ника одразу вбили, а іншого – важко поранили. Через тиждень Колтонюк повернувся на свій терен та під псевдонімом «Василь» очолив Луцький надрайон ОУН. До його складу увійшли: Цуманський, Ківерцівський, Олицький, Теремнівський, Луцький та Острожецький райони²⁴.

На новій посаді «Василь» залишався недовго. 26 червня 1941 р. його викликав до Луцька Закоштуї та доручив перебрати командування українською поліцією від Пукси* й реорганізувати її. Коли до міста прибув Марченко**, Колтонюк був затверджений на посаді і підпорядковувався начальнику обласної поліції Миколі Когуту з с. Лаврова²⁵. За сприяння Колтонюка начальником Піддубцівської районної поліції був призначений «Став»^{3*}, а його заступником – «Нестор»^{4* 26}.

Одначе очолювати поліцію Луцька Колтонюку довелося недовго. Хтось доніс німцям про участь Колтонюка в підпільній мережі ОУН(б), й надійшов наказ його арештувати. На той час Колтонюк лікувався вдома у Піддубцях. Несподівано на подвір'я до нього зайшов співробітник поліції «Карколом»^{5*} і повідомив про небезпеку. Колтонюк перейшов на нелегальне становище та зв'язався з Закоштуєм. За його завданням він кілька тижнів займався налагодженням зв'язку із підпільниками, які переховувалися від арешту німцями. Більшість ж часу сидів без

²⁴ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 151.

* *Пукса Борис Іларіонович* («Бурбурун», «Полячек») – на той час резидент фельдкомендатури та член міського Українського допомогового комітету в Луцьку. Вийхав до м. Пінськ, де очолив агентурний відділ німецької жандармерії.

** *Марченко Андрій Дмитрович* («Бурий») – на той час голова Луцької обласної управи та провідник Волинського обласного проводу ОУН.

²⁵ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 159.

^{3*} *Бохонько Григорій* («Зінько», «Став») – на той час очолював Піддубцівський повітовий провід ОУН.

^{4*} *Вовчок Костянтин Михайлович* («Нестор») – на той час учасник ОУН.

²⁶ *Мазурець С. Повстанськими стежками...* – Луцьк, 2002. – С. 53–54.

^{5*} *Музичук Кузьма Кирилович* («Карколом», «Левко») – на той час референт СБ Теремнівського р-ну ОУН.

серйозних завдань. Займався чищенням та «магазинуванням» зброї²⁷.

Восени 1941 р. Колтонюка призначили організаційним референтом Волинського обласного проводу ОУН з підпорядкуванням Рафальському*. Коли останнього арештували німці, шефом Колтонюка став Закоштуй, а з грудня 1942 р. – Анатолій Козяр²⁸. Увесь цей час Микола спільно із Качинським готували план створення повстанських загонів, які б розгорнули на території Волині й Західного Полісся боротьбу з німцями.

Впродовж січня 1943 р. Колтонюк гостював у «Клима»** у с. Мочулки Турійського р-ну Волинської обл. і проживав у місцевого оунівця – старости сільської управи Опанаса Бірука^{3*}. Його будинок знаходився під самим лісом в колишній польській «гаївці». Після обговорення «військових справ»^{4*} Колтонюк виїхав²⁹.

Згідно зі спогадами Уляни Петрук, 7 лютого 1943 р. він був присутнім на пункті зв'язку «Лиман-1» у с. Рудка-Козинська Рожищенського р-ну Волинської обл., де відбулася нарада Крайового проводу ОУН. Крім Колтонюка, Качинського та Козяра, у ній брало участь керівництво підпілля: Дмитро Клячківський^{5*}, Василь Сидор^{6*} та Роман Шухевич^{7*}. За результатами наради Ка-

²⁷ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 159.

* Рафальський Віталій Павлович («Дід», «Сизий») – на той час референт СБ Волинського обласного проводу ОУН.

²⁸ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 159.

** Бедрик Борис Григорович («Див», «Зимний», «Клим») – на той час працював Порицьким надлісничим. Згодом очолив розвідку Головної команди УПА.

^{3*} Бірук Опанас Іванович, 1900 р. н., уродженець с. Маковичі Турійського р-ну. Арештований 17 червня 1946 р. райвідділом МДБ. Засуджений 11 липня 1946 р. до 10 років таборів з позбавленням прав на 5 років.

^{4*} Ймовірно йшлося про створення в с. Вовчак та Свинаринському лісі Турійського р-ну повстанської бази Володимирської округи ОУН «Січ».

²⁹ ГДА СБ України, м. Луцьк, ф. 5, спр. 4272, арк. 54.

^{5*} Клячківський Дмитро Семенович («Ар'ян», «Блонд», «Блондин», «Білаш», «Клим Савур», «Омельян Кримський», «Охрім», «Панас Мосур», «Рома») – на той час очолював Крайовий провід ОУН на ПЗУЗ.

чинському доручили створити на Поліссі першу повстанську сотню, а Колтонюку – розгорнути підготовку до створення військових підрозділів³⁰.

У той час він часто навідувався до Піддубців, де познайомився із майбутньою дружиною – Зінаїдою Драницькою*. Тоді дівчина переховувалася від вивозу на примусові роботи до Німеччини у своєї тітки Анастасії Пикавчук. Згідно з описом у кримінальній справі, Зінаїда була високою, худорлявою блондинкою з сірими очима, овальним обличчям, тонкими губами та прямим носом з горбинкою³¹. Однак, романтичні побачення обірвали «організаційні» справи.



Зінаїда Драницька.

На початку лютого 1943 р. Миколи надійшов лист від Клячківського з наказом з'явитися для отримання нової посади. По прибутті на місце зустрічі, він, у

^{6*} *Сидор Василь Дмитрович* («2», «200», «202», «624», «808», «В.», «Верховинець», «Вишитий», «Зов», «Кіндрат», «Кравс», «Крегул», «Лісовик», «Ростислав Вишитий», «Шелест», «Ш») – на той час член Головного військового штабу Проводу ОУН.

^{7*} *Шухевич Роман Йосипович* («Білий», «Дзвін», «Роман Лозовський», «Степан», «Тарас Чупринка», «Тур», «Чернець», «Чух») – на той час військовий референт Проводу ОУН.

³⁰ *Мазурець С.* Повстанськими стежками... – Луцьк, 2002. – С. 20–26.

* *Драницька Зінаїда Іванівна* («Оля»), 1920 р. н., уродженка с. Піддубці Луцького р-ну Волинської обл. Після закінчення 1936 р. початкової школи, навчалася у приватній єврейській школі швачок Каткіц Рівке у Луцьку на вул. Болеслава Хороброго, 14. Восени 1940 р. арештована Теремнівським райвідділом НКВС та звинувачена в антирадянській агітації. Засуджена у січні 1941 р. Волинським обласним судом до 6-ти років позбавлення волі. Звільнена 22 червня 1941 р. разом із батьком Іваном Ілічом з Луцької в'язниці.

³¹ Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 5754, арк. 18–19, 21.

присутності Якова Бусела*, призначив Колтонюка, військовим референтом Волинського обласного проводу ОУН. Надалі завданням Колтонюка, під псевдонімом «Олег», постала організація переходу у підпілля українських «щуцманів». На цей час його зверхником був Крайовий військовий референт «Сом»**. 15 лютого 1943 р. останній скликав у Піддубцях нараду щодо створення повстанських підрозділів. На ній Колтонюк отримав нові завдання: 1) визначити кількість людей у кожному районі, готових приєднатися до повстанських загонів; 2) розподілити по районах військових фахівців, зброю, боєприпаси, запаси продуктів; 3) з дотриманням суворої конспірації провести «загальний військовий вишкіл»³².

Реалізуючи поставлені «Олегом» доручення, 20 березня 1943 р. понад 300 курсантів Луцької сільськогосподарської школи, прихопивши із собою десять гвинтівок, перейшли у підпілля. З місця своєї дислокації в с. Лаврів Луцького району вони прибули до Цуманського лісу Ківерцівського району. «Рубашенко»^{3*}, який організував цю операцію, на початку квітня 1943 р. був призначений на хуторі біля с. Романів Луцького району «Олегом» на посаду шефа штабу групи «Котловина». Його завданням була організація заготівлі продуктів, зброї, обмундирування, а також військової підготовки³³. Також «Рубашенко» заступав «Олега» у випадках відсутності³⁴.

* *Бусел Яків Григорович* («121», «Багровий», «Благий», «Галина», «Дніпровий», «Заславський», «Київський», «Роман», «Шахтар») – на той час референт пропаганди Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ.

** *Івахів Василь Григорович* («Йосип», «Сом», «Сонар», «Четар Рос») – на той час військовий референт Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ.

³² ГДА СБ України, ф. 5, спр. 67424, арк. 43.

^{3*} *Коваль Степан Йосипович* («Бурлака», «Рубаш», «Рубашенко») – на той час учасник Похідної групи ОУН та бунчужний сотні Луцької сільськогосподарської школи.

³³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 15. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів зарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954. Кн. 2. / Упоряд.: С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. – К.: Торонто: Літопис УПА, 2011. – С. 617.

³⁴ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 75175, т. 1, арк. 85.

Через кілька днів Колтонюк забезпечив озброєння новоприбулих бійців заздалегідь заготовленими гвинтівками та кулеметами³⁵. На той час загін складався з трьох сотень – «Мороза»*, «Богдана»** та «Рибак»^{3*}.

Їх силами впродовж квітня 1943 р. було розгромлено німецьку в'язницю в містечку Цумань, а також зруйновано пункти для відправлення людей до Німеччини на залізничній станції Ківерці³⁶. Вони роззброїли угорський гарнізон в Олиці та провели із полоненими пропагандистську бесіду³⁷. Із Колок прогнали німецьку комендатуру й перетворили містечко у столицю «повстанської республіки»³⁸.

У відповідь на дії повстанців, німці, використовуючи поляків, почали тероризувати українські села. Так, у червні 1943 р. каральні операції охопили Ківерцівщину, де на той час у с. Журавичі базувався «Олег». Його помстою став наказ знищити місцеві польські колонії. Рятуючись від наступу повстанців, жителі останніх виїхали до укріпленої військової бази – «пляцувки» Пшебраже^{4*}. За наказом «Олега» її оточили з усіх сторін. Для обстрілу «пляцувки» підтягнули три гармати й чотири міномети. Незважаючи на інтенсивний обстріл, підпалити Пшебраже не вдалося. Поляки викопали мережу окопів та бліндажів, де й успішно перечікували обстріли. Через кілька

³⁵ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 75175, т. 1, арк. 26–27, 64.

* *Кузьма Григорій* («Мороз») – базувався в Блудівському лісі.

** *Янчук Віктор Васильович* («Богдан») – базувався в Садівському лісі

^{3*} *Комар Микола Андрійович* («Недоля», «Рибак») – базувався у Воронівському лісі.

³⁶ *Ленартович О.* Український національно-визвольний рух... – С. 50.

³⁷ *Пагіря О.* Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945). – Торонто; Львів: Літопис УПА, 2014. – Т. 12. – С. 116.

³⁸ *Дмитрук В.* Вони боролися за волю України (Участь ОУН і УПА у національно-визвольній боротьбі українського народу в 1941–1956 рр. за матеріалами Волині та Полісся). – Луцьк: Волин. обл. друкарня, 2006. – С. 112–113.

^{4*} Тепер с. Гайове Ківерцівського р-ну Волинської обл.

годин бою на допомогу оточеним прибули дві групи червоних партизан, які ударили повстанцям в тил. Опинившись під обстрілом з обох сторін та намагаючись уникнути оточення, «Олег» наказав відступати до Колок. Вочевидь повстанці понесли значні втрати, адже одразу після бою, провели мобілізацію до загону. Для поповнення сотню «Мороза» направили в Луцький район, «Рибака» – Олицький та Теремнівський райони, а сотня «Богдана» залишилися у Колківському районі³⁹.

На початку липня 1943 р. керівництвом ОУН на ПЗУЗ вирішено було називати нещодавно створені повстанські підрозділи Українською Повстанською Армією⁴⁰. Окрім того, на підконтрольних територіях створювалася адміністрація підпілля – «Запілля». Наказом «Клима Савура» територія Волинської обл., а також південні райони Берестейщини увійшли до складу Групи «Тури». Її організатором та першим керівником став «Олег»⁴¹. Розуміючи гостру нестачу досвідчених фахівців, він організував низку «вишколів». Наприклад, в с. Кукуріки Старовижівського р-ну Волинської обл. – школу військових розвідників.

У середині серпня 1943 р. «Олег», спільно із загонами «Голубенка»*, «Рудого»** та «Рубашенка», провів кілька успішних боїв з червоними партизанами поблизу с. Красноволя Маневичького р-ну Волинської обл.⁴², а також у районі с. Журавичі⁴³. Отримавши несподівану відсіч, вони відступили на північ.

Водночас продовжувалося трагічне протистояння з поляками. Згідно з наказом «Олега», впродовж 25–30 серпня 1943 р.

³⁹ Літопис УПА. Нова серія. – К.; Торонто, 2011. – Т. 15. – С. 630–631.

⁴⁰ Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини / Ред. П. Потічний, В. В'ятрович. – Торонто; Львів: Літопис УПА (Бібліотека), 2003. – Т. 4. – С. 21.

⁴¹ Літопис УПА. Нова серія. – К.; Торонто, 2011. – Т. 15. – С. 606.

* *Громадюк Олексій Романович* («Голобенко», «Голубенко», «Острозький») – на той час командир Ковельського куреня групи УПА «Озеро».

** *Стельмащук Юрій Олександрович* («Грім», «Кайдаш», «Рудий») – на той час командир 3-ї групи УПА «Озеро».

⁴² *Мазурець С.* Повстанськими стежками... – С. 87–90.

⁴³ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 75175, т. 1, арк. 66.

«Рудий» провів «очищення» від польського населення Ковельської округи ОУН. Для проведення цієї операції повстанську групу (700 бійців) розділили на три частини. За Любомльський, Головненський та Шацький райони відповідав «Лисий»*, Турійський – «Сосенко»**, Голобський – «Голобенко», Ковельський, Мацеївський, Седлищенський райони – «Рудий». У м. Ковелі ліквідацію окремих поляків проводила Служба безпеки⁴⁴.

Не залишалася поза увагою «Олега» й організаційна робота. 7 вересня 1943 р. він видав низку наказів командирам загонів Групи «Тури». Зокрема, розпорядився «козаків» (рядових), які виконують функції підстаршин, підвищити до відповідних військових рангів; скласти «екзаменаційні комісії» для перевірки знань підстаршинського складу; у службових взаємовідносинах запровадити звернення «друже»; надсилати йому щотижневі лаконічні «бойові донесення» від командирів загонів, найважливіші з них рекомендував шифрувати; облікувати усе радіотехнічне майно та відповідних фахівців; надіслати до 20 вересня 1943 р. з кожної округи на підстаршинський вишкіл по тридцять добре озброєних людей, а також по п'ятнадцять – зі знанням саперної справи й піротехніки⁴⁵.

Утім, згаданий «вишкіл» проводив вже новий командир Групи «Тури» – «Рудий», якому 15 вересня 1943 р. «Олег» передав посаду⁴⁶. Надалі він очолив організаційно-мобілізаційну референтуру Головної військової округи ПЗУЗ⁴⁷. Окрім того, на «Оле-

* *Климчук Іван Васильович* («Лисий», «Павлюк», «Пашкевич», «Степан», «Шашкевич») – на той час командир Любомльського куреня групи УПА «Озеро».

** *Антонюк Порфирій Флорович* («Бджола», «Кліщ», «Комах», «Сосенко») – на той час шеф військового штабу 3-го загону УПА ім. Івана Богуна. Базувався в Свинаринському лісі.

⁴⁴ ГДА СБ України, ф. 5, спр. 67424, арк. 46, 95.

⁴⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – К.; Торонто: Літопис УПА, 1999. – С. 484–489.

⁴⁶ ГДА СБ України, ф. 5, спр. 67424, арк. 44.

⁴⁷ *Марчук І.* Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський – «Клим Савур». – Рівне, 2009. – С. 96.

га» також покладалося завдання оборони від німців «Колківської республіки»⁴⁸.

У цей час Колтонюк перевіз до себе майбутню дружину Зінаїду, яка під псевдонімом «Оля» навчалася на медичних курсах в лісі біля Журавич. Проте закінчити «вишкіл» їй не вдалося. Через три тижні навчання у осінньому лісі Зінаїда захворіла та була відвезена на лікування у с. Романів Луцького р-ну, а звідти – у Піддубці⁴⁹. Саме там 10 жовтня 1943 р. «Олег» та «Оля» одружилися⁵⁰. Гостями на скромному весіллі були: Іван Малімон*, Григорій Бохонько та Сергій Козяр**⁵¹.

У листопаді 1943 р. на Стиденських хуторах Костопільського р-ну Рівненської обл. відбулася нарада керівництва УПА. На ній Клячківський назвав здобутки та недоліки кожної групи. Стосовно загону «Котловина» заявив, що зосередження великих підрозділів УПА в районі Колок було помилковим. Це спонукало німців застосовувати у наступі авіацію, через що постраждало чимало цивільного населення. Докоряв «Олегу», що він забагато уваги приділяє молодій дружині – «возиться з бабою».

За результатами наради Колтонюк передав командування загonom «Рубашенку», який переходив у підпорядкування групи «Заграва». Новим завданням «Олега» було зібрання вцілілих після проходження лінії фронту підрозділів УПА та відновлення їх боєздатності⁵². Його дружина під псевдом «Скиба» очолила референтуру Українського Червоного Хреста (УЧХ) Луцької округи «Хортиця». Впродовж 15–30 листопада 1943 р. вона пере-

⁴⁸ Байда Т. Хрещені вогнем. – Луцьк: Волин. обл. друкарня, 2008. – С. 44.

⁴⁹ Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 5754, арк. 26.

⁵⁰ Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.): Бібліографічний довідник / Упоряд. Н. Мудра. – Львів, 2004. – С. 44.

* Малімон Іван Іванович («22», «Артем», «Бджола», «Василь», «Доктор», «Задорожний», «Омелько», «Омельян», «Технік», «Шеченко») – на той час командир сотні в курені УПА «Погром».

** Козяр Сергій Степанович («Борсук», «Ленін») – на той час референт СБ Теремнівського військового району УПА.

⁵¹ Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 5754, арк. 27.

⁵² Літопис УПА. Нова серія. – К.; Торонто, 2011. – Т. 15. – С. 632.

бувала у с. Будераж Здолбунівського р-ну Рівненської обл. разом із своєю керівницею «Зіною»^{* 53}. Вочевидь, що повноцінно розгорнути роботу на новій посаді Драницькій так і не вдалося.

На початку січня 1944 р. подружжя Колтонюків повернулося до Піддубців, де в укритті сподівалося пересидіти проходження радянсько-німецького фронту. Разом із Сергієм Козяром та «Малим» Колтонюк викопав схрон під будинком тітки. Примхою долі у тому ж місці розквартирувалися радянські військові. Вночі червоноармійці помітили невідомих, які вилізли з-під землі й побігли до лісу, а зранку зробили обшук та виявили замасковане укриття. Після цього господаря будинку – Григорія Пикавчука арештували, а його сім'ю вислали до Сибіру⁵⁴.

У цей час Колтонюк обіймав посаду тимчасового коменданта групи «Тури» й не мав можливості відсиджуватися у криївці⁵⁵. Для налагодження зв'язку із «Рубашенком» Колтонюк прибув весною на Костопільщину до «Далекого»^{**}. Однак той відповів, що немає зв'язку. Після цього Колтонюк вирушив на Цуманщину⁵⁶. Напевне, наполегливі пошуки «Рубашенка» спричинив не лише наказ. У його підпорядкуванні тоді перебувала його дружина. Згідно з наказом «Рубашенка» від 11 лютого 1944 р., вона забезпечувала перехід на Ківерцівщину підрозділу «Узбека»^{3* 57}.

* *Беличенко-Ганевич Ніна Сергіївна* («Аниченко», «Зіна») – на той час Крайовий референт УЧХ.

⁵³ Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 5754, арк. 51, 85.

⁵⁴ Там само, арк. 66–67.

⁵⁵ *Ковальчук В.* Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.). – Торонто; Львів: Літопис УПА, 2006. – Т. 7 (Бібліотека). – С. 240.

^{**} *Янішевський Степан Павлович* («Богослов», «Вовк», «Далекий», «Погорілий», «Семен Сидоренко», «Тома», «Юрко») – на той час очолював групу «Заграва».

⁵⁶ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 164.

^{3*} *Павлюк Василь Макарович* («Узбек») – на той час командував Відділом особливого призначення (60 бійців), який забезпечував охорону Дмитра Клячківського.

⁵⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 14. УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. – К.; Торонто, 2010. – С. 317.

Врешті Колтонюку вдалося відшукати дружину. У березні 1944 р. він відвіз її до чеської сім'ї Владека Стегліка у с. Малеве Демидівського р-ну Рівненської обл. Під виглядом родички Зінаїда у них легалізувалася й допомагала по домашньому господарству⁵⁸.

Перебуваючи у Цуманському лісі, 17 серпня 1944 р. «Олег» зустрівся з Клячківським, який щойно, через Пінські болота, перейшов лінію фронту⁵⁹. Колтонюку присвоїли чин хорунжого та під новим псевдом «Данило» призначили референтом зв'язку Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ⁶⁰. Його новим завданням була організація відділу радіозв'язку на чолі з «Романом», а також «зв'язкових відділів». Передбачався їх поділ на чоловічі на чолі з «Орликом»* та жіночі на чолі з «Орисею». Йому доручили налагодити зв'язок з «Енеєм»**, «Дубовим»^{3*}, «Верещакою»^{4*} та підпіллям в Галичині.

За кілька тижнів після призначення в Мощаницькому лісі загинув «Орлик» з групою 11-ти зв'язкових. «Данило» відразу доповів про втрату Клячківському й отримав від нього нове завдання – очолити Клеванський та Олицький райони ОУН. Їх потрібно було швидко підготувати до можливого конспіративного перебування членів Проводу ОУН на ПЗУЗ.

⁵⁸ Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 5754, арк. 19.

⁵⁹ Літопис УПА. Нова серія. – К.; Торонто, 2011. – Т. 15. – С. 639.

⁶⁰ Якуб'юк А. Комбатанти Волинського краю // Волинь. – 2002. – № 4. – С. 141.

* *Ющук Петро* («Орлик») – на той час був заступником референта СБ Ківерцівського району ОУН.

** *Олійник Петро Федорович* («Еней», «Морозенко», «Роман», «Сергій», «Старий») – на той час очолював підрозділи УПА-Південь.

^{3*} *Литвинчук Іван Самійлович* («2122», «7604», «795», «8228», «9245», «Давид», «Дубовий», «Корній», «Максим») – на той час був виконуючим обов'язки керівника З'єднаної групи УПА № 33 «Завихост».

^{4*} *Воробець Федір Васильович* («Верещака», «Волинець», «Глід», «Денис», «Дмитро», «Дуб», «Зелений», «Корнійчук», «Кривий», «Олекса», «Степан», «Устим», «Шахтар», «Шигуніч»).

Заступивши на нову посаду, Колтонюк викликав до себе «Чуба»* та заслухав від нього звіт про ситуацію на терені. Із почутого «Данило» зробив висновок, що районний провідник не готовий до виконання необхідних завдань. Свої недоліки у роботі той пояснював браком підготовки та помилками підзвітних. Тому Колтонюк перевів «Чуба» до своєї боївки та особисто керував районом⁶¹.

У колонії Борвиця Деражненського району 5 лютого 1945 р. Колтонюк зустрівся з Клячківським, Козаком**, Янішевським та Козяром. Після наради «Клим Савур» наказав «Данилу» через три дні прибути до нього з кавалерійською групою на Оржівські хутори. Планувався новий рейд, ймовірно, на схід до «Верещаки». Після цього Микола із боївкою вирушив до Жуківського лісу для перевірки людей підрайонного ОУН «Партизана». Виявивши одного агента, він відправив до «Клима Савура» зв'язкову «Орису» з повідомленням, що затримається. Домовилися, що відповідь вона принесе 9 лютого о другій годині ночі на хутір Жуківський до тітки Козлихи⁶².

У цей час на Оржівських хуторах розпочалася масштабна акція військ НКВС, й Колтонюк не мав змоги вирушити до «Клима Савура». 12 лютого оперативно-військова група 223-го стрілецького батальйону з 40 бійців на чолі з старшим лейтенантом НКДБ Хабібуліним натрапила на слід Клячківського. У результаті переслідування у лісі на північ від Оржівських хуторів о 14.30 провідник ОУН ПЗУЗ загинув разом із двома охоронцями⁶³.

* *Лучинець Іван Данилович* («Чуб», «Шама») – на той час провідник ОУН Олицького району.

⁶¹ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 165.

** *Козак Микола Михайлович* («553», «555», «675», «715», «3344», «Богдан», «Вівчар», «Кучма», «Кучма Петро», «Л.», «Лука», «Очерет», «Петро», «Сергій Хортиця», «С-к», «Смок», «Степан Орач», «Чор-енко», «Чупринка», «Чупринко») – на той час заступник референта СБ Крайового провду ОУН на ПЗУЗ.

⁶² ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3. – арк. 166.

⁶³ *Марчук І.* Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський – «Клим Савур». – Рівне, 2009. – С. 138–140.

13 лютого Колтонюк зустрів на хуторі Новостав «Мітлу»* та разом з ним прибув у с. Адамків до дружини «Орлика». Вона розповіла, що вночі на 12 лютого до її сестри в с. Суськ приходив «Орлик» з двома підпільниками. Однак, не знайшовши надійного укриття, взяли підводу й виїхали в напрямку млина колонії Борівка. Тоді ж Колтонюк вперше побачив листівку про ліквідацію 12 лютого 1945 р. військами НКВС на хуторі поблизу Оржівка «Клима Савура». Спочатку він сприйняв її за чергову радянську провокацію та разом із «Мітлою» вирішив провести розслідування. Виявилося, що цього дня жодної сутички на хуторах не відбулося. Микола припустив, що «Клим Савур» самостійно виїхав до «Верещаки». Тому вирішено було рухатися у його пошуках на схід. У с. Борівка вони зайшли до «пунктового» зв'язкового «Вусатого». Він повідомив, що зранку 12 лютого до будинку заходив Клячківський. Однак самого «Вусатого» тоді не було вдома. Він передав через матір, щоб ввечері його чекав, а сам пішов до лісу. Після зустрічі з Янішевським виявилося, що на сході Клячківського не було й нема. Заслухавши розповідь Колтонюка, він повідомив керівництву, що останній не виконав наказу, чим призвів до трагедії⁶⁴.

Коли тимчасовим провідником ОУН на ПЗУЗ призначили Козака, він викликав до себе «Данила» та заслухав від нього звіт про обставини загибелі Клячківського. Вирішили провести розслідування, на час якого Колтонюка відсторонили від посади. Невдовзі слідчий СБ «Модест»** встановив, що місце перебування «Клима Савура» видав органам НКВС «Вусатий». Незадовго до цього його рекомендував Янішевський як «надійну людину».

Після того Колтонюк востаннє зустрівся з Козаком у його «резиденції» у с. Романів Луцького р-ну. Отримав для ознайом-

* Присяжнюк Олексій Васильович («Каруспун», «Макар», «Мітла», «Палій») – на той час референт СБ Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ.

⁶⁴ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 166.

** Коренюк Василь Семенович («Модест», «Палій») – на той час старший слідчий з особливо важливих розслідувань при рефертурі СБ Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ.

лення брошуру «Агентура НКВС–НКДБ в дії» й вночі 15 лютого 1945 р. вирушив із боївкою до Жуківського лісу. Підійшовши зранку до хутора Новини поблизу с. Голишів, вирішили провести розвідку. Колтонюк доручив заступнику Малімону простежити з лісу за ситуацією, потім вночі зв'язатися з учасниками підпілля, які мешкали на хуторі та арештувати кількох осіб, які підозрюються у співпраці з НКВС. Натомість Малімон знехтував конспірацією. Пересвідчившись, що на хуторі нема військових, зайшов до найближчого господарства та, набравши вівса для коней, повернувся до лісу. За зрив операції Микола вилаяв Малімона та зняв з посади. Після цього Козак забрав «Артема» до своєї боївки, а Колтонюку наказав викопати для нього криївку у Воротнівському лісі. Присланий для прийняття об'єкту ройовий Павло Бондарчук («Чорний»), невдовзі перейшов на сторону НКВС та видав низку криївок*.

У цей важкий для Колтонюка період, 16 квітня 1945 р. дружина народила дочку Орису⁶⁵. Весною наступного року вона змушена була залишити чеську родину, яка готувалася до виїзду на історичну батьківщину. За вказівкою чоловіка, Зінаїда Драницька оселилася з донькою у мешканця с. Піддубці Мирона Гонтика й отримувала допомогу від батька – Івана Драницького⁶⁶.

Чвари, які охопили підпілля після загибелі Клячківського, не обійшли осторонь «Данила». У травні 1945 р. знову постало питання про призначення керівника Клеванського та Олицького районів ОУН. За згодою Козака на цю посаду призначили «Чуба», який тимчасово ще підпорядковувався Колтонюку. Проте, уже в серпні того ж року наказом «Луки» Колтонюка позбавили посади та підпорядкували «Модесту».

* 7 грудня 1945 р. до Торчинського районного відділу НКВС прийшов з повинною «ройовий» Павло Бондарчук – член особистої охорони Крайового провідника ОУН на ПЗУЗ Миколи Козака. Він повідомив про місце знаходження криївки Крайового проводу ПЗУЗ у с. Романів. Внаслідок проведеної впродовж 12–13 грудня 1945 р. агентурно-бойовою групою «Твердого» операції було виявлено 10 криївок та знищено частину керівного складу Крайового проводу ПЗУЗ.

⁶⁵ Мазурець С. Повстанськими стежками... – С. 199.

⁶⁶ Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 5754, арк. 51.

У листопаді 1945 р. Колтонюк отримав від нього завдання передати Козаку «грипс» з проханням знову підпорядкувати собі «Чуба». Разом вони повинні були у найкоротший термін підготувати місця для «зимівлі». Погодившись із пропозицією, Козак додатково доручив Колтонюку налагодити зв'язок з «Гордієм»* та «Уласом»**, забезпечити житлом й роботою друкарку «Галю», а також налагодити роботу друкарської машини⁶⁷.

Пристапивши до виконання завдань, «Данило» зрозумів, що «Чуб» не відповідає займаній посаді. Він запідозрив, що «Чуб» працював на НКВС. Підставою стало невиконання наказу про вбивство вчительки (радянської агентеси) із с. Чемеринка, яка призвела до загибелі «Бриня». Він відпустив її, взявши підписку про співпрацю. Одразу після цього вчителька виїхала в Олику. Натомість повісив у с. Голишів жінку, яка надавала повстанцям допомогу.

Ворожість між обома «колегами» спричинила до того, що «Данило» знову просив Козака замінити «Чуба». Щоправда, до звинувачень у співпраці з ворогом ще не дійшло. Невдовзі «Данилу» надійшла відповідь, що кадри необхідно навчати, а не лише від них вимагати. Після цього Колтонюк чекав зручного моменту, аби викрити «Чуба». Таку можливість надало запрошення від «Кирика»^{3*} на нараду, призначену 18 січня 1946 р. у с. Ботин Ківерцівського р-ну. Там його повинен був зустріти «Ворон»^{4*}. Колтонюк сподівався, що прибуде й Козак, який допоможе залагодити проблему з «Чубом». Сформувавши у Жуківському лісі групу із сімох підпільників, 18 січня він прибув

* *Бондарчук Валерій Васильович* («42», «1920», «Гордий», «Гордій», «Палій», «Пилип», «Прісько», «Сизий», «Старий», «Степан») – на той час провідник ОУН Ковельської округи.

** *Волосовець Леонід* («Куля», «Максим», «Улас») – на той час провідник ОУН Луцького надрайону.

⁶⁷ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 167.

^{3*} *Власюк Ігор Данилович* («23», «Кирик», «Назар») – на той час співробітник референтури зв'язку Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ.

^{4*} *Новак Федір Сильвестрович* («Ворон», «Соловей») – на той час провідник ОУН Теремнівського району.

до Ботина⁶⁸. Вочевидь, що «Данило» дізнався про наслідки засідки, влаштованої агентурно-бойовою групою НКДБ «Твердого» у Ботині* за три дні до цього, але від задуманого не відступив⁶⁹.

Незважаючи на небезпеку, «Данило» прибув на місце зустрічі. Ввечері того ж дня він розмістив «Чуба» з частиною групи в одних господарів, а сам, разом з «Іваном», розмістився у іншій⁷⁰. Несподівано у «Чуба» підірвалася оборонна граната, яку він кинув під ноги повстанцям та господарям будинку. Внаслідок вибуху один з підпільників одразу загинув. «Машиніст» з с. Голишів, «Черкес» з с. Мительне, «Тихий»**, «Хвильовий» та господарі будинку отримали важкі поранення, а їхня дочка – легкі. Після цього «Чуба» схопили і допитали. Під тягарем обставин, він зізнався, що виконував завдання НКВС⁷¹. Він розповів про агентурну мережу у Клеванському, Олицькому та Теремніському районах, що «пунктовий» зв'язку Володимир Гаврилюк («Олекса») був причетним до знищення 12 грудня 1945 р. агентурно-оперативною групою «Твердого»^{3*} криївки у с. Романів Луцького р-ну.

Після цього останній був викликаний на допит. «Данило» зробив висновок, що «пунктовий» був причетний до згаданої події та відправив його на слідство до Козака. У дорозі Гаврилюк

⁶⁸ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 168.

* 15 січня 1945 р. поблизу с. Ботин кінна група Федора Воробця («Верещачки») та Петра Гудзоватого («Василя») потрапила у засідку. Отримавши поранення, перший у непритомному стані був схоплений, а другий – застрілився.

⁶⁹ Марчук І. Сотник УПА Петро Гудзоватий – «Очеретенко». – Львів: Літопис УПА, 2011. – С. 72–78.

⁷⁰ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 168.

** Гребень Володимир Климович («Тихий»), 1923 р. н., уродженець с. Жорнище Ківерцівського р-ну Волинської обл. Із 1944 р. – співробітник типографії Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ. Фігурант агентурної справи «Вбивці» на членів Олицького районного проводу ОУН.

⁷¹ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 55, спр. 4, т. 3, арк. 14.

^{3*} Кравчук Йосип Михайлович («Комар», «Твердий») – на той час очолював агентурно-бойову групу УНКДБ Волинської обл. з семи агентів-бойовиків, колишніх оунівців.

загинув. Колишня співробітниця контррозвідки «Одарка»*, якій Колтонюк доручив особисто поінформувати Козака про результати розслідування, розповіла усе «Ворону». Почувши це, останній обурювався, що його не повідомили. Заявляв, що Колтонюк приховав від нього викриття «Чуба», а «вихваляється перед бабами». На підставі того, що даний терен знаходився у його підвітності, призначив Малімона провідником ОУН Олицького та Клеванського районів. Коли Колтонюк намагався це оскаржити, «Ворон» йому заявив, що згідно з розпорядженням Козака, повноваження Колтонюка на цих теренах обмежуються лише роботою по лінії СБ⁷².

Увесь цей час доглядом за раненими від вибуху гранати займався лише бойовик «Іван»**. Коли він звернувся за допомогою до «Ворона», той відповів, що у нього немає вільних криївок і людей. Порадив звернутися за допомогою до свого безпосереднього керівника. Зухвала поведінка «Ворона» розізлила Колтонюка. Він вважав, що той використовує кожну «важку хвилину в житті організаційних людей» для свого утвердження.

Після цього «Данило» намагався вмовити давнього товариша – Малімона, щоб той відмовився від посади, наданої «Вороню». Пригадав йому, як 15 січня 1946 р. допоміг розміститися разом з пораненим «Борушеном» у с. Жорнище Ківерцівського р-ну, надав квартиру та «ідейного» підпільника «Шпака» у допомогу. Після сварки останній залишив село та самостійно переховувався. Тоді Малімон звинуватив «Шпака» у співпраці з НКВС та розстріляв. Однак розмови не допомогли. Малімон продовжував керувати тереном. Більше того, до Колтонюка від «Кирика» надійшов «грипс» з затвердженням нового призначення⁷³.

Весною 1946 р. «Ворон» провів в Теремнівському районі операцію зі знищення «сексотів»^{3*}. Невиправдана жорстокість,

* *Мискевич Онисія Панасівна* («Мирослава», «Одарка») – на той час провідниця «Жіноцтва» Луцького надрайону ОУН.

⁷² ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 168.

** *Захарчук Володимир Михайлович* («Іван», «Себастьян») – уродженець с. Борохів Ківерцівського р-ну Волинської обл.

⁷³ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 175.

з якою вона проводилася, стала причиною чергової скарги Колтонюка до Козака. Він доповідав, що були розстріляні цілі сім'ї та спалені їх будинки. Через повішення страчували осіб, щодо яких це заборонялося інструкціями. На це Козак відповів, що сама «акція», ймовірно, була провокацією радянської агентури, але «Ворону» він надалі довіряє.

У липні 1946 р. через «Уліяна»* надійшов наказ від «Луки» остаточно передати Клеванський й Олицький райони Малімо-ну, який повинен був перешкодити поширенню на них впливу «Далекого». Зрештою, у атмосфері взаємних підозр трагічно загинуло двоє друзів Колтонюка. Вночі 18 липня 1946 р. «невідомими» із засідки в с. Жуковці було застрелено «Баса», а його подругу «Галю» важко поранено. Не бажаючи потрапити в полон, вона дострелилася з пістолета. З їх тіл зняли чоботи, забрали зброю та сумки. Лише зранку вбитих помітила тітка «Галі», яка їх забрала й поховала. Колтонюк вважав що це зробили свої, що підштовхнуло остаточно відійти від «організаційних справ». У «грипсі» до Козака від 28 липня 1946 р. він відмовлявся надалі виконувати будь-які його накази, доки надіслані «матеріали» не передадуть «Залісному»**⁷⁴.

10 серпня 1946 р. Козак надіслав «Данилу» листа з повідомленням, що передає справу «про не ідпорядкування» на розгляд «Револьюційного суду». Його головою призначає «Дубового». До того часу зобов'язує «Данила» скласти детальний звіт щодо «організаційного майна» (архіву, зброї, технічних матеріалів, тощо). Надалі зв'язок із суддею буде відбуватися через «Семена»⁷⁵.

^{3*} «Сексот» (секретный сотрудник. – рос.) – таємний співробітник радянських спецслужб.

* *Маєвський Анатолій Васильович* («179», «257», «259», «610», «77», «940», «Баска», «Гребля», «Гриць», «Данило», «Дядя», «Іно», «Йовта», «Карпо», «Микола», «М. Ткач», «Старий», «Уліяна») – на той час провідник ОУН Рівненської округи.

** *Ковальчук Панас Ілліч* («756», «999», «Г.», «Ганок», «Залісний», «Ленок», «Олексій», «Петро», «Старий», «Яшків», «Яшкін», «Яшко») – на той час референт СБ Північно-західного крайового проводу ОУН «Москва».

⁷⁴ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 177–179.

⁷⁵ Там само, арк. 181.

14 вересня 1946 р. «Дубовий» надіслав «Данилу» листа. У ньому повідомляв, що йому наказано скликати «Революційний трибунал» з приводу недотримання субординації. Від себе додав, що неприємно виконувати це завдання, але «наказ є наказом». Запевняв, що буде керуватися виключно «ідейними настановами» й намагатиметься бути справедливим.

4 січня 1947 р. Козак надіслав Колтонюку лист зі закидами, що останнього охопив страх перед терором МДБ та він думає лише про «прикриття своєї спини». Згадував, що ще 10 вересня 1946 р. наказував скласти звіт про роботу, який досі не отримав. Погрожував, що за невиконання наказів його очікує «Організаційний суд»⁷⁶.

Після цього «Данило» розпочав приготування надійного місця укриття. Вночі наприкінці січня 1947 р. він з «Себастьяном» прибув до будинку мешканця с. Борохів Ківерцівського р-ну Степана Степанюка та в ультимативній формі попросив у нього дозволу на обладнання в сінях схрону. Впродовж двох ночей вони завершили роботу й залишили будинок. Через кілька днів підпільники повернулися з Зінаїдою, яка змушена була залишити дочку в мешканця с. Піддубці Микити Рабцуна. За дитиною постійно наглядав її дідусь – Іван Драницький. Він приносив дівчинці їжу, цукерки та іграшки. Зінаїда надалі постійно залишалася в схроні. Займалася читанням книг та вишиванням. Лише тричі їй вдалося відвідати доньку.

Продуктами підпільникам допомагала родина Драницьких, а також брат «Себастьяна», батько оунівки «Віри» – фронтовик Павло Захарчук, який щойно отримав медалі «За перемогу над Німеччиною у Великій вітчизняній війні 1941–1945 рр.» та «За участь у героїчному штурмі та взятті Кенігсберга». Їжу готувала господиня будинку Катерина Степанюк⁷⁷.

10 травня 1947 р. Колтонюк написав керівництву скаргу на Козака, яку надіслав «Дубовому». Він порівнював його роботу зі «зрадою» свого попереднього керівника Скоп'юка, обурював-

⁷⁶ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 156.

⁷⁷ Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 5754, арк. 36, 48–52, 408–411.

ся узурпацією влади та нехтуванням конспірацією, називав його винуватцем знищення криївки у Романові. Також дорікав посвяченням у таємниці підпілля ОУН ненадійних людей, якою вважав колишню агентку НКДБ «Оксану»*. Він зазначав, що у створенні «Далеким» самопроголошеного Крайового проводу «Одеса» винний, передовсім, сам Козак. Він тримав його на високих посадах й зволікав з арештом свого «давнього товариша».

Через десять днів «Данило» написав листа до Козака. Заявляв, що готовий надати письмове пояснення свого вчинку лише «Залісному». Надалі зв'язок слід підтримувати через «мертвий пункт»⁷⁸.

Однак, «Революційного суду» Колтонюк не дочекався. При проведенні 29 липня 1947 р. обшуків в Борохові, оперативно-військова група Теремнівського районного відділу МДБ на чолі з молодшим лейтенантом Тиришкіним виявила криївку з трьома підпільниками всередині⁷⁹. Згідно з однією із версій, «Данило» одразу відкинув пропозицію здатися. Намагаючись вберегти життя своїй дружині, він наказав Зінаїді залишатися всередині, нагадуючи, що вона – матір. Після цього, вигукуючи «Слава Україні», разом із «Себастьяном» кинулися на ворога. У короткій перестрелці обидва загинули⁸⁰.

У полон потрапила лише Зінаїда, якій довелося «впізнавати» вбитих⁸¹. Вилученими оперативною групою зі схрону «трофеями» стали: ручний кулемет системи «Шкода», дві гвинтівки російського та одна – німецького зразка, автомат ППШ, автомат ППС, три пістолети, три протитанкові гранати, граната Ф-2, 85-ти міліметрова міна, 30 детонаторів, дві ракетниці, 15 ракет різного кольору, 800 патронів, годинник, 500 радянських карбованців, канадські та американські долари, 11 кобур, 4 патрона-

* *Фоя Людмила Адамівна* («Мала», «Марія Перелесник», «Оксана», «Тітка») – на той час редактор підпільного часопису ОУН «Молодий революціонер».

⁷⁸ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 156.

⁷⁹ Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 5754, арк. 11.

⁸⁰ *Мазурець С.* Повстанськими стежками... – С. 200–201.

⁸¹ Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.)... – С. 44.

жі, 7 ременів, 3 польові сумки, а також списки членів ОУН й радянських активістів Теремнівського району⁸². Особливу увагу співробітників МДБ привернула змонтована у двох упаковках портативна телеграфна радіостанція американського виробництва, діапазоном від 50 до 102 метрів. До виявленого комплекту входили: двовухі телефони, запасні радіолампи приймача та передатчика, покриті гумою сумки для приймача і блоку живлення, брезентові такелажна сумка, анодне живлення батареї БОС-60, повністю вичерпане живлення на 1,5 вольт⁸³.

Під час перебування у в'язниці № 1 УМВС м. Луцька Драницька захворіла запаленням легенів та 16 жовтня 1947 р. була відправлена на стаціонарне лікування до тюремної санітарної частини. Через місяць вона дізналася, що не зможе більше мати дітей. Водночас відновилися допити. Опираючись на свідчення Василя Мороза*, слідчі намагалися довести, що Драницька приховує свою дійсну посаду. Незважаючи на організовану «очну ставку», вона усе заперечувала й намагалася вберегти від репресій своїх рідних⁸⁴. Зрештою, це не допомогло. Вироком Особливої наради МДБ УРСР від 6 березня 1948 р. Драницьку засудили за статтями 54-I та 54-II КК УРСР до 10 років позбавлення волі. Такі ж терміни отримали її батько та 19-річний брат Анатолій. Оксенія Драницька, Павло Захарчук, Варвара Корданець та Микита Рабцун були засуджені за зв'язок із «Данилом» до 8 років ув'язнення кожен. Покарання Зінаїда Драницька відбувала у Піщаному виправно-трудоному таборі. Лише 27 січня 1955 р., згідно з ухвалою Карагандинського обласного суду, враховуючи важкий стан здоров'я, її звільнили. Виснажена Драницька повернулася до доньки Ориси у Піддубці та надалі мешкала в будинку на вулиці Київській.

⁸² Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 5754, арк. 11.

⁸³ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 58, спр. 3, арк. 141-142.

* *Мороз Василь Ананійович* («Зубатий», «Зубенко») – на той час керував бригадою підсобного господарства УМВС по Волинській обл. Впродовж 1943-1944 рр. очолював господарчі референтури в групах «Заграва», «Богун», Крайовому штабі УПА-Північ.

⁸⁴ Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 5754, арк. 62, 74.

Висновком прокуратури Волинської обл. від 3 квітня 1992 р. їй було реабілітовано⁸⁵. Останнім важким випробуванням, яке довелося пережити Зінаїді Драницькій, була смерть 10 серпня 2002 р. її єдиної дочки⁸⁶. Трагічна доля подружжя Колтонюків-Драницьких, яке віддало усе задля незалежності України, заслуговує на пам'ять нащадків.

Таким чином, у життєвому шляху Миколи Колтонюка проявилися всі перипетії українського визвольного руху 1930-х–1940-х рр., що, зрештою, відобразилося на формуванні його особистості. Поряд із ідейною невтомністю, самовіданністю й непохитністю, уживалася нетерпимість, підозрілість, мстивість, заздрість. Нехтуючи власним життям, Колтонюк не надто цінував чуже.

Дивним чином в його характері уживався жорстокий фанатик і дбайливий батько й люблячий чоловік. Зрештою, незважаючи на складний психологічний портрет, під псевдонімами «Щупак», «Василь», «Олег» та «Данило» він відіграв значну роль в українському визвольному русі. У 1940 р. відновлював роботу осередків ОУН на Луччині. Він був серед засновників Української повстанської армії, підготував основу для створення на початку 1943 р. перших повстанських загонів на Волині. Організував та очолив влітку 1943 р. групу УПА «Тури». Незважаючи на конфлікт з керівництвом, до останньої хвилини життя не полишав боротьби за самостійну Україну.

REFERENCES

1. Bayda, T. (2008). *Khreshcheni vohnem*. Luts'k: Volyns'ka oblasna drukarnya. [in Ukrainian].
2. Dmytruk, V. (2006). *Vony borolysya za volyu Ukrayiny (Uchast' OUN i UPA u natsional'no-vyzvol'niy borot'biu krayins'koho narodu v 1941–1956 rr. Za materialamy Volyni ta Polissya)*. Luts'k: Volyns'kao blasna drukarnya. [in Ukrainian].

⁸⁵ Держархів Волинської обл., ф. 4666, оп. 2, спр. 5754, арк. 493, 535.

⁸⁶ Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.)... – С. 44.

3. Kots, M. (2015). *U labetakh chervonykh vampiriv (represiyi radyans'kykh «vyzvoliteliv» proty ukrayins'kykh patriotiv na terenakh Volyni v 1939–1941 rr.)*. Luts'k: Nadstyr'ya – Klyuchi. [in Ukrainian].
4. Koval'chuk, V. (2006). *Diyal'nist' OUN(b) i Zapillya UPA na Volyni i y pivdenomu Polissi (1941–1944 rr.)*. Toronto; L'viv: Litopys UPA. [in Ukrainian].
5. Koval'chuk, V., Marchuk, I. (Comps.). (2010). *UPA i zapillyana PZUZ. 1943–1945. Novi dokumenty*. (Vol. 14, Litopys UPA. Nova seriya.). Kyiv; Toronto. [in Ukrainian].
6. Koval'chuk, V., Ohorodnik, V. (Comps.). (2011). *Volyn' i Polissya u nevidomiy epistolyarniy spadshchyni OUN i UPA. 1944–1954 rr.* (Vol. 16, Litopys UPA. Nova seriya.). Kyiv; Toronto. [in Ukrainian].
7. Kucherepa, M. (2006). *Istoriya Volyni: 1939–1941 rr.* Luts'k: Volyns'ka oblasna drukarnya [in Ukrainian].
8. Lenartovych, O. (2011). *Ukrayins'kyi natsional'no-vyzvol'nyy rukh na Volyni v Druhiy svitoviy viyni*. Luts'k: VNU imeni Lesi Ukrayinky. [in Ukrainian].
9. Marchuk, I. (2009). *Komandyr UPA-Pivnich Dmytro Klyachkivs'kyi – «Klym Savur»*. Rivne: vydavets' Oleh Zen'. [in Ukrainian].
10. Marchuk, I. (2011). *Sotnyk UPA Petro Hudzovatyi – «Ocheretenko»*. – L'viv: Litopys UPA. [in Ukrainian].
11. Mazurets', S. (2002). *Povstans'kymy stezhkamy. Rozpovidi ochevydtsya*. Luts'k: Nadstyr'ya. [in Ukrainian].
12. Mirchuk, P. (2007). *Narys istoriyi OUN. 1920–1939 roky. Vydannya tretye, dopovnene*. Kyiv: Ukrayins'ka vydavnycha spilka. [in Ukrainian].
13. Mudra, N. (2004). *Ukrayins'ka zhinka u vyzvol'niy borot'bi (1940–1950 rr.): Bibliohrafichnyy dovidnyk*. L'viv: Svit. [in Ukrainian]].
14. Pahiryia, O. (2014). *Mizh viynoyu ta myrom: vidnosyny mizh OUN i UPA ta zbroynymy sylamy Uhorschyny (1939–1945)*. Toronto; L'viv: Litopys UPA. [in Ukrainian].
15. Potichnyy, P., V'yatrovych, V. (Comps.). (2003). *Spohady voyakiv UPA ta uchasyukiv zbroynoho pidpillya L'vivshchyny ta Lyubachivshchyny*. (Vol. 4). Toronto; L'viv: Litopys UPA. [in Ukrainian].
16. Semenyuk, S. (1992, September 16). Inshoyi respubliky ne potrebuyemo. Luts'k: *Narodna trybuna*. [in Ukrainian].
17. Sushchuk, O. (Comps.). (2011). *Knyha skorboty Ukrayiny. Volyns'ka oblast'*. (Vol. 3: Luts'kyi, Lokachyns'ky rayony). Luts'k: Nadstyr'ya. [in Ukrainian].
18. Vlasenko, S., Kokin, S., Lozyts'kyi, V. (Comps.). (2011). *Borot'ba proty povstans'koho rukhu i natsionalistychnoho pidpillya: protokoly dopytyv zareshtovanykh radyans'kymy orhanamy derzhavnoyibezpeky kerivnyukiv*

- OUN i UPA. 1945–1954.* (Vol. 15, Litopys UPA. Nova seriya). Kyiv; Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian].
19. Vovk, O., Pavlenko, I. (Comps.). (1999). *Volyn' i Polissya: UPA ta zapillya 1943–1944. Dokumenty i materialy.* (Vol. 2, Litopys UPA. Nova seriya). Kyiv; Toronto: Litopys UPA. [in Ukrainian].
20. Yakub'yuk, A. (2002). *Kombatanty Volyns'koho krayu. Volyn'.* Vol. 4, pp.133–158. [in Ukrainian].

Antoniuk Ya. The Life Story of One of the Founders of Ukrainian Insurgent Army: Mykola Koltonyuk-Yakymchuk

The author investigates the life of Mykola Koltonyuk-Yakymchuk. Author proves that he had the significant role in the Ukrainian liberation movement in Volyn and Western Polissya. In particular, he organized the clandestine cells of the OUN, provided conditions for the creation of insurgent detachments, which subsequently became the basis for the Ukrainian Insurgent Army, and was the first head of the Tura group. Despite the conflict with the leaders, he remained immutable in his beliefs till the last minutes of life.

Key words: Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurgent Army, «Tury» Group.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94+273(477) «1944–1957»

Володимир МОРОЗ*

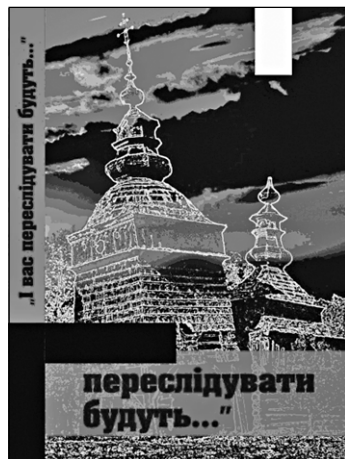
Рецензія на кн.: Ігор Галагіда. «І вас переслідувати будуть...» Штрихи до історії репресій проти Української Греко-Католицької Церкви в Польщі у 1944–1957 рр.

Дослідження історії Української Греко-Католицької Церкви у сучасній Польщі – особливо на історичних теренах Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини – суттєво збагатилися протягом останніх років. З'являються усе нові публікації джерел, статті і книги, присвячені цій темі. Зі знакових видань варто назвати передусім три томи «Василіянських історичних досліджень» (Варшава, 2011, 2012, 2013), а також двотомник о. Богдана Праха «Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини» (Львів, 2015). Завдяки таким працям після десятиліть забуття повертається історична пам'ять про важливі сторінки історії Церкви. Останнім доповненням до бібліографії українською мовою за вказаним напрямом стала збірка праць професора Гданського універси-

* *Мороз Володимир Романович* – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії Церкви Українського католицького університету.

тету Ігоря Галагіди (Ihor Halagida) «І вас переслідувати будуть...» Штрихи до історії репресій проти Української Греко-Католицької Церкви в Польщі у 1944–1957 рр.»¹.

Книга вміщує сім історичних статей, первісно опублікованих у різні роки польською мовою і маловідомих в Україні. Усі ці роботи об'єднують заявлені тема і період, хоча в окремих виправданих випадках автор розширив виклад, залучаючи матеріали, що висвітлили історію Церкви у Польщі до 1980-х рр. включно. Позаяк кожна зі статей є цілісним окремим дослідженням, Ігор Галагіда уже у Вступному слові зауважив: «Деякі сюжети в них повторюються, але я волів залишити ці повтори, щоб не порушувати структури й логіки оригінальних текстів» (с. 8).



Проте у книзі зовсім не йдеться про калькування інформації у кількох місцях, а радше про підходи дослідника до тієї чи іншої теми з різних кутів зору і про різні моделі дослідницького наближення/віддалення до аналізованих подій чи конкретизації/узагальнення. До прикладу, наскрізними у збірці є питання ув'язнення і репресій греко-католицьких священників у Центральному таборі праці в Явожні, агентурної роботи спецслужб комуністичної Польщі у середовищі духовенства, тлумачення владою ПНР Греко-Католицької Церкви, намагань подати її образ у радикальному політичному світлі з метою подальших звинувачень і розгортання чергових репресій.

Особливою цінністю збірки і фактором, що певною мірою наближує її до монографічних досліджень, є те, що видання розпочинає узагальнююча розвідка «Репресії проти Греко-Като-

¹ Ігор Галагіда. «І вас переслідувати будуть...». Штрихи до історії репресій проти Української Греко-Католицької Церкви в Польщі у 1944–1957 рр. / перекл. з пол. Галини Теодорович. – Львів: Вид-во Укр. католицького ун-ту, 2017. – 360 с. + 8 с. іл.

лицької Церкви на території Польщі в 1939–1957 рр.: огляд історіографії і перспективи подальших досліджень» (с. 9–46). Важливо, що цю статтю автор доповнив інформацією про нову літературу, оскільки перше її видання відбулося у 2011 р.

Також узагальнюючий характер має стаття «Політика комуністичної влади щодо греко-католицьких Церков у країнах Центрально-Східної Європи (1944–1956): спільні риси і відмінності» (с. 47–66). У ній Ігор Галагіда порівнює політику влади щодо ГКЦ в УРСР, Польщі, Румунії, Угорщині, Чехословаччині та Югославії. Утім, привертає увагу те, що опису долі ГКЦ в Угорщині та Югославії присвячено порівняно мало уваги – приблизно по півсторінки. Залучення додаткових матеріалів із обох названих країн могло б відчутно розширити і збагатити аргументацію.

Надзвичайно багатими фактажем і такими, що суттєво доповнили історію переслідувань ГКЦ часів тоталітаризму, є включені до збірки праці «Українське греко-католицьке духовенство перед сталінськими судами у Польщі в 1944–1956 рр. (підсумок доцьогочасних досліджень)» (с. 67–95), «Греко-католицькі та православні священники у Центральному таборі праці в Явожні (1947–1949)» (с. 96–145), «Заходи комуністичних органів безпеки проти греко-католицького духовенства в Польщі (1944–1956)» (с. 146–219) та «Заходи органів безпеки ПНР проти греко-католицького священника – отця-митрата Степана Дзюбини» (с. 220–285). Тут, що зрозуміло, недоцільно переповідати зміст книги. Та варто відзначити, що Ігорю Галагіді вдалося лаконічно, але й без вдавання до схематичності і спрощень, окреслювати як закономірності в історії Церкви часів її переслідування, так і специфічні явища й процеси, котрі, на перший погляд, ніби не вписувалися у «логіку подій», а насправді часто були провісниками важливих змін. Збірник завершила узагальнююча стаття «Ліквідація і відновлення греко-католицького душпастирства у Польщі (1946/1947–1956/1957)» (с. 286–244).

На сторінках видання автор ретельно передає драматизм, багатомірність процесів і навіть багатогранність характерів їх учасників, що подеколи відігравала помітну роль в історії Церкви та долях духовенства і мирян. Показовими, зокрема, є

відтворені біографії репресованих священників у 1945–1954 рр., а особливо доля о. Степана Дзюбини, з яким органи безпеки ПНР прицільно працювали у пізніший період.

Можна виділити і декілька ширших тем, які Ігор Галагіда розглядав у книзі, і які можуть бути особливо цікавими для українського читача. Це, передусім, висвітлення подібності, а у випадку табору в Явожні ще й спадкоємності, каральних систем нацизму і комунізму. Відтак увагу привернув аналіз переслідувань греко-католицького духовенства за його українськість: до прикладу, в одному з наказів про затримання священника, окрім типового звинувачення – «співпраця з бандою УПА», був уміщений допис із характеристикою «українська інтелігенція» (с. 129, пор. с. 131). Загалом звинувачення Церкви в «українському націоналізмі» ріднило владу комуністичної Польщі з режимом СРСР. Проведене дослідження дає підстави Ігорю Галагіді стверджувати, що «головною причиною зацікавлення апарату безпеки греко-католицьким кліром була насамперед національність священників, їх роль у середовищі української меншини та їх громадська діяльність» (с. 217). Тож закономірно, що УГКЦ разом зі своїм народом постраждала під час операції «Вісла», а також те, що саме віра гуртувала українців на нових землях – про усе це у збірці написано на основі багатой джерельної бази.

Автор приділяє увагу тому факту, що як і в СРСР, у ПНР влада прагнула використати православну Церкву у своїй боротьбі з УГКЦ (напр. с. 230–231). Вочевидь, що це питання могло би стати темою окремого дослідження. Ще одне важливе питання, якого на різних сторінках торкається історик, – ставлення римо-католицького духовенства, у тому числі примасів Польщі, до ГКЦ.

Ґрунтовність підходу Ігоря Галагіди до обраної теми засвідчує не тільки здійснення ретельного історіографічного огляду та наявність численних коментарів і приміток, котрі роблять книгу доступною для широкого кола читачів. Важливою у цьому ж ключі є постійна увага автора до питань, які, за його ж словами, особливо перспективні для подальших пошуків. Дослідник особливо акцентує на цих темах. Серед таких, наприклад, – вивчення мирянського руху та монашого життя (с. 7), історія діяльності розвідувального відділу, «який постачав до

Варшави інформацію про Ватикан та про Греко-Католицьку Церкву в країнах Заходу» (с. 155), «детальне висвітлення масштабу репресій і характеру методів, що застосовувалися в ті дні проти духовенства» (с. 167–168, 217), уже згадане «питання про стосунки між католиками обох обрядів» (с. 174, 229) тощо. Зрештою, користування результатами багаторічних досліджень автора робить комфортнішим Іменний покажчик до збірки.

Усі зазначені характеристики, а також щойно продемонстрована діалогічність авторського стилю, заданий ним стимул для продовження студій, роблять книгу Ігоря Галагіди методологічним орієнтиром для українських дослідників історії тоталітаризму і політики тоталітарних режимів щодо Церкви.

УДК 929(477) «1900–1950»

*Володимир ШЕВЧЕНКО**

Неординарна особистість в буремних подіях першої половини ХХ століття

Увагу громадськості (і не тільки наукової) привернув вихід в світ нової книги знаного вченого Ю. І. Шаповала «Олександр Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали»¹. Вдячні читачі можуть справедливо позиціонувати її як перше вдале ґрунтовне видання про життя, діяльність і трагічну долю Олександра Яковича Шумського (1890–1946) – неординарної особистості, яка брала активну участь в буремних подіях першої половини ХХ століття, намагалась в драматичних доленосних умовах тих часів прислужитися українству, захищати його інтереси в силу своїх можливостей, розуміння і здібностей.

Автору вдалося головне: показати колишні події, їх учасників, і, перш за все, головного героя книги – О. Шумського, його життя й діяльність такими, якими вони були в конкретній істо-

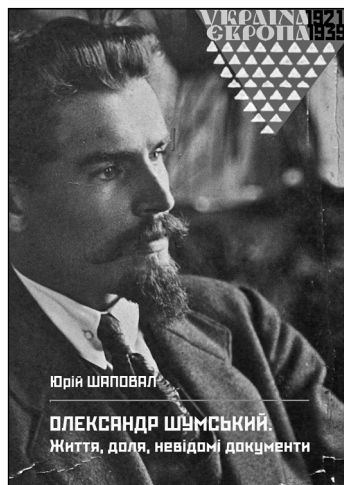
* *Шевченко Володимир Федорович* – доктор історичних наук, професор.

¹ *Шаповал Ю.* Олександр Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. – Київ–Львів: Україна модерна, Укр. Пропілеї, 2017. – 742 с.

ричній обстановці. Комусь вони подобаються, комусь – ні. Хтось не хотів би про них згадувати, інші з ними не обізнані. Але ми повинні мати про них об'єктивну і точну уяву. Як казали древні, тільки неправда нам на шкоду, бо історія – вчителька життя. Обґрунтований неупереджений розгляд і оцінка певних історичних осіб, в даному випадку – О. Шумського, явищ і фактів з ним пов'язаних не відмінюють критичного ставлення до відповідних негативних проявів. І навпаки. До того ж вони мають розглядатися в контексті, з урахуванням тодішньої політичної та соціально-економічної обстановки. Саме такий підхід дає можливість використати історичний досвід, його надбання і уроки, що в усі часи було і залишається однією з найважливіших підойм єдності українського суспільства, його духовного, державницького і народногосподарського прогресу.

Це стосується і Олександра Шумського – непересічного учасника драми українського народу в ХХ ст., багато аспектів якої і понині залишаються актуальними. Тим більше, що вступ в життя все нових поколінь вимагає ознайомлення з уроками життя і діяльності попередників, їх досвідом, постійного відтворення його кращих зразків, вже досягнутого рівня суспільних відносин і подальшого розвитку останніх на цій основі, щоб використати все краще з минулого і уникнути раніше допущених помилок і прорахунків. Адже та чи інша трагедія історії може повторюватись. Іноді, всупереч думці автора цього вислову, у вигляді... ще більшої трагедії. Хотілося б уникати цього. І все ж, і все ж...

В книзі детально на основі архівних документів, значна частина яких вперше вводиться в науковий обіг і наводиться в розлогій другій її частині, описано життєвий шлях Олександра Шумського, його діяльність і трагічна доля, уточнюються ті чи інші факти і події.



Народжений в 1890 р. на Житомирщині у багатодітній сім'ї (в родині було восьмеро дітей) О. Шумський рано розпочав працювати рядовим робітником на лісопильних заводах, отримав, як на ті часи, пристойну освіту і спеціальність техника-меліоратора. Від 1908 р. прилучається до визвольного руху і політичного життя в складі Української Соціал-Демократичної Спілки.

Його зірковий час почався в 1917 р., коли він поринув у вир революційних подій. Саме тоді він ввійшов до складу Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), яка була партією, перш за все, селянства, взяв активну участь у виданні тижневика «Боротьба». Тоді ж почув гасло «українізація», яка була започаткована Українською Центральною Радою (УЦР) в 1917 р. Саме УЦР і ввела в широкий обіг поняття «українізація», розпочала ті процеси, що склали її зміст. Вже в резолюції від 22 квітня 1917 р. УЦР визначила: свою діяльність вона проводить «стоячи на принципі **українізації** (розрядка наша. – *В. Ш.*) всього життя на Україні». Це впливало з головної мети нещодавно створеної УЦР, яка вже в першій своїй відозві від 9 (22) березня 1917 р. звернулася до «українського тридцятип'яти-мільйонного народу» як окремішнього та єдиного етнічного цілого, 81% якого склали селяни. А саме інтереси останніх намагались захищати О. Шумський та його прибічники.

Головне своє завдання вони в складі УЦР вбачали у служінні національним інтересам. І народ має, вказувалось у згаданій вище відозві, «сам за себе сказати, хто ти і як хочеш жити, як окрема нація». УЦР закликала українство до єднання, рішуче домагатися «всіх прав, які тобі природно належать і які ти повинен мати, **великий народе** (розрядка наша. – *В. Ш.*), сам хазяїн на своїй землі». В цьому документі після сотень років заборони знову прозвучали поняття «Україна», «український народ», вперше останній названо «великим». Пролунав заклик «до гуртування», скласти гроші «на Український національний фонд» (прообраз національного бюджету) тощо.

До здійснення цієї політики прилучився і О. Шумський, який наприкінці листопада 1917 р. був кооптований до складу УЦР. Селянський рух став в 1917 р. наймасовішою складовою всіх революційних подій. Шумський нерозривно пов'язував вирі-

шення в процесі українізації пекучих соціальних, насамперед аграрних, проблем із задоволенням національних, в тому числі державотворчих запитів українства так, як він їх розумів. Цього вимагали учасники губернських та повітових селянських з'їздів, які відбулися в 1917 р. на Київщині, Катеринославщині, Поділлі, Полтавщині, Херсонщині, Харківщині, Чернігівщині. І це справляло відповідний вплив і на УПСР і на О. Шумського.

Він взяв активну участь в створенні та розробці проекту Положення про Український крайовий земельний комітет та у підготовці проекту «Тимчасового земельного закону», згідно з яким «право власності на всі землі з їх водами, надземними і підземними багатствами» скасовувалось. Через відповідні земельні комітети вони передавались «до рук трудового народу» для користування всіма громадянами УНР. 18 січня 1918 р. Тимчасовий земельний закон практично одногосно було схвалено Українською Центральною Радою. За два дні до цього – 16 січня – сталася парадоксальна подія: один з його розробників О. Шумський в числі інших 10 осіб був заарештований в стінах Педагогічного музею, де засідала УЦР. До цього часу не встановлено: за чиїм наказом це затримання відбулося – рішення про арешт будь кого із своїх членів УЦР не приймала, а Грушевський та деякі інші виступили проти таких дій і вимагали відповідного розслідування. Подальшого вивчення цих подій вимагає й вибірковий характер арешту: інший член УПСР і один з розробників Земельного закону П. Христюк вже наступного дня – на засіданні УЦР 17 січня – виступав як доповідач.

У подальшому О. Шумський, як переконливо показано в книзі, бере активну, хоч і не завжди однозначну, участь в боротьбі з гетьманатом, Директорією, в перипетіях партійного будівництва, пов'язаних з УПСР. Останні врешті решт призвели до утворення в травні 1918 р. Української партії соціалістів-революціонерів (боротьбистів), яка в березні 1919 р. прийняла назву УПСР (комуністів-боротьбистів), а в серпні 1919 р. – Українська комуністична партія (боротьбистів) – УКП(б). Йшлося, звичайно, не про формальні перейменування лівого крила українських есерів, а і про суттєві корективи програмних положень, політики, форм і методів їхньої діяльності.

Шумський був одним з ініціаторів цих змін і завжди обирався до керівництва згаданих партійних утворень. Він, зокрема, взяв активну участь і у підготовці меморандуму, який ЦК УКП(б) 28 серпня 1919 р. направив до Виконкому Комуністичного інтернаціоналу (Комінтерну) з проханням прийняти новостворену партію до цієї міжнародної організації. В документі вносились пропозиція «про злиття двох відділів українських комуністичних сил (боротьбистів і більшовиків. – В. Ш.) в єдину українську комуністичну партію (боротьбистів)». Хоча ще рік тому в ухваленій 3 червня 1918 р. Платформі ЦК УПСР (боротьбистів) йшлося про «руйнуючий більшовицький похід на Україну».

Чи завжди такі прагнення мали об'єктивно позитивний характер? При незмінності головного напрямку – боротись за національне і соціальне визволення українства, при особистій чесності і хоробрості боротьбистів – конкретні їхні політика, дії і навіть програмні положення, в тому числі і Шумського, не завжди сприяли досягненню цієї мети.

І тут неможливо не погодитись з Ю. Шаповалом: однією з ознак цієї партії була молодість її членів, зокрема і Шумського, з притаманними цьому вікові активністю, самовідданістю, патріотизмом, принциповістю у відстоюванні своїх поглядів, які іноді химерно поєднувались з браком знань, життєвого і політичного досвіду, зайвою довірливістю, ригоризмом, поспішністю і нерозважливістю в діях. Недарма головного героя книги колеги по боротьбі іноді називали яструбом. Можливо, і в цьому були деякі витоки ухвалені того ж 3 червня 1918 р. за активної участі Шумського «Резолюції по вопросу внутренней политики партии», яка в рецензованому виданні не згадується і чекає аналізу як щодо змісту її тексту (до речі, виконаного російською мовою), так і з'ясування її впливу на діяльність УПСР (боротьбистів). В ній закріплювався погляд про важливість терористичних дій: «Систематический политический террор... имеет большое значение и ведёт до дезорганизации врага». Визначення останнього в зазначеній вище «Платформі» було досить туманним: ним можна було вважати і різні українські політичні структури, і німецький мілітаризм, і більшовиків.

Врешті решт боротьбисти на чолі з О. Шумським вирішили втілити в життя згадану вище свою пропозицію про об'єднання з більшовиками. Тим більше, що деякі активні прибічники радянської форми державності в Україні все ж зрозуміли неправомірність і згубність неуваги до чинників національної розбудови. Характерною в цьому відношенні була стаття відомого діяча КП(б)У В. Затонського «З недавнього минулого», опублікована напередодні I з'їзду КП(б)У (липень 1918 р.). З гіркотою і сарказмом він писав:

«В Україні партія більшовиків, як і більшість промислового пролетаріату, складається головним чином з росіян, якщо не за національністю, то за культурою. Висловитись проти самовизначення націй незручно, і так русифікаторами “щирі” українці зовуть. Визнати Україну Україною – душа не лежить (тим більше, що багато товаришів до цього часу в глибині душі впевнені, що Україну Грушевський навмисне вигадав). І ось починаються пошуки. Ну що ж, самовизначайся аж до відокремлення включно.., але навіщо ж тут, саме в моїй партійній вотчині. Ну хай собі буде, навіть самостійна Україна... де-небудь в Австралії, або в крайньому випадку у напівдикій Волині чи Подолії, але навіщо ж саме на Катеринославщині чи там на Херсонщині. Між тим селянство навіть цих заповідних областей (до відома... за національністю все ж українське)... майже поголовно, без різниці бідняки чи куркульство, самовизначились в тому смислі, як цього хотіла Рада».

Доречно тут нагадати, що той самий В. Затонський та деякі інші більшовицькі провідники в 1917 р. входили до складу УЦР чи брали участь, хоч і непослідовно, в здійсненні нею українізації, або були принаймні обізнані з таким досвідом. А VIII партійна конференція РКП в грудні 1919 р. прийняла спеціальну резолюцію «Про радянську владу на Україні», в якій визнавалась її самостійність, і від членів РКП вимагалось на території цієї радянської республіки на практиці проводити право трудящих мас учитися і розмовляти в усіх установах рідною мовою, всіляко протидіючи спробам штучними засобами відтіснити українську мову на другий план. З 1920 р. термін «українізація» почали використовувати і органи радянської влади в Україні, але для позначення політики значно вужчої за змістом (без

створення національної незалежної держави із власною армією, дипломатичною службою, грошовою системою, без плюралізму політичних сил, без самостійної економіки і т. д.).

Такі, значною мірою, тактичні кроки більшовиків вплинули і на Шумського. Сподіваючись використати можливості радянської форми державності для добра українства боротьбисти пішли на співпрацю з більшовиками, хоча ще недавно різко виступали проти них. Зокрема, О. Шумський в 1919 р. був обраний членом ВУЦВКу, входив до колегії Наркомату освіти, взяв участь у двох конгресах Комінтерну. В березні 1920 р. боротьбисти, в їх числі О. Шумський, проголосили стратегію: «Ми зіллемося, розіллемося і заллемо більшовиків!». Тобто йшлося про прагнення поставити КП(б)У під свій контроль і використати її можливості для добра народу. Як все це відбувалось і що з того вийшло на великому фактичному матеріалі показано в книзі. Не переказуючи тут її змісту звернемо увагу, що перебуваючи на високих посадах в КП(б)У і в УСРР, О. Шумський не шкодував сил для захисту інтересів українства, активно проводив в життя політику українізації хоча б в урізаному вигляді. Будучи вже і членом Політбюро ЦК КП(б)У, він був, наприклад, причетним до прийняття на його засіданні 9 вересня 1920 р. постанови «Про українізацію». Показово, що вперше в цьому документі КП(б)У, який ще чекає на свій розгляд, з'являється такий термін.

Звичайно, на цьому шляху О. Шумський був вимушений переборювати чимало перешкод. Прагнучі не допустити надто великої українізації в УСРР, Сталін вважав необхідним здійснювати її в певних межах, обмежуючись вибірковими культурно-освітніми заходами. З цією метою він ще на початку 1920-х рр. радив «призначити (до складу ЦК КП(б)У. – В. Ш.) 2–3 чоловіка, які розмовляють українською мовою, а інші – росіяни». Не раз він направляє в УСРР працівників, зокрема, йдеться про Л. Кагановича, які й мали протистояти активній українізації. Таким підходом стимулювалась діяльність сил, влучно висміяних М. Кулішем в образі тьоті Моті з комедії «Мина Мазайло», яка заявляла: «Приличнее быть изнасилованной, нежели украинизированной».

Але Шумський, переборюючи їхній супротив, зумів багато зробити (про що правомірно йдеться на багатьох сторінках книги) для захисту й розвитку національної мови, всієї української культури. Саме і його стараннями в 1920-х рр. близько 80% загальноосвітніх шкіл стали україномовними, що, до речі, аж ніяк не заважало їх випускникам вступати до вищих навчальних закладів чи працювати в різних галузях народного господарства та культури, у т. ч. і за межами України. Навпаки, обумовлювало більш різнобічний і ширший за діапазоном науково-культурних надбань свого й інших народів характер їхньої освіти, а відтак – і кращі можливості для їх використання.

Рідною українською мовою вчили читати і писати мільйони неписьменних, які склали тоді більшість дорослого населення. Було запроваджено обов'язковий всеобуч, а пізніше – загальну початкову освіту. В 3,4 рази збільшились чисельність студентів. Відновила роботу і активно розвивалась Академія наук. Майже 90% газет і понад 50% книг видавались в республіці українською мовою. Ренесанс переживали і інші галузі української культури. Творчі пошуки митців втілювались в багатьох створених в ті роки високохудожніх творах літератури, театру, музики, кіно, образотворчого мистецтва, фольклорних досягненнях, в діяльності різноманітних літературних об'єднань. У перебігу українізації державні й партійні установи перейшли переважно до української мови у своєму діловодстві. Частка українців у їх складі зросла з 23% у 1923 р. до 52% у 1927 р., серед службовців державного апарату – відповідно з 35% до 54%. І О. Шумський, як член тоді найвищих органів УСРР і КП(б)У, зокрема на посаді наркома освіти, приклав чималих зусиль до цих змін.

Будучи чинником національно-культурного поступу України, українізація 1920-х рр. всупереч бажанням московських керівників певною мірою об'єктивно, хоч і в обмеженій формі, була продовженням відповідної політики УЦР, відіграла за активної участі О. Шумського важливу роль у піднесенні національної свідомості та гідності українського народу. Це викликало острах у багатьох союзних керівників, які врешті решт вирішили покінчити з цим процесом. Подальше зміцнення цент-

ралізованої влади, посилення командно-бюрократичних методів в діяльності сталіністів були несумісні з надто динамічним розвитком національної культури, прагненням прогресивних кіл республіки, в їх складі і О. Шумського, до розширення її суверенних прав, хоча б і в рамках СРСР. А форсування індустріалізації, її фактична невдача в першій п'ятирічці, насильницька колективізація, голодомор 1932–1933 рр. викликали опір широкого загалу. Ганебні провали ще більше спонукали сталінське керівництво до брутального припинення українізації навіть в урізаній формі. Це загальмувало в 1930-х рр. духовно-гуманістичний, національно-культурний і соціальний поступ, а його провідники зазнали репресій.

Такі дії тодішнього найвищого радянського керівництва призвели до трагічного повороту і в долі О. Шумського. Йдеться про його відсторонення у 1927 р. від роботи в Україні, від 1933 р. – арешт, поневіряння у тюрмах і в сибірському засланні, а в 1946 р. – злочинне вбивство спецгрупою НКВС. Сьогодні без жаху не можна читати ті сторінки цієї книги, де автор описує і наводить документи про нелюдські моральні і фізичні тортури щодо О. Шумського і його трагічну загибель.

Цінність книги Ю. Шаповала полягає не тільки в її високому науковому рівні, але і в унікальності зібраного і викладеного в ній документального матеріалу. З її сторінок постає О. Шумського постає, за висловом автора, як органічного революціонера, якого варто сприймати без ілюзій, але як чесного, принципового, сміливого борця за інтереси українства в конкретних умовах. Він ні за яких обставин не зрікався своїх поглядів, допускав їх еволюцію, якщо, на його думку, це мало об'єктивні підстави і відповідало інтересам народу, був щирий навіть у своїх оманах, не вимовив жодного неправдивого слова про тих, з ким працював. І дійсно заслуговує на увагу і повагу, на неупереджений і всебічний аналіз його життя й діяльності в історії України. І це необхідно знати і пам'ятати нинішнім і майбутнім поколінням.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

**Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область /
Головна редколегія: (голова В. А. Смолій, заступники голови
О. С. Рубльов, О. П. Реєнт, В. М. Бірчак, та ін.); редколегія тому
(голова С. Є. Мишковець, відповідальний секретар М. М. Кучерепа
та ін.). – Кн. 3. – Луцьк : Надстир'я, 2017. – 688 с.**

Національна академія наук України;

Інститут історії України;

Головна редколегія

науково-документальної серії книг

«Реабілітовані історією»;

Служба безпеки України;

Національна спілка краєзнавців України;

Українське культурно-просвітницьке

товариство «Меморіал» імені В. Стуса;

Волинська обласна

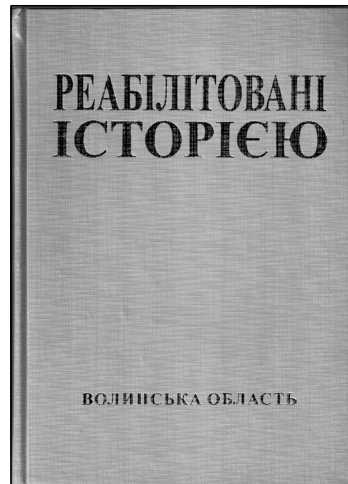
державна адміністрація;

Волинська обласна рада.

У третій книзі науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією. Волинська область» публікуються документи і матеріали з архівів України, які висвітлюють процес становлення, функціонування радянського тоталітарного режиму на території Волинської області.

Значне місце займають біографічні нариси про мешканців краю і спомини громадян, які зазнали безпідставних переслідувань. Також у книзі подані біографічні дані про репресованих жителів Волинської області (літери В–Г).

Для широкого кола читачів: наукових працівників, викладачів, студентів, учнів, службовців органів державної влади й управління – всіх, хто не байдужий до минулого України, хто прагне знати правду про її трагічні сторінки, хто виявляє зацікавлення історією Волині, а також для тих, хто особисто зазнав репресій. ISBN 978-966-361-559-2; ISBN 978-966-517-874-3 (Кн. 3).



Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах. – Т. 1:



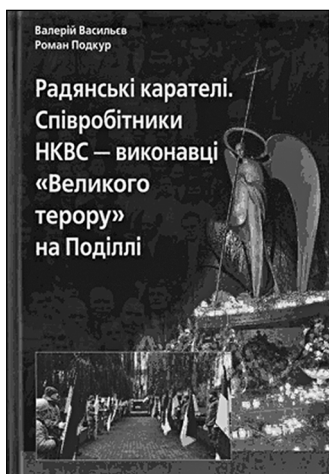
Партійні збори та оперативні наради співробітників управлінь НКВС УРСР (листопад 1938 – листопад 1939 рр.) / Авт.-уклад.: В. Васильєв, Л. Віола, Р. Подкур. – К.: Видавець В. Захаренко, 2017. – 744 с.

Ред. кол.: В. Бірчак, Г. Боряк, В. Васильєв, Л. Віола, О. Довбня, В. Золотарьов, І. Кашу, С. Кокін, М. Панова, Р. Подкур, Д. Росман, А. Савін, О. Тепляков, М. Юнге.

Інститут історії України НАН України; Торонтський університет; Галузевий державний архів Служби безпеки України.

У першому томі збірника документів публікуються тексти протоколів і стенограм партійних зборів і оперативних нарад співробітників НКВС УРСР та його обласних управлінь, які відбулися після припинення Великого терору, протягом листопада 1938 – листопада 1939 рр. Оприлюднені матеріали свідчать про реакцію чекістів на постанову РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства», відносини між регіональними партійними комітетами та місцевими апаратами органів держбезпеки після Великого терору. ISBN 978-966-2258-11-0.

Васильєв В., Подкур Р. Радянські карателі. Співробітники НКВС – виконавці «Великого терору» на Поділлі. – К.: Видавець В. Захаренко, 2017. – 240 с.



Інститут історії України НАН України.

У монографії досліджуються передумови та механізми здійснення політичних репресій на прикордонному Поділлі у період між двома світовими війнами, аналізуються процеси покарання співробітників НКВС УРСР, які виконували злочинні накази політичного керівництва СРСР у роки «Великого терору», пропонуються шляхи використання набутого знання для впливу на формування історичної пам'яті, громадської думки щодо подій радянської доби та поглиблення процесу декомунізації в Україні. ISBN 978-966-2258-12-7.

Чекисты на скамье подсудимых. Сборник статей / Сост. Марк Юнге, Линн Виола, Джеффри Россман. – М.: Пробел-2000, 2017, – 680 с.

Ред. кол. В. Бирчак, Т. Блауvelt, В. Васильев, Л. Виола, О. Довбня, В. Золотарёв, И. Кашу, А. Козут, С. Кокин, М. Панова, Р. Подкур, Дж. Россман, А. Савин, А. Тепляков, М. Юнге.

Спонсоры проекта:

American Council of Learned Societies;

Deutsche Forschungsgemeinschaft;

Harry Frank Guggenheim Foundation;

Social Science and Humanities Research

Council of Canada;

University of Toronto; University of Virginia.

За визначенням укладачів і авторів книги ключові питання в ній пов'язані з вивченням «чистки чистильників» – феномену, що виник у зоні сталінської влади. Які були мотиви керівництва СРСР в проведенні арештів і судових процесів у справах співробітників НКВС? Які були критерії у виборі співробітників НКВС для звільнення з органів і подальшого арешту? Чи була ця чистка пошуком «цапів-відбувайлів», що дозволяло вищому партійно-державному керівництву СРСР на чолі за Сталіним перекласти провину за масові репресії на кадри виконавців нижчого рівня? Або ця чистка була результатом конфлікту між клієнтелами в НКВС та в інших структурах? Завданням авторського колективу було вивчення механізму судових процесів і їх політичного сенсу, аби зрозуміти ту завзятість, з якою вище керівництво СРСР наполягало на використанні дискурсу «порушення соціалістичної законності». Автори прагнули встановити власні мотиви службової діяльності співробітників НКВД, аби отримати відповіді на запитання: чи дійсно «чекісти» щиро вірили в об'єктивну необхідність того, що вони робили, або були банальними кар'єристами і функціонерами, які виконували накази зі страху або бюрократичної рутини? Чи були вони садистами-кримінальниками або «звичайними людьми» (в тому значенні, в якому Крістофер Браунінг використовує цей термін для позначення perpetrators у вивченні Голокосту)? Книга містить мікроісторичні описи з багатьма деталями і новими емпіричними даними, що дозволяють збагатити розуміння Великого терору, глянувши на нього з тюремних камер, кімнат допитів і розстрільних підвалів НКВС. ISBN 978-98604-597-9.



Науковий і документальний журнал

3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2017. – № 1 (47)

Головний редактор: *О. Рубльов*

Відповідальний за випуск: *Р. Подкур*

Технічний редактор: *І. Ставнюк*

Науково-допоміжна робота:
співробітники Галузевого державного архіву
Служби безпеки України: *Л. Лавренчук,*
М. Панова, Г. Смірнов

Комп'ютерне макетування: *І. Ставнюк*

Підписано до друку 17.05.2018 р.
Формат 60 x 84^{1/16}. Папір офсетний. Гарнітура Cambria
Умов. друк. арк. 25,57. Облік.-вид. арк. 24,19
Наклад 500 прим. Зам. № КС-03/18

Відділи редакції:

01001, м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 4, кім. 631;

тел.: (044) 279–06–80;

01034, м. Київ, вул. Золоторітська, 7;

тел.: (044) 255–85–41, (044) 256–92–11

Електронні версії номерів журналу розміщено на Інтернет-сторінці
Головної редколегії «Реабілітовані історією»: www.reabit.org.ua та
Служби безпеки України: www.sbu.gov.ua або www.ssu.gov.ua

ГО «ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА»

61002, Харків, а/с 10430

<http://khp.org>

<http://library.khp.org>

<http://archive.khp.org>

Друк: ФОП Капуста С.І.

61168, м. Харків, вул. Героїв Праці, 12-Б, кв. 143